

ANKARA ÜNİVERSİTESİ TÜRK İNKİLÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZİ

**AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI VE TÜRKİYE'YE
YANSIMALARI
(1919-1973)**

DANIŞMAN

Prof.Dr. Yücel Özkaya

HAZIRLAYAN

Sayim Türkman

ANKARA, 2005

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
KISALTMALAR	V
ÖN SÖZ	VI
ONAY FORMU	IX
ÖZET	X
ABSTRACT	XII
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	6
I. ABD'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI KAPSAMINDA TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ (1919-1939)	7
	7
A. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gizli Anlaşmalarla Paylaşılması	
	13
B. Ortadoğu'da Türk Varlığının Tasfiye Edilişi	
	19
C. Wilson Prensipleri ve ABD'nin Dış Politika Değişiklikleri	
	27
Ç. Sivas Kongresi ve Amerikan Mandası	
	27
1. Sivas Kongresi'nin Açılışı ve Alınan Önemli Kararlar	
2. Amerikan Mandası Konusunda Yapılan Tartışmalar	30
	43
3. Mustafa Kemal-General Harbord Görüşmesi ve Harbord Raporu	
	52
D. Sevr Anlaşması (10 Ağustos 1920)	
	60
E. Lozan Konferansı	
	60

1. Lozan Konferansı'nda ABD'nin Tutumu	67
2. Chester Demiryolu Projesi	78
3. Lozan'da İkinci Dönem Görüşmeleri ve ABD ile İmzalanan Genel Anlaşma	
İKİNCİ BÖLÜM	85
II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ORTA DOĞU'NUN GENEL DURUMU VE SİYASÎ GELİŞMELER (1919-1948)	85
A. ABD'nin Orta Doğu'da Arap Ülkeleriyle Diplomatik Süreci Başlatması	85
1. Suudi Arabistan	85
2. Suriye ve Lübnan	89
a. Suriye	89
b. Lübnan	100
3. Irak	104
4. Mısır	116
5. Ürdün	118
B. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışında Kalma Gayretleri	123

C. Postdam Konferansı (1945) ve Türkiye Üzerindeki Sovyet Tehditleri	152
Ç. ABD'nin Türkiye'ye Desteği ve Truman Doktrini	160
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	190
III. ABD'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASINDA ETKİN HALE GELMESİ VE GELİŞEN OLAYLAR (1948-1973)	190
A. İsrail Devleti'nin Kuruluşu	190
B. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İsrail Devleti'ni Tanıması	206
C. Türkiye ve ABD'nin İran politikası	209
1. Atatürk Döneminde Türk-İran İlişkileri	209
2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonraki Dönemde Türkiye-İran ilişkileri	216
3. İran'da Musaddık'ın CIA Tarafından Devrilmesi (11 Şubat 1953)	219
Ç. Dörtlü Teklif ve Orta Doğu Komutanlığı Projesi	222
D. Bağdat Paketi'nin Kurulması (1955) ve ABD'nin Rolü	225
E. Süveyş Krizi (1956)	232
F. Eisenhower Doktrini (1957)	237
G. Irak'da Halk Darbesi ve CENTO'nun Kurulması	250
Ğ. Lübnan Olayları ve ABD'nin Müdahalesi	253

H. Ürdün Krizi (1958)	256
I. Johnson Mektubunun (5 Haziran 1964) Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri	258
İ. Arap-İsrail Çatışması ve ABD'nin Tutumu	264
1. Altı Gün Savaşları (1967)	264
2. 1973 Arap-İsrail Savaşı	271
J. Ortadoğu'da Petrolün Önemi ve ABD	280
K.ABD'de Yahudi ve Silâh Lobilerinin Orta Doğu Politikalarına Etkileri	287
1. Yahudi Lobisi	290
2. Silâh Lobisi	291
SONUÇ	295
KAYNAKÇA	303
EKLER	331

GİRİŞ

Orta Doğu'nun dünya politikasındaki tarihî rolü, Avrupa, Asya ve Afrika kıt'aları arasında kültürel ve ekonomik bir köprü olmasından kaynaklanmaktadır. 16 ncı yüzyılın başında Yavuz Sultan Selim'in Orta Doğu bölgesini fethinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık 400 yıl gibi uzun bir süre içinde etnik, dinî ve kültürel farklılıklara rağmen bölge halkı Osmanlı Devleti'nin sağladığı hoşgörü ortamı nedeniyle barış ve huzur içinde yaşamıştır.

ABD'nin Orta Doğu ile ilgisi 1800'lü yılların başından itibaren başlamıştır. Amerikalı sanayicilerden önce Amerika'da yaşayan misyonerler Hristiyanlığı Osmanlı topraklarında yaymak için önemli girişimlerde bulundular. Misyonerlik faaliyetlerinin özünde Hristiyanlığı yaymak vardır ve araç olarak okul, kütüphane, matbaa, hastahane vb. araçlar kullanılmıştır. Osmanlı topraklarına ilk ayak basan misyoner Hristiyan Proteston mezhebine mensup İngiliz Churc of Missionary Society'e bağlı bir papazdır ve Mısır'da görevlendirilmiştir. Daha sonra, 1820 yılı Ocak ayında Pliny Fisk ve Levi Persons adlı Amerikalı misyonerler İzmir'e gönderilmiştir. Bunlar Amerikan Board of Foreing Mission adlı, merkezi Boston'da bulunan misyoner örgütünün elemanlarıdır. Amerikan Board, bir grup yetişmiş misyoneri 1828 yılında Hristiyanlığı yaymak için Lübnan'a göndermiştir. II. Mahmut dönemine rastlayan bu faaliyetler neticesinde iç isyanlar artmış ve Sultan II. Mahmut, misyonerlerin ülkesini terk etmesi için emir vermiştir. İngiliz misyonerler otuz yıllık süre boyunca Osmanlı topraklarından ayrılmışlar, Papaz Goodell gibi Amerikalı misyonerler ise Malta adasında 1831 yılına kadar izlerini kaybettirerek faaliyetlerini gizli bir şekilde sürdürmüşlerdir. ABD'nin Türkiye'deki ilk temsilcisi olan Commodore Porter'in İstanbul'daki evine yerleşen Papaz Goodell, faaliyetlerinde Amerikan temsilciliğinin de gizli desteğini sağlamıştır. İstanbul 1831 yılında Amerikan Board için merkez olarak seçilmiş ve misyoner faaliyetleri bu merkezden koordine edilmiştir. Amerikan misyonerleri, Osmanlı Devleti topraklarında beş bölgede faaliyet göstermişlerdir. Bu bölgeler genel olarak; Anadolu, Rumeli, Suriye, İran, Mısır ve İran körfezi çevresiydi. 1819 James Monroe'nin başkanlık döneminde kurulan Dış Misyonlar İçin Amerikan Komisyonerler Kurulu

(American Board of Commissioners for Foreign Missions) 20 yıl boyunca Rumeli, Suriye ve İran'ın batı bölgelerinde önemli sayıda misyoner merkezleri açtılar. Board ya da ABCFM olarak bilinen bu teşkilât Amerika'da Protestan misyoner örgütlerinin en eski ve en büyüklerinden biridir. 1868 yılında 16 adet Protestan misyoner örgütünden biri olarak faaliyetini sürdüren Board misyonerler için yapılan harcamaların % 30'unu tek başına karşılamıştır.

1886 yılı itibarıyla 80 adet misyoner teşkilâtı vardı ve bunların 32'si ABD, 24'ü İngiltere'de ve 25'i kıt'a Avrupa'da yer alıyordu. Yine bu tarihlerde bu misyoner örgütlerde 3226 misyoner görevli bulunuyordu ve bunların faaliyetleri için o zaman için çok önemli bir rakam olan 10 milyon dolar para harcanmıştı. 1896 yılına gelindiğinde ise Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'yi bulmuş ve burada görev yapan misyoner sayısı 11.574'e ulaşmıştı. Amerikan Board, 1900 yılında Rumeli ve Anadolu'da 21 merkez açtı. Misyonerlere buralarda yerli Hristiyanlar yardım etti. 1900 yılı itibarıyla 36'sı yatılı olmak üzere yüksek okullarda 2700 öğrenci, 398 ilkokulda yaklaşık 15.000 öğrenci ders gördü. Bu faaliyetler için Amerikan Board 200.000 dolar para harcadı.

Amerikan Board teşkilâtının amaçları arasında, "dinsizler arasında Hristiyanlığı yaymak" maddesi bulunmasına rağmen, hiçbir zaman bu sınır muhafaza edilmemiş ve bilhassa Osmanlı topraklarında her kesime yönelik propaganda faaliyeti sürdürülmüştür. Amerika'da iç savaşı sona erinceye kadar Amerikalı misyonerler, İngiliz diplomatlarının koruması altında kalmıştır. 19 ncü yüzyılın sonundan itibaren diplomatik alanda Türk-Amerikan ilişkilerinin gelişmesi üzerine Amerikalı diplomatların koruması altında faaliyetlerine devam etmişlerdir. Amerikalı misyonerler Amerika'da yerel basını harekete geçirip sık sık Amerikan yönetimine baskı uygulatarak istediklerini elde etmişlerdir. Örneğin, bir diplomatın görevden alınması, Erzurum'da konsolosluk açılması, Osmanlı Devleti'nden tazminat alınması ya da sınır dışı edilmek istenen bir misyonerin yerinde kalmasını temin etmek gibi konular misyonerlerin ilgi alanına giriyordu.

Amerika'nın bağımsızlığını takip eden yıllarda ABD'nin Akdeniz ülkeleriyle ticareti önemli bir yer tutuyordu. ABD ihraç ettiği buğdayın ve unun altıda birini, tuzlanmış balığın dörtte birini Akdeniz ülkelerine satıyordu. Ayrıca, pirinç ve

mısır gibi hububat ürünlerini de Akdeniz ülkelerine satıyordu. 80-100 ticaret gemisi, çok sayıda ürünü mütemadiyen Akdeniz'e taşıyordu. 1799 tarihinde ABD Başkanı John Adams, Portekiz'deki ABD Elçisi William L. Smith başkanlığında bir heyeti dostluk ve ticaret anlaşmaları yapmak üzere Osmanlı Devleti'ne göndermiştir. İstenen anlaşmaların yapılmaması üzerine ABD 1820-1823 ve 1828 tarihlerinde de ısrarla Osmanlı Devleti'ne heyetler göndermiştir. 1827'deki Navarin baskını ile yok edilen Osmanlı donanmasının yerine yeni bir donanmanın ABD teknisyenleri tarafından yapılması gündeme gelmiştir. İki taraf benzer amaçlarla her 7 Mayıs 1830 tarihinde "ticaret ve Seyrüsefain (Denizcilik) Anlaşması"nı imzaladılar. Anlaşmaya göre ABD'ye özetle "Ticarette en çok gözetilen ülke" statüsü tanınıyor ve bununla birlikte iki devlet birbirinde konsolosluk açmayı kabul ediyordu. Ana metinden ayrı olan gizli bir maddeye göre Osmanlı Devleti'nin talep etmesi durumunda ABD tersanelerinde gemi yaptırılması veya satın alınması hususları yer alıyordu. Ancak, bu gizli madde ABD Senatosunda onaylanmadı. Bunun önemli sebeplerinden biri, İngiltere ve ABD kamuoyunun Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması sırasında Yunanlara duyduğu sevgiden dolayı kamuoyu tepkisinden kaçınmaktı. Zira, bu gizli anlaşma 2 Aralık 1823 tarihinde ABD Başkanı James Monroe'nun Avrupa işlerine karışmama ve Avrupa'nın da kendi işlerine karışmamasını içeren "Yalnızlık Doktrini"ne ters düşüyordu. İngiltere'nin Navarin'de yaktığı Osmanlı donanmasının bu doktrine rağmen gizlice inşa edilmesi ABD'nin genel politikalarıyla çelişiyordu. Nitekim, Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşması Kongrede onaylanmış, gizli madde ise 18'e karşı 27 oyla reddedilmiştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti, Amerikalı armatör Henry Eckford ve diğerleriyle özel temaslar kurarak İstanbul Aynalıkavak'ta bir tersane kurdurmuştur. Amerika'nın yeni gemi yapım teknikleriyle Osmanlı donanmasına önemli savaş gemileri kazandırılmış ve gemi inşasındaki teknikler Osmanlı mühendislerine öğretilmiştir.

Avrupa devletlerine 1861 yılında verilen bazı ticarî imtiyazların ardından 1862 yılında ABD ile de bazı imtiyazlar içeren ticaret anlaşması yapılmıştır. 1861 yılında Fransa, İngiltere ve İtalya ile ticarî anlaşmalar yapan Osmanlı Devleti

daha sonraki yıllarda Rusya, İsveç, Danimarka, İspanya, Prusya, Avusturya ve ABD ile anlaşmanın çerçevesini genişletmiştir. ABD ile yapılan bu anlaşmanın içeriğinde en imtiyazlı devletlere tanınan hak ve muafiyetlerin ABD tebaasına da tanınması yer alıyordu. Amerikalı tüccarlar mallarını Osmanlı topraklarında herhangi bir bölgeden diğerine götürürken vergiye (murur tezkeresi) tâbi tutulmayacaktı. Aynı şekilde, Osmanlı Devleti'nden ithal ettiği tarımsal ürün ve sanayi eşyası için diğer devletlerin ödediği kadar vergi ödeyecek, yasaklanan mallar hariç diğerlerini alıp satabilecekti. ABD ile yapılan bu ticaret anlaşmasında 18 Ağustos 1838'de İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ticarî anlaşma esas tutulmuştu. Bununla ayrıca bazı mallara sınırlama getiren "yedi vahit" usulü kaldırılacaktı.

Abdülaziz ve II. Abdülhamit dönemlerinde (1876-1908) Amerika'dan silâh alımları sürekli artmıştır. II. Abdülhamit imparatorluğun kapılarını Batı'nın tüm düşünce sistemlerine kapalı tutarken ordunun yeni teknik silâh ve teçhizatla donanımını içeren yeniliklere büyük duyarlılık gösterdi ve döneminde büyük çapta silâh alımını gerçekleştirdi.

ABD'nin dış politikaya ilgisinin genel olarak Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte başladığı söylenebilir. ABD bu savaştan önce geniş ve tabii kaynakları bol olan ülke topraklarının imarıyla meşgul oluyordu. Buna karşılık Avrupa, ekonomik ve siyasî çıkarlarının daraldığı ve çakıştığı dönemlerde birbirleriyle savaşıyorlardı. Amerikalılar, Birinci Dünya Savaşı henüz başladığında bunu yine Avrupalıların kendi aralarında cereyan eden ve kısa zaman içinde sona ereceğini düşündükleri bir savaş olarak gördüler. Fakat, zaman ilerledikçe savaşın tesir alanlarının genişlediği ve bu savaşların ABD'nin ilgi ve menfaatlerini doğrudan alakalandırdığı görülmeye başlandı. Müttefiklerine yardım ederek bu savaşı İngiltere ve Fransa'nın kazanmasına yardımcı olsalar da yapılan tek yanlı ve baskıcı anlaşmalarla ümit ettikleri istikrar sağlanamadı.

ABD Başkanı Wilson, İtilâf devletlerinin gizli anlaşmalarla Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması sürecine ABD'nin de dâhil olma tekliflerine daima karşı çıktı. Woodrow Wilson'un (1913-1921) ortaya koyduğu politik fikirler, Amerika'nın 20 nci yy. boyunca dış politikasını kavramsal olarak

şekillendirecek tarzda idi. Batılı devletler, Wilson Prensipleri'ni kendi menfaatlerine uyarlayarak kendi kendilerini yönetme kabiliyetini haiz olmayan ulusları "manda" rejimi ile himayeci bir anlayışla yönetmeyi istiyorlardı.

Wilson'un 14 ilkesi arasında bulunan "azınlıklara özerk gelişme hakkının verilmesi" ile ilgili maddenin "Ermeni ve Kürt" gruplar lehine uygulanmak istenmesi Türk-Amerikan ilişkilerinde etnik grupların rolünü ön plâna çıkardı. Amerikalı misyonerlerin Ermenilerle yakın ilişki kurmasına rağmen o tarihe kadar Türklerle hiçbir ciddi sorun yaşamayan Ermeni azınlığı ile Türkler aralarındaki bu olumlu ilişki misyonerlerin gelişimiyle bozulmaya başladı. Çünkü, gelen misyonerlerin azınlık haklarıyla yaptıkları propagandalar Ermenilerin Osmanlı yönetiminden taleplerini artırıyordu. Henüz demokrasiye hazır olmayan Osmanlı yönetimi bu talepleri karşılayamadığından azınlıklara verilecek hakların sağlanmasında yeterli olamıyordu. ABD'nin Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde Sevr Anlaşması önemli bir kırılma noktasını oluşturuyordu. Sevr Anlaşması'ndaki "Kürt devleti" plânı da Wilson Prensipleri'nden kaynaklanmıştı. ABD, bu tarihe kadar Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olmaz iken Sevr Anlaşması'yla ABD'ye Türkiye-Ermenistan sınırını çizme yetki ve sorumluluğu veriliyordu. Bundan sonra ABD, Ermenilerle ilgili politikalara ağırlık vermeye başladı. Wilson, Karadeniz sahilinde Giresun'un doğusundan başlayan, Erzincan'ın batısı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün güneyinden geçen bir hattın Ermenilere verilmesini düşünüyordu. Bu olumsuz gelişmelere rağmen Birinci Dünya Savaşı'nda ABD, Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerini kesmekle yetinmiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilân etmeyi çıkarlarına aykırı görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir güç olarak dünya sahnesine çıkan Amerika Birleşik Devleti yeni ham madde kaynaklarına ve yeni pazarlara ihtiyaç duymaya başlamıştır. Başta petrol olmak üzere Amerika'nın ihtiyaçlarına cevap verecek bölgeler içinde Orta Doğu bölgesi stratejik önemini muhafaza etmiş ve Amerika'nın bölgeye olan ilgisi gün geçtikçe artmaya devam etmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. ABD'NİN ORTA DOĞU POLİTİKASI KAPSAMINDA TÜRKİYE İLE İLİŞKİLERİ (1919-1939)

A. Osmanlı İmparatorluğu'nun Gizli Anlaşmalarla Paylaşılması

Osmanlı Devleti, 1878 tarihine kadar özellikle Rusya'ya karşı İngiltere'ye dayalı bir politika izlemiştir. Rusya'nın çeşitli zamanlarda Osmanlı topraklarına yapmış olduğu saldırılarda İngiltere'yi yanına alarak Rusya'yı barışa zorlamıştır. 1869'da Süveyş kanalının açılmasıyla beraber İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile ilgili politikaları da değişmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını terk ederek, Akdeniz'de Süveyş kanalını ve Kıbrıs-Malta arasındaki bölgeyi güçlü bir donanma ile kontrol altına alarak, Hindistan ticaret yollarını güvenlik altına almaya başladı.

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğradı. Savaş sonunda Rusya ile imzalanan Ayestefanos Anlaşması İngiltere'yi rahatsız etmiştir. Çünkü, Balkanlar'ın parçalanmasının ötesinde Kars, Ardahan, Batum gibi Doğu Anadolu şehirleri ve dolayısıyla Hindistan ipek yolu üzerindeki yerleşim bölgeleri Rusya'nın denetim ve kontrolü altına giriyordu. İngiltere bu amaçla Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimini bir ölçüde üzerine almak üzere Osmanlı Devleti ile askerî ve siyasî iş birliğine girmeyi zorunlu görüyordu.

İngiltere buna paralel olarak 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı ele geçirdi. Bunun sonucunda Osmanlı Devleti, Avrupa'daki bu boşluğu Almanya'nın doldurması gayreti içine girdi. Alman İmparatoru II. Wilhelm Büyük Germen İmparatorluğu'nu kurmak için Osmanlı Devleti ile iş birliğine karar verdi. Osmanlı Devleti, sahip olduğu geniş topraklarla, hem iyi bir pazar hem de ucuz ham

madde kaynağı için elverişli topraklara sahipti. Ayrıca Osmanlı Devleti ileride çıkabilecek bir savaşta askerî ve stratejik açıdan ulaşım merkezlerine ve askerî harekât için asker kaynaklarına sahipti. Alman İmparatoru siyasî, askerî ve ekonomik sebeplerle Osmanlı İmparatorluğu'nu kendine dost ve Müttefik görüyordu. Bunun bir göstergesi olarak II. Wilhelm 1889'da iki defa İstanbul'u ziyarete geldi.

Osmanlı Devleti, Almanya ile ekonomik ve askerî iş birliğini artırdı. Bağdat demir yolu yapım hakkı Almanlara verildi. 1882'den itibaren Osmanlı ordusunun eğitiminin artırılması için Almanya'dan eğitimci subaylar getirildi. Almanya, Bağdat demir yolu projesi ile Basra körfezine kadar ulaşım hattını inşa ederek Süveyş kanalını kullanmadan Hindistan ve Uzak Doğu ticaret yolunu açmış olacaktı. Bu projeden sonra Alman-İngiliz rekabeti devamlı arttı.

Osmanlı Devleti, sanayi devrimini tamamlayan Avrupa'nın ezici rekabeti karşısında fazla bir varlık gösteremedi. Avrupa'ya ham madde ve tarım ürünlerini satarken onlardan sanayi ürünleri almak zorunda kaldı. 1854 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin kayda değer dış borcu mevcut değildi. Ancak, Kırım Savaşı sonucunda savaş giderlerini karşılamak üzere alınan ilk borçla beraber bu borçlar çığ gibi büyüdü. Borçların ödenmesi için 20 Aralık 1881 tarihinde ünlü "Muharrem Kararnamesi" ile "Düyunu Umumiye" yönetimi kuruluyor ve yurdun en güvenilir kaynaklarına el konularak millî gelirler ipotek altına alınıyordu. Bu durum Osmanlı Devleti'ni malî yönde çöküntüye sürükledi. Avrupalılar "hasta adam" diye tarif ettikleri Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında "gizli anlaşmalar"la paylaşma telâşına girdiler.

23/24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet'in ilân edilmesi ve arkasından Mart 1909'da II. Abdülhamit'in yerine Sultan Reşat'ın getirilmesi sonucunda, İttihat Terakki iktidara el koydu. İttihat Terakki başlangıçta İngiltere, Fransa ve Rusya ile ittifak girişimleri yapmasına rağmen olumlu bir netice alamamıştı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Almanya yanında yer aldı. İttihat Terakki, iktidara gelir gelmez önce İtalyanlarla Trablusgarp Savaşı'na, arkasından da Balkan Savaşı'na girdi. Kırk yıldan beri birikmiş olan siyasî, askerî ve ekonomik ihtilâflar

sonucu yakında bir dünya savaşının çıkacağı tahmin ediliyordu. Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı (1914-1918)'nda Almanya'nın yanında savaşa katıldı. Çanakkale, Kafkasya, Galiçya ve Güney cephelerinde savaştı. 18 Mart 1915 tarihinde Çanakkale'de yenik düşen Müttefikler bu kez toprak vaadiyle Rusya ve İtalya'yı yanına çekmeye çalıştılar. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya kendi aralarında bir dizi gizli anlaşma yaparak tarihî emellerini gerçekleştirmek istediler. İmparatorluk topraklarının büyük devletlere yetecek kadar büyük olması, anlaşmaları kolaylaştırıyordu. Yoğun bir diplomasi sonucunda büyük devletler kendi aralarında şu beş gizli anlaşmayı imzaladılar:

1. İstanbul Anlaşması (Mart 1915)
2. Londra Anlaşması (Nisan 1915)
3. Sykes-Picot Anlaşması (1916)
4. Anadolu ve Arap memleketlerinin paylaşılması (1916 ilkbaharı)
5. St. Jean de Mourienne Anlaşması (1917).

Rusya'nın Büyük Petro'dan beri İstanbul ve Boğazlar'ı ele geçirme hayalleri vardı ve bu sebeple, 4 Mart 1915'te Fransa ve İngiltere elçilerine bir nota vererek aşağıdaki isteklerde bulundu:

İstanbul şehri, İstanbul Boğazı'nın batı kıyıları ve Marmara denizi, Çanakkale Boğazı, Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya, İstanbul Boğazı ile Sakarya nehri ve İzmit körfezinde sonradan saptanacak bir nokta arasında kalan Anadolu kıyıları, Marmara denizindeki adalar ile İmroz ve Bozcaada Rusya tarafından talep ediliyordu.

Bu isteklerin tanınması hâlinde Rusya da İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde ve başka yerlerdeki isteklerini tanıyacaktı. İngiltere ve Fransa'nın söz konusu istekleri şöyle idi:

1. İstanbul serbest liman olacak, ticaret gemileri için Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanınacaktır.
2. İngiltere ile Fransa'nın Anadolu ile Arap memleketlerindeki hakları İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki özel bir anlaşma ile saptanacaktır.
3. Müslümanların kutsal yerleri korunacak ve Arabistan bağımsız bir Müslüman yönetimi altında bulunacaktır.

İstanbul Anlaşması 4 Mart 1915 tarihinde taraflarca kabul edilmiş ve Osmanlı topraklarının paylaşılmasında da ilk adım atılmıştır.

İtilâf devletlerinin Çanakkale'ye saldırmasıyla savaşın Akdeniz cephesi açılmış ve İtalya'nın önemi artmıştı. İtalya, İngiltere ve Fransa yanında yer alarak Londra Anlaşması'nı imzaladı. İtalya'nın Alman ittifakından ayrılıp Müttefikler yanında yer alması karşılığında 26 Nisan 1915'te Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında bir gizli anlaşma yapıldı. Buna göre, İtalya'nın 1912'den beri On İki Adalar üzerindeki egemenlik iddiaları Müttefikler tarafından kabul ediliyordu. Antalya bölgesinin İtalya'ya bırakılacağını dair hüküm dokuzuncu maddede yer alıyordu. Londra'da imzalanan gizli anlaşma tesirini hemen göstermiş ve İtalya, Mayıs 1915'te Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşa girmiş ve 20 Ağustos 1915'te Babiâli'ye harp ilân etmiştir.

Rusya ve İtalya'nın yıllarca Osmanlı topraklarından istedikleri yerler Fransa ve İngiltere'nin ortak kararlarıyla âdetâ bu devletlere hediye ediliyordu. Çanakkale'de umduğunu bulamayan Müttefikler bu kez Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarını buradaki Arapları kışkırtarak ve yine Rusya'ya doğu bölgesinde bazı yerler vadederek elde etmeyi tasarladılar. Bu politika, İtalya'dan gizli tutularak icra edilecekti.

Osmanlı topraklarının paylaşımı konusunda büyük devletler arasında hızlı ve sürekli bir bilgi akışı mevcuttu. 1916 tarihinde Londra'daki Rus Büyükelçisi Benkendarf'ten Rusya'nın Dışişleri Bakanı Sazonof'a yazdığı gizli telgrafta Van, Bitlis, Erzurum, Trabzon illerini ve sözde Kürdistan bölgesi diye isimlendirilen Muş, Van ve Bitlis'in güneyinde bulunan Siirt, Dicle vadisi, Cizerie İbni Ömer ve İmadiye'ye hâkim olan dağların arasında kalan bölgenin de Rusya'ya verileceğini bildiriyordu.

İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Mark Sykes ve Fransız meslektaşı Georges Picot 1916 Mart ayında anlaşma taslağını Ruslara bildirdiler. Rusya, bu anlaşmayı ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, ile Türk-İran sınırını içeren bölgeyi yani Doğu Anadolu'nun büyük bir bölümü karşılığında kabul edeceğini söylüyordu. Bu koşulları içeren Sykes-Picot Gizli Anlaşması 26 Nisan 1916'da

imzalandı. Yapılan bu anlaşmaya göre:

1. Adana, Antakya bölgesi Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya; Musul hariç, Irak İngiltere'ye bırakılıyordu. Fransa ve İngiltere kendilerine bırakılan bu bölgelerde istedikleri türde yönetimler kurabileceklerdi.

2. Suriye'nin diğer bölgeleri ile Musul ve Ürdün'ü kapsayan bir büyük Arap krallığı kurulacak; ancak, bu Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında bulunacaktı.

3. Filistin'de, Rusya ve diğer Müttefikler ile Şerif Hüseyin tarafından kararlaştırılacak olan uluslararası bir yönetim kurulacaktı.

Bu görüşmelerden sonra, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında gizli görüşmeler başladı ve bu ülkeler 26 Nisan 1916'da bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma ile Doğu Anadolu'da Trabzon'un batısından geçen bir hattın doğusunda kalan Erzurum, Van, Bitlis, Muş, Siirt vilâyetleri Rusya'ya bırakılıyor, buna karşılık Rusya, Sykes-Picot Anlaşması'nın hükümlerini kabul ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda imzalanan diğer bir gizli anlaşma St. Jean de Maurienne Anlaşması oldu. İtalya, Osmanlı topraklarından Antalya, Mersin ve İzmir bölgelerini ve kendisine verilen payın öteki Müttefik ülkelerden az olmamasını talep ediyordu. İtalya'ya göre Konya, Antalya ilinin bir parçası konumundaydı. Konya'nın bir limanı olacaksa o da Mersin olabilirdi. Bu nedenle, ilgili yerlerin İtalya'ya verilmesi gerekiyordu. Fransa ise Antalya'nın İtalya'ya verilmesini istemiyordu. Rusya da İzmir'in İtalya'ya verilmesine karşıydı.

Rusya'nın Bolşevik İhtilâli ile savaştan çekilmesiyle 10-21 Nisan 1917 tarihlerinde İtalya ile Müttefikler arasında St. Jean de Maurienne Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma ile İtalya'ya Antalya'dan başka İzmir bölgesi veriliyor ve Konya'ya kadar da bir nüfuz bölgesi olarak tanınıyordu. Ancak, İtalya'nın Fransa-İngiltere arasında yapılan Sykes-Picot Anlaşması'nı tanımamasını ön şart olarak ileri sürüyordu. Ancak, İtalya daha sonra aldatıldığını anlayacak ve İzmir bölgesinin Yunanistan'a verileceğini öğrenecektir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin geleceğini etkileyen en önemli olaylardan biri şüphesiz Rusya'da komünist ihtilâlinin çıkması ve Bolşevik Hükûmetinin savaştan çekildiğini ilân etmiş olmasıydı. Rusya, ihtilâlin getirdiği iç

kargaşa nedeniyle savaştan ilk çekildiğini açıklayan devlet olmuştur. İlk anlaşmayı Almanya ile 15 Aralık 1917’de ateşkes şeklinde imzalayan Rusya, ardından 3 Mart 1918’de Osmanlı Devleti ile Brest-Litovsk Anlaşması’nı imzaladı. Buna göre iki ülke arasında savaşa son verilecek ve Rus orduları 6-8 hafta içinde Doğu Anadolu’yu boşaltacak, Ermeni çeteleri silâhsızlandırılıp dağıtılacak, Batum, Kars ve Ardahan’da halk oylaması yapılarak Osmanlı Devleti’ne iade edilecektir. Almanya da ABD’nin Nisan 1917’de Birinci Dünya Savaşı’na Fransa topraklarından girmesiyle ateşkes istemiştir. 18 Ocak 1918’de Paris’te Versay Sarayı’nda barış görüşmeleri başlatmıştır.

Paris barış görüşmelerine Birinci Dünya Savaşı’nın galip devletleri yani Fransa, İngiltere, İtalya, ABD ve Japonya katılıyordu. Dışişleri bakanlarının katıldığı bu konseye “Onlar Konseyi” denilmiştir. İngilizler, gizli görüşmelerde 24 Ocak 1919 tarihli oturumda işgali altında tuttıkları bütün Osmanlı topraklarının İngiltere’ye verilmesini talep ettiler. Fransa ise Sykes-Picot Gizli Anlaşması ile ön görülen toprakların kendilerine verilmesini istemiştir. Konferansa İngiliz ve Fransızlarla iş birliği yaparak Orta Doğu’nun Osmanlı Devleti’nden koparılmasını yardımcı olan Araplar adına Şerif Faysal katılmış ve Basra körfezinden Akdeniz’e kadar olan bölgede bir Arap devletinin kurulmasını talep etmiştir. Ayrıca, Suriye ve Lübnan’ın da kurulacak Arap devletine dâhil olmasını istemiştir. Ancak, İngiltere ve Fransa tarafından bu talepler reddedilmiştir. Şerif Faysal bunun üzerine şu meşhur sözünü, “Kendilerine hizmet ettiğimiz devletler bizi parçalıyorlar... Müslüman dünyanın karşısına çıkamayacağız” söylemek durumunda kalmıştır.

Batılı devletlerin Osmanlı Devleti’ni parçalaması dünya barışı için bir hata olmuştur. Osmanlı Devleti’nden koparılan başta Orta Doğu ülkeleri olmak üzere Kafkasya ve Balkanlar’da da savaş ve çatışma eksik olmamıştır.

B. Orta Doğu’da Türk Varlığının Tasfiye Edilişi

Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler derin bir tarihî sürece dayanmaktadır. Türklerin İslâmiyet’i kabul etmesinden sonra bu ilişki daha da yoğunlaşmış, Türklerin İslâmiyet’in önderliğini yapmaya başlamasından sonra en üst zirveye çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim’in 16 ncı yüzyılın başında bütün Arap

yarımadasını fethi ile beraber Birinci Dünya Savaşı'nın meydana geldiği 1900'lü yılları başına kadar geçen uzun dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde huzur ve kardeşlik anlayışı devam etti. 1789 Fransız ihtilâli ile ortaya çıkan milliyetçi akımlar Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletlerin dağılma sürecini hızlandırmış, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı ülkeleri bu süreci teşvik etmiştir. İngiltere'nin 18 nci ve 19 ncu yüzyıllarda Akdeniz üzerinden Hindistan yolunun güvenliğini devam ettirmek üzere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak Rusya'ya karşı cephe oluşturduğu görülmektedir. Ancak, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'yla beraber İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarında önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İngiltere artık Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmekte olduğu kanısına varmış ve bu nedenle menfaatleri doğrultusunda bazen Osmanlı topraklarının bir kısmını işgal etmekten bazen de Balkanlar'daki milliyetçi grupları desteklemekten çekinmemiştir. Bu doğrultuda 1878'de sözde Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek için geçici kaydıyla Kıbrıs'a yerleşmiş, 1882'de ise Mısır'ı resmen işgal etmiştir. "Böl ve Yönet" stratejisini tatbik etmeye başlayan İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap emirliklerini türlü vaatlerle kışkırtarak Osmanlı Devleti'ne karşı hasım hâline getirmiştir. Filistin ve Irak'ı da işgal ederek manda yönetimini ihdas etmiştir.

İtilâf devletlerinin Çanakkale Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğraması Arapların etkin nüfusa sahip olduğu Orta Doğu'da Osmanlı Devleti'ne karşı bir ayaklanma çıkarılmasını gündeme getirmiştir. İngiltere'nin Mısır Yüksek Komiseri Mahan, Haziran 1915'te bağımsız bir Arabistan'ın İngiltere tarafından destekleneceğini ve Arap halifeliğinin istenir bir durum olacağını içeren broşürleri bir İngiliz uçağıyla bütün Arap şehirlerine dağıttırıştır.

Enver, Talat ve Cemal Paşaların önderliğinde kurulan yeni yönetim Padişah Sultan Reşat'ı etkisiz bir konuma getirmişti. Daha önceki yönetimde Arap kökenli bürokratlara yer verilmesi siyasetine son verilerek Arap bürokratlar tasfiye ediliyordu.

İstanbul'da Abdülhamit tarafından zorunlu ikâmette tutulan Şerif Hüseyin, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra İttihat ve Terakki yöneticileri tarafından Hicaz

valiliği ve Mekke emirliği göreviyle Arabistan'a gönderilmişti. Bu görevlendirme Orta Doğu'da Arapların Türklere karşı ayaklanmasının tetikleyicisi oldu. Şerif Hüseyin, kurmayı düşündüğü "büyük Arap Devleti" için İngiltere'ye başvurdu. Oğlu Emir Abdullah 1914'te İngiltere Genel Valisi Lord Kitchenon ile yaptığı görüşmelerde muhtemel bir Türk-Arap çatışmasında İngiltere'nin tutumunun ne olacağını sordu. Bu girişimden hemen sonra Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Faysal bu kez İngiltere'nin Mısır'daki Yüksek Komiseri Sör Henry Mc Mahon ile aynı konuyu gündeme getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği bu dönemde İngiltere bu tekliflere olumlu yaklaştı. İngiltere'den silâh desteği alan Şerif Hüseyin'e bağlı kabileler 10 Haziran 1916'da Mekke'deki Osmanlı garnizonunda bulunan kuvvetlere saldırdı. Böylece Türklere karşı Arap ayaklanması başlamış oldu. Şerif Hüseyin, siyasî bir manevra ile İttihat ve Terakki yönetiminin dinsiz olduğu ve Osmanlı halifesinin tutsak bulunduğu; bu nedenle, Müslümanların bu dinsiz yönetime karşı birleşerek ortak hareket etmesi gerektiği yönünde propaganda yapmaya başladı. Ancak Müslümanlar, İngilizlere karşı tam birlik ve beraberlik içinde mücadele edilmesi gereken bir zamanda Müslüman kuvvetleri böldüğü ve arkadan vurduğu için Şerif Hüseyin'i hainlikle suçladılar. Böylece Şerif Hüseyin'in yaptığı bu hareket sadece ona bağlı aşiretlerin hareketi olarak güdük kaldı. Nitekim, Yemen'de İmam Yahya Osmanlıya bağlılığını sürdürmüş, Kuveyt Şeyhi Mübarek, savaşın başında İngiltere'nin yanında yer alırken 1917'de yönetimi devralan Şeyh Salim Osmanlıyı destekleyen bir siyaset izlemiştir. Arabistan yarımadasında Şerif Hüseyin'e hasım olan İbni Suud'un ise Şerif Hüseyin'in hareketine destek olması söz konusu bile olamazdı. Mısır, 1840'tan sonra Mehmet Ali Paşa'nın idaresinde Osmanlı yönetiminden kopmuş ve 1882'de fiilen İngiltere'nin denetimine geçmişti. Suriye ise Cemal Paşa kontrolü altında bulunuyordu. Bu çerçevede, Arap Yarımadasında Şerif Hüseyin'in başlattığı bu isyana bütün Arap kavimleri destek vermedi. İngiltere'nin silâh, teçhizat ve araç yönünden eksik olan Türk kuvvetlerine karşı sağladığı askerî başarılar nedeniyle Osmanlı askerleri Arap yarımadasını önemli zayıflıklar vererek terk etmek zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin yengilgisine seyirci kalan diğer Arap grupları Osmanlıların bölgeyi

terk etmesinden sonra bağımsız devlet kurma telaşına girdiler.

Şerif Hüseyin krallığını 2 Kasım 1916'da ilân etti. İngiltere ve Fransa bu karara karşı çıkan ilk ülkeler oldu. Çünkü, büyük Arap devleti plânı İngiltere ve Fransa'nın menfaatlerine ters düşüyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan Araplar, Batı'nın özellikle de Lawrence'nin kışkırtmalarıyla yüzyıllardır Osmanlıyla dostça yaşamalarına rağmen birbirine düşman edilmeye çalışılmıştı. Lawrence Arap kıyafeti giyerek, Arapça öğrenerek, Arapların sorunlarını ve davalarını içtenlikle benimsemiş görünerek Arabistan'da kendisini kabul ettirmiştir. Arap davalarını savunur görünürken Arapları Osmanlıdan ayırarak İngiltere lehine ve İngiliz çıkarlarına bağlamayı kendisine esas amaç edinmiştir. Lawrence Arapların davalarını çok hararetle bir şekilde Osmanlı aleyhine geliştirerek Hicaz Emiri Hüseyin'in oğlu Faysal'ın irtibat subaylığına kadar sızmıştır. Arapları Osmanlı aleyhine örgütleyen Lawrence, İngiliz generali Allenby'nin safında asker olarak Osmanlılarla çarpışmıştır. Bir gün Kasr-El-Arzak bölgesinde Türk birliklerine esir düşmüş; ancak, daha sonra bir yolunu bulup kaçmayı başarmıştır. İngiliz casusu Lawrence'ın asıl hedefi Türk varlığını Orta Doğu'dan silerek bu bölgeyi Batı yanlısı ve Batı'nın çıkarlarına hizmet edecek birçok küçük ve istikrarsız devlete bölmektir. 1917'de ilân edilen Balfour Bildirgesi ve gizli anlaşmalardan olan Sykes-Picot Anlaşması'yla Şerif Hüseyin'in büyük Arabistan umudu gerçekleşmedi. İngiltere buna fiiliyatta izin vermedi. İkili siyaset uygulayan İngiltere İbni Suud'u ön plâna çıkarttı ve bütün Arap yarımadasını onun kontrolüne verdi. 1924 yılında İbni Suud karşısında yenilgiye uğrayan Şerif Hüseyin, 1930'a kadar Kıbrıs'ta sürgünde kaldı ve Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaktan büyük pişmanlık duyduğunu dile getirdi.

Sömürgeci devletlerden olan Fransa ve İngiltere arasında paylaşılan Orta Doğu Arapların bu iki devlete karşı ayaklanmalarıyla yeni bir sürece girdi. Mart 1920'de Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, başına geçeceği Suriye Krallığını ilân etti. Haziran 1920'de harekete geçen Fransız kuvvetleri Faysal ve askerlerini Suriye'den çıkardı.

Atatürk'ün Misakımillî kararları ile Türkiye dışındaki Müslüman halkların

kendi kaderlerini kendilerinin tayin edeceği yönünde ortaya koyduğu temel prensip Orta Doğu'daki Arap ülkeleri için de geçerli idi. Birinci Dünya Savaşı'nda Arapların İngilizlerle iş birliği yaparak Türklere karşı savaşmaları Türk halkını derinden üzmüştü. Bu nedenle, Türkiye Orta Doğu politikalarında baştan itibaren çekingen bir siyaset izledi. İsmet Paşa, Araplarla ilişkilerimizin çerçevesini şu sözlerle özetlemektedir: "Biz, Millî Mücadele'ye başladığımız zaman Araplara gösterilebilecek saf yürek ve iyi niyeti hiçbir tereddüde yer vermeyecek surette göstermiştik. Bizim uygun bulduğumuz hal şekli şudur: Osmanlı İmparatorluğu'ndan çıkan Türk milleti, Araplar üzerinde herhangi bir amaç iddiasından kesin surette vazgeçiyor ve Arap milletini kendi evinde ve kendi kaderinin sahibi olarak yaşamak selahiyetinde görüyor ve gösteriyordu. Misakımillî ile Arap ihtilâli ilânı, istilâcı devletlerin Arap davasında takip ettikleri tezin ciddî ve samimî olmadığını derhâl meydana çıkarmıştır..."

Yeni Türk Devleti'nin dış politikası Lozan'da netlik kazanmıştır. Bu Anlaşma'yla Türkiye, Orta Doğu topraklarından Musul ve Hatay hariç tamamen vazgeçtiğini dünyaya ilân ediyordu. Türkiye, bağımsızlık savaşının Batı'nın güçlü devletlerine rağmen kazanılabileceğini Kurtuluş Savaşı'yla tüm dünya uluslarına gösteriyordu. Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesi Orta Doğu'dan Afrika'ya hatta Uzak Doğu'ya kadar örnek teşkil etti.

Türkiye, Fransa ve İngiltere'nin Orta Doğu'da uyguladığı manda rejiminden rahatsızlık duyuyordu. Bu maksatla her fırsatta komşularından Irak ve Suriye'nin bu statüden kurtulması için açıklamalar yapıyordu. 1926 yılında Dışişleri Bakanı Tefik Rüşdü Aras Mekke'de yapılan toplantıda İslâm ülkelerinin manda rejiminden kurtulması gerektiğini açıklıyordu. Bunun için 1926 yılında Suudî Arabistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye oldu. Arkasından, 3 Ağustos 1929 tarihinde bu ülkeyle bir dostluk anlaşması yapıldı.

Araplar ve Türkler birbirlerine çok yakın komşu olmalarına rağmen ayrı gelecek arayışına yönelmişlerdir. Türkiye, daha çok Batı'nın siyasî, askerî ve ekonomik ittifakına önem vermiştir. Araplar ise Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere ve Fransa'nın himayesinde kalmış, bağımsızlıklarına kavuşmalarından ve bölgede ABD'nin etkin faaliyetlerinden sonra ikiye bölünmüş, bir kısmı

SSCB'ye yakın dururken diğerleri ABD yanında yer almayı uygun görmüştür. Orta Doğu'da asıl karışıklık İsrail'in 1948'de devletini ilân etmesiyle başlamıştır. Bu tarihten itibaren Araplarla İsraililer arasındaki çatışmalar sürekli bir hâl almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Orta Doğu ülkelerinin dış dünyayla ilişkileri daha çok himayesi altında buldukları büyük devletlerin aracılığı ile yaptıkları girişimler sonucunda uluslararası bir kuruluşa katılmak ve gelecekte de bağımsızlıklarına ve egemenliklerine kavuşmak çabasında toplanmıştır. Nitekim, bu çaba sonucu Mısır ve Irak, İngiltere ve Fransa'nın desteği ile 1930'lu yıllarda Milletler Cemiyetinin üyesi olmada gecikmediler.

Savaş sonrası Suriye'nin bağımsızlığı, Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurma mücadelesi, Arapların ideallerini gerçekleştirecek bir Arap Birliği kurma arzusu özellikle, İngiltere ve Fransa'nın bölgede gittikçe azalan etkisi, Arap devletleri arasındaki dayanışmanın çoğalmasına ve ilişkilerinin kuvvetlenmesine yol açtı. Bu ilişkilerin ne şekilde olacağını aramak, bulmak ve gerçekleştirmek için yapılacak girişimler iç ve dış etkenler nedeniyle, istenilen sür'atle gelişmemiştir. Bilindiği gibi, bu ilişkiler ne şekilde gelişirse gelişsin Orta Doğu devletleri arasındaki politik boşluğu dolduracak güç bugün dahi sağlanamamıştır. Dış etkenler olmasa bile, bölge devletlerinin ekonomik ve sosyokültürel güçleri henüz belirli bir düzeye çıkamamış ve politik alanda kendini hissettirememiştir.

C. Wilson Prensipleri ve ABD'nin Dış Politika Değişiklikleri

Başkan Monroe'dan sonraki dönemde gelen Başkan Theodore Roosevelt (1901-1909), Monroe Doktrini (Yalnızlık Politikası)'nin tersine ABD'nin kurtarıcı bir güç olduğunu savunuyordu. Bu çerçevede Roosevelt, Amerika'nın Batı yarı kürede ABD'nin çıkarlarını kanıtlamak ve savunmak için müdâhale hakkının bulunduğunu iddia ediyordu. Onun döneminde bu politikanın bir uzantısı olarak Haiti'ye müdâhalede bulunuldu; Panama'nın Kolombiya'dan ayrılması aktif bir şekilde desteklendi; Dominik Cumhuriyeti malî koruma altına alındı; 1906 yılında Küba'nın işgali için Amerikan birlikleri gönderildi. Böylece Theodore Roosevelt, küresel dengenin ABD'nin çıkarları doğrultusunda

yönlendirilmesi için dış politikada proaktif bir yaklaşım sergilemeye başladı. 1904 yılında Japonya'nın Rusya'ya yaptığı saldırıyı kınamadı, ancak güç dengeleri prensibini muhafaza ederek Japonya'nın Rusya'nın yerini alabilecek boyuta taşınmasını desteklemeyip, sadece Rusya'nın zayıf tutulmasını sağlayan politikaları destekledi.

1917 yılının ilk aylarında Almanlar, İngilizleri kendi adasında abluka altına almak üzere denizaltılarıyla savaşa ağırlık vermeye başladılar. Birkaç hafta içinde beş ABD gemisini batırdılar. ABD Başkanı Wilson bunun üzerine Kongrede yaptığı konuşmada Almanya'ya harp ilân edilmesini talep etti. Wilson, özgürlüklere vurgu yaparak dünyanın demokrasi için emin bir yer hâline getirilmesi çağrısında bulunuyordu. Amerikan Hükûmeti askerî imkân ve kapasitenin yanı sıra tarım ve sanayiini de Müttefiklerin yardımına seferber etti. Kısa süre içinde büyük askerî ve sivil konvoylar ABD limanlarından harekete başladı. 1918'de Almanlar, Paris yolunu açmak üzere Rheims'in her iki tarafından, uzun zaman beklenen son taarruzlarına başladılar. İlk anda Marine nehrini geçerek başarı elde eden Alman orduları burada Amerikan ordularının da desteğiyle durdurulmuş ve savaşın kaderi Müttefiklerin lehine gelişme göstermeye başlamıştır. ABD ordularının desteğiyle yapılan karşı taarruzlarla Müttefikler Alman ordusundan 16.000 askerî esir alınmıştır.

Rusya'da ihtilâl yapan yeni Bolşevik Hükûmeti, St Jean de Maurienne Anlaşması'yla İtalya'ya İzmir'in verilme şartını kabul etmiyordu. Bununla kalmayan Rus yönetimi kendisiyle yapılan bütün gizli anlaşmaları dünyaya açıklayarak Müttefiklerden ayrıldı. ABD'nin de desteğiyle ortak gizli anlaşmalar devri önemli ölçüde kapanmış oldu.

İtilâf devletleri, Birinci Dünya Savaşı sonunda, Paris Konferansı'nda toplanarak, yapılacak olan bir anlaşmayla siyasî ve askerî anlaşmalar konusunda uzun süreli görüşmeler yapmışlardır. ABD Başkanı Wilson 8 Ocak 1918'de Kongreye gönderdiği mesajda yapılacak olan barışın prensiplerini ve özellikle küçük milletlerin bağımsızlıklarını vurgulamıştı. Fransa ve İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı Amerika'nın büyük bir desteği ile kazandığı için Wilson'un önerilerine karşı çıkmaz görünmekle birlikte, daha ileride sömürge devletleri kavramını

esnekleştirerek “mandaterizm” fikrini ortaya attılar. İddialarına göre, küçük devletler siyasî, askerî ve ekonomik yönden güçsüz oldukları için kendi kendilerini yönetememekteler ve büyük devletlerin himayelerine muhtaç bulunmaktadırlar. Almanya ve Avustralya’da halk Wilson Prensipleri’ne sahip çıkmış ve barış yapma taraftarı olmuştur. Türk halkının fazla bilgisi olmamakla beraber, Mustafa Kemal tarafından kongreler sırasında Osmanlı Devleti lehine olan özellikle 12 nci madde hakkında halk bilgilendirilmiştir.

Daha sonra ilâvelerle Wilson Prensipleri 27 maddeyi bulmakla birlikte özet olarak aşağıdaki esasları kapsıyordu:

1. Barış anlaşmaları ile yapılacak uluslararası anlaşmaların açık olması.
2. Kara suları dışında, savaşta ve barışta denizlerde mutlak serbesti bulunması.
3. Uluslararası bütün ekonomik engellerin kaldırılması ve eşitlik sağlanması.
4. Ülkelerin silâhlanmayı bırakıp, yalnız iç güvenlikleri seviyesine indirilmeleri için karşılıklı garanti verilmesi.
5. Sömürgeler üzerindeki isteklerin serbestçe ve tam yansızlıkla incelenerek bu bölgeler halkının çıkarları göz önünde tutularak sonuca bağlanması.
6. İşgal edilmiş Rus topraklarının boşaltılması ve Rusya’ya kendi gelişmesini sağlamak için her çeşit imkân verilmesi.
7. Belçika’nın egemenlik haklarına dokunulmaksızın, boşaltılıp yeniden kurulması.
8. İşgal edilen Fransız topraklarının boşaltılıp, Almanya’nın 1871 yılında Alsas Loren’i almakla yaptığı hatanın düzeltilmesi, yani bu toprakların tekrar Fransa’ya geri verilmesi ve barışın garanti altına alınması.
9. İtalyan sınırlarının ulusal esaslara göre düzeltilmesi.
10. Avusturya-Macaristan halkından isteyenlere otonomi verilmesi.
11. Romanya, Sırbistan, Karadağ topraklarının boşaltılması; Sırbistan’a denizden serbest bir çıkış verilmesi; Balkan devletlerinin ilişkilerinin ulusallık bakımından, tarihsel esaslara göre dostça düzenlenmesi; Balkan devletlerinin siyasal ve ekonomik bağımsızlıkları ve sınırlarının dokunulmazlığı için uluslararası garantiler verilmesi.

12. Osmanlı İmparatorluğu'nda Türklerin oturdukları bölgelerin bağımsızlığının sağlanması; Türk egemenliği altında bulunan diğer uluslara da özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatın sağlanması. Boğazlar'ın uluslararası garanti altında bütün devletlerin ticaret gemilerine açılması.

13. Denizden bir kapısı bulunan bağımsız bir Polonya kurulması.

14. Büyük ve küçük ulusların siyasal bağımsızlıkları ve toprak bütünlüklerinin karşılıklı güvenliğinin garanti altına alınması amacıyla bir "Milletler Teşkilâtı"nın kurulması.

Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde Kongre'de sunduğu bu nutuk Amerikan halkı tarafından son derece beğenilmiştir. İngiliz kamuoyu, genel anlamda ilân edilen prensipleri İngilizlerin genel menfaatlerine aykırı bulmuş ve özellikle denizlerin özerkliği konusundaki çekinceler basında yoğun bir şekilde eleştirilmiş ve bir ölçüde biraz hayali bulunmuştur. Fransa ve İtalyan kamuoyunda da benzer eleştiriler yapılmıştır. Wilson Prensipleri, özellikle Arap, Ermeni, Rum, Alman, Avusturya ve Osmanlı kamuoyu üzerinde etkili olmuş ve ileriki tarihlerde de bu ilkeleler, esaret altındaki diğer ülkelerin bağımsız devlet olmalarına yardımcı olmuştur. Sömürgeci devletler nezdinde Wilson Prensipleri'nin eleştirilmesi doğal görünmektedir. Çünkü, bu devletlerin himayesindeki ülkelerin Wilson Prensipleri'ni ileri sürerek tam bağımsızlıklarını kazanması öncelikle ABD'nin menfaatlerine geliyordu. Bu sayede ABD, güçlü devletlerin etkinliğinin azaldığı bölgelerde kendi siyasî, iktisadî ve askerî gücünü etkin bir şekilde kullanma imkânı bulabilecekti.

Başkan Wilson, Birinci Dünya Savaşı'nın galibiyetinde önemli rol olması sebebiyle Paris Konferansı'nda etkinliğinin en çok kendisine ait olduğunu düşünüyordu. Bu sebeple konferansa bizzat katılma kararı alarak Paris'e geldi. Konferansta Wilson'un düşüncesi, kendi ilkelerini ortaya koyduğu 14 madde çerçevesinde küçük devletleri sömürgeci devletlerin egemenliğinden kurtararak bağımsızlıklarına kavuşmasını sağlamak, dolayısıyla ABD'ye pazar alanları açmaktı. Amerikan Başkanı Wilson, ileriye sürdüğü bu ilkelerle dünya barışını ve insan haklarını en iyi şartlarda temin edeceğini iddia ediyor ve bunu "Barış Programı" olarak nitelendiriyordu. Ayrıca, ulusların ister kuvvetli ister zayıf olsun

bu ilkeler ışığında eşit ve güvenli bir şekilde yaşayabileceğini beyan ediyordu.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti gibi ülkeler bu Prensipleri olumlu karşılamış, galip devletler ise bu ilkeleri tatbik edeceklerini vad edeceklerini söylemelerine rağmen Paris Barış Konferansı'nda bu vaadlerinden vazgeçmişlerdir. Türk basını, Wilson Prensipleri'ni Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu olarak görmüş ve buna yazılarında geniş yer vermiştir. Konya'da toplanan Anadolu kadınları ve Müdafai Vatan Cemiyeti, Wilson Prensipleri'ne uyularak Türkiye'nin bağımsızlığının ve işgalin kaldırılmasının Paris Sulh Konferansı'na iletilmesini yetkililerden talep etmişlerdir.

Wilson Prensipleri'nin Türk aydınları ve Türk basınında kabul görmesinin en önemli sebebi, Misakımillinin ön gördüğü ve bu kapsamda Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu yerlerin ana vatana iade edilmesinin Wilson Prensipleri'nin 12 nci maddesiyle paralellik göstermesidir. Bu ortak prensibin tatbik edilmesi durumunda kan dökülmeden bazı bölgeler Türkiye'ye dâhil edilecekti. Musul, Kerkük, Hatay ve Batı Trakya dâhil bu kapsamda değerlendirilebilecekti. Çünkü bu bölgelerde Türk nüfusu diğer nüfuslardan daima fazla durumdaydı. Wilson Prensipleri'ne göre, nüfusu çoğunlukla Müslüman ve Türk olan yerlerin işgal edilemeyeceği hususu hakkında halk bilinçlendirilmeye çalışılmış ve yurt genelinde protestolar tertip edilmiştir. Türklerin fazla olduğu yerlerde bağımsızlığın temin edilmesinin Wilson Prensipleri'ne uygun olduğu fikri Kuvayı Milliyeciler tarafından da benimsenmişti.

15 Ekim 1919 Chicago Daily News gazetesinde yer alan haberde Arabistan hariç Asya Türkiye'sindeki genel nüfus içinde Müslüman Türk nüfus 10.230.000, Ermeni nüfus 1.140.000, Yahudi nüfus 250.000 ve diğerleri ise 1.650.000 olarak gösteriliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda genel nüfus ise 13.280.000 olarak gösterilmişti. Türklerin lehine olan bu istatistikler nedeniyle mütarekeden sonra Türkiye'ye gelen Amerikan heyetlerine ilgi yoğunlaşmıştı. Çünkü, Wilson Prensipleri'ne göre Müslüman Türklerin oranları her yerde azınlıklardan fazla idi ve bu durum Türklerin her açıdan kazançlı çıkacağını gösteriyordu. Böylece Türkler imparatorluklarının bölünmesini önlemeyi umut

ediyorlardı.

Wilson Prensipleri'nin diğerk bir amacı, Avrupa'daki Sovyet nüfuz alanını ABD lehine değıştirmekti. Sovyetler'in Birinci Dünya Savaşı'ndan yıpranmış olarak çıkan Batı Avrupa ülkelerinin etkinliğini kaybettiğı yerlere yönelik talepleri devam ediyordu.

Woodrow Wilson'un ulusların kendi kaderlerini kendilerinin tayin etmesi prensibi çok uluslu devletlerin gücünü azalttı ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına zemin hazırladı. Wilson Prensipleri'ne destek vermek amacıyla İstanbul'da Millî Mücadele'den hemen önce isimde Wilson Prensipleri Cemiyeti adında bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyete Ali Kemal, Refik Halit, Halide Edip (Adivar), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Celâl Nuri (İleri) gibi şahsiyetlerin yanısıra çok sayıda gazeteci-yazar, doktor, üniversite hocası ve avukat gibi aydın sayılabilecek isimler cemiyete katılmıştır. Bu cemiyet mevcut şartlar nedeniyle Amerikan'ın destek ve himayesiyle istiklâle kavuşulacağı fikrini savunan kişilerin oluşturduğu bir grubu temsil ediyordu. Ancak, Halide Edip (Adivar), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Celâl Nuri (İleri) bazı önemli şahsiyetler de cemiyet çalışmalarının ardından Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Wilson Prensipleri Cemiyeti, İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi İngilizlerle iş birliğı yapıp bazı casusluk faaliyetlerine destek veren hain bir cemiyet olmamıştır. Mustafa Kemal'in ileriye sürdüğü tam bağımsızlık fikrine ters düşen Wilson Prensipleri Cemiyetinin ortaya koyduğu fikirler Sivas Kongresi'nde yoğun olarak tartışılan bir zeminde reddedilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda galip devletler kalıcı bir barış anlaşması yapmak istiyorlardı. Çünkü ülkelerin sınırları yeniden belirlenecek, savaştan zarar gören İtilâf devletleri galibiyetlerinin sonucunda kendi kamuoylarını tatmin edecek tavizler koparacaklardı. Bunun yanı sıra Ermenistan, doğuda bir Ermeni devleti kurabilme düşüncesine sahipti ve bu konferans onlar için büyük bir önem taşıyordu. Yunanistan'da ise yıllardan beri hayal ve Yunan tarihçi ve devlet adamı Danayotis Dipinellis'in de ifade ettiği gibi, "Herkes kendini Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayaline kaptırmıştı". Yunanlar bu düşünceyle bir gün birleşmeyi ve Batı Anadolu (Lonia)'dan Karadeniz'e kadar

uzanan, Trakya ile Anadolu'nun kıyı bölgeleri ve İstanbul'u kapsayan geniş bir alana hâkim olmayı arzu ediyorlardı. Avrupa halkı, uzun yıllar süren savaş sonunda bıkkınlık içinde barışa özlem duyar hâle gelmişti. Padişah Vahdettin, İngilizleri sadece İstanbul'da değil Anadolu'nun her tarafına yerleştirerek İngiliz manda ve korumacılığı ile zaman kazanmak ve İngiliz dostluğu kazanıldığı takdirde bir gün devletin bağımsız hâle gelebileceğini düşünüyordu.

Konferansa, İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya ile birlikte 32 devlet katıldı. İlk toplantı 18 Ocak 1919 tarihinde Paris şehrinde gerçekleşti. Önemli konularda karar yetkisi ilk beş devletin ikişer temsilcisinden oluşan "Onlar Meclisine" aitti. Barış Konferansı çalışmalarına başlamadan önce ABD'nin isteği doğrultusunda, Milletler Cemiyetinin statüsünün kurulmasına öncelik verildi ve Wilson bu isteğinden sonra konferanstan ayrılarak ABD'ye döndü. İngiltere ve Fransa bundan yararlanarak Wilson Prensipleri'ni kendi aralarında askıya aldılar. Konferans yoğun tartışmalarla dört ay sürdü. İlk anlaşma Almanya ile [Versailles Barış Anlaşması (28 Haziran 1919)'da] imzalandı. Bismark'ın Versailles aynalı salonunda imzalan anlaşma daha önce Bismark'ın aynı salonda kurduğu Alman İmparatorluğu'nu yıkan bir anlaşma özelliğine sahipti. 440 maddeden oluşan bu anlaşmaya göre Almanya'ya küçük bir toprak parçası veriliyor, deniz aşırı topraklardaki sömürgeler İtilâf devletlerince pay ediliyor, Avusturya, Çekoslovakya ve Lehistan bağımsız oluyordu. Zamanla askerlik hizmeti kaldırılıyordu, ancak yüz bin kişilik bir ordu bulundurabilecekti. Ayrıca, Almanya'nın yüklü miktarda savaş tazminatı ödemesi kararlaştırılmıştı. Buna benzer şartlarda Avusturya ile 10 Eylül 1919'da Saint Germain, Macaristan'la 4 Haziran 1920'de Trianon Anlaşması ve Bulgaristan'la 27 Kasım 1919'da Neuilly Anlaşması imzalandı.

Paris Konferansı'nın en önemli maddesi Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusu idi. İtilâf devletleri, daha önce kendi aralarında yapmış oldukları gizli anlaşmalardaki azamî payı almak istiyorlar ve ayrıca Rum, Ermeni, Arap ve Kürtlerden oluşan grupların istekleri de dikkate alınıyordu.

Venezelos, Paris Konferansı'nda Batı Anadolu'yu Türklerden koparmaya çalışırken, Karadeniz sahilinde Pontus olarak bilinen Rumlardan bağımsız bir

Pontus Cumhuriyeti kurma ve ayaklanma çıkarmaya gayret sarf ediyorlardı. İstanbul Rum Patrikhanesi bu düşünceyi hayata geçirmek için yoğun bir çatışma içindeydi. Karadeniz’de Rum çetelerini organize eden, silâh ve para yardımı yapan ve bir Pontus Cumhuriyeti kurma girişiminde bulunan kişi, Samsun’daki Rum Metropoliti Yermanos idi. Büyük devletler Yunan isteklerine önem veriyor ve politikalarını İtalya’nın çıkarlarına ters olmasına rağmen destekliyorlardı. Çünkü, İtalya’nın Akdeniz ve Batı Anadolu’da yerleşmesini çıkarlarına ters buluyorlardı. Bu fikri Wilson’a kabul ettirerek 10 Mayıs 1919’da İzmir’i Yunanistan’a vermeyi kararlaştırdılar.

İzmir’in 15 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmesi Wilson Prensipleri ile uyuşmuyordu. Ancak, Yunanların yaptığı propagandalar neticesinde Türklerin Rumları katlettiğine dair (gerçeklerin tam tersi) söylentilere Avrupa devletleri de mesafeli duruyordu. Türklerin yaptığı müracaatlar ve Rumların katliam yaptıklarına dair Türk yetkililerinin gösterdikleri resmî tutanaklar olayların ciddiyetini ortaya koyuyordu. Sonunda, Amerikan delegesi Amiral Bristol’un başkanlığında İngiliz, Fransız, İtalyan ve Amerikan delegelerinden oluşan bir heyet konuyu araştırmak üzere görevlendirildi. Heyet, yazdığı raporda bölgede Türklerin nüfus açısından Rumlardan fazla olduğunu ve Türklerin Rumları katlettiği iddialarının doğru olmadığını Paris Konferansı’ndaki ilgili devletlere ilettiler.

Paris Konferansı’nın sonucuna göre Osmanlı İmparatorluğu manda ile yönetilmek üzere üçe ayrıldı. Buna göre Batı Anadolu Yunanlara, Güney Anadolu İtalyanlara, Doğu Anadolu da Amerikan mandasında yer alacaktı. Ayrıca, İtilâf devletlerine Orta Doğu’da bulunan ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılan devletler üzerinde manda rejimiyle yönetim izni verildi. İtalya, oldubittilerle alınan kararlara tepki olarak 14 Mayıs 1919’da Kuşadası, Marmaris, Bodrum ve Fethiye’yi işgal etmeye başladı. Yunanistan’a elini çabuk tutması talimatı verilerek İzmir’in işgalini çabuklaştırmak yoluna gidildi. Paris Konferansı sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu kâğıt üzerinde pay edildi.

ABD, Orta Doğu ülkelerinin doğrudan İtilâf devletleri’ne bağlanmasını istememiştir. Ancak, ileride bu ülkelerin bağımsızlıklarına kavuşarak ilgili

devletlerin kontrolünden ABD'nin dolaylı kontrolüne geçmelerini ve çıkarlarına uygun hâle gelmelerini istemiştir. Kısaca ABD, manda yönetimine ve emperyalizme karşı çıkmıyor manda rejimini kendi çıkarları için araç olarak görüyordu.

Ç. Sivas Kongresi ve Amerikan Mandası

1. Sivas Kongresi'nin Açılışı ve Alınan Önemli Kararlar

Sivas'ta ulusal bir kongrenin yapılacağı Amasya Genelgesi ile bütün yurda duyurulmuştu. İtilâf devletleri ve İstanbul yönetimi, Erzurum Kongresi'nden sonra bu ikinci ulusal kongrenin yapılmaması için büyük gayret gösteriyorlardı. 20 Ağustos 1919 tarihinde Sivas Valisi Reşit Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf gönderildi. Telgrafta özetle; Sivas'ta bulunan İtilâf devletlerinin Fransız temsilcisi jandarma müfettişi Mösyö Brunot tarafından , Sivas'ta yapılacak bir Kongre'nin gerçekleşmesi durumunda, kongrenin dağıtılacağı ve Sivas'ın işgal edileceği bildiriliyordu. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu sayesinde bunun o kadar kolay olmadığı kendilerine hatırlatıldı.

Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Mamuretülaziz Valisi Ali Galip, Sivas Kongresi'ni dağıtmak için girişimlerde bulunmuştu. Mustafa Kemal Paşa Sivas'ta toplanacak Millî Kongre'ye İngilizlerin herhangi bir tacizini önlemek maksadıyla gerekli askerî tedbirleri almaya başlamış ve bu maksatla savunma tedbirlerini almak için ilgili subayları görevlendirmiştir. Bu çerçevede, Ali Galip ve adamlarının tutuklanması için 15 nci Kolordudan bir süvari alayı ile makineli tüfek bölüğü Malatya'ya sevk edilmiştir. Harput Valisi Ali Galip, Malatya Mutasarrıfı Halil, Celâdet, Kâmuran ve Cemilpaşazade Ekrem Sivas Kongresi'ni dağıtmak için halkı kışkırtmak istemişler, ancak halkın tepkisi ve Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı askerî tedbirler sonucunda İngilizlere sığınmak mecburiyetinde kalmışlardır.

3 Eylül 1914 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ve beraberindeki Heyeti Temsiliye, Sivas'a gelmiş ve gelen heyet Sivas Valisi Reşit Bey ve halk tarafından coşkuyla karşılanmıştır. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 günü saat 14.00'te Sivas Lisesinde çalışmalarına başladı. Mustafa Kemal Paşa gizli oyla

başkan seçildi. Refet (Bele) Paşa Sivas'ta karşılayanların arasında bulunmuyordu. Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olduğunu öğrendi ve bir telgrafla Kongre'ye yetişmesini istedi. Refet Paşa 7 Eylül'de kongreye iştirak etti. Kongrenin ilk üç günü, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının İttihatçı olup olmadığını ispat, yemin formu hazırlamak ve Padişah'a sunulacak bir yazının hazırlanması ile geçti. Özellikle İstanbul basını, başta eski İçişleri Bakanı Ali Kemal, Peyami gazetesinde kongrenin İttihatçılar tarafından yapıldığını yazıyordu. Yine İstanbul gazetelerinden Sabah, Alemdar, Serbesti ve Aydede de aynı görüşleri ileri sürüyordu. 34 temsilcinin katıldığı Sivas Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin kurtuluş çaresi olarak üç görüş öne sürülmüştür. Birinci görüş, halkçı ve inkılâpçı düşüncelerdir ki bu görüşün kadrosu Mustafa Kemal ve subay arkadaşlarına dayanıyordu. İkinci görüş, Osmanlı hanedanının görüşüydü; buna göre bir ülkenin manda himayesi ile kurtuluşunu öngörmekteydi. Üçüncü görüş ise inkılâpçı bir değişikliğe gidilmeden mevcut sistem içinde halk ve asker hareketiyle düşmanın yurttan atılması fikriydi.

Sadrazam Damat Ferit Paşa, Tan (İstanbul) gazetesine verdiği demeçte Mustafa Kemal Paşa hareketinin milleti temsil etmediği ve milletin Saltanat'a ve Hükûmete bağlı olduğunu ileri sürüyordu. Sivas Kongresi'nde Heyeti Temsiliye, Ferit Paşa kabinesinin Millî Kongre'ye karşı tutunduğu tavır ve ülke çıkarları için gerekli önlemleri almamaları nedeniyle vatan haini olduklarını ilân etmiştir.

Sivas Kongresi'nin Padişah'a yazdığı telgrafı almamakta ısrar eden Dersaadet Telgraf Baş Müdürlüğü'nün bu hareketine karşılık Ankara, Kastamonu, Diyarbakır ve Sinop telgraf haberleşmesinin kesilmesine karar verilmiştir. Millî harekete daha fazla direnemeyen Damat Ferit Paşa kabinesi istifa etmek zorunda kaldı ve yerine Ali Rıza Paşa Kabinesi görevlendirildi. Yeni kabine ile millî menfaatlere uydukları takdirde iş birliği yapılması kararlaştırıldı.

Sivas Kongresi'nin diğer sonuçlarından biri de bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında birleşmesidir. Böylece ileride yapılacak topyekûn Millî Mücadele için önemli bir adım atıldı. Bir başka unsur Misakımillî sınırlarının Wilson Prensipleri de dikkate

alınarak şekillenmeye başlamış olmasıdır. Sınırlar Erzurum ve Sivas kongrelerinde kesin bir şekilde belirtilmesine rağmen İtilâf devletlerine bu konuda bazı mesajlar verilmiştir.

İleriki yıllarda Ulus gazetesinin yazarlarından Nurbaki, Sivas Kongresi'ni şu şekilde yorumlayacaktır: "Sivas Kongresi, sanıldığı gibi bir oldubitti toplantısı değildir. Aksine akıllı ve makul geçinenlerle yüreklilerin bütün ağırlıklarını ortaya koyarak tartıştıkları; sonunda yüreklilerin kazandığı bir kongredir... Tüm bir ulusun kaderi, can ve kanla tayin edilecekti."

11 Eylül 1919 günü çalışmalarını tamamlayan kongre aşağıdaki kararları almıştır:

1. Anadolu'nun çeşitli bölgeleri hiçbir surette birbirinden ayrılamaz bir bütünlük teşkil eder.

2. Bağımsızlığımızın temini için Kuvayı Milliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak kesin esastır.

3. Anadolu'nun herhangi bir bölgesi işgal edilirse birlikte savunulacaktır.

4. Aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız azınlıklara siyasal ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmeyecektir.

5. Ülkemize karşı istilâ emelleri beslemeyen herhangi bir devletin ekonomik yardımları memnuniyetle kabul edilecektir. Adaletli bir barışın yapılması insanlığın kurtuluşu bakımından millî bir amaç addedilecektir.

6. Milletimizin içinde bulunduğu durumu kurtarmak için derhâl millî meclisin toplanması lâzımdır. Milletın kaderi bu meclisin denetimine bırakılacaktır.

7. Millî vicdandan doğan tüm millî cemiyetler birleştirilerek, Anadolu ve Rumeli Müdafaaı Hukuk Cemiyeti şeklinde adlandırılmıştır.

8. Sivas Kongresi'nin seçtiği Temsil Heyeti, genel teşkilâtı yönetecektir. Sivas Kongresi, kendisini ve bütün ülkeyi temsil edecek 9 kişilik Temsil Heyetini (Heyeti Temsiliye) oluşturmuştur. Yetkileri bütün ülkeyi temsil edecek şekilde geniş tutulan Temsil Heyeti, genel teşkilâtı yönetecektir.

Sivas Kongresi ikinci maddede belirtildiği gibi "Kuvayı Milliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır." diyerek hem millî iradeye hem de millî bir

güce dayanmayı esas kabul etmiştir. Bu kongre ile Anadolu ve Rumeli'deki bütün millî cemiyetleri birleştirerek "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Millî bir meclisin toplanacağına atıf yaparak Büyük Millet Meclisinin açılışına zemin hazırlamıştır. Amerikan mandasıyla ilgili tartışmalar Sivas Kongresi'nin en önemli maddelerinden birini teşkil ettiğinden aşağıdaki başlıkta ayrıca ele alınmıştır.

2. Amerikan Mandası Konusunda Yapılan Tartışmalar

Erzurum Kongresi'nde Amerikan mandası konusunda M. Kemal Paşa'yı ve Rauf (Orbay) Bey'i etkilemek üzere çeşitli yerlerden telgraflar gönderilmiştir. Atatürk, Bekir Sami Bey'in manda konusundaki görüşlerine aşağıdaki sorularla cevap vermeye çalışmıştır:

a. İstiklâli tam talep edildiği hâlde mülkün menatık-ı müteaddideye taksimi kat'i ve şüphesizdir, buyruluyor. Bu kanaatin menbai nedir?

b. Tamamiyet-i mülkiyeden maksad, mülkün tamamisi mi yoksa hukuk-ı hükûmranî midir?

c. Memalik-i Osmaniye'nin cümlesine şamil meşrutiyetimiz ve hariçte hakkı temsilimiz baki kalmak şartıyla mandaterlik dalebini en nafî bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak mümessilin dermeyan ettiğini bildirdiğiniz mevad ile bu şekil birbirine menakız görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz baki kalınca Hükûmet kuvve-i teşriyenin itimatına mazhar ve murakabesine tabi bir heyetten ibaret olur ki artık bu heyetin tesisinde Amerika'nın müdâhalesi ve tesiri olamaz. Şu hâlde ya meşrutiyet bakidir, adil bir Hükûmetin tesisi Amerika'dan talep edilince meşrutiyetin bekası lâfızdan ibaret kalır.

d. Maarif-i umumiyenin meşrû tamiminden maksad nedir? Vehleten hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan mekteplerinin tesisidir. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas'ta 25 kadar müessese ihdas etmişlerdir ki, yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni talebe vardır. Binaenaleyh maarif-i Osmaniye ve İslâmiye'nin neşrû tamimi ile bu teşebbüsün suret-i imtizacı nasıl olacaktır?

e. Hürriyet-i edyan ve mezahibin temini fıkrası da mühimdir. Patrikhaneler imtiyazatı mevcut iken bunun fark ve manası nedir?

f. Mümessilin beşinci madde olarak bahseylediği umum memalik-i Osmaniye'nin hudutları nedir? Yani kabl el harb olan hududumuz mudur? Eğer bu tabir içine Suriye ve Irak dâhil ise Anadolu halkının Arabistan namına mandaterdil talebine hak ve selâhiyet olabilir mi?"

Bekir Sami Bey, 30 Temmuz (1919)'da Mustafa Kemal Paşa'ya verdiği yanıtta manda konusunda herhangi bir şekilde yönetimde söz sahibi olamayacağını ve memleketin bütünlüğünün esas olacağını belirtmiştir.

İstanbul basınında yer alan Peyami Sabah, Alemdar, Yeni İstanbul gazeteleri, Sivas Kongresi öncesinde İngiltere'nin himayesini isterken Vakit, İstiklâl ve İleri gazeteleri Amerikan mandasını savunuyorlardı. Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması endişesiyle ve milliyetçi duygularla Zaman, Tasviri Efkar, İkdam ve Açıksöz gazeteleri ise tam bağımsızlığı savunmuşlardır.

Halide Edip, 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektubunda Amerikan mandası fikrinin ehvenişer (kötünün iyisi) gördüğünü belirttikten sonra özetle şunları ifade ediyordu:

"Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendisini idareye kadir asri bir makine hâline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. 15-20 sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakiki istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir. Taksim ve izmihlâl korkusu karşısında kendimizi Amerika'ya müracaata mecbur görüyoruz. Türkiye'yi azim ve irade sahibi, geniş kafalı bir, iki kişi belki kurtarabilir. Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Biz, Türkiye'nin hayırlı evlâtlarının banileri olmasını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizlerin müştereken temelleri çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çabalarınızı bekliyoruz."

Manda tartışmalarının devam ettiği günlerde Amerikan mandasının tercih edilmesinin önemli bir sebebi olarak, Wilson Prensipleri'nin ortaya koyduğu "çoğunlukta olan yerlerde halkların bağımsızlığına hürmetkâr" olunması ilkesi gösteriliyordu.

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde Amerikan mandası konusunda Bekir Sami Bey'den gelen telgraf Atatürk'ü son derece üzmüştür. Atatürk,

düşmanla çarpışmadan bütün imkân ve kabiliyetini ortaya koymadan gösterilen teslimiyetçi anlayışı şu sözlerle reddediyordu: “Ne garip, Bekir Sami Bey de Amerikan mandasının kabulünü ilzımam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor... oh ne âlâ, mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız. Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta budalalık. İstanbul’un en büyük ricali (ileri gelenleri) de bu fikirde; içlerinden biri çıkıp da ‘ya istiklâl, ya ölüm’ demiyor”.

Müşir Ahmet İzzet Paşa’nın, Kâzım Karabekir Paşa’ya gönderilen mektubunda da, bütün Osmanlı ülkesi için Amerikan mandasını kabulünün en uygun çare olduğu belirtiliyordu.

ABD’nin eski Türkiye Büyükelçisi Henry Morgenthau, ABD Başkanı Wilson’a bir mektup sunarak İstanbul, Anadolu ve Ermenistan’ı tek bir manda rejimi altında toplanmasının yararlı olacağını teklif ediyordu. Amerikan mandası konusuna İngiltere Başkanı George da sıcak bakıyordu. Bu konuda Amerikan’ın büyükelçisine şunları söylüyordu: “Yüzyıllarca görülmemiş bir baskının altında yaşayan Türk halkı ABD’yi yardıma çağırıyor. Onların (Türklerin) içten gelen çağrılarını cevapsız bırakmayacağınızı umarım. Bu teklifi bir İngiliz başbakanının yapmasını belki garip karşılayabilirsiniz. Ancak, unutmayınız ki, biz de bu tür sorumlulukları üstlenen bir ulusuz. Şu anda gücümüzün sınırlarına ulaştığımızı ve bu nedenle yeni görevler üstlenmenin akıllıca olmayacağını düşünüyoruz”.

ABD Başkanı Wilson, Amerika’ya malî yük getirebilecek her tür manda girişiminden uzak durmaya çalışmasına rağmen, Müttefiklerin istekleri doğrultusunda ve Doğu Anadolu’da kurulması plânlanan bir Ermenistan devleti üzerinde manda sistemini tesis etmeyi düşünmeye başlamıştı.

1915 tehcir olayı neticesinde Amerika’ya göç eden Ermeniler bu konuyu tek taraflı olarak ABD yönetimine anlatmış ve bunu bir Müslüman-Hristiyanlık sorunu hâline getirmişlerdir. Hristiyanlara yapılan sözde bu zulme karşı Ermenileri “manda ” rejimi altında koruma kararı alan Başkan Wilson, bu kararıyla Osmanlı Devleti ile savaşmadan bu topraklarda Amerikan egemenliğini

elde etmeyi hedefliyordu. Aynı şekilde, “manda” rejimiyle Arap topraklarına egemen olmayı plânlayan İngiltere, ABD’nin bu düşüncesini destekliyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Erzurum Kongresi’nden hemen önce 19 Temmuz 1919 tarihinde 20 nci Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa’ya gönderdiği telgrafta Amerikan mandası konusundaki görüşünü ifade etmektedir. Mustafa Kemal Paşa, “Bağımsızlık ve egemenliğe hiçbir suretle zarar gelmemek şartıyla ve Amerikalıların iktisadî ve bilimsel desteğine yandaş olmaktan bir kötülük gelmeyebilir. Bunun için pahalı olan bu ince noktayı daha önceden görüşüldüğü belirtilen ilgili ve yetkili kişiler ile bir kez daha ayrıntılarıyla görüşerek güvenceye bağlanması, kapsamı ve düzeyinin saptanması gereklidir... Şurası da göz önünde tutulmalıdır ki, ülke ve ulusun geleceği üzerinde Amerika ve herhangi bir devletle anlaşmaya yetkili olabilecek bir Hükûmet-i Millîye, esasını kabul ve bir ulusal yüksek kurulun varlığını onay ile ona dayanmayı uygun gören bir Hükûmettir...” ifadesiyle millî bir Hükûmetin kurulmasını ve böyle önemli bir konuda kararı ancak böyle yetkili bir Hükûmetin verebileceğini vurgulamaktadır. Özetle Atatürk, halk egemenliğine dayanan Büyük Millet Meclisinin kurulmasına ve işlevsel hâle gelmesine işaret ediyordu.

Sivas Kongresi’nin öncesinde Rauf Orbay ve arkadaşları “manda ” konusunu Bekir Sami Bey’in evinde görüşürler. Bu grup, Atatürk’ün “manda ” fikrini benimsemediği için kongre başkanlığına seçilmemesi için bazı girişimlerde bulunurlar. Ancak, Atatürk’ün yaptığı açıklamalar ve etkili konuşmaları sayesinde bu faaliyetler neticesiz kalır ve Atatürk, kongre başkanlığına tekrar seçilir. Atatürk, kendi aleyhine yapılan bu toplantı hakkında daha sonra şu yorumu yapar: “Anlaşıyor ki, bu arkadaşlar kendi aralarında “manda” fikrini kabul etmiş bulunuyorlar. Beni başkan seçtirmemeye gayret sarf etmelerinin ve politik taktiklere sapmalarının tek izahı: kendilerinden bir başkana ‘mandayı’ el çabukluğuna getirerek kabul ettirip kongre kararına bağlamak... arzusuzundan ibarettir. Ama, hakikaten şayanı hayret ve teessüf bir manevra...”

Manda konusu, kongrenin 8 Eylül (1919) günü dördüncü genel toplantısında 20 üyenin imzaladığı bir muhtıra ile gündeme gelmiştir. Erzurum Kongresi’nin yapılmasından sonraki dönemde Türkiye’de bulunan ve ABD

mandasına yönelik İstanbul'da görüşmeler yapan King-Crane Heyeti ile Halide Edip, bu heyetin bir temsilcisinin de Sivas Kongresi'nde bulunmasını önermiştir. Bu girişimler sonucunda bu öneriyi dikkate alan heyet Chicago Tribune gazetesi muhabiri Amerikalı gazeteci Louis E. Browne'i Sivas Kongresi toplantısına göndermiştir. Resmî sıfatla gelmediğini, gazeteci olarak geldiğini söyleyen Browne, Mustafa Kemal Paşa ile kongre boyunca bazı görüşmeler yapmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Amerikan mandası konusunda Amerika'dan gelen Mr. Browne ile yaptığı görüşmenin özetini Sivas Kongresi heyetine şu sözlerle aktarıyordu:

"Bu muhtıra muhteviyatı hakkında müdavele-i efkâra başlamadan evvel bazı noktalara nazar-ı dikkatinizi celbetmek isterim: Bu raporda meselâ Mr. Browne'dan bahsedilmekte ve elli bin kişilik bir amele ordusu getirileceğini söylediği zikredilmektedir. Efendiler, Mr. Browne: 'Ben hiçbir sıfat-ı resmiye ile görüşmüyorum, tamamıyla hususî bir surette görüşüyorum' diyor ve hatta Amerika'nın mandayı kabul edeceğini değil, belki etmeyeceğini söylüyor! Onun sözleri Amerika namına değil, kendi namınadır; bu hususu nazar-ı dikkate almalıdır. Fazla olarak Mr. Browne'in ifadesine nazaran mandanın ne olduğunu kendisi de bilmiyor! 'Manda, siz ne dersiniz odur!' diyor."

Vasıf Bey Sivas Kongresi'nin ikinci oturumunda söz alarak mandanın üç çeşit tarifini yapmıştır:

"Hâmi Beyin muhtırasında üç kısım var: EVELA, mandanın lüzumu; saniyen (ikinci olarak) mandanın tarifi ve salisen (üçüncü olarak) manda şeraitimiz (şartlarımız)... Bugün Avrupa'da bile mandanın ne olduğu tamamıyla taayyün etmemiştir. Onun için, layihanın birinci kısmında, yani bir mandaya ihtiyacımız olduğunda Hâmi Bey'le tamamen hemfikir olmakla beraber, ikinci kısmında, yani manda tarifi meselesinde tamamıyla hemfikir değilim. Üçüncü kısım ise mandatare karşı dermeyeran edeceğimiz şeriate dairdir ki, bir kere esas itibarıyla müzaheret ve muavenet talep etmeli mi, etmemeli mi? Ancak, bu mesele halledildikten sonra şerait dermeyeran edilebilir. Ben de bu husus için bazı şerait kaydettim; sırası geldiği zaman okuyacağım. Şimdi evvelâ mandanın tarifiyle meşgul olacağım. Üç türlü manda icat edilmiştir: Bunların birincisi

akvam-ı bedeviye ve müstemlekât üzerine vaz edilecek manda; ikincisi Harb-i Umumî'den sonra kesb-i istiklâl etmiş milletler ve meselâ Ermeniler üzerine vazolunacak manda ve üçüncüsü de Harb-i Umumî'den evvel de müstakil olan devletler hakkında mevzu-ı bahis olan manda! İşte bizimki bu üçüncü kısma dâhildir ve hatta biz bu üçüncü kısma dâhil olabilecek yegâne devletiz. Bu üç şekil, birbirinden tamamıyla başka şeylerdir ve her birinin kendine göre bir tarifi vardır.”

Şükrü Bey (Karahisar) ise bu konuda şunları söylemiştir:

“Memlekette ne fen, ne sanat, ne para var; binaenaleyh elbet bir muavenete (yardıma) ihtiyacımız var. Bu itibar ile müzaheret lüzumuna kâni olduk ve bu müzahirin en muvafıkı kim olacağını düşündük. Mevcut dört devletin hangisinin muvafık olacağını hesap ettik. İngiltere'yi kabul edecek olursak, arabamızı sürükler. Fransa maliye itibarıyla müsaid vaziyette değil, kendisi muhtac-ı himmet. İtalya'nın Anadolu'daki ihtirasatı manidir dedik ve binaenaleyh en muvafık devlet olarak şarkta istilâ politikası düşünmeyen Amerika'yı kabul ettik.”

İsmail Fazıl Paşa ise mandaterliğin siyasî olmaktan ziyade ekonomik yardım olarak algılanması gerektiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Manda demek, siyaseten olmaktan ziyade iktisaden memleketin imar ve îlâsı için lâzım gelen muavenet ve müzaheret demektir. Zaten okunan raporda nasıl bir manda istediğimiz musarrahtır. Kuvve-i teşriiyemiz, siyaseti-i hariciyemiz, süferamız, istiklâlimiz baki kalmak şartıyla bir manda kabul edebiliriz. Mandater ancak iktisadî hayatımıza, ziraatimize, idaremizin ıslahına çalışacak, memleketin imarına para sarf edecek ve bu sarf ettiği para da tabi bize ikraz edilmiş mahiyette olacaktır. İstiklâl-i siyasî, adlî ve malîmiz bakî kalacaktır. Mandater buraya bir îlâ ve imar programıyla gelecekti. İşte bizim istediğimiz manda budur!”

9 Eylül 1919 tarihli görüşmelerde Rauf Orbay Amerikalı gazeteci Browne ile yaptığı görüşmesini kongredeki heyete şu sözlerle açıklamıştır:

“Ben bu kanattayım. Buraya geldiğim zaman Amerikan gazetecisi Browne ile manda hakkında uzun bir mülâkatta bulundum: Evvelâ Amerika'da bu

hususta ne gibi amal-i millîye mevcut olduğunu sordum. Kendisi, 'Evelâ şunu söyleyeyim ki, ben gazeteciyim. Ne devletimin, ne de milletimin tercüman-ı efkârı olamam!' dedi ve ondan sonra Türkiye'de bulunan Amerikalıların kanaatine sulh konferansı mukarreratı tatbik edilirse, şark-ı karıpte ikinci bir Balkan meselesi zuhur edeceği muhakkak olduğundan bu mukarreratın tehir ettirildiğini söyledi. Ayrıca, 'Bu kanaatimizi takviye edecek mesaili Amerika'ya bildiriyoruz. Türkiye'deki Amerikalıların hepsi aynı faaliyette bulunuyor. Senato henüz bir karar vermemeştir. Binaenaleyh Anadolu ve Rumeli'nin mümessili olan sizler bu hususta bir karar verseniz bizim teşebbüsümüzü takviye ve tesri etmiş olursunuz.' dedi. Buna mukabil ben de, 'Eğer Amerika teklifimizi kabul etmezse artık hiçbir devletle müzakere edemeyecek bir vaziyete düşeriz, fena olur.' dedim. O da cevaben: 'Eğer Amerika kabul etmezse, zaten taksim edileceksiniz; binaenaleyh meselenin ifşa veya adem-i ifşasından hiçbir zarar görmezsiniz, netice müavidir!' dedi. Fakat biz Amerika'yı açıktan açığa istersek, Hükûmet-merkeziyemizin bizi vatan ve milleti satmakla itham edeceğini anlattım. Onun için evvelâ bir Hükûmet-i meşrua ve sonra da bir Meclis-i Mebusan lâzım olduğunu söyledim. Bunun üzerine reayamızın beş senedir aleyhimizdeki propagandasından bahsetti ve bu cereyan-ı efkârı tashih için, 'Amerikan Kongresinden memleketinizi tetkik edecek bir heyet davet edin!', dedi. Binaenaleyh ittifak-ı âlâ ile böyle bir telgraf yazıp öyle bir heyet davet etmeliğimizi teklif ediyorum. Bu telgrafta kat'î karar verilmezden evvel memleketimize gelip bir kere hakikati görmelerini rica etmeliyiz. Bunu heyeti âliyenize arz ediyorum."

Amerika'dan bölgeyi tetkik için bir telgraf hazırlanmasını isteyen Rauf Bey'in teklifine karşılık oturumda şu konuşmalar cereyan etmiştir:

"Reis Paşa: O hâlde böyle bir davet telgrafı çekilmesini kabul ediyormusunuz efendim?"

(İttifakı âlâ ile kabul edildi.)

Ahmet Nuri Bey: O hâlde Encümende bir telgraf hazırlanıp Heyet-i Umumiyyede okunmalıdır.

Fazıl Paşa: Heyeti umumiyede okunmasına saik nedir?"

Ahmet Nuri Bey: Benim kanaat-i şahsiyem bu merkezdedir.

Reis Paşa: Bu teklif muvafık mıdır efendim?

(Muvafıktır” sedaları).

Reis Paşa: Şimdiye kadar haricî vaziyetimizi müzekere ettik. Bundan sonra dâhilî vaziyetimize dair müzakeratta bulunacağız. Ondan evvel müsaadenizle beş dakika istirahat edelim.”

“Mandayı ne şekilde ve surette anlayarak mandater ile ne yolda görüşeceğiz? Mandater kim olacak? Asıl mesele budur.” fikri ileri sürülünce, Mustafa Kemal Paşa, başkanlık kürsüsünden, “Zannedirim bu muhtıradan iki görüş beliriyor: Birincisi, devletin dâhilî ve haricî istiklâlinden vazgeçmemesi, ikincisi, devlet ve milletin haricen zararlı baskılarına karşı haricî bir muavenet ve müzahere ihtiyacından bulunup bulunmamasıdır. Asıl tereddüdü mucip olan nokta budur. Müsaade buyurulursa bu maktayı teemmül için telif Encümenine havale edelim. Sonra huzuruâlinize arz edelim. Herhâlde dâhilî ve haricî istiklâlimizi kaybetmek istemiyoruz...”

Bunun üzerine, “Encümene havale ile kaybedecek zamanımız olmadığı itirazı” yükselmiş; bunu da Atatürk, başkanlık kürsüsünden, “Bu meseleyi Encümen başkanı olmam dolayısıyla izah edeyim. Bu muhtıra muhteviyatı Encümende okundu ve birkaç tartışmalar oldu. Fakat kesin karar verecek tarzda kanaat hasıl olmadı. Evelce umumî heyette okunmaksızın teklif Encümene havale edilmişti. Bu sebeple bir defa da burada umumî heyetin görüşü belirledikten sonra tekrar teklif encümenine havale edilerek kat’î kararı vermek istemiştik)... Bunun üzerine her hâlde bir müzakerete muhtaç olduğumuz, bunun delili de yıllık gelirimizin borcumuzun faizini dahi ödeyememesi bulunduğu, Amerikan mandasını tercih etmekten maksat İngiliz mandasından kurtulmak için olduğu yolunda itirazlar yükseldi.” Muhtırayı verenlerden üç kişi “suitefehhümü (yanlış anlama) mucip olduğundan biz üçümüz bu muhtırayı geri alıyoruz demişlerdir. Atatürk de, Başkanlık kürsüsünden “Muhtıra geri alınmıştır.” demiştir...

Muhtıranın tartışılması bir türlü bitmiyordu. Bu tartışmalar, Atatürk’ün Nutuk kitabında belirttiği gibi, Erzurum ve Sivas kongrelerinin kabul ettiği

beyannamelerin yedinci maddesinin yazılış ve anlayış tarzından doğuyordu. Bu maddedeki “devlet ve milletimizin dâhilî ve haricî istiklâlî ve vatanımızın tamamıyeti mahfuz kalmak şartıyla altıncı maddede belirtilen hudut, Misakımillî hududu dâhilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin, fennî, sınaî ve iktisadî muavenetini (yardımları) memnuniyetle karşılarız.” kaydını siyasî manda ve himaye manasında anlayanların çıkmasından doğan bir tartışma idi. Hâlbuki, madde açıktı ve yardımları şarta bağlıyordu.

Heyecanlı manda tartışmalarının yaşandığı 8 Eylül akşamı Mustafa Kemal Paşa'nın odasında yapılan toplantıda, askerî tıp öğrencisi Hikmet adlı bir genç şöyle söylüyordu: “Paşam, delegesi bulunduğum tıbbiyeliler, beni buraya bağımsızlık davamızı başarmak yolundaki çalışmalara katılmak üzere gönderdiler. Mandayı kabul edemem. Eğer kabul edecek olanlar varsa bunları her kim olursa olsun, şiddetle reddeder ve kınarız...” Mustafa Kemal Paşa, bu sözlere karşılık şu cevabı verdi: “Evlât, gönlünü rahat tut. Gençlikle öğünüyorum ve gençliğe güveniyorum. Biz azınlıkta kalsak dahi mandayı kabul etmeyeceğiz. Parolamız tektir ve değişmez: Ya istiklâl ya ölüm...”

Kongre 9 Eylül'de oturumuna başladığında ilk sözü Hüseyin Rauf Bey alıp, kongrenin prensip olarak dış destekleri kabul ettiğini, ancak bu desteği kimden yapacağını açıkça belirtilmediğini, bazı imalardan bunun ABD olma ihtimalinin olduğunu vurgulamıştır. Bu konuda ayrıca, parçalanma tehlikesine karşılık Türkiye'ye tarafsız bir tutum sergileyen Amerika'nın yardımını istemenin kaçınılmaz olduğunu, yardımdan maksadın kesinlikle Amerikan mandası olmadığını, bildirinin yedinci maddesinde belirtilen yardım şekli olduğunu ileri sürerek şunları söylemiştir: “Türk Devleti ve ulusunun iç ve dış bağımsızlığı ve vatanın bütünlüğü mahfuz kalmak şartıyla, altıncı maddede zikredilen hudut içinde milliyet esaslarına dayanan ve Türkiye'ye karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi bir devletin fennî, sınaî ve iktisadî yardımını sevinçle karşılarız.”

Atatürk, Nutuk kitabında Rauf Orbay'ın sözlerini şu ifadelerle değerlendirmiştir:

“Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika

olacağı görüşü vardır? Olsa olsa “Herhangi bir devletin teknik, sınaî ve ekonomik yardımını memnunlukla karşılıyoruz” sözlerinden manda düşüncesi çıkarılabilir. Ancak, mandanın anlam ve gayesinin bu olmadığı bir gerçektir. Her zaman ve bugün bile, bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları kıvançla karşılamaktayız ve karşılıyoruz. Nitekim Ankara-Ereğli ve Diyarbakır demir yollarının yapımı için bir İsveç firmasının; Kayseri-Sivas-Turhal hatlarının yapımı için de bir Belçika firmasının teknik, sınaî ve ekonomik yardımını severek kabul ettik. Söz gelişi, Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce kurulup yapılmalarında olsun, öteki bütün kara ve demir yollarımızın, limanlarımızın yapımlarında olsun teklifte bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını severek kabul ederiz. Yeter ki, memleketimizin hâkimiyet ve bağımsızlığı ile vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın. Bu maddede yer alan ‘milliyetin gereklerine saygılı ve memleketimizi ele geçirme emeli beslemeyen herhangi bir devlet’ ifadesinden, Amerikan Devleti anlamının çıkarılması da yersizdir. Çünkü, milliyetin gereklerine saygılı dünya devletleri arasında yalnız Amerikalılar yoktur. Söz gelişi İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı nitelikte devletler değiller midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer dolaylı olarak Amerikan devleti kast edilmek istenseydi, ‘herhangi bir devletin ifadesi yerine bir devletin kelimeleri veya hiç olmazsa sadece devletin’ kelimesi ile yetinilmesi gerekirdi. Bu bakımdan maddenin açıkladığı, teknik, sınaî ve ekonomik yardımın iyi karşılandığı şartlar çerçevesinde teknik, sınaî ve ekonomik yardımın iyi karşılanacağı hususunun bütün devletler için söz konusu olduğu açıktır. ABD, yıllardan beri Türklere karşı yapılan olumsuz propagandanın etkisini gidermek için Türkiye’de incelemeler yapacak bir heyetin kongreden davet edilmesini önerdi. ABD’nin önerisi oy birliği ile kongrede kabul edildi. Daha sonra Mustafa Kemal Paşa, Rauf, İsmail Fazıl Paşa, İsmail Hami Bey ve M. Şükrü Bey’in imzalarıyla ABD Kongresine bir dilekçe hazırlandı.”

Mustafa Kemal Paşa daha sonraki yıllarda mektubun gönderilmesi hakkında yaptığı açıklamada şunları söylüyordu: “Bu teklif oy birliği ile kabul edildi. Kongre Başkanlık Divanının imzalarıyla bu yolda bir mektup kaleme

alındığını hatırlıyorsam da bu mektubun gönderilip gönderilmediğini pek iyi hatırlamıyorum. Kaldı ki, ben bu mektuba özel bir önem de vermiş değilim.”

Manda konusunda ABD Kongresine bir telgraf çekilerek Anadolu'ya bir gözlemci heyet gönderilmesi teklif edilmiş ve bu heyetin gelmesi beklenmiştir.

ABD Senatosuna gönderilmek üzere Lâtin harflerle ikinci bir orijinal mektup hazırlanmış ve gazeteci Mr. Browne'a teslim edilmiştir. Bu mektup da Sivas Kongresi heyetince imzalanmıştır. Büyük bir ihtimalle bu ikinci suret mektup birincinin kaybolma riskine karşı imzalanmış ve Mr Browne'a teslim edilmiştir.

Sivas Kongresi'nden sonra İngiliz manda ve himayesini savunanlar Mustafa Kemal ve arkadaşlarını İttihatçılık ve Bolşeviklerle iş birliği yapmakla suçladılar. General Harbord'un Paris'e dönüşünden sonra Türk basınında Amerikan mandası konusu yine gündeme gelmiştir. 2 Kasım 1919 tarihli The New York Times gazetesi yaptığı yorumda “Asya Türkiyesi, Ermenistan, Gürcistan, ve Azerbaycan üzerinde tek bir manda yönetimi kurulmalıdır.” görüşüne yer veriyordu.

Mandacılık tartışmalarıyla geçen Sivas Kongresi, Türkiye'de ulusal bağımsızlığı sağlayan bir anlayış getirmiştir. Sivas Kongresi'nde Erzurum Kongresi kararlarının kapsamı genişletmiştir. Bu görüş doğrultusunda Sivas Kongresi'nde “Kuvayı Milliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak esastır.” kararı alınarak ulusal irade ve ulusal güçler ön plâna çıkarılmıştır. Atatürk'ün liderliğinde ulusal bağımsızlık anlayışı kabul edilmiştir. Böylece bağımsızlık ve milliyet esasına saygı gösteren dış yardımların kabul edileceği esasa bağlanmıştır. Burada da manda ve himaye reddedilmiş ve kayıtsız ve şartsız bağımsızlık kabul edilerek Kuvayı Milliye ruh ve düşüncesi tescil edilmiştir. Bu karar, yeni Türk yöneticilerinin düşmanla topyekûn ve kendi öz kaynaklarını kullanarak zafere ulaşma yönünde vermiş oldukları ve aynı zamanda bağımsızlık yolunda mücadele verecek ülkelere örnek teşkil eden önemli bir karardır.

3. Mustafa Kemal-General Harbord Görüşmesi ve Harbord Raporu

Wilson, 14 Mart 1919'da Paris Konferansı'ndan ayrılıp Amerika'ya döndükten sonra Orta Doğu bölgesini incelemek üzere daha önce (18 Şubat 1919) bir heyet gönderilmesi şeklindeki resmî teklifini yenilemiştir. Başlangıçta bu teklifi kabul eden "Dörtler Konseyi" Fransızların çekincesi ve diğerlerinin heyet teşkil etmemeleri yüzünden ABD bölgeye sadece kendi heyetini gönderme kararı vermiştir. Bu heyette Charles R. Crane, Hanry King, A. H. Lybyer, G. Montgomer ve W. Yale gibi isimler bulunuyordu. King - Crane Komisyonu 26 Mayıs 1919'da hareket ederek 3 Haziran günü İstanbul'a geldi. Asıl amacı Suriye ve Filistin'de incelemelerde bulunmak olan komisyon iki kez İstanbul'a gelerek görüşmelerde bulundu. Komisyon, İstanbul'a ilk gelişinde dört gün kalarak 7 Haziran 1919'da Suriye'ye hareket etti. Temmuz sonunda İstanbul'da siyasî partilerin liderleri ve aydınlarla görüşmelerde bulundu. Bu dönemde manda meselesinin yoğun bir biçimde tartışıldığı İstanbul gazetelerinden Alemdar, manda lehine yazılar yazdı. Halide Edip Adivar, Peyami (Safa), Ahmed Emin ve Rauf Ahmet gibi yazarlar bu fikri ortaya koyarak ısrarla savundular. Hatta Halide Edip ve arkadaşları Wilson Prensipleri adıyla bir cemiyet kurarak faaliyetlerine siyasî bir boyut kazandırdılar.

King Crane Komisyonu, Suriye ve Filistin'de yaptığı geniş araştırma ve incelemeyi İstanbul'da yapamamıştır. İstanbul'da görüştüğü siyaset ve cemiyet ileri gelenleri, görüşme sonunda hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü King-Crane Komisyonunun yapmış olduğu araştırma, Anadolu'daki değişik bölgelerde Ermenilerin sayısı ve Türklerin Ermenilere karşı tutumunun ne şekilde olduğunu öğrenmekten ibaret olmuştur. Bu nedenle, King-Crane Komisyonunun araştırmaları İstanbul'la sınırlı kalmıştır. Daha sonra General Horbord'un Millî Mücadele'nin lideri Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmeleriyle araştırmalara bir derinlik ve genişlik kazanmıştır.

ABD'nin 1919'lu yıllarda Osmanlı topraklarında nasıl bir siyaset takip edeceği 19 Ağustos 1919 tarihinde İngiliz Amiral Webb'in Lord Curzon'a gönderdiği raporda şu şekilde izah ediliyordu: "Amerika, Trabzon ve Erzurum'u içine alan bir Ermenistan'ı himaye edecektir. Geri kalan dört vilâyeti de bir Kürt devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakıyor."

1918 Kasım ayında Anadolu'da bir süre faaliyet gösteren "Ermenistan ve Suriye'ye Amerikan Yardım Komitesi" adlı bir örgüt ABD Hükûmetine başvurup, Ermeni halkına bir gemi dolusu yiyecek, giyecek, tarım aletleri, tohumluk, 300 doktor ve tıbbî malzeme ve ilâç gönderilmesi isteğinde bulunmuştu. ABD bu isteğe olumlu cevap vermiş ve gemi sayısını üçe çıkararak yardımları Çanakkale Boğazı'ndan geçirerek Karadeniz'de Ermenistan'a yakın bir bölgede ikmal etmeye başlamıştı. 1919 yılı boyunca bu yardım konuları ABD Dışişlerini meşgul etmiştir. "Hughes Committe"sine üye Ermeni yanlısı ileri gelen Amerikalıların Wilson'a gönderdikleri mesajda şu ifadeler yer alıyordu: "Şuna inanıyoruz ki, parti ve inanç farkı gözetmeksizin bütün ABD halkı Ermeni halkının refahı ile derinden ilgilenmektedir ve bağımsız bir Ermenistan'ın kurulmasını istemektedir... Paris Barış Konferansı'nda Ermenistan'ın can çekişmesini durdurmak ve devamıza olan hizmet ve sadakatine karşılık vermek için gereken tedbirleri almayı ilk görev sayacağımızı ümit etmiştik." Sitem ve hayal kırıklığı içeren bu ifadeler ABD yönetiminde gerekli tesiri sağlamış ve ABD Dışişleri Bakanlığı bu mesajı Paris'te bulunan Amerikan heyetine göndererek görüş istemiştir. Heyet, 3 Temmuz 1919'da sivil ve askerî uzmanlarca bir cevap yazısı göndermiştir. Çoğunluğu Rusya'da bulunan Ermenilerin kendi topraklarına iade edilmesi ve bunlara Amerikan mandasının kabul ettirilebilmesi için raporun sonunda şu hususlar yer alıyordu: "Ermenilerin kendi topraklarının iadesi için en az 60.000 kişilik bir yabancı kuvvet gerekeceği gibi, Ermenistan'da güvenlik ve korumanın sağlanabilmesi için de ayrıca en az 30.000 kişilik bir kuvvete ihtiyaç vardır. Nihayet, Ermenistan'ın ekonomik bakımdan kendi kendine yeterli olabilmesi için de mandater devletin en az 300 milyon dolar harcaması gerekecektir. Bunun dışında mandater devlet, bu bölgenin karışık ırkları arasında yüzyıllardan beri devam edegelen zıddiyet ve çatışmalarla da uğraşmayı göze almak zorunda kalacaktır. Kısacası, sorun basit bir mülteciler sorunu değildir. Bu sebeple, sorunların ve tedbirlerin yerinde tespiti için, bölgede tarafsız uzmanlar tarafından derinlemesine bir incelemenin yapılması gerekir." Amerikan yönetimi, teklifi uygun görmüş ve Başkan Wilson, Ermeni devletinin kuruluşuna yönelik olarak ve genel siyasî ve ekonomik sorunları da incelemek

üzere General James G. Harbord'u ve heyetini 1 Ağustos 1919 tarihinde görevlendirmiştir. Heyete Orta Doğu'ya giderek Amerika'nın manda konusunda kesin karar alabilmesini sağlamak üzere incelemelerde bulunması için şu emir verildi: "Vakit geçirmeden bir devlet aracılığıyla, İstanbul, Batum ve Ermenistan'ın çeşitli bölgelerine, Rus Trans Kafkasya'sına ve Suriye'ye gitmek üzere, daha önce verilmiş olan talimatlara ilişkin incelemeler yapmak üzere yola çıkarılacaktır. Bu bölgelerde Amerika'nın siyasî, askerî, coğrafi, idarî ve ekonomik açıdan karşılaşılabileceği sorumluluk ve yarar sağlayabileceği hususlar üzerine araştırma yapıp rapor vermeniz istenmektedir."

46 kişilik General Harbord heyetinin asker üyelerinin isimleri şöyledi:

Tümgeneral James G. Harbord (Heyet Başkanı)

Tuğgeneral Frank R. McCoy (İkinci Başkan)

Tuğgeneral George V. Horn Moseley

Tabip Albay Henry Beuwkes

İstihkâmçı Yarbay John Price Jackson

Yargıç Yarbay Jasper Y. Brinton

Piyade Yarbay Edward Bowditch Jr.

Deniz Kuvvetlerinden Komutan W. W. Bertholf

Genelkurmaydan Binbaşı Lawrence Martin

Levazım Yüzbaşı Stanley K. Hornbeck

Sivil Üyeler:

William B. Polland (Belçika ve Kuzey Fransa Amerikan Yardım Komisyonu Başkanı)

W. W. Cumberland (Wisconsin Üniversitesi Profesörü Amerikan Barış Görüşmeleri Komisyonu Malî Danışmanı)

Elliot Grinnel Mears: Ticaret Bakanlığı Ticarî Danışmanı

Ayrıca, subaylar, kâtipler ve tercümanlar da bulunuyordu.

Amerikan heyeti yaptığı açıklamalarda; Müttefiklerin şark meselesi ile ilgili uluslararası rekabetlerinin önüne ancak Amerikan mandası sayesinde geçilebileceğini kabul ettiklerini söylemiş ve bu konudaki görüşlerini şu şekilde ifade etmişlerdir: "Amerika işte bu sebepten dolayı bütün beklentilerin tersine

olarak yakın şark sorumluluğunu üstüne alacaktır. Bazı hükûmet adamları, Trakya meselesini Türkiye meselesi ile birleştirmek istiyorlar. Amerika tarafından bir manda kabul edilip edilmeyeceği meselesi Eylül sonuna veya Ekim 1919 başlarına doğru anlaşılacaktır!”

General Harbord ve heyeti 3 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'a gelmiştir. Yunan Hükûmeti, Amerikan inceleme heyetini yanıltmak ve Rumların sayısını çok göstermek maksadıyla Rum azınlıkları teşvik ediyordu. Amerikan tahkik heyetine müracaat eden İstanbul Ermeni Patrikhanesi mensupları taleplerini şu şekilde sıralamıştır:

1. Bağımsız bir Ermeni devletinin kurulması,
2. Bu yeni devlete Akdeniz'de bir çıkış verilmesi,
3. Yeni Ermeni devletine Karadeniz'de geniş bir sahil bölgesi bırakılması,
4. Akdeniz çıkış meselesi ayrıca mütalâa edilmekle beraber yeni Ermeni

devletinin güney sınırının da mutlaka Kayseri'de bulunması.

11 Eylül 1919'da Sivas Kongresi sona erdiğinde General Harbord'un Anadolu gezisi yeni başlıyordu. Harbord'un kongreye sunacağı rapor manda konusunda ABD'nin kararını oluşturacaktı. Bu nedenle, Harbord'un gezisi Heyeti Temsiliye tarafından yakından takip ediliyordu. General Harbord, İstanbul'da Sultan Vahidettin ve Damat Ferit Paşa ile ayrı görüşmüştür. Sultan Vahidettin, Amerikan heyetinin gelişini yanlı ve yanlış iddiaların yerinde tespit edilmesi açısından olumlu bulduğunu Harbord'a bildirmiştir. Generalin, Türkler tarafından yapıldığı iddia edilen toplu katliâmlar ve tehcirler konusunda sorduğu soru üzerine Sultan Vahidettin, “Devletimiz ihanet hâdiseleriyle karşı karşıya kalmıştır. Münferit vak'alar olmuş olabilir, fakat Memâlik-i Osmaniye'deki ekaliyetlerin (azınlıkların) huzur ve emniyeti, dünyanın başkaca hiçbir yerinde yoktur...” cevabını vermiştir. Amerikan inceleme heyeti 14 Eylül 1919 tarihinde İstanbul'dan Sivas'a hareket etmişlerdir.

Millî Mücadele tarihimizde ABD ile ilişkiler açısından Amerikalı General James G. Harbord'un Ermeni mandası konusunda 46 kişilik heyetle Doğu Anadolu ve Kafkasya'da yaptığı inceleme gezisi sırasında, 20 Eylül 1919 günü

Sivas'ta Atatürk ile yaptığı 2-3 saatlik görüşme önemli bir yer tutmaktadır. General Harbord, Türkiye'deki Ermeni mandası konusunda Başkan Wilson'dan talimat aldığı sırada Avrupa'daki ABD Kuvvetleri Kurmay Başkanı olarak Paris'te bulunuyordu. Önce Fransa'dan gemiyle İstanbul'a gelen Harbord, daha sonra buradan trenle Adana'ya geçmiştir. Çünkü Adana, Ermeni sorununun bir parçasıdır ve Mersin ve Tarsus civarında yaptığı incelemeler nedeniyle burada iki gün geçmiştir. Ondan sonra trenle Halep üzerinden Mardin'e gitmiştir. Mardin'den hareket eden heyet önce Diyarbakır'a daha sonra Harput'a gelmiştir. Heyete refakat eden Yarbay Kâni Bey, bölgede yabancı tahrikleri ile gelişen Ermeni ayaklanması dışında bir istikrarsızlığın mevcut olmadığını heyete bildirmiştir. Heyet, Doğu Anadolu'da her gittiği yerde bütün sivil ve askerî görevlilerin emirleri Sivas'tan yani Mustafa Kemal'den aldıklarını fiilen görmüştür.

15-22 Eylül 1919 tarihleri arasında Amerikan Heyeti Diyarbakır, Harput, Mardin ve Malatya bölgelerinde incelemelerde bulunmuşlardır.

Amerikalı General Harbord ve heyeti 15 Eylül 1919 tarihinde Ulukışla'dan (Sivas'a) hareket etmiş, önden bir binbaşı ile yüzbaşısı Sivas'a göndermiştir. 20 Eylül 1919 tarihinde Sivas'a gelen Amerikalı Gn. Harbord ve heyeti merasimle karşılanmıştır. Heyetin bir bölümü Tokat üzerinden Merzifon'a hareket etmiştir.

20 Eylül 1919'da ABD heyeti Başkanı General Harbord ile bir görüşme yapan Mustafa Kemal Paşa, kendisine Türk halkının kurtuluş mücadelesindeki azim ve kararlılığını ifade etmiştir. General'e Millî Mücedele'nin gayesi, millî teşkilât ve birliğin ortaya çıkış sebepleri, Müslüman olmayan azınlıklara karşı gösterilen duyarlılık anlatılmış, yabancı memleketlerdeki yıkıcı propaganda ve eylemler üzerinde belgelere dayanarak görüşmeler yapılmıştır. Ayrıca; dış politikada İngiltere'ye karşı ABD'nin desteğini sağlamak ve özellikle Ermenilerin oluşturdukları Türkiye aleyhtarı havayı yumuşatmak amacıyla Amerikan heyetine ve başkanına özel bir önem verilmiştir. Atatürk'ün General Harbord ile görüşmesi ve ona millî davayı ayrıntılı bir şekilde izah etmesinin önemli bir sebebi vardı. Atatürk; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın oluşturduğu üçlü bloğa karşı ABD'yi Millî Türk Hükûmetinin yanına çekmek ya da ABD'nin tarafsız kalmasını

sağlamak istiyordu.

İkili görüşmede General Harbord, Mustafa Kemal Paşa'ya şu soruyu sormuştur: "Millet tasarrufu kabil her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra dahi muvaffak olamazsanız ne yapacaksınız?" Bu soruya Atatürk, şu şekilde cevap vermiştir: "Bir millet, mevcudiyet ve istiklâlini temin için her türlü teşebbüs ve fedakârlığı yaptıktan sonra muvaffak olur. Ya muvaffak olmazsa demek o milletin ölmüş olduğuna hükmetmek demektir. Binaenaleyh, millet hayatta oldukça ve fedakârlığa, devam ettikçe muvaffakiyetsizlik bahis konusu olamaz."

Amerikan heyeti 22 Eylül 1914'te Suşehri'nde konakladıktan sonra Refahiye'ye hareket etmiştir. Sivas'tan Erzurum'a hareket eden heyet, Erzurum'da Kâzım Karabekir tarafından karşılanmış, Ermeniler ve Doğu'nun genel siyasî, askerî ve ekonomik durumu hakkında bilgi verilmiştir. General Harbord, mezarlıkları da gezerek Ermenilerin buralarda yok denecek kadar az olduklarına delillerle şahit olmuştur. Ermenilerin Türklere yaptığı katliamlar resmî makamlarca ve halk tarafından yerinde izah edilmiştir. Heyet, Erzurum'da çok iyi ağırlanmış ve raporuna esas teşkil edecek olan her konuda ayrıntılı bilgi ve iyi izlenimlerle buradan ayrılmıştır.

26 Eylül tarihinde Türkiye sınırlarından ayrılan General Harbord, seyahatini Rusya'daki Ermenistan bölgesinde devam ettirdi. Burada Ermeni Katolikleri Gregoryan Mezhebi Başkanı V. Kevork'un manda konusundaki görüşlerini dinledi. Harbord, daha sonra Gürcistan ve Azerbaycan üzerinden Batum'a geldi ve buradan 30 gün süren yolculuktan sonra Karadeniz yoluyla İstanbul'a ulaştı. Daha önce Mustafa Kemal Paşa'nın vermeyi taahhüt ettiği ve millî hedeflerini açıkladığı bir mektubunu Samsun'da teslim aldı. General Harbord bunu 9 Ekim 1919 tarihinde Washinton gemisinde bir mektupla cevaplamıştır. Harbord, mektubunda Malatya, Kayseri ve Merzifon seyahat etmiş olan heyetin edindiği malûmata göre adı geçen bölgelerde yaşayan Ermeni halkın Türk milliyetçilerinden gelecek tehlikelerden hâlen çekindiklerini ve huzursuzluğun devam ettiğini ifade ettikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Hristiyan halk ile

geçmişte iyi ilişkiler kurduğunu ve bunun geliştirilmesini teklif etmiştir. Ayrıca, bunun da ABD Başkanı Wilson'un talepleri arasında olduğunu vurgulamıştır.

General Harbord raporunu, "Orta Doğu'da Durum" başlığı ile 16 Ekim 1919'da 29 sayfa rapor ve 15 sayfa ek hâlinde Amerikan Kongresine sundu. Raporunda genel çerçeve olarak, Ermeni patriği ile yaptığı görüşmeler, Mustafa Kemal Paşa ile Sivas'ta yaptığı mülâkat ve Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin amaç ve hedeflerini kapsayan bildirisi, Sivas Kongresi bildirisi ile Türkiye'nin çeşitli bölgelerindeki nüfus ve kaynaklarını gösteren istatistikî bilgiler yer alıyordu. Raporun özetinde ise şu görüşlere yer verilmişti:

1. Raporda Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurulursa, göçmüş olanlar geri dönseler bile, Türk çoğunluğa, Ermeni azınlığın egemen olacağı ve geri dönen Ermenilerin yine Türkler, Kürtler, Tatarlar ve Gürcülerle birlikte yaşayacakları dolayısıyla sorunların hiçbir zaman azalmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Harbord, Ermeni devleti konusunda şu cümleleri kullanmıştır: "Ermenilerin düşünceleri ne olursa olsun, Türkiye hudutları içinde bir Ermenistan kurulmasının imkânı yoktur. Bir manda idaresinin sağlayacağı huzuru bozacak mesele çıkarmak akıl kârı değildir. Tek idare altında komşu olacaklardır. Oysa, iki veya daha fazla idare altında rakip olurlar. Aralarında ufak farklar, siyasî temsilcilikle can sıkacak durumlara sebep olur. Hükûmet faaliyetlerinin birçok sahasında paralel ve çift yönlü işlem yapılmasını gerektirir. Heyetimizin önemli gördüğü sınırların son şeklini alması meselesi ancak tek bir manda idaresiyle mümkün olacaktır."

2. Aynı raporda, Ermenilere karşı bir soy kırımı veya buna hazırlık görmedikleri, aksine Erzurum, Hasankale'de 43 köyün Ermeniler tarafından yerle bir edildiği tespit edilmiş ve kesinlikle bölgede bağımsız bir Ermenistan devletinin kurulamayacağı belirtilmiştir.

3. General Harbord, bölge halkının çok fakir olduğunu, yetersiz beslenme ve hastalıktan binlerce kişinin öldüğünü, erkek nüfusunun savaşa gittiğini, geriye dönenlerin ise ancak % 20 olduğunu vurgulamıştır.

4. Raporda ayrıca, Amerikan mandası kabul edildiği takdirde Amerika için

bunun çok külfetli olacağı, mandanın kabulünün sadece Cemiyeti Akvam (BM)'in oy birliği ile alınması gerektiği belirtilmiştir.

General Harbord, gezisinden sonra hazırladığı raporun bir suretini ABD Dışışleri Bakanlığına diğer suretini de Paris Barış Konferansına vermiştir. Harbord, raporunda mümkün oldukça tarafsız olmaya gayret sarf etmiştir. Ermenilerle ilgili bölümde Türklerin Ermenilere saldırı iddiasının eksik olduğunu ve Ermenilerin de Türk köylerine saldırılar yaptığını belirtmiştir. Ayrıca, raporunda manda konusunda iyimser bir yanıt vermemiştir. Harbord, Osmanlı topraklarında ABD mandasının olması durumunda bu rejimin desteklenmesi için 25.000-200.000 civarında askerin görev yapmasının lüzumlu olacağını belirtmiştir. Malî yönden ise yönetim, haberleşme, ulaşım, eğitim, askerin iaşesi, sağlık giderlerine harcanmak üzere birinci yıl için 275.500.000 dolar, ikinci yıl için 174.264.000 dolar,   nc  yıl için 123.750.000 dolar, dördüncü yıl için 96.750.000 dolar ve beşinci yıl için 85.750.000 dolar olmak üzere toplam 756.000.000 dolarlık parasal desteğe ihtiyaç bulunduğunu vurgulamıştır. Harbord raporunun son bölümünde, Birinci Dünya Savaşı neticesinde uluslararası kamuoyunun Amerika'ya olan saygınlığının arttığını, büyük savaş sonunda ortaya çıkan bölgesel sorunların  z m  için Amerika'nın girişimlerde bulunmasının halklar tarafından bir beklenti hâline geldiğini; Amerika'nın uluslararası sorunlara  z m bulma konusunda çekingen davranması veya bu görevden kaçması durumunda ise halkların Amerika'ya olan saygısını yitireceğini ve milyonlarca insanın umutlarının boşa çıkacağını ifade etmiştir. Harbord'un raporundan yaklaşık bir ay sonra ABD Senatosu, 28 Haziran 1919 tarihli Versay Anlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti Anlaşması'nı 19 Kasım 1919 tarihinde reddetmiştir. Dolayısıyla ABD, Milletler Cemiyeti kapsamındaki "manda rejimleri" ve bu kapsamda Ermeni mandasını reddetmiş oluyordu. ABD Senatosunun bu tavrından sonra manda konusu Türkiye'nin gündeminden düşmüştür. General Harbord'un hazırladığı rapor Amerikan yöneticilerine Türk-Amerikan ilişkilerinin geleceği konusunda olumlu yönde ışık tutmuş önemli bir belgedir. Bu belge aynı zamanda, gerçekçi bir dış politika izlemek için basında yer alan haberlerin ve çeşitli lobilerin propagandalarına hemen inanmadan söylentilerin güvenilir olup

olmadığını kaynağından araştırarak doğru sonuca ve karara ulaşmak için doğru bir yöntemi de göstermektedir.

D. Sevr Anlaşması (10 Ağustos 1920)

ABD Başkanı Wilson, Osmanlı İmparatorluğu'nun devam etmesini istememiştir. Bu düşüncenin oluşmasında İngiltere gibi İtilâf devletlerinin ve Amerika'da bulunan Ermeni ve Rumların olumsuz propagandaları önemli rol oynamıştır. Amerika ile imzalanan 1830 Ticaret Anlaşması'ndan sonra çok sayıda Ermeni Türkiye'den Amerika'ya göç etmişti. Amerika'da yaşayan Ermeniler, burada çeşitli örgütler kurarak müstakil bir Ermenistan kurmak için Türkler aleyhine propagandaya giriştiler. Rusya'nın desteklediği Türkiye'deki Ermeni çetelerinin yaptıkları baskın ve saldırılara karşılık bunları yapan Ermenilerin tutuklanması ve cezalandırılması Amerika'da masum Ermenilerin kitleler hâlinde öldürülmesi şeklinde yanlı ve yanlış olarak aksettirilmişti. Diğer yandan Türkiye'de bulunan ve Türk düşmanlığı yapan Amerikalılar (örneğin Robert Kolejinde hocalık yapan Stanwood Cobb vb. şahsiyetler) yazdıkları kitap ve makalelerde Türklerin barbar millet olduğunu ve Ermenileri katlettiklerini yazmışlardır. Bu yazılar elaltından propaganda aracı olarak dağıtılarak Amerika ve Avrupa'da kamuoyu oluşturulmuştur.

Amerika'da Yunan elçiliği yapan görevliler de benzer şekilde Amerikan yöneticilerini etkilemişlerdir. Yunan Maslahatgüzarı Vouros, Amerika'yı Yunanistan tarafına çekmeye ve Amerika gibi güçlü bir devletin desteğini Ermenilerin yaptığı benzer usullerle temin etmeye çalışıyordu. Ancak Amerika, Monreo Doktrini'nin etkisiyle Avrupa'da çıkacak büyük bir savaşa katılmak istemiyordu. İngilizler ise Amerika'nın bu savaşa katılmasını zorunlu olarak görüyorlardı. İngiltere, yanlı haberlerle Türkiye'de bulunan Amerikalıların Birinci Dünya Savaşı'nın devam etmesi hâlinde katledileceğini bildirerek Amerikan filosunun Akdeniz'e gönderilmesini talep ediyordu. Türkiye'de görevli Amerikan Elçisi Morgenthau da benzer şekilde raporlarla Amerikan yönetimine savaş sırasında Türklerin Hristiyanlara saldıracağını haber veriyordu. Elçisi Morgenthau'dan gelen haberler Amerika'yı Türkiye'nin aleyhine çevirecek mahiyette idi. Elçinin haberlerin aslını araştırmadan azınlıkların ve İngiltere'nin

uydurma haberlerini doğrudan Amerikan yönetimine bildirmesinin Amerika'nın Türkiye'ye karşı tutumunu önemli ölçüde olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Amerikan Elçisi Morgenthau, görünüşte Osmanlı Devleti'ni harp dışında tutmak istiyordu, ancak onun göndermiş olduğu yanlı raporlar ABD'yi Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtacak mahiyette idi. Amerikan yönetimi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın onayını aldıktan sonra Osmanlı Devleti'ndeki Amerikalıların hayatlarını kurtarmak amacıyla büyük miktarda altın yüklü North Carolina ve Tennessee savaş gemilerini Akdeniz'e göndermeye karar verdi. İlgili gemiler Osmanlı kara sularına intikal ederken Türkiye'nin Amerikan Büyükelçisi Rüstem Bey, Amerikan gazetelerine vermiş olduğu beyanatta, Osmanlı Devleti'nin bu gemilerin Osmanlı kara sularına gönderilmesini hoş karşılamadığını ve bunun İngiltere ve Fransa tarafından Amerika'yı Avrupa harbine sokmak için tezgâhlandığını ifade etmesi ve bunun Amerikan basınında yer alması, Başkan Wilson'u son derece kızdırmıştır.

Tarihî süreç içinde Kürtler ve Ermenilerle en fazla ilgilenen devletler ABD, Fransa ve İngiltere olmuştur. ABD, Orta Doğu ve Avrupa'nın politikalarına karışmama ilkesini (Monreo Doktrini) Birinci Dünya Savaşı sırasında bozmak zorunda kalmıştır. ABD Başkanı Wilson, Paris Konferansı'nda ve Sevr Anlaşması'nda Kürt devletinin kurulmasını öngören İngiltere ve Fransa'nın politikalarına destek vermiştir. İngiltere, Musul petrol bölgesini Türkiye ile Sovyet Rusya arasında tampon bir bölge ile engellemek amacıyla Ermeni devletinin kurulmasını istiyordu. Wilson'un Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan azınlıklara özerklik verilmesi konusunda ortaya koymuş olduğu fikirler doğuda bazı Kürt aşiret reislerini kendi devletlerini kurma yönünde gayretlendirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda "hasta adam" diye tanımladıkları Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili "doğu sorunu" yapılacak bir barış anlaşmasıyla çözüme kavuşturulacaktı. 1917 yılında Bolşevik isyanıyla Çarlık Rusya yıkılmış ve Rusya Büyük Savaş'tan çekildiğini açıklamıştı. Osmanlı İmparatorluğu ise dört cephede; İtilâf devletlerine karşı verdiği muharebelerle sonuna kadar savaşmış, fakat Müttefiklerinin savaşı kaybettiklerini ilân etmeleriyle birlikte yalnız kalarak 30 Ekim 1918 tarihinde imzalan Mondros Mütarekesi ile barış yapmak istediğini

açıklamak zorunda kalmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son Meclis-i Mebusan, 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da toplandı. Bu Meclis Misakımillî kararlarını kabul ederek Türkiye'nin yeni sınırlarını dünyaya ilân etmiş oldu. İngilizlerin Meclis-i Mebusanı basarak bazı milletvekillerini tutuklamaları Meclisi işlemez hâle getirmiştir. Damat Ferit Hükûmetinin isteğine uyan Padişah Vahidettin, Meclis-i Mebusanı yetkilerine dayanarak feshetme kararı aldı. İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan bir kuvvet 16 Mart'ta İstanbul'u işgal etti. İşgalin geçici olduğunu söyleyen İtilâf devletleri amaçlarının Padişah'ın otoritesini yıkmak olmadığını, aksine güçlendirmek olduğunu açıkladılar. İşgal kuvvetleri ayrıca, İstanbul'da büyük çapta bir huzursuzluk ve katliam çıkacak olursa bu kararın değişebileceğini vurgulamışlardır. Amerikan yönetimi, Londra Konferansı boyunca yapılan anlaşma taslağına katılmamasına rağmen gelişmeler hakkında sürekli malûmat verilmesini talep etmiştir. Başkan Wilson İstanbul'un Türklere bırakılmasına ve Trakya'nın kuzey bölümünün Yunanistan'a bırakılmasına karşı çıktığı gibi Trabzon'u da içine alacak şekilde büyük bir Ermeni devletinin kurulmasında ısrar ediyordu. ABD, doğrudan Türkiye'ye savaş açmasa da Amerika'da yaşayan Ermeniler barış kararlarında Amerika'nın müdâhil olmasını istiyorlardı. Ayrıca, alınacak kararlar Amerika için Orta Doğu ülkelerinin paylaşımı açısından da önem taşıyordu. Bununla birlikte ABD, Osmanlı döneminden kaynaklanan ve ticarî imtiyazlar nedeniyle anlaşma maddelerini yakından takip ediyor ve kendini gayrı resmî olarak ve büyük savaşın başarısında Müttefiklerine vermiş olduğu büyük destek nedeniyle de kendini yetkin olarak görüyordu.

İtilâf devletleri, 18-26 Nisan 1920 tarihlerinde İtalya'nın San Remo şehrinde toplanarak Sevr Anlaşması'nın taslağını hazırlamışlardır. Bu taslağına göre Türkiye'nin Trakya sınırının Çatalca olması, İstanbul'un Türk yönetiminde kalması, Boğazlar'ın ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan, temsilciliklerinden oluşan bir komisyon tarafından denetlenmesi, bununla birlikte çoğunluğu Kürtlerden oluşan bölgelere muhtariyetin verilmesi, Ermenistan'a bağımsızlığının tanınması ve Suriye, Irak ve Filistin'de manda yönetimlerinin kabul edilmesi önerilmiştir. İtilâf devletleri

Ermenistan sorununu önce Milletler Cemiyetinin himayesine bırakmak istemiş ve kurulacak yeni Ermeni devleti için askerî ve malî yardım yapmak üzere neler yapılabileceği hakkında Milletler Cemiyetine başvurmuşlardır. Cemiyet ise verdiği cevapta, cemiyetin himayesinin çok şey ifade etmeyeceğini, bir mandanın zorunlu olduğunu ve Ermenilere destek olmak için Cemiyetin elinde hiçbir askerî vasıta bulunmadığını belirtmiştir. Ermenistan sorununu tekrar Yüksek Konseyin önüne getirip bırakan bu cevap, San Remo'daki devlet başkanlarının hiç hoşuna gitmedi. Ne Fransızların, ne de İtalyanların askerî ya da malî yardım sağlamak için hazırlıkları olmadığı gibi İtalyanlar, Boğazlar bölgesindeki zorunluluklar dışında Küçük Asya'da anlaşmanın uygulanmasına yönelik hiçbir askerî sorumluluk alamayacaklarını vurgulamışlardır. Aslında büyük konuşmalarına rağmen hiçbir Avrupa devleti hiçbir zaman Ermeni meselesine çok fazla dâhil olmak istememiştir. Bu durum karşısında, Londra'da toplanan devlet adamlarının aklına çaresizlik içinde bir kez daha ABD gelmiştir. Wilson'a özel bir mesaj gönderilmiş ve ABD'den Londra Konferansı'nda belirlenen manda kararını kabul etmesi istenmiştir. Ayrıca ABD, mandayı kabul etse de etmese de Wilson'dan Ermeni-Türk sınırını uygun bulduğu biçimde yeniden çizmesi istenmiştir. Bu arada Birleşik Devletler Senatosu manda konusunda yapılan genel görüşmede mandayı reddetmiştir.

Hazırlanan Sevr taslağında ayrıca, Hicaz'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılması, Kıbrıs, Mısır, Libya, On iki Ada ve Meis adası üzerinde hükümlerlik haklarından Osmanlı Devleti'nin vazgeçmesi ve İzmir bölgesinin Yunanlara bırakılmasıyla birlikte İzmir'de azınlıklardan oluşan bir parlâmento kurulması plânlanmıştır. Bunun dışında kurulacak bu parlâmentonun Milletler Cemiyetine başvurarak Yunanistan'la birleşebileceği ve Ege'de İmroz, Bozcaada ve Ege denizindeki diğer adalar üzerindeki hakların Yunanistan'a devredilmesi taslak olarak kabul edilmişti. Azınlık haklarını, kapitülâsyonları ve 35.000 kişilik jandarma gücünü içeren bu anlaşma taslağı 11 Mayıs 1920 tarihinde eski sadrazamlardan Tefik Paşa'ya verilmiş ve kabul edilmesi için bir aylık süre verilmiştir. Şartların kabul edilemez olduğu söyleyen Tefik Paşa, İstanbul'a gönderdiği telgrafta bu şartların, "istiklâl ve hatta devlet mefhmlarıyla kabil-i telif"

edilemeyeceğini bildirmiştir. Tefik Paşa, bununla beraber 17 Mayıs'ta Damat Ferit Paşa'ya yolladığı mektubunda da "Teklif edilen şerait-i sulhiye devleti âliyenin inhilâlinden ve zatı hazreti padişahının hukuku mukaddeselerinin imhasından başka şeyi tazammum etmediğinden mevcudiyeti Devletin temini mahaza muahedename ahkâmı esasiyenin bilkülliyeye tadiline mütevaffıktır." demek suretiyle anlaşmanın kabul edilemez olduğuna işaret etmiştir.

Damat Ferit Paşa kabinesinde görev alan bazı üyeler Sevr taslağına itiraz etmişler ve bu şekilde kabul edilmesi hâlinde istifa edeceklerini söylemişlerdir. Paris'te bulunan Osmanlı heyeti karşı bir barış taslağını Hükûmetine göndermiş ve bunun üzerinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Damat Ferit Paşa, Padişah'ın onayı ile baş delege olarak Paris'e hareket etmiş ve 25 Haziran 1920 tarihinde karşı tasarımı Onlar Konseyine sunmuştur. İtilâf devletleri, bu öneriyi 7 Temmuz tarihinde Spa Konferansı'nda ele aldı. Damat Ferit Paşa, barış şartlarının yumuşatılması için ikinci bir muhtırayı Onlar Konseyine ileterek Paris'ten ayrıldı.

Sevr görüşmeleri sırasında Ermeniler, Wilson'un beyan etmiş olduğu ilkelerden 12 nci maddeye çok güveniyorlardı. Ancak, İngiltere ve Fransa 1916'da imzaladıkları gizli anlaşmalarla Doğu Anadolu bölgesini Rusya'ya bağışlamışlardı. Rusların ve diğer Müttefiklerin sözlerine inanarak Osmanlı topraklarında katliamlarda bulunan ve Rus ordularına destek veren Ermeniler isteklerini Sevr Konferansı'nda dile getirme hususunda umduklarını bulamadılar. Çünkü, mütarekeden sonra Paris'e gönderilen Boghos Nubar'ın başkanlığındaki "Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu", Ahar Orian'ın başkanlığında "Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu" ve Ermeni Monsenyör Terzian'ın başkanlığından oluşan heyetin Sevr Konferansı'nda sürekli olarak temsil edilmesini Müttefikler kabul etmemiştir. Ahar Orian yaptığı basın açıklamasında, "Barış Konferansı'nın dışında bırakılmak Ermeni ulusu için çok acı bir hayal kırıklığı olmuştur." demiştir. Konferansta özellikle Ermeni talepleri şu şekildedir: Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum ve Trabzon illerini kapsayan ve Dicle'nin güneyindeki Kürt bölgeleriyle Ordu-Sivas çizgisinin batısındaki Türk bölgelerini bırakan, öte yandan Kilikya'yı yani Akdeniz'e kadar uzanacak ve özellikle Mersin ve İskenderun limanlarını kapsamaktadır. Anadolu'nun doğu ve güneydoğu

kısmını içine alan bu kadar geniş bir bölgede bağımsız bir ülke kurmak isteyen Ermeni heyetine Auguste Guavainki, Ermeni haklarını şiddetle savunmasına rağmen karşı çıkmış ve “Ermeni istekleri olduğu gibi kabul edilemez. Yaşayabilir devletler kurulmalıdır. Oysa, Ermenilerin her tarafta azınlıkta ve bazı bölgelerde çok zayıf bir azınlıkta kalacakları bir Ermeni devleti yaşayamaz.” demek suretiyle gerçekçi bir siyasî yaklaşım sergilemiştir.

Osmanlı Hükûmeti, anlaşma metnini müzakere için 22 Temmuz 1920’de Padişah Vahdettin başkanlığında toplandı. Rıza Paşa dışında herkes anlaşmanın kabul edilmesi yönünde oy kullanmıştır. Damat Ferit mutlaka barış yapılması taraftarı idi ve bu yapılırsa Batı’nın himayesi ile savaşın biteceğini iddia ediyordu. Anlaşmayı imzalamak üzere Hadi Paşa, Rıza Tevfik ve Reşat Halis’ten oluşan bir heyet Paris’e gitti. Osmanlı Devleti’nin sonu demek olan ve çok ağır şartlar içeren bu anlaşma 10 Ağustos 1920’de imzalandı. TBMM bu anlaşmayı 19 Ağustos 1920’de Meclis kararı ile reddetti Bu anlaşma, 13 bölüm hâlinde 433 maddeden meydana geliyordu.

Askerî hükümlere göre Türkiye’de mecburî askerlik olmayacak, 50.000 kişilik bir ordu bulundurulacak, bunun 15.000’i asker ve 35.000’i ise jandarma olacak ve ordunun ağır silâhları, zırhlıları ve uçakları olmayacak, donanma bulundurulmayacaktı. Özel hükümler bölümünde İngiliz, Fransız, ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyon, anlaşmanın imza tarihinden başlayan altı ay içinde Kürtlere verilecek olan yerel özerkliği tespit edeceklerdi. Bu yerel özerkliğin sınırları Ermenistan’a ayrılan bölgenin güneyi, Suriye ve Mezopotamya’nın kuzeyi ve Fırat nehrinin doğusu olacaktır. Anlaşmanın 132 nci maddesi ise daha kapsamlı bir hüküm taşımaktadır. Bu maddeye göre Türkiye, kendisine ayrılan sınırlar dışında kalan yerlerden bu anlaşmada değinilmeyen (unutulanlar) üstündeki haklarından da vazgeçmektedir.

Sevr Anlaşması’nın Ermenileri ve Amerika’yı ilgilendiren maddeleri şu şekildedir:

Madde-88: Türkiye, Ermenistan’ı Müttefik devletler gibi özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıyacağını bildirir.

Madde-89: Osmanlı Devleti ile Ermenistan ve diğer Müttefik devletler,

Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis illerinde Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın belirlenmesini Amerika Birleşik Devletleri'nin cumhurbaşkanının hakemliğine bırakmış ve onun vereceği kararı, Ermenistan'ın deniz çıkışına ve söz konusu sınırdaki komşu Osmanlı toprakları üzerinde askerî düzenin kaldırılmasına ilişkin olmak üzere tayin edeceği bütün hükümleri kabul etmeyi kararlaştırmışlardır.

Madde-90: 89 ncu madde gereğince, belirlenecek sınır, adı geçen illerin kısmen veya tamamen Ermenistan'a bırakılmasını gerektirdiği takdirde Osmanlı Devleti bu karar tarihinden başlayarak boşaltılan arazi üzerindeki bütün hukuk ve sahipliğinden vazgeçtiğini şimdiden açıklar. Bu anlaşmasını Türkiye'den ayrılan topraklara uygulanacak olan hükümleri, ondan başlayarak sözü geçen arazi itibarıyla üzerine alacağı Osmanlı Devleti'ne ait malî yükümlülüklerin veya ileri sürülecek hakların oran ve çeşidi ve bu anlaşmanın sekizinci kısmının (malî maddeler) 241-244 ncü maddelerine uyularak belirlenecektir. Bu anlaşma ile çözümlenmemiş bulunan ve söz konusu arazinin geçişinden doğabilecek olan bütün anlaşmazlıklar, sonradan diğer sözleşmeler ile çözülecektir.

Madde-91: 89 ncu maddede açıklanan arazinin bir kısmı Ermenistan'a geçtiği takdirde Osmanlı Devleti ile Ermenistan arasında o maddede kayıtlı kurallara dayanarak belirlenecek olan sınırı, arazi üzerinde uygulamak üzere, söz konusu kararın alınmasından on beş gün sonra, kuruluş şekli daha sonra tayin edilecek olan bir "Sınır Belirleme Komisyonu" oluşturulacaktır.

Yukarıdaki maddelerden de anlaşıldığı gibi, Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını kapsayan geniş bir bölgede kurulması tasarlanan Ermeni devletinin sınırlarının çizilme yetkisi ABD'ye verilmiş (mad. 89) ve bunun fiilîyata geçirilmesi için de Avrupalı devletlerden oluşan bir "Sınır Belirleme Komisyonu" görevlendirilmiştir. Ancak, Anadolu'da devreye giren Kuvayı Milliye hareketi bu girişime izin vermeyecektir.

Amerika'nın İstanbul'da görevli Yüksek Komiseri Bristol, 18 Eylül 1920 tarihinde ABD'ye göndermiş olduğu raporunda, Anadolu'da bulunan milliyetçilerin Sevr Anlaşması'nı kabul etmediklerini, İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesine duyulan tepkilerin bir benzerinin de doğu vilâyetlerinde kurulması düşünülen bir Ermeni devleti içinde geçerli olduğunu,

çoğunluğu Türk olan doğu vilâyetlerindeki Türklerin boşaltılması ve Ermenilere verilmesinin ancak Müttefik güçler tarafından zor kullanarak temin edilebileceğini belirtmiştir. Amerikan Başkanı, Wilson, 22 Kasım 1920 tarihinde Müttefik liderlerine gönderdiği mesajında ise asıl problemin bu dört vilâyette yani Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'te yaşayan Türkmen, Kürt ve Ermeniler gibi etnik ve dinî ayrılığa sahip halkların yoğun ve iç içe yaşamasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Wilson, kurulması tasarlanan bir Ermeni devletinin diğer ülkelerle ticaretini sağlamak amacıyla Trabzon'dan denize ulaşımının sağlanmasının hayati öneme sahip olduğunu da vurgulamıştır.

Sevr Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Amerikan yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan Amerikan halkının bütün haklarını korumak üzere İstanbul Hükûmetinin gerekli adımlar atmasını talep etmiştir. Ancak, İstanbul Hükûmetinin Anadolu'daki Türk kuvvetlerini kontrol etme gücü mevcut değildi.

Yüksek Komiseri Bristol, 30 Kasım 1920 tarihli mesajında Türk kuvvetlerinin doğu harekâtıyla Kars, Iğdır bölgelerinde başarı kazandığını ve Ermeni askerî gücünün ağır yenilgiye uğradığını ve Türklerle Bolşeviklerin uyum içinde çalıştıklarını rapor etmiştir. Böylece, Amerika'nın himayesinde Türk sınırları içinde Trabzon, Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerini kapsayan büyük Ermeni devleti plânı Türk askerinin ve yöre halkının özverili mücadelesiyle sonuçsuz bırakılmıştır.

E. Lozan Konferansı

1. Lozan Konferansı'nda ABD'nin Tutumu

Lozan Antlaşmasından önce Amerika ile Türkiye arasındaki ilişkiler artarak gelişme göstermiştir. İstanbul'da görev yapan Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Mark Bristol, ABD yönetiminin Ankara'da kurulan yeni BMM'yi tanıma konusunda çekingen davranmaması gerektiğini ve Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareketin tüm ülkeyi kapsadığını ve halkın da destek verdiğini vurgulamıştır. Bristol ayrıca, ABD'nin çekingen kalması durumunda ABD'nin ortaya çıkacak ekonomik fırsatları kaçırabileceğini ifade etmiştir. Amerika Ticaret Bakanlığı adına ticarî araştırmalar yapmak üzere Julian Gillespie Ankara'ya

gelmiş ve burada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Adnan (Adivar), Yusuf Kemal (Tengirşek), Hüseyin Rauf (Orbay) ve diğer yetkililerle ABD ile yapılabilecek ticarî ve ekonomik ilişkileri görüşmüştür. Rauf Bey, ilgili şahsa Türk Hükûmetinin savaşı başarı ile bitirdiğini ve tüm ayrıcalık haklarını ABD gibi tarafsız ülkelere önermeyi arzu ettiklerini söylemiştir. Petrol kaynakları konusunda da ABD şirketlerine öncelik verebileceklerini vurgulamıştır. 1922 yılı Şubat ayı ortalarına doğru İstanbul'a dönen Gillespie, ABD'nin Türkiye ile siyasî açıdan ilgilenmediğinden Türklerin ABD ile daha sıkı ticarî ve ekonomik ilişkiler kurmayı içtenlikle dilediklerini ABD yönetimine bildiriyordu. 1922 Haziran ayında ABD Ankara'ya resmî olmayan daimî bir temsilci gönderme kararı aldı ve bunun için Robert W. Imbrei'yi görevlendirdi. BMM, Amerikan temsilcisinin Ankara'ya gelmeden önce kendilerini resmen tanımalarını istedi. Amerikan yönetimi bunu kabul etmedi. ABD ile ilişkilerini artırmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa yeni Türk Devleti'nin dış siyasetle ABD'yi yanına alabilmesi için R. İmbreie'nin Ankara'ya gelmesine izin verdi.

Büyük Taarruz neticesinde İzmir limanlarına yığılan Yunan askerlerinin ve Rumların tahliyesi için İngiltere, ABD'den gemi talebinde bulunuyordu. Bu talebe karşılık ABD Dışişleri Bakanı Hughes, şu tarihî cevabı vermişti: "ABD, Anadolu'nun nüfuz bölgelerinin parsellenmesinden pay istememiştir. İstanbul'da girişilen entrikaların hiçbirine de bulaşmamıştır. Yunan ordularının bir buçuk yılda (Anadolu'da) uğradığı felâketlerden de sorumlu değildir. Asıl sorumlu olan son bir buçuk yıllık Avrupa diplomasisidir. Şunu belirtmek isterim ki, İngiltere'nin imparatorluk ihtirasları ve karşılaştıkları güçlükler ne olursa olsun ABD Hükûmetinin bu ihtiraslar ve güçlüklerle bir ilgisi yoktur." Amerikan Dışişleri Bakanı Hughes, bu şekilde verdiği cevapla Amerikan yöneticilerinin Avrupa'nın Osmanlı Devleti'ni gizli anlaşmalarla pay edilmesini ve Yunanistan'ı kullanarak Anadolu'nun işgali için giriştiği askerî harekâta onay vermediğini açıkça göstermiştir.

Lozan'da Türkiye'nin en önemli üç hedefi, savaşla elde edilen askerî zaferin anlaşmayla kalıcı hâle gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edilmesini ve yeni Türk Devleti'nin kuruluşunun tüm dünyaya kabul ettirilmesi ve

Osmanlı döneminde yabancılara verilen imtiyazların tasfiye edilmesi idi.

İtilâf devletleri, Mudanya Ateşkes Anlaşması'ndan sonra 27 Ekim 1922'de Ankara ve İstanbul Hükûmetlerini tarafsız ülke olan İsviçre'nin Lozan şehrine davet ettiler. Mustafa Kemal Paşa, Barış Konferansı'na gidecek olan heyetin başkanı ve üyelerinin kimler olacağı üzerinde kesin kararını henüz vermemişti. Bu konferansta yıllarca süren savaşlar sonunda biriken sorunlar masaya yatırılarak ve ülkelerin geleceğini etkileyecek kararlar alınacaktı. Bu yüzden gidecek heyetin başkanı bu işi üstlenebilecek yetenekli bir kişi olmalıydı. Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf (Orbay) Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) ve Sağlık Bakanı Dr. Rıza Nur Bey, gidecek heyetin tabii üyeleri olarak görülüyordu. Mustafa Kemal, Rauf Orbay'ın başkanlığındaki heyetin başarılı olacağına inanmıyordu. Rauf Bey de kendisine yardımcı olarak İsmet Bey (İnönü)'in verilmesini talep etmişti. Mustafa Kemal Paşa, İsmet Beyin yardımcı olarak gittiği takdirde verimli olamayacağını Rauf Bey'e bildirdi. İsmet Bey ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Bursa'da bulunuyorlardı. Kendileriyle görüşmek üzere Kâzım Karabekir Paşa'yı da yanına alarak Bursa'ya hareket etti. İsmet Paşa'nın Mudanya görüşmelerindeki kıvrak zekâsı ve kabiliyeti dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa, İnönü'yü gidecek heyetin başkanlığına seçtiğini bildirdi. İsmet Paşa asker olduğunu söyleyerek başlangıçta istemediğini imâ etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın ısrarıyla görevi kabul etmiştir. Yusuf Kemal Bey Dışişleri Bakanlığından istifa ederek yerine İsmet İnönü atanmıştır.

İtilâf devletleri 28 Ekim 1922'deki Lozan'a davetlerinde İstanbul Hükûmetinden de temsilci istemişlerdi. TBMM bunun üzerine harekete geçerek 368 sayılı yasaı kabul etmişti. Yasaya göre, "İstanbul'daki Hükûmet, Misakımillî sınırları içinde TBMM Hükûmetidir. Halifeyi de bu Hükûmet seçer." Böylece, bu yasa ile İstanbul Hükûmetinin varlığına son verilmiş ve tek yetkili merci olarak Ankara Hükûmeti görüşmelere katılmıştır.

Konferansa Türkiye'den başka, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya, ABD, Romanya katıldı. Boğazlar ve Trakya sınırı konusunda görüşme için Bulgaristan ve Sovyet Rusya da çağırılmıştı. Açılış 20 Kasım 1922 tarihinde Mont Benon Gazinosu salonunda yapıldı. İsviçre Devlet

Başkanı M. Hoab, ev sahibi olarak açılış konuşması yaptı. Açılış oturumuna İtalya Başkanı Mussolini ve Fransa Devlet Başkanı Poincare de katıldılar. İngiltere'yi temsilen Dışişleri Bakanı Lord Curzon görevlendirilmişti.

Lozan Konferansı 1922-1923 yılları arasında iki dönem hâlinde icra edilmiştir. Konferansın ilk toplantısı 21 Kasım 1922 tarihinde yapıldı ve görüşmeler üç komisyon hâlinde yürütüldü. Görüşülecek konular arasında; sınırlar, Boğazlar, yabancılar, azınlıklar, malî ve ekonomik konular bulunuyordu. Sovyet temsilcisi Çiçerin, İsmet Paşa'nın yanında yer almış, Curzon (Kurzon)'la Çiçerin karşı karşıya gelmiş ve Lord Curzon şu ifadeleri kullanmıştır. "Türkleri de mi temsil ediyorsunuz? Başınızda bir kalpak olsa İsmet Paşa zannedeceğim!" demiştir.

Avrupa devletleri Birinci Dünya Savaşı sonunda Wilson'un 14 maddelik prensiplerine uygun davranmamıştır. Amerikan kamuoyunda Almanlara uygulanan ağır barış şartlarının İngiltere ve Fransa lehine bir durum oluşturduğu yönünde bir kanaat meydana gelmişti. Amerikan Senatosu bu olumsuz hava nedeniyle Versay Anlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti kararlarını onaylamadı ve akabinde Almanya, Avusturya ve Macaristan ve Türkiye ile ayrı ayrı barış anlaşmaları yolunu tercih etti.

Amerika Birleşik Devletleri Türkiye ile doğrudan savaşa girmediği için Lozan Konferansı'na gözlemci olarak katılmıştır. Amerikan yönetimi, Lozan görüşmelerinde kapitülasyonlar, Türkiye'deki Amerikan okulları, ticarî imtiyazlar, azınlık hakları, Türk Boğazları'ndan serbest geçiş, uluslararası finans ve arkeolojik araştırmalar gibi konu başlıklarında Amerikan çıkarlarını savunucu bir tutum sergilemiştir. ABD, Lozan'da görüşlerini savunabilmek için politikalarını üç belgeye dayandırmıştır: Birincisi, ABD'nin 30 Ekim 1922 tarihinde Fransa, İngiltere ve İtalya'ya vermiş olduğu muhtıra; ikincisi, Amerikan yönetiminin politikalarını içeren ve Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine gönderdiği 30 Ekim 1922 tarihli talimat ve üçüncü olarak, Boğazlar konusunda Bahriye Bakanlığının hazırladığı 10 Kasım 1922 tarihli "Politika Tavsiyeleri" başlıklı dokümandır. 30 Ekim 1922 tarihli muhtırada ABD'nin Müttefiklerine, Amerika'nın siyasî ve mülkî düzenleme sorumluluğunu üzerine almayı arzu ettiği; ancak,

bunun ABD çıkarlarını gözardı etmesi anlamına gelmeyeceği ve ABD'nin Orta Doğu'da birçok menfaatinin bulunması nedeniyle konferansa gözlemci sıfatıyla katılacağı bildirilmektedir. Gözlemci deyimine açıklık getiren muhtıradan ABD'nin görüşmeler sırasında çıkarlarını savunmak üzere söz alacağı da belirtiliyordu. Londra, Paris ve Roma büyükelçiliklerine gönderilen talimatta ise görüşmeler sırasında, Amerikan çıkarlarının korunması için Türkiye ile ikili bir anlaşma yapılmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin kapitülasyonun devamına gösterdiği şiddetli tepkiye hak verildiği, yine de ABD çıkarlarını korumak açısından kapitülasyonlara devam edilmesi görüşünün uygun olacağı belirtilmektedir. 1914'te kapatılmış bulunan Amerikan eğitim ve din kurumlarının açılması ve 1914'te gayrihukukî bir şekilde uygulanan kararlardan doğan zararların tazmini, azınlıklar konusunda Yunanistan ve Türkiye'de yaşayan azınlıkların karşılıklı mübadelesinin en iyi çözüm şekli olacağı; Ermeni meselesinde ise Türkiye'den ayrılan Ermeniler için en iyi sığınma yerinin Rusya olacağı tezinin savunulması hususları talimatta yer almaktadır. ABD'nin Boğazlar konusunda genel görüşü ise Boğazlar'ın her türlü ticarî geçişe açık tutulması ve Boğazlar'ın yönetiminin ne Türkiye ne de Rusya'ya bırakılmasının ABD menfaatlerine uygun olacağı görüşüydü. Amerika'nın Londra büyükelçisi Harwey, 30 Ekim 1922 tarihli muhtırayı İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a verdiğinde, Curzon, ABD'nin konferansa iştirakinden çok memnun olduğunu ve gözlemci heyetin bütün oturumlara katılmasının ve ABD'nin gerektiğinde görüşlerini bildirmesinin uygun olacağını söylemiştir. Asıl amaç ise ABD'yi İngiltere'nin yanına çekme politikasıdır. Konferansta ABD'nin gözlemci sıfatı bazen boyutlarını aşacak bazen de arabulucu sıfatıyla hareket edecektir. Zira ABD, "Lozan Barış Antlaşması"nı imzalamamakla beraber kendi çıkarlarıyla ilgili elde edeceği hususları Türkiye ile ayrı bir anlaşmaya taşımak istiyordu.

ABD Başdelegesi Child 25 Kasım 1922 tarihinde konferansta ekonomik imtiyazlar konusunda yaptığı konuşmada, "...1920 yılında yapılmış üçlü (Fransa-İngiltere-İtalya) anlaşma gibi, Türkiye'de özel ticarî ve ekonomik nüfuz bölgeleri kurulmasına ilişkin, geçmişte yapılmış anlaşmaların herkes için

ekonomik fırsat eşitliği sağlanması ilkesiyle bağdaşmadığı görüşündeyiz...” diyerek bu imtiyazların kaldırılmasını istemiştir. İsmet Paşa, Child ile 17 Aralık 1922’de yaptığı görüşmede Türkiye’nin istenilen siyasî tavizler karşısında hiçbir ülkeye ekonomik taviz vermesinin söz konusu olamayacağını ve ABD’nin “açık kapı” ilkesini onayladığını söylemiştir. İhalelerde Türkiye’ye en iyi şartlarda teklif veren yabancı firmanın tercih edileceğini de örnekle anlatmıştır.

ABD’nin kapitülasyonların devam etmesi konusunda ısrar etmesi üzerine İsmet Paşa, 28 Aralık 1922 tarihli oturumda taviz vermez bir tutum takınmış ve kendilerinin bu konuda tek başına karar vermek için mezun olmadığını beyan etmiştir. ABD temsilcisi Child, söz isteyerek kapitülasyon sözünü kullanmayarak hak ve yükümlülükleri belirleyen yeni anlaşmalar yapılmasını önermiştir. Lozan Konferansı’nda ABD’nin ısrarla durdurduğu konulardan biri de “adlî kapitülasyonlar” meselesidir. ABD’ye göre Türkiye ile savaş hâlinde olmadıklarından 1873 ve 1874’te elde ettiği adlî hakların devam etmesi gerekiyordu. İsmet Paşa buna da itiraz etmiştir. 17 Ocak 1923’te ABD’nin İstanbul Yüksek Komiseri Amiral Bristol, Child ve Grew, İsmet Paşa konu üzerinde uzun görüşmeler yapmışlardır. Türk mahkemeleri yabancılara kendi kanunlarını tatbik etmede yetersizdi ve ücretlerin azlığı nedeniyle rüşvete göre karar verebiliyorlardı. Üstelik Medenî Kanunu, Ticaret ve Ceza Kanunları şeriatın etkisi altındaydı. Müttefikler, adlî kapitülasyonları kaldırır görünmekle beraber 31 Ocak 1922 tarihinde yeni bir öneri taslağını Türk heyetine sundular. Bu taslağa göre en az beş yıllığına ikisi Türk, üçü milletlerarası Adalet Divanından oluşan beş kişilik bir Adalet Komisyonu Türkiye’de İstanbul, İzmir, Samsun ve Adana mahkemeleri ile istinaf mahkemeleri ve Yargıtaya yeter sayıda hukuk danışmanı tayini öngörülüyordu. Taslakta ayrıca bir yabancının tutuklanması durumunda 48 saat içinde yabancı hukuk danışmanının görev yaptığı mahkemeye sevki talep ediliyordu. Türk tarafı 4 Şubat 1923 tarihinde kendi tezini hazırlayarak karşı tarafa verdi. Konferansın kesintiye uğramaması için ABD, İtalya ve Fransa girişimlerde bulundu. 4 Şubat akşamı Child, Grew, Bristol, İsmet Paşa ile bir uzlaşma noktası bulmuşlardı. Buna göre, Müttefikler ekonomik konularda itirazlarını kaldırırlarsa o takdirde Türk tarafı İstanbul, İzmir, Adana ve

Samsun'daki mahkemelerine yabancı hukuk danışmanı tayin edeceğini kabul edecekti. Ancak, Lord Curzon Türkiye'nin cevabını beklemeden Londra'ya hareket ettiğinde ABD ve Türkiye'nin ortak kararı İngiltere'ye tebliğ edilemedi.

Lozan görüşmelerinde ABD Heyetinde Başkan olarak Child (İtalya Elçisi) ve Başkan Yardımcısı Grew (İsviçre Elçisi) yer alıyordu. ABD yönetiminin heyete verdiği talimatta Amerikan çıkarlarına aykırı kararlar olduğunda buna karşı çıkılacak, konferansta oy kullanılmayacaktı. Aynı zamanda Boğazlar ve kapitülâsyonlar konusunda İtilâf devletleri desteklenecek, ancak "açık kapı" politikalarına uygun olacak şekilde konu Sevr Anlaşması'ndan doğan ekonomik imtiyazlar gündeme geldiğinde Türkiye'nin tezleri desteklenecekti.

Lozan Konferansı'nda en çok tartışılan konulardan biri Musul meselesi oldu. İngiltere, belki de en sert direnişini Musul meselesinde gösterdi. Fransa ve İtalya'nın İngiltere'yi bu konuda desteklemeleri gergin bir ortam meydana getirdi. Görüşmelerin kesintiye uğramadan devam etmesi için bu konudaki mevcut statünün muhafaza edilip konunun dokuz ay içinde İngiltere ve Türkiye arasında müzakere edilmesine ve bundan da netice çıkmaz ise konunun Milletler Cemiyeti nezdinde görüşülmesine karar verildi.

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın konular hakkındaki her itirazına karşın sonunda şu sözlerle Türkiye'yi tehdit etmiştir: "Ben bunu cebime koyuyorum, yarın para bulmak için bize geleceksiniz. Para bende ve (Fransız baş delegesini göstererek) bunda var. Her para istedikçe cebime koyduğum reddedilmiş tekliflerden birini size takdim edeceğim". İsmet İnönü, buna cevaben; "Onları cebine sok ve eğer gelirim, teker teker çıkarırsın!" demiştir.

Kapitülâsyonlar konusunda, Batılılar eski imtiyazlarını istemişler ancak İsmet İnönü bu konuda hiç taviz vermemiş, görüşmeler çıkmaza girmiştir. İsmet Paşa, 20 Aralık 1922'de Ankara'ya gönderdiği raporda "Konferansın bir bunalım sonunda kesilmesi ihtimaline karşı hazırlıklı bulunmak" gerektiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Genelkurmay Başkanı, ordulara ileri harekât için "Hazır ol" emrini vermiştir. Görüşmeler Ocak 1923 sonunda çıkmaza girmiş ve konferans 4 Şubat'ta dağılmıştır. Görüşmelerin kesilmesinden sonra bir gazetecinin sorusu üzerine İsmet Paşa, "Esaret altına girmeyi kabul etmedik o kadar!" demiştir.

İsmet Paşa Romanya üzerinden Türkiye'ye geri dönmüştür. Muhalif grup Mecliste İsmet Paşa'yı sert bir dille eleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa, duruma müdâhale ederek İsmet Paşa'nın yanında yer aldı. 8 Mart 1923 tarihinde İsmet Paşa'nın hazırladığı metin Müttefik Devletlere bildirildi. Londra'da toplanan devletler metni görüştüktan sonra, İsmet Paşa'yı 23 Nisan 1923'te tekrar konferansa çağırdılar.

2. Chester Demir yolu Projesi :

19 uncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sanayi Devrimi ile birlikte demir yolu yapımı Avrupa'da ve Amerika'da önem kazanmıştır. Osmanlı imparatorluğu malî ve sanayi yönünden güçsüz olduğundan kendi demir yolunu kendisi yapamıyordu. Güçlü sanayi devletlerinin siyasî ve ekonomik çıkarları demir yolu yapımına yön veriyordu. İlk demir yolu imtiyazı 1856 yılında İngiltere'ye verildi. İzmir'de başlayıp Hindistan'a kadar uzanacak olan bu hat 56 yılda ancak 600 km ilerleyebilmişti. 1912 yılına kadar Aydın ve Denizli üzerinden Eğridir'e varabilmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ege bölgesindeki ham maddeler İzmir, Salihli, Alaşehir, Afyon demir yolu ile İzmir limanına taşınarak sür'atli bir ulaşım olanağı sağlanıyordu. 1861'te Rusçuk-Varna, 1863'de ise İzmir-Kasaba demir yolu yapım imtiyazları yine İngiliz şirketlerine verildi. Her iki hatta 1866'da bitirildi. Varna demir yolunun geçtiği hatlar Berlin Anlaşması ile Bulgaristan'a terk edildiğinden bu hattın borcu Bulgaristan'a devredildi. Rumeli demir yollarının yapımının asıl sebebi bölgede çıkacak bir savaşta cepheye sür'atle asker sevk etmek düşüncesi idi. İzmir bölgesinde yapılan demir yolları tamamen bölgedeki İngiliz çıkarları ile ilgilidir. Bölge, Hindistan'a sür'atle ulaşan merkez durumunda olmakla beraber, Küçük Asya'nın en büyük ticaret potansiyeline sahip bir merkez konumundaydı. İngiltere, Osmanlı Devleti'ne 1830 yılında 2745 ton mal satarken 726 ton mal almış, 1852 yılında ise 8489 ton mal satıp, 2252 ton mal almıştır. Ticaret hacmini sür'atle arttırarak 1887 yılında Osmanlı dış satımının % 61'ini alacak dereceye ulaştırdı. İzmir bölgesindeki demir yolları, ticaret hacmini olumlu yönde arttırarak ticaretin canlanmasını temin etti.

II. Abdülhamit tahta geçer geçmez 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile

uğraşmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine İngiltere, Rusya'yı Boğazlar ve Trakya üzerindeki emellerinden vazgeçirmek üzere Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak barışa zorladı. Bunun karşılığında Sultana danışmadan 1878'de Kıbrıs'a, 1882'de Mısır'a yerleşerek kanal bölgesini ve Hindistan ticaret yollarını denetimi altına aldı. Bu girişimle birlikte İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu ile siyasî, ekonomik ve askerî ilişkilerinde önemli değişimler oldu. Daha önce Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korunması yönünde siyaset güden İngiltere bu tarihten sonra bu siyasetini değiştirdi. Mısır'a yerleşmekle kalmadı işgali altındaki halkı Osmanlı aleyhine kışkırtmaya, Ermenilere Girit konusunda Yunanlara destek çıkmaya başladı. İngiltere'nin yanı sıra 1881'de Fransa Tunus'u işgal etti. Avusturya da Balkanlar'da gözü olduğunu, Rusya ise her fırsatta Osmanlı topraklarına saldırarak niyetlerini ifade etmekteydi. Bütün bunların yanı sıra birliğini yeni tamamlayan Almanya'ya karşı sultanın sempatisi vardı.

Yukarıda bahsedilen devletlerin oluşturduğu boşluğu bundan böyle Almanya'nın doldurması doğaldı. II. Abdülhamit 1867 yılında şehzade iken amcası Sultan Abdülaziz ile Avrupa'ya yaptığı seyahatte Almanya'yı gezmiş ve ekonomik ve askerî gücünü takdir etmişti. Osmanlı-Alman ilişkilerinde 1880'den sonra canlanma meydana gelmiştir. 1885 yılında Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın istihkâm ve bataryaların onarımında Alman Krupp şirketi ile 1.206.987 Osmanlı lirası tutarında 500 adet top alım anlaşması imzalanarak ticarî ve askerî ilişkilerde önemli gelişmeler olmuştur. Bu ikili ilişkilerin gelişmesinin önemli bir sebebi, Almanya'nın diğer Avrupa devletleri gibi geniş sömürgeler elde edememesi ve yeterli ham madde kaynaklarından mahrum olması idi. Osmanlı toprakları Almanya için hem iyi bir Pazar hem de önemli bir ham madde deposu olarak görülüyordu. Askerî açıdan ise Almanya-İngiltere ile savaşa girdiğinde Osmanlı Devleti'nin insan kaynağı ve stratejik konumu itibari ile iyi bir konumda olduğu dikkate alınıyordu.

Bu maksatları gerçekleştirmek için II. Wilhelm, 1889 tarihinde İstanbul'a gelerek Sultan'ı ziyaret etmiş ve Alman şirketlerinin işi alması yönünde girişimlerde bulunmuştur. Şam'da yaptığı bir konuşmada Wilhelm, " Sultan ve

dünyanın her tarafına yayılmış olan 300 milyon Müslüman bilsin ki Alman İmparatoru kendilerinin dostudur.” diyerek Büyük Alman İmparatorluğu’nu kurma konusunda dünya Müslümanlarını yanına almak istemiştir. Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte Berlin’den Bağdat’a uzanacak bir demir yolunun yapımı, düşünülen imparatorluğunun sınırsal boyutlarını gösteriyordu. Birinci Dünya Savaşı’nda taraflar belli olurken bu hattan geçtiği ülkelerin Alman bloğuna dâhil olduğu görülmektedir. İstanbul’u Medine’ye bağlayacak olan demir yolu Sultan II. Abdülhamit’e göre şu avantajlar sağlayacaktı.

1- Bu demir yolu ile birçok İslâm memleketleri birbirine bağlanarak Müslümanların Hac ziyaretini kolayca yapmalarını temin edecek ve böylece Sultan Halifelik nüfuzunu daha etkili bir şekilde kullanacaktı.

2- Uzak yerlerde çıkabilecek isyanları bastırmak için, sür’atle birlik kaydırma konusunda etkin tedbirler alabilecekti.

3- Demir yolları aynı zamanda deniz taşımacılığına alternatif olarak tesis edilerek ticarî faaliyetleri canlandıracaktı.

2870 km olan İstanbul-Bağdat hattı 50 km hızla giden bir trenle 57 saatte yani yaklaşık 2,5 günlük bir sür’atle alınabilecekti. Bu ise o günün şartlarında büyük bir olanaktı. 1887’de İstanbul-İzmit demir yolunun Ankara’ya kadar uzatılması imtiyazı Almanlara verildi. Anlaşmayı 4 Ekim 1889’da Osmanlı Devleti adına Nafiave Ticaret Nazırı Zihni Paşa ile Alman şirketlerinden Deutsche Bank ile ortakları adına Mösyö Dr. Alfred Kaulla imzaladılar. Yapılan anlaşmalara göre ayrıcalıklar, 99 yıl olup , istimplâk konusunda devletin yardımcı olacağı, hattın iki yanında beşer kilometrelik alanda taş, kum, tuğla ocakları açarak inşaatın bitimine kadar istifade edebileceği ve kilometre başına kâr garantisi olarak 15 000 frank olacağı, hattın her iki yanında 25 km’lik alanda maden araması yapabilecekleri hususları karara başlamıştı.

1893 yılına kadar 485 km’lik demir yolu dört yıl gibi kısa bir zamanda bitirilerek hizmete açıldı. Hattın yapımında 16 tünel, birçok köprü inşa edildi. Sultan memnuniyetinin ifadesi olarak Ankara-Kayseri hattı ile Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Konya demir yolu hattı inşaatını aynı şirkete verdi. Üç yıl içinde (1893-1896) hat inşası 444 km’ye ulaştı. İngilizlerin on bir senede 130 km’lik

hattı inşası göz önüne alınırsa onlardan üç kat daha sür'atle yapıldığı görülür. Almanlar 10 yıl zarfında toplam 1000 km'lik hat inşa ettiler.

II. Wilhelm, 1899 yılı başlarında tekrar İstanbul'a ziyarete geldi. Ziyaretinde Bağdat ve Basra'ya uzanan demir yolu hattının yapım konusu ele alındı. 25 Kasım 1899 tarihinde hattın Basra'ya uzatılması konusunda Heyeti Vükelâ (Bakanlar Kurulu) kararı çıktığında II. Wilhelm, Abdülhamit'e teşekkür etti. Bu hattın inşa anlaşması 5 Mart 1903 'te Osmanlı Devleti adına Nazır Zihni Paşa ve Anadolu demir yolları adına da idare Meclisi Başkanı Arthur Gwinner, Genel Müdür Kurt Zander ve yardımcısı Dr. Hugenin tarafından imzalandı. 18. Mart 1903'de ise Sultan iradesiyle yürürlüğe girdi. Yapılan anlaşma şu hükümleri kapsıyordu:

- a. Anadolu demir yolları eski sahiplerinin mülkiyetinde kalacaktı.
- b. Konya'dan öteye döşenecek hatlar yeni kurulacak Bağdat demir yolu şirketinin malı olacaktı.
- c. Yeni şirket Türk kanunlarına uygun olacak ve 15 milyon frank sermaye ile kurulacaktı.
- d. On bir üyeli Direktörler Kurulunda en az üç Anadolu Demir Yolu şirketi üyesi ile yine en az üç Osmanlı vatandaşı bulunacaktı.
- e. Anadolu demir yolunun güneydoğu terminali olan Konya'dan Basra körfezine kadar bir hat döşenecekti. Bu asıl Bağdat demir yolu olacaktı.
- f. Şirket haftada en az bir kere Bağdat ve Basra'ya ekspres trenler kaldıracaktı.
- g. Şirket 1911 yılına kadar taahhütlerini yerine getirecekti.
- h. Avrupa'da bir savaş çıkması, büyük iktisadî krizlerin patlak vermesi ya da Osmanlı Hükûmetinin malî güçlükler içinde bulunması gibi nedenlerle bu süre uzatılabilecekti.

Yukarıdaki maddelerden anlaşılacağı gibi şirketin faaliyetleri Osmanlı yönetiminin arzularını tatmin edecek şekilde hazırlanmış gözükmektedir. Fakat Osmanlı Devleti şirkete bazı imtiyazlar sağlamıştı. Bunlar da şöyle sıralanabilir:

- a. Şirketin kâr garantisi Düyunu Umumiyece güvence altına alınıyordu.
- b. Şirkete kilometre başına 4.500 frank gelir garanti ediliyordu. Bu

sağlanamadığı takdirde aradaki farkı Osmanlı Devleti ödemeyi taahhüt ediyordu.

c. Hattın geçeceği güzergâhtaki kamu arazisi şirkete bedava veriliyordu.

d. Taş ve kum ocakları şirket tarafından ücretsiz kullanılıyordu.

e. Şirket ihtiyaç duyduğu keresteyi ormanlardan bedava temin ediyordu.

f. Demir yolunun her iki tarafındaki 20 km'lik sahada bulunan madenler kumpanya tarafından işletiliyor ve arkeolojik kazı izni veriliyordu.

g. Kumpanyaya ayrıca Dicle ve Fırat nehirlerinde gemi işletme imtiyazı veriliyordu.

Demir yolunun geçeceği hattın sağ ve solundaki 20 km'lik sahada bulunan madenlerin işletme imtiyazının şirkete verilmesi, şirketin demir yolu güzergâhının seçimine tesir etmiştir. Şirket özellikle güzergâhı muhtemel petrol bölgelerinden geçirmeyi plânlamış ve çıkacak petrolün işletme imtiyazını ele geçirmiştir.

Demir yolu yapımı tamamen Alman tekeline girmiş oldu. Birinci Dünya Savaşı başlarında 1715 km'lik Konya-Bağdat hattının 887 kilometresi tamamlanmış, Toros dağlarındaki 38 km'lik, Amonos dağlarındaki 100 km'lik hatları ile Sammurra-Musul-Tel Ebiad arasında 690 km'lik bölümler ise bitirilememiştir. 1909 tarihinde yayımlanan bir rapora göre Osmanlı Devleti'nin demir yolu yapımlarına bir milyar civarında frank harcadığı belirtilmektedir. 1898-1914 yılları arasında Deutsche Bank'ın finansmanı sağladığı 1037 km demir yolu yapılmış ve hizmete giren kısımlarından Birinci Dünya Savaşında yararlanılmıştır.

1850-1914 yılları arasında gerçekleşen yabancı sermayenin 2/3'si gibi büyük bir bölümü demir yolu şirketlerine yatırılmıştır. Yüzde onluk bölümü ise madencilik, tarım ve sanayi gibi doğrudan üretim alanlarına yatırılmıştır. Demir yolu yapımının olumlu sonuçları şu şekilde olmuştur.

1- Tarımsal üretim 1889 ile 1911 yılları arası esas alındığında memleketin bütün kısımlarında % 63 oranında artış gösterirken demir yollarının geçtiği bölgede bu artış % 114'tür, yani demir yolları iki kat artışa neden olmuştur.

2- Aşar tahsilatında kilometre teminatından doğan gider çıkartıldıktan sonra elde edilen artış 60 milyon Osmanlı lirası olmuştur. Bu da demir yolunun

geçtiği bölgelerde üretime bağlı olarak tahsil edilen verginin arttığını göstermektedir.

3- Birinci Dünya Savaşı'na kadar malzeme naklinin ;% 46,8'i demir yolu ile % 42,6'sı kara yolu ile % 10,6'sı denizyolu ile yapıldığına göre taşımacılık sektöründe 20 nci yüzyılın başında demir yolunun öne geçtiği görülmektedir.

4- Birinci Dünya Savaşında (1914-1918) demir yolu ile asker sevki, malzeme ve araç nakli konusunda savaşa önemli katkılarda bulunmuş büyük çaptaki personel ve malzeme nakli kısa zamanda gerçekleşmiştir.

5- İç Anadolu'da bulunan tarımsal ürünler İstanbul'a demir yolu ile nakledilecek yiyecek buhranı nisbî ölçüde önlenebilmiştir.

Demir yollarının olumsuz sonuçları şu şekilde izah edilebilir:

1- İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Belçika ve Alman sermayedarler özellikle kilometre garantisi yüzünden kendileri için çok kârlı bir yatırım aracı olmuştur.

2- Demir yolları Osmanlı İmparatorluğu'nun emperyalist Avrupa devletlerinin nüfuz bölgelerine ayrılması sürecinde önemli rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun herhangi bir bölgesinde demir yolu yapımı ile birlikte tarımsal üretim artarken bölgeye giren Avrupa mallar ile küçük üreticiler rekabet edemez duruma girmişlerdir.

Avrupa şirketlerinin büyük önem verdiği Osmanlı demir yollarının yapım projeleri bir süre sonra Amerika'nın da ilgisini çekmiştir. İlk önce Charles Waring isimli Amerikalı bir girişimci, Anadolu'da demir yolu yapımı için bir proje geliştirmiş, ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştır. II. Abdülhamit, ABD Büyükelçisi Fox'a Tarsus yakınlarındaki bir maden ocağını denize ulaştıracak 29 millik demir yolu hattının inşası için talepte bulunmuştur. Fakat, getirisi düşük olan bu projeye Amerika ilgi göstermemiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile Almanlar arasında yapılan Bağdat demir yolu görüşmeleri Amerikalıları tekrar bu konu üzerinde düşünmeye ve projeler üretmeye sevk etmiştir. 1900'de Kentucky zırhlısının komutanı olarak ve Ermeni olaylarından zarar görenlerin haklarını tazmin etmek üzere Türkiye'ye gelen Amiral Colby M. Chester, hazırlanacak bir projeye maden işletme imtiyazlarının verilmesi karşılığında bir demir yolu inşa projesinin gündeme getirilmesini düşünmüştür. Amiralin bu

fikirleri C. Arthur tarafından 1906 yılında Türkiye'ye yaptığı bir ziyaret sırasında Halep-İskenderun hattı için gündeme getirilmiştir. ABD Başkanı'nın desteğini alan Chester demir yolu projesiyle ilgili olarak 1908 yılında Türkiye'ye gelerek projesi için temaslarda bulunmuştur. Sivas'tan başlayan ve Harput, Ardahan, Diyarbakır, Musul ve Kerkük yoluyla İran sınırındaki Süleymaniye'ye giden yolların yapımı ve ana demir yollarından Karadeniz'deki Samsun limanına, Halep yoluyla Akdeniz'e Bitlis yoluyla da Van'a giden tali yolların projesi yapılmıştır. Proje, 1911-1912 yıllarında İttihat ve Teraki yöneticileri tarafından desteklenmiş ve Osmanlı-Amerikan Araştırma Şirketi, vasıtasıyla proje takip edilmiştir. Ancak Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı nedeniyle projenin hayata geçirilmesi ertelenmiştir. Amerikalı dış siyaset uzmanları projenin Türkiye ile kalıcı bir barış anlaşmasının yapılmasından sonra hayata geçirilebilmesinin uygun olacağını rapor etmişlerdir. Chester projesi sadece bir demir yolu projesi değildi. Aynı zamanda, Amerika'nın Anadolu'da ve Orta Doğu'da petrol çıkarılarını temin etmeye çalışan bir proje özelliğine sahipti.

William H. Taft ve Philân der 1909-1911 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük bir demir yolu yapım projesi ile ekonomik ilişkileri artmasını teşvik için "Chester Projesi" olarak bilinen projeyi desteklediler. Lozan'da İtilâf devletlerine karşı ABD'yi yanına çekmeyi isteyen Türk heyeti öncelikle 9 Nisan 1923 tarihinde "Chester Projesi" adıyla demir yolunun yapılmasını içeren bir anlaşma yapmıştır. Bu sayede Avrupa'nın dışında ABD ile daha yakın ve serbest ticaretten yana olduğumuz vurgulanmış ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere vermiş olduğu imtiyazlar bir dereceye kadar geçersiz olduğu ima edilmiştir.

Chester imtiyazları Türkiye ile Fransa arasındaki soğukluğu derinleştirmiş oldu. Lozan'da tartışılan Fransız çıkarıları Chester Projesi ile tam bir çatışma hâlindeydi. Fransızlar, Karadeniz demir yolu şebekesini ve devamında Ergani bakır madenleriyle ilgili imtiyazlara sahip olmak istiyordu. Ancak Chester Projesi Türkiye'nin bağımsızlığının bir göstergesi olmuştu. Dış politikadaki ticarî bağımsızlık için önemli bir örnek teşkil ediyordu. Türkiye bu sayede Fransa ve İngiltere'ye savaştan önce verilmiş olan imtiyazların savaştan sonra devam

edemeyeceğini göstermiş oluyordu. Fransa, Chester Projesi'nin ne anlama geldiğini idrak etmişti ve bu nedenle Fransa Dışişleri Bakanlığı Ankara'ya bir nota göndererek Chester imtiyazlarını Lozan Konferansı'nı etkilemek üzere girişilmiş dostça olmayan bir hareket olarak niteledi. Chester imtiyazlarının Karadeniz'de demir yolu şebekesi imtiyazlarının yerini alması hâlinde artık Orta Doğu'daki yeni Amerikan-İngiliz iş birliği ile baş etmesine imkân kalmayacaktı. Çünkü, Fransa, bütün güçlerini Ruhr bölgesinin işgalinde kullandığı için, Türkleri, Fransız hak ve imtiyazlarını tanımaya zorlayacak hiçbir harekete de girişemeyecekti. Fransa yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde ve geri kalan Orta Doğu bölgesinde yerini daha güçlü olan Amerika'ya bırakmak zorunda kalıyordu. İngiltere ise Süveyş kanalı Cebelitarık gibi stratejik noktaları elde ettikten sonra Irak'ı kontrol altında tutarak Bağdat demir yolunun önemli bir bölümüne de sahip oluyordu.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Amerikan'ın Orta Doğu'daki itibarı da yükselmeye başlamıştır. Türkiye, İtilâf devletlerine karşı yaptığı savaş sonrasında Amerikan okul ve misyonerlerine dokunmamıştı. Amerika'nın Türkiye'ye savaş ilân etmemesi nedeniyle bu kurum ve şahsiyetlerin faaliyetlerine göz yumulmuştu. 1919 yılında Amerikan yönetimi tarafından Orta Doğu'yu gönderilen bir heyetin hazırlamış olduğu raporunda Amerika'nın itibarının başka herhangi bir devletten çok daha büyük olduğu bildiriyordu. Başkan Wilson, yayımladığı 14 ilkesiyle bağımsızlık isteyen toplumların tasvip ettiği bir lider olarak bölgede kabul görüyordu. Amerika Orta Doğu ülkeleri nezdinde Avrupa'daki siyasî tutkuları yerine, samimî bir ticarî iş birliği siyaseti getirecek büyük devlet olarak ön plâna çıkıyordu. Savaş sırasında Amerika'nın iktisadî durumu da değişmeye başlamıştı. Savaştan önce Amerika ham madde açısından kendi kendine yeterli bir ülkeydi. İhracatı ise daha çok yiyecek maddeleri ve ham maddelerden oluşuyor ve bunlara Avrupa'nın büyük sanayi ülkelerinde hazır pazarlar buluyordu. Malî bakımdan ise borç veren değil borç alan bir ülkeydi. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sanayideki gelişmeler bu şartları değiştirmişti. Hammadenin ithalâtındaki oranı yükselmişti.

Amerika, Türkiye'ye savaş ilân etmediği için Birinci Dünya Savaşı yıllarında

Türkiye’de açmış olduğu okullar açık tutulmuştu. Güç şartlar altında çalışan bu kurumlar, çıkar peşinde koşmaz görünüşleri ile savaş boyunca gittikçe artan bir üne kavuştular. Avrupa devletlerinin her hareketlerinin altında bir siyasî hakimiyet teşebbüsü aramak Orta Doğu ülkeleri açısından bilinen bir husustu. Amerika ise henüz meşru kâr dışında amaç gözetmeden Orta Doğu’nun sınaî kalkınması için sermaye ve teknik bilgi sağlayacak en önemli ülke konumundaydı. Amerika’nın ikinci büyük bankacılık kuruluşu olan “Guaranty Trust Company of New York”, İstanbul’da bir şube açarak Amerikan iş adamları için Orta Doğu’daki ticaret ve iş imkânları konusunda bilgiler toplamaya başlamıştı. Bu kuruluş, yayımladığı “Yakın Doğu ile Ticaret, Bugünün Şartları ve Yarının İmkânları” isimli broşürde şunları ifade ediyordu: “Guarant Trust Company of New York’un, İstanbul’da bir şube açmış bulunması, ister istemez akla, Orta Doğu’nun Amerikan dış ticareti için gittikçe artan önemini getirmektedir. Bugüne kadar İstanbul’daki Amerikan iş adamları, Amerikan bankalarının bulunmaması yüzünden, elverişsiz bir durumdaydılar. İş adamlarımız işlerini İngiliz, Fransız ve öteki yabancı bankalar aracılığı ile yürütmek zorundaydılar. Bu durum yalnız işlerin gereği gibi yürütülmesini aksatmakla kalmıyor, aynı zamanda yeni iş alanları konusunda çok gerekli olan gizliliği de ortadan kaldırıyordu. Savaştan önce, Amerikan mallarının İstanbul piyasasında büyük bir yeri yoktu. Amerikan bayrağını taşıyan gemiler, İstanbul limanında pek seyrek görülürdü. Bütün İstanbul limanında, dört-beş Amerikan gemisini aynı anda demirlemiş görmek mümkündür. Bugün bir düzine önemli Amerikan firması İstanbul’da bürolar açmıştır. Pek çok Amerikan firması da yerli firmalar tarafından temsil edilmektedir. Gelecekte, Amerika ile Doğu Akdeniz, Marmara ve Karadeniz limanları arasındaki ihracat ve ithalât ilişkileri akılları durduracak çapta olacaktır. Bu bölgelerin halklarının yiyeceğe ve giyeceğe ihtiyaçları vardır. Bu bölgeler demir yolları, limanlar ve diğer bayındırlık işlerini beklemektedirler. Orta Doğu tüccarlarının, Amerikan malları karşılığında bize satacakları ham maddeleri vardır.”

Amerikan iktisadî çıkarlarının Türkiye’deki hızlı gelişmesini daha iyi anlayabilmek için bazı rakamlara göz atmak yararlı olacaktır. 20 nci yüzyılın

başında Amerika'nın Türkiye'ye ihracatı 50.000 dolardan ibaretti. 1913 yılında ise 3.500.000 dolar olmuştur. Bu gelişme tek taraflı da değildir. Aynı süre içinde, yani 1913-1920 yılları arasında Amerika'nın Türkiye'den yaptığı ithalât 22.100.000 dolardan 39.600.000 dolara çıkmıştır. Orta Doğu'daki yeni bir Amerikan politikasının geliştirilmesi bakımından Chester imtiyazları da büyük bir önem taşımaktadır. Chester imtiyazları yalnız demir yolundan ibaret değildi. Türk Hükûmeti, Bağdat demir yolunda olduğu gibi imtiyaz sahiplerine, yatırım yapacak olanlara başka yararları da sağlamak zorundaydı. Bağdat demir yolu müteşebbislerine kilometre başına belli bir gelir garanti edilmişti. Chester imtiyazında ise müteşebbislere, yapılacak hatların her iki tarafında yirmişer kilometre genişliğinde uzanacak şeritler içinde kalan, petrol de dâhil, maden kaynaklarının işletilmesi tekeli verilmiştir. Türk-Amerikan Kalkınma Şirketi, ayrıca demir yolu yapımı ve madenlerin işletilmesi ile ilgili yan tesisler için de imtiyazlar almıştır. Söz gelişi, petrol kuyularının geliştirilmesi için boru hatları da döşeyebilecek, barajlar ve hidroelektrik santralleri kurabilecekti. Samsun, Trabzon ve Yumurtalık'ta limanlar yapabilecekti. Chester imtiyazlarının, 5 Mart 1903 tarihli Bağdat demir yolu imtiyazına benzer daha başka yönleri de vardır. Demir yollarının geçeceği, istasyonların ve öteki tesislerin kurulacağı, limanların yapılacağı araziler Türk hükümeti tarafından kamulaştırılarak bedelsiz olarak Türk-Amerikan Kalkınma Şirketine imtiyazın süresi boyunca (99 yıl) devredilecektir. İnşaat için gerekli kum, çakıl, taş, hiçbir bedel ya da kira ödenmeden ocaklardan çıkarılacak, kereste yine aynı şartlarla devlet ormanlarından sağlanacaktı. Deutsche Bank gibi, Türk-Amerikan Kalkınma Şirketi de birçok vergiden muaf olacaktı. Ancak, bütün bu anlaşmalara ve plânlamalara rağmen Amerikan şirketinin finansal yetersizliği nedeniyle Chester Projesi hayata geçirilmemiştir. Fakat dış politikadaki siyasî sonuçları Türkiye'nin beklediği ölçüde olumlu sonuçlar doğurmuştur. Türkiye ve ABD ittifakı bu görüşmeler neticesinde daha olumlu bir sürece girmiştir.

3. Lozan'da İkinci Dönem Görüşmeleri ve ABD ile İmzalanan Genel Anlaşma :

Konferans'ın ikinci dönemi 23 Nisan'da İngiltere'yi Sör Horas

Rambold'ın, Fransa'yı General Pelle'in temsil etmesiyle başladı. Konferansta siyasî konular çabuk çözümlenirken malî ve ekonomik konuların çözümü zor görünüyordu. İsmet Paşa Yunanistan'ın savaş tazminatı ödemesini istiyordu. Bu da Müttefiklerinin sert tepkisine yol açıyordu. Tazminat konusu İsmet Bey ile Rauf Beyin de arasını açmış, olaya yine Mustafa Kemal'in müdâhalesiyle uzlaşma sağlanmıştı. Yunanlar savaş tazminatı olarak Karaağaç bölgesini bırakmaya razı oldular. Gergin geçen Lozan görüşmelerinde son aşamaya gelinmiş, ancak karşı devletler Türk heyetinin önerisini kabul etmekte direnmişlerdir. Bunun üzerine Mustafa Kemal ve Rauf Orbay birlikte hazırladıkları telgrafta İsmet Paşa'ya şu talimatı vermişlerdir: "Son teklifimizi kabul ederlerse imza et, etmezlerse görüşmeleri kesip dön. Sonucu ne olursa olsun bunu silâhlı gücümüzle halletmeye gücümüz vardır. Ordumuz hazır hatta sabırsızdır."

Avrupa ve bilhassa Lozan ile tek muhabere hattımız Köstence'yle olan hattı. Bu hattın kontrolü ise İngiliz ve Fransızların elindeydi. Bu sebeple TBMM ve İsmet İnönü arasında geçen telgraf görüşmeleri İngiliz ve Fransızların eline geçiyordu. Churchill, yıllar sonra yayımlanan hatıralarında bu telgrafların ellerine geçtiğini açıklamıştır. Bu sebeple İsmet İnönü ve TBMM duruma vakıf olduklarından telgraf görüşmeleri gecikmeli ve bilgilendirme şeklinde devam etmiştir. Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanmış ve 5 Eylül 1923'te TBMM'de onaylanmıştır.

Kurtuluş Savaşı boyunca Mustafa Kemal ve yakın silâh arkadaşları Wilson Prensipleri'ni devamlı gündemde tutmuş ve bağımsızlığın kazanılmasında siyasî bir destek olarak kullanmıştır. Lozan Konferansı'nda Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü'nün şu sözleri bunu göstermektedir: "Dört yılı aşkın bir süre önce ABD Başkanı Wilson'un ilkelerine ve bunlara dayanan inanç duygusuyla yapılmış bir mütareke, Osmanlı İmparatorluğu'nun da katılmış olduğu çarpışmaları resmen durdurmuştur."

Lozan'da Ege adaları ile ilgili sadece Bozcaada ve İmroz'un Türkiye'ye, diğer adaların İtilâf devletlerine bırakılması Türkiye'deki muhalifler tarafından şiddetle tenkit edilmiştir.

Şükrü Köy Bey, 30 Temmuz 1964 tarihli makalesinde On İki Ada'yla ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştır. “Lozan Konferansı'nın doğurduğu bu anlaşma eksiktir, tamam değildir ve pek çok tehlikeli sonuçları vardır. Boğazlar'dan sonra Midilli, Sakız, ve Sisam adaları vardır. Rica ederim benimle haritaya tekrar bakınız. Bu adalar (On iki Ada ve diğerleri) Anadolu'dan kopmuş güzel bir parçadır. Ben bu adaların genelliğinden bahsetmeyeceğim. Rica ederim bir daha haritaya bakınız. Bu adalar yabancı ellerde buldukça bizim sahillerde yaşamak imkânı var mıdır?”

Barış anlaşmaları genellikle bir tek anlaşmadan veya ilâve olarak birkaç ek protokolden meydana gelirken Lozan Antlaşması temel anlaşmalarla onun etrafında hazırlanmış bir sözleşmeler manzumesi şeklinde biçimlenmiştir. Bunun nedeni, görüşmelerde kapitülâsyonların kaldırılması konusunun dahi ele alınmasıyla beraber Osmanlı döneminin 16 ncı yüzyıldan beri biriken birçok sorunun Lozan'da tasfiye edilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Bu çerçevede 143 maddelik temel anlaşma metninin yanı sıra Boğazlar, Trakya sınırları, ikâmet ve adlî yetki, ticaret, mübadele sözleşmeleri, protokoller, bildirimler ve bunların toplandığı “Sonuç Anlaşması” ile birlikte 17 belgeden meydana geliyordu.

Lozan Antlaşması'nın üç ayağını oluşturan; “Azınlık Hakları”, “Misakımillî” ve “Kapitülâsyonlar” ile ilgili görüşmelerde iktisadî bağımsızlık hep ön plâna çıkmıştır.

Lozan Antlaşması, müşterek bir zaferin eseri olmuştur. Lozan'la birlikte ulus devlet kavramları ortaya çıkmaya başlamıştır. Lozan Antlaşması, Birinci Dünya Savaşı'ndan günümüze kadar yürürlükte kalan en önemli ve kapsamlı bir anlaşma özelliğine sahip bulunmaktadır.

Atatürk Lozan Barış Antlaşması'nı Sevr'i sona erdiren bir anlaşma olarak şu şekilde ifade etmiştir: “Bu antlaşma Türk milleti aleyhine asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr ile tamamlandığı zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını (sona erdirilmesini) ifade eder bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte emsali bulunmayan bir siyasî zafer eseridir”.

The New York Times gazetesinin yaptığı yorumda Lozan Konferansı'ndan

ABD'nin beklentileri arasında; Hristiyan azınlıklara hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi, Türk Boğazları'ndan serbest geçişin sağlanması, Amerikan Standart Oil Şirketine Musul petrolerinden pay verilmesi, kapitülasyonların korunması gibi hususlar yer alıyordu. ABD'nin kapitülasyonlar üzerinde hassasiyetle durmasının bir diğer nedeni Türkiye'deki misyonerlik faaliyetleriyle ilgiliydi. Amerikalı misyonerler, Türkiye'de açtığı Amerikan okullarını bu kapitülasyonların kendilerine tanıdığı haklara dayanarak açmışlardı. Söz konusu Amerikan okulları yıllarca kamuoyu oluşturmak maksadıyla siyasî ve dinî propaganda yapan merkezler olarak görevlerini sürdürmüşlerdi. Şimdi bugüne kadar Amerikalı misyonerlerin elde ettiği hakların ortadan kalkıp kalmayacağı Amerikan yönetimini ve Amerikan misyonerlerini en çok ilgilendiren hususlardı. İsmet İnönü ve heyeti 23 Temmuz'da Lozan Barış Antlaşması'nı imzaladıktan sonra hemen dönmemiş ve ABD ile yapılacak anlaşmayı beklemiştir.

ABD temsilcisi Joseph Grew ve İsmet Paşa Haziran 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçecek süre içinde ABD-Türkiye arasına yapılması düşünülen anlaşmanın içeriği için gayriresmî görüşmelere başlanmasına karar vermişlerdir. Konferansın başından itibaren İsmet Paşa, Amerikan delegasyonu ile yakın ilişki içine girerek Avrupa cephesine karşı Amerika'yı yanına almak istemiştir. İsmet Paşa, bu siyasetin bir uzantısı olacak şekilde ABD'ye bazı tavizler vermekten çekinmemesine rağmen ABD Türkiye'ye öncelikle İngiltere, Fransa ve İtalya ile sorunlarını çözmesini istemiş ve bloklara ayrılmaya pek yanaşmamıştır. Amerika ile Türkiye arasındaki anlaşma Amerikan heyetinin kaldığı otelin toplantı salonunda imza edilmiştir. 6 Ağustos 1923 tarihinde ABD ile imzalanan "Genel Anlaşma" ile ABD ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler başlatılmıştır. Anlaşmanın 6 Ağustos'ta imzalanmasından sonra heyet aynı gün Türkiye'ye trenle hareket etmiştir. Bu Anlaşma "Türk-Amerikan Lozan Anlaşması" olarak da anılmaktadır.

İmzalanan bu Anlaşma ABD'de yoğun eleştirilere sebep olmuştur. Kapitülasyonların kaldırılması, Türk millî eğitiminde hiçbir yabancıya dinî ve akademik ayrıcalık verilmemesi ve dolayısıyla misyoner okullarının kapatılması

ve doğuda bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasına müsaade edilmemesi gibi konular Amerika'da geniş yankı bulmuştur. Bunlara rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı anlaşmanın bir özetini memnuniyetle karşılayacağını ümit ettiği bazı çevrelere göndermiştir. Ermeni asıllı Amerikalılar, anlaşmanın Ermeniler için mülkiyet iddiaları için dava açmaya imkân vermediğini ileri sürerek kamuoyu oluşturdular. Baş müzakereci Grew, anlaşmanın bu koşullar altında en iyi anlaşma olduğunu savundu. Ancak, olmasını istediğinden uzak olduğunu da söylemek zorunda kaldı. Grew, bu anlaşmanın Amerikan Senatosunda kabul edilmemesi durumunda Türkiye ile ilişkilerin olumsuz etkileneceğini ve Türkiye'de yaşayan azınlıkların sahip olduğu hakların tehlikeye gireceğini savundu. ABD yönetimi, Grew'in görüşüne hak verdi ve anlaşmanın gecikmesi ya da onaylanmaması hâlinde Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının olumsuz etkileneceğini Grew'e bildirdi. Bu arada ABD'de Ermeni lobisi, bu anlaşmanın ABD Senatosunda onaylanmasına engel olmak için broşür hazırlattı. Bununla birlikte eski büyükelçilerden James Gerard anlaşmayı şu şekilde tenkit etti: "Lozan Antlaşması'nı imzalayarak, Yakın Doğu'da şimdiye kadar yüksek ahlâkî konumumuzdan vazgeçtik ve küçük imtiyaz avcıları sınıflamasına düştük. Bu anlaşmayla birlikte, Amerikan düşünce ve ideallerinin misyonerleri olarak dünyanın dört bir yanına gönderdiğimiz kadın ve erkeklerin motivasyonlarını ciddî şekilde etkilemiş olduk ve bağımlı ülkelerle ilişkilerimizdeki tarafsızlığımıza gölge düşürdük. Lozan Antlaşması'nın önerdiği, Türklerin elindeki sahte ve kanlı parayı kabul edersek, aşağılanmış ve kendimize gölge düşürmüş oluruz. Avrupalı sinik diplomatlar da humaniterliğimize gülerler... Her türlü mantıkî dayatmadan daha önemli olan Amerika'nın onuru, Senatonun Türk Anlaşması'nı reddetmesini gerektirir."

ABD'nin Türkiye'deki Büyükelçisi Amiral Bristol, anlaşmanın Senato'da onaylanması için Amerikan Hükûmetine baskı yapmış ve anlaşmanın onaylanmasının gecikmesi durumunda Ekim 1926 tarihinde TBMM açılışını müteakip anlaşmanın TBMM tarafından reddedilebileceğini bildirmiştir. Grew, bu konuda Amerikalı Senatör Charles Curtis'e verdiği resmî bilgilendirme yazısında şunları söylemiştir: "Bu anlaşmayı reddetmek Türkiye'deki Rumlara ve

Ermenilere hizmet etmeyecektir. Tam tersine, en basit anlamıyla Türkiye'deki Amerikan etkisi sınırlanacak ve bu ülkedeki azınlıklar moral desteklerini yitireceklerdir." 31 Aralık 1926 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, konuyla ilgili Anadolu Ajansına verdiği demeçte, anlaşmanın onaylanmasının hem Türkiye'ye hem de Amerika'ya çok sayıda yarar sağlayacağını söylemiştir. Yıllarca ABD Senatosunda onaylanması beklenen bu anlaşma nihayet 18 Ocak 1927'de Senatoya sevk edilmiş ve aynı tarihte Amerikan Senatosu tarafından reddedilmiştir. Anlaşmanın reddedilmesinde şu hususlar etkin olmuştur:

1. ABD'nin yıllardan beri elde ettiği kapitülasyonları kaybetmiş olması,
2. Ermeni lobisini destekleyen basının olumsuz propagandaları,
3. ABD Senatosunda Ermenileri destekleyen senatörlerin anlaşmada Ermeni azınlıklara haklarının verilmediğine dair söylemleri ve bunu misyonerlerin desteklemeleri.

Türkiye'de görevli Yüksek Komiser Bristol, 4 Şubat 1927 tarihinde Amerika'nın Dışişleri Bakanlığı yetkililerine iletmiş mesajında, 6 Ağustos 1923 tarihli Türk-Amerikan Anlaşması'nın kapsamını biraz daraltarak ve daha basit olacak şekilde yeniden düzenleyerek tekrar bunun üzerinde bir anlaşmaya varılabileceğini ve bu konuda kendisinin yetkili kılınmasını bildirmiştir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Kellog, cevabi yazısında bunun uygun olacağını, ancak anlaşmanın 11 nci maddesinde yer alan bölgesel sorunlarla ilgili kısmından kaçınılması gerektiğini Bristol'a iletmiştir.

Türkiye-ABD diplomatik münasebetlerinin yeniden kurulmasına dair anlaşmayı 17 Şubat 1927'de imzalanmıştır. Bunun kapsamı 6 Ağustos 1923 anlaşmasıyla aynıdır. Bu tarihten sonra Türk-Amerikan ilişkileri Orta Doğu'daki siyasî ve iktisadî çıkarlar nedeniyle gün geçtikçe daha fazla gelişme göstermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

II. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDAN SONRA ORTA DOĞU'NUN GENEL DURUMU VE SİYASİ GELİŞMELER (1919-1948)

A. ABD'nin Orta Doğu'da Arap Ülkeleriyle Diplomatik Süreci Başlatması (1919-1948)

Amerika'nın manda ile yönetilen Orta Doğu ülkelerine yönelik siyasetinin başında "Açık Kapı" ve ticarete fırsat eşitliği prensibi geliyordu. Amerika, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu bölgenin İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olması ve Arap ülkelerinin henüz bağımsızlıklarına kavuşmamaları nedeniyle ilgili ülkelere karşı aktif bir siyaset izleyememiştir. Ancak, Amerikan petrol şirketlerinin bölgeye olan ilgisi Amerikan yöneticilerini de etkilemiş ve bu ülkelerle ilk fırsatta diplomatik süreci başlatmanın yolları araştırılmıştır. Bu bölümde 1919-1948 yılları arasında Orta Doğu'da cereyan eden siyasî hadiseler ülkeler göz önüne alınarak incelenmiştir.

1. Suudî Arabistan

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Arabistan yarımadasındaki en önemli gelişme Vehabî devleti Suudî Arabistan'ın kurulması olmuştur. Vehhabîler Suudî ailesinin liderliğinde yarımadanın batısında Necid bölgesinde güçsüz durumunda idiler. Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki bölgelerde giderek zayıflaması üzerine, Necid Sultanı Abdülaziz İbni Suud, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte komşu kabilelerle mücadele ederek topraklarını genişletmeye başladı. İngiltere, 1915 Aralık ayında Abdülaziz'le yaptığı bir anlaşma ile Necid Sultanlığı'nın sınırlarını tanıdığını açıkladı. Bundan güç alan Necid Sultanı Abdülaziz ile Mekke Şerifi Hüseyin arasında bir rekabet başladı. Şerif Hüseyin 1916 yılında kendisini Arap memleketlerinin kralı ilân edince, bu rekabet daha da şiddetlendi.

Hicaz Kralı Şerif Hüseyin ve Necid Emiri İbni Suud birbirlerine karşı düşmanca tavır içindeydiler. Şerif Hüseyin, İngilizlerden her ay aldığı 5.000

sterlini İbni Suud'un saldırılarını karşılamak için harcadığından şikayet ediyordu. İngiltere iki lidere maaş veriyordu ve bu durum İngiltere'de iç siyasette tartışmalara yol açıyordu. Şerif Hüseyin Sünnî mezhebine mensuptu ve Necid Emiri İbni Suud'un mensup olduğu Vehhabî anlayışına karşı bir tutum sergiliyordu. Hurma ve Turaba'ya üst üste başarısız seferler düzenleyen Şerif Hüseyin, buradaki insanların Vehhabîlikten dönmesini talep ediyordu. Son seferini 1919 bahar ayında yapan Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah liderliğindeki 5000 kişilik Hicaz ordusu İngilizlerin savaşta verdikleri modern araç ve teçhizata sahipti. Abdullah'ın kuvvetleri 21 Mayıs 1919'da Turaba'yı ele geçirdi. Bunun üzerine İbni Suud, Riyad'dan karşı saldırıya geçerek Abdullah'ın kuvvetlerini kesin bir surette yenmeyi başardı. İngiltere gelişmeden rahatsız oldu ve Hicaz'a İngiliz uçakları gönderildi. İbni Suud İngilizlerle bir çatışmaya girmemek için İngiliz isteklerini kabul eder göründü ve askerlerini kontrol altında tutmak için elinden geleni yaptığını bildirdi. İngilizler onu ateşkese 1920 Ağustos'unda güçlükle razı edebildiler. İbn Suud yeni bir zaferle 1920'de dağlık Aşir bölgesini ele geçirip rakibi olan Arap Raşid Hanedanı'nı 1921 sonunda devirdi. İbni Suud 150.000 kişilik olduğu tahmin edilen İhvan ordusunun yardımıyla Arabistan'ın fethini tamamlamaya devam etti.

The Times'in özel Orta Doğu muhabiri 20 Eylül 1920'de Arap Bürosunun Hicaz Kralı Şerif Hüseyin'in halife olmasına ilişkin eski teklifinin bir felâkete dönüşmekte olduğunu bildiriyordu. Muhabir, İbn Suud'un Hicaz'ı alacağını söylüyordu. Gerçekten de öyle olmuş, İbn Suud dört yıl sonra Hicaz'ı fethetmiş ve Hüseyin'in sürgüne gönderilmesine neden olmuştur. İngilizler, hiç istememelerine karşın, Hüseyin'i desteklemek gereği yüzünden İbn Suud'a düşman durumuna gelmişlerdi. İngiliz prestiji söz konusuydu. Bir İngiliz Dışişleri yetkilisi şöyle diyordu: "Kuklamız yerinden bu kadar kolay devrilirse hepimiz doğuda çok kötü duruma düşeriz." Böylece İngiliz yetkililerinin 1919'da Orta Doğu imparatorluklarının batı ve doğu sınırlarında olduğu gibi güneyinde de anlayamadıkları nedenlerle kontrolü elden kaçırdıkları görüyorlardı.

Savaştan sonra Şerif Hüseyin'in oğullarının Irak, Ürdün, kendisinin de Hicaz kralı olması, Haşimî Ailesine Arap dünyasında büyük bir nüfuz sağlamıştı.

Bu durumdan oldukça rahatsız olan Abdülaziz, 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılmasını bir fırsat bilerek, kendisini halife ilân etti. Bu durum gerginliği artırdı ve Abdülaziz İbni Suud, 1924 yılı Ağustos ayında Hicaz'a savaş açtı. Önce Taif'i ele geçirdi ve Ekim ayında Suud kuvvetleri Mekke'ye girdi. Şerif Hüseyin bu mağlûbiyet üzerine oğlu Ali lehine tahttan feragat ederek İngilizlerin yardımını ile Kıbrıs'a kaçtı. Oğul Ali, Abdülaziz'e karşı bir süre mukavemetini sürdürdü. Ancak, 1925 Aralık ayında Cidde'nin Suudların eline geçmesiyle bütün Hicaz, Abdülaziz'in eline geçmiş oldu. Abdülaziz İbni Suud, 1926 Ocak ayında kendisini "Hicaz Kralı ve Necid Sultanı" ilân etti. Halifelik ve kutsal yerlerin geleceği konusunda Mısır'ın önderliğinde Kahire'de Müslüman ülkeler toplantısından bir netice çıkmayınca Haziran 1926 tarihinde İbni Suud, Mekke'de bir kongre düzenledi. Bazı Müslüman ülkeler kutsal yerlerin yönetimini Müslüman ülkelerden müteşekkil bir heyete verilmesini talep ettiler. Ancak İbni Suud, yapılan önerileri reddetti ve Hicaz'ın tek hâkiminin kendisi olduğunu gelen ülkelere ilân etti. Bunun üzerine temsilciler değişik tepkiler gösterdiler. Bazı ülke temsilcileri bu fikre karşı çıkıp toplantıyı terk ederken bazı ülkeler de (SSCB Müslüman temsilcileri vb.) bu öneriyi kabul ettiler. Türkiye, 3 Ağustos 1929 tarihinde Mekke'de imzaladığı anlaşmayla Hicaz Krallığı'nı tanıdığını açıkladı. Kral Abdülaziz Es Suud, 22 Eylül 1932 tarihinde çıkardığı bir emirle Arabistan'ın Necid, El-Ahza, Hicaz ve Asir bölgelerini bir bayrak altında toplayarak Suudî Arabistan Krallığı ismini verdi. Hicaz'ın Suud egemenliği altına geçmesinden sonra Suudî Arabistan'ın Irak ve Ürdün ile olan münasebetleri, sınır anlaşmazlık yüzünden bir süre iyi gitmedi. Nihayet İngiltere'nin İbni Suud ile Mayıs 1927'de Cidde Anlaşması'nı imzalayarak Suud'u "Necid Sultanı ve Hicaz Kralı" olarak tanımasından sonra, Suud'un Ürdün ve Irak ile münasebetleri düzelmeye başladı.

ABD ve Suudî Arabistan arasında 17 Ekim 1933 tarihinde diplomatik süreci başlatacak bir anlaşma yapılmıştır. Buna göre iki ülkede konsolosluk açılması, ticaret ve denizcilik faaliyetleri ile diplomatik dokunulmazlık konuları ile iki ülkede bulunan Amerikan ve Suudî vatandaşlara ait toprak ve arazilerin ulusal ve uluslararası hukuka göre korunmasının iki ülke arasında koordine edilmesine

ve kişi haklarına saygı gösterilmesine karar verilmiştir. 1936 yılında ABD, Suudî Arabistan'la birlikte ortak Aramco (Arap Amerikan Cooperation) şirketini kurmuştur. Aramco şirketi, Dammam Katif, Abkaik, Ghauar, Safaniye bölgelerinde yaklaşık 195 adet kuyuda üretime başlamıştır. 1938 yılında üretim miktarı 100.000 ton (1949'da 23.471.000 ton ve 1959 yılında 53.600.000 ton) olmuştur. Bu tarihten sonra Amerika'nın Suudî Arabistan'a olan ilgisi gün geçtikçe artmıştır. 1939 yılında merkezi Suudî Arabistan'da olmak üzere California-Arabian Standard Oil Company petrol işletmesi konusunda Suudî Arabistan'da faaliyetlerine başlamış ve bu tarihte bu ülkedeki Amerikan vatandaşı sayısı artarak 273'e ulaşmıştır. İngiliz yetkililer, Amerikan Aramco petrol şirketinin Suudî Arabistan'da petrol çıkarma anlaşması yapmasına karşı çıkmadıklarını, tek endişelerinin İngiliz petrol şirketlerinin sahip oldukları imtiyazlar nedeniyle uzun süre mahkeme kararlarını beklemek zorunda kalacakları konusunda olduğunu açıklamışlardır. Davalı petrol çıkarma alanlarının Suudî yetkililer tarafından işletime kapalı tutulması da ayrı bir sorun olarak gösterilmiştir. Aramco şirketinin Suudî Arabistan'da faaliyete başlaması Amerika'nın Orta Doğu'da siyasî ve iktisadî yaklaşımlarının başlangıcını teşkil etmiştir.

Moskova, Suudî petrollerinin öneminin farkında olup, Suudî Arabistan'ı NATO'nun dolayısıyla Batının petrol kaynağı olarak görmekte, bu ülkeyi kontrol eden ülkenin de iktisadî ve askerî açıdan önemli bir inisiyatifi elinde tutacağını bilmektedir. Bu sebeple, Suudî Arabistan Amerika için Orta Doğu'da stratejik açıdan en çok önem verdiği ülkelerin başında gelmiştir. ABD Orta Doğu petrollerini kontrol altında tutarak Çin, Rusya, Japonya gibi kendine rakip olabilecek ülkelerle rekabet şansını artırabileceğinin idrakî içinde olmuştur. 1949 yılında ABD Silâhlı Kuvvetler raporunda bu ülkenin İkinci Dünya Savaşı sırasında Mütteliklerin petrol ihtiyacının büyük bir bölümünü bu ülkeden tedarik edildiği ve gelecekte de petrol ihtiyacı için önemini muhafaza edeceği vurgulanmıştır. Ayrıca, Sovyet tehdidine karşı silâhlı gücü yetersiz olan bu devletin kolaylıkla işgal edilebileceğini ve bunun da Amerika'nın Orta Doğu'daki çıkarları açısından zaafiyet oluşturduğu ifade edilmiştir. Suudî Arabistan, 1945

yılında Kahire’de kurulan Arap Birliği teŖkilâtına öncülük etmiŖtir. Bu çerçevede, Arap ülkelerinin çıkarlarını korumak için ülkeler arasında siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel konularda iŖ birliği ve dayanıŖma sağlaması yönünde faaliyetlerini sürdürmüŖtür.

2. Suriye ve Lübnan

a. Suriye

İtilâf devletleri 30 Ekim 1918’de Mondros AteŖkesi’ni imzaladıktan sonra Arap isyancı kuvvetlerle birlikte Suriye’yi iŖgal etmiŖlerdir. İngilizler, Arapların da yardımıyla iŖgal ettikleri toprakları genişletmek istemiŖlerdir. Bunun için öncelikle Türkiye’ye uzanan demir yolu hattını tercih etmiŖlerdir. 24 Mart 1919’da Urfa İngilizler tarafından iŖgal edilmiŖtir. Köyleri güneyde kalan bazı zengin toprak sahipleri Kilis’in Halep’e bağlanmasını istemiŖlerdir. Bunun için 70 kiŖi Amerika’nın da desteğini alarak kamuoyu oluŖturmaya baŖlamıŖ ve Kilis’in Suriye’ye bağlanmasını talep etmiŖlerdir. İngilizler ve Fransızlar Londra Konferansı sırasında bu talebi Türk heyetinden Bekir Sami Bey’in önüne koymuŖlardır. 1919’da Paris Konferansı görüŖmelerine katılan Faysal burada Toros dağlarından Sina’ya kadar olan bölgede müstakil bir Arap Devleti kurma talebinde bulunmuŖtur. Büyük devletler Faysal’ın tek başına Arap yarımadasına hâkim olma isteğini kabul etmediler. Bunun üzerine Haziran 1919’da Ŗam’da Filistinli ve Lübnanlı delegelerin katılımıyla Suriye Genel Kongresi toplandı. Faysal’ın Avrupa’da Suriye devleti için bağımsızlık arayıŖlarını sürdürdüğü bir sırada Amerikan yönetimi Suriye’de geliŖen olayları incelemek üzere bir heyet göndermiŖtir. Heyet yaptığı inceleme sonunda hazırladığı raporunda Suriye’nin Faysal yönetiminde bağımsız olmasını ya da Amerikan mandasına bırakılmasını tavsiye etmiŖtir. Lloyd George ve Clemenceau arasında da yapılan Suriye İtilâfnamesi neticesinde İngilizler 1 Kasım 1919’dan itibaren Suriye ve Kilikya’dan çekilmeye baŖlamıŖlar ve terk edilen toprakları anlaşma gereği Fransızlar iŖgal etmeye baŖlamıŖtır. Kilikya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmı ile Suriye’nin sahil kısımlarından meydana gelen geniŖ bir alan Fransa’ya bırakılmıŖtır. Halep, Ŗam, Hama ve Humus Ŗehirlerini kapsayan bölgede ise bir Suriye devleti kurulması kararlaŖtırılmıŖtır.

Suriye Genel Kongresi, 1919 yılında yaptığı büyük toplantısında bugün Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'i kapsayan geniş topraklar üzerinde bağımsız ve büyük bir Suriye'nin kurulmasını istemişti. Faysal ise ABD ve İngiltere'nin desteği ile Fransa'nın isteklerine karşı çıkmayı ümit ediyordu. Suriye Genel Kurulundan çıkan büyük Suriye kararı Faysal'ı Arap devletleri nezdinde hareket etmeye sevk etti. Avrupa'yı yaptığı ziyaret neticesinde Faysal, Fransız Devlet Başkanı Clemenceau ile bir gizli anlaşma yaptı. Buna göre Suriye de Fransa'nın himayesinde yarı bağımsız bir yönetim kurulacaktı. Ancak Faysal, Avrupa'dan Suriye'ye döndüğünde Arap milliyetçilerin Fransa'nın ülke işlerine müdahale etmesini asla kabul etmeyeceklerini öğrendi. Faysal milliyetçi bir heyetle yaptığı görüşmede Clemenceau ile yaptığı anlaşmayı reddetmesi hâlinde bunun Fransa ile savaşmak anlamına geleceğini söyledi. Ancak gelen heyetten, "Biz, hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya savaş ilân etmeye hazırız. " cevabını aldı. Ocak 1920'de toplanan Suriye Genel Kongresinde imzalanan Faysal-Clemenceau anlaşması reddedildi.

General Gouraud Faysal'a bir ultiimatı gönderip Arap ordusunun dağıtılmasını istedi. Faysal, Fransız koşullarını kabul etti. Bunun üzerine Şam halkı kendisine karşı ayaklandı. Paris'ten emir almış olan General Gouraud, Faysal'ın verdiği yanıtın tatmin edici olmadığını ileri sürdü. Faysal koşulsuz teslim içeren bir yanıt daha gönderdi. Ancak, De Caix'nin zorlamasıyla Gouraud çok geç olduğunu bildirerek askerlerine Şam'a yürümelerini emretti. Fransızların askeri fazla değildi ve bu arada Mustafa Kemal Paşa ile yaptıkları ateşkes bozulunca, kuzeyde Türklerin, doğuda Faysal'ın yarattığı tehlikelere açık hâle gelmişlerdi. Ancak, bir Fransız hava filosu hava desteği verince Şam kuvvetleri dağıldı ve Fransızlar 26 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal ettiler. 27 Temmuz'da Faysal sürgüne gönderildi. Fransız Başbakanı Suriye'nin bundan sonra Fransa'nın olduğunu açıkladı. 1920'nin Mart ayında Faysal'ın liderliğinde Birleşik Arap Krallığı ilân edildi.

Suriye'de Faysal taraftarları manda rejiminin gereksiz olduğunu düşünerek doğrudan bağımsız bir Arap devleti kurma fikrini savunmaktaydı. Suriyeli Arapların muhalefetine rağmen Müttefikler Yüksek Konseyi 24 Nisan 1920

tarihinde İtalya'nın San Remo şehrinde aldığı kararla Suriye ve Lübnan'ın Fransız manda rejimi altında kalmasını kararlaştırdı. Faysal'ın buna itiraz etmesi üzerine Fransız Yüksek Komiseri General Gouroud 22 Temmuz 1920'de askerlerini toplayarak Faysal'ın ordusu üzerine harekete geçti. Böylece Temmuz 1920 tarihinde Fransızlar Suriye'yi denetimleri altına aldı.

Fransa ile 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'nın 6 ncı maddesinde Misakımillînin tanındığına dair madde mevcuttu. Buna göre, İskenderun, Suriye sınırları içinde kalacak ve burada özel bir idare kurulup, Türk millî kültürünü geliştirmek için her türlü kolaylık sağlanacaktır. Resmî dil Türkçe olacaktır. Fransa adına Franklin Bouillon'ın imzaladığı bu anlaşmayla bundan dört ay önce Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in Fransız Başbakanı Briand ile imzaladığı anlaşmayla hemen hemen aynıdır.

İskenderun'un Halep'e bağlanması Türkiye'de olumsuz etki yapmış ve bunun düzeltilmesi için girişimler başlatılmıştır. Atatürk'ün 15 Mart 1923 tarihinde yaptığı yurt gezisinde Antakyalılar durumu Atatürk'e arz etmişler ve Atatürk buna, "Kırk asırlık Türk yurdu düşman elinde esir kalmaz" şeklinde yanıt vermiştir. Böylece konunun uluslararası boyutta ilk görüşüldüğü yer Lozan Konferansı olmuştur. Lozan'da, Musul-Kerkük, Hatay ve Boğazlar gibi önemli sorunların çözümü ileri tarihe bırakılmıştır.

Tamamına yakını Türk olan İskenderun sancağındaki Türklerin ana vatanla ilgilerini kesmeye çalışan Fransa, zulüm ve baskılarını artırarak Türklerin direnme gücünü kırmaya çalışmıştır. 10 Temmuz 1923'te Fransızlarla Türk gruplar arasında çarpışmalar olmuş ve iki taraftan da kayıplar verilmiştir. Fransa 5 Aralık 1924'te çıkardığı bir kararname ile Halep ve Şam yönetimlerini birleştirerek Suriye Devleti'ni oluşturduğunu açıklamıştır. Böylece, Fransa Türkiye ile imzaladığı Ankara Antlaşması'na göre özel statüsünü ortadan kaldırmış oluyordu.

Türkiye-Suriye sınır meselesinden dolayı Türkiye'nin kuvvetlerini güney sınırı boyunca yığmış olması ve Musul, İskenderun ve diğer bölgeleri Misakımillî sınırları içine almak için savaş öncesi hazırlıklara girişmesi, Türk-Fransa

ilişkilerinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Türkiye'nin bu yönde faaliyetleri İngiliz ve Fransızları ortak hareket etmeye sevk etmiştir. Türkiye-Mısır mücadelesi sırasında Türkiye'ye yardımcı olan Türk yanlısı aşiretlere desteklerini sürdürmüş ve aşiret reislerine maaş ödemeye devam etmiştir. 1925 yılında Türkiye'de meydana gelen Şeyh Sait isyanı nedeniyle Türk yöneticileri İngiltere'yi suçlamışlar ve buna paralel olarak Kilikya ve Kuzey Suriye'den geçen demir yoluyla 25.000'den fazla asker bölgeye sevk edilmiştir. Bundan dolayı Fransa bir yandan Türkiye ile yakınlaşma içine girerken diğer yandan Suriye'de Fransız aleyhtarları gruplarla mücadeleyi sürdürmüştür.

1920'de Faysal yönetimine son veren ve 1922'de manda yönetimini Milletler Cemiyetinin onayından geçiren Fransızlar, Dürzîler ve Alevilerin çoğunlukta olduğu iki bölge dışında, kendi subay ve memurların denetiminde Suriye'yi dört özerk bölgeye ayırmışlardır. Bunlar; Şam, Halep, Alevi (Lazkiye çevresinde) ve Dürzî vilâyetleridir. Şam ve Halep özerk bölgeleri birkaç yıl sonra Şam ve Halep "Suriye Devleti" adı altında birleştirilmiş, fakat Alevi ve Dürzî yönetimleri 1936 yılına kadar ayrı kalmıştır.

ABD, Suriye ve Lübnan ile ilgili ulusal çıkarlarını ve vatandaşlarına ait haklarını Fransa ile 4 Nisan 1924 yılında yaptığı bir anlaşmayla sağlamıştır. Fransa'nın manda rejimini en zor yönettiği ülke Suriye olmuştur. Ülkede 1925'te başlayan ilk büyük ayaklanma önce bir Dürzî ayaklanması olarak başladıysa da daha sonra Şam ve Humus gibi büyük şehirlerde yaşayanların destek vermesiyle bu hareket tüm ülke geneline yayılmış ve bu durum Fransız kuvvetlerini zor durumda bırakmıştır. Fransa sert tedbirler almak zorunda kalmış ve ilk safhada 1400 Suriyeli öldürülürken 1927 yılına kadar devam eden olaylar neticesinde 8000 fazla Suriyeli hayatını kaybetmiştir. 1925-1927 ayaklanmasının arkasından Suriyeli liderler bir araya gelerek "Ulusal Blok"u oluşturdular. 1927 yılında Fransızlar Suriye'de "Kitle El-Vataniyye" gibi milliyetçi gruplardan oluşan bir grubun oluşumuna izin vermişlerdir. Bu ittifakın liderleri İbrahim Hannanu ve Haşim El Atasi'nin yanı sıra Vatan Grubunun içinde yer olan istiklâl Partisi ve lideri Şükri el Kuvvetli bu oluşumların önde gelen isimleriydi. 1927 yılında seçimler sonucunda Vatan Grubu iktidara gelmiş ve Hannanu bir anayasa

taslağı hazırlama işine girmişti. Bu anayasaya göre Fransız mandası kaldırılıyor ve Suriye'nin bütünlüğü sağlanıyordu. Buna karşılık Suriye'de görevli Fransız Yüksek Komiseri, manda yönetiminin devamı yönünde bir maddenin anayasaya dâhil edilmesi istenmiştir. Ancak Suriye Parlâmentosu bu talebi reddedince hazırlanan anayasa yürürlüğe girmemiştir. Ayrıca, Fransız Yüksek Komiseri, Suriye Meclisini süresiz tatil etmiştir. 1928 yılında Kurucu Meclis için yapılan seçimlerde milliyetçi Araplar seçilerek yeni hükûmette görev aldılar. Burada yer alan liderler Osmanlı bürokrasisi içinde görev almış milliyetçi kimliğe sahip olmakla birlikte sınıfsal ve iktisadî yapı çerçevesinde bir inkılâbı amaçlıyorlardı. Suriye Meclisinin 1929'da hazırlamış olduğu anayasa taslağını kabul etmeyen Fransa bir yıl sonra manda rejimlerini garanti altına alan kendi hazırladıkları bir anayasa taslağını zorla kabul ettirmek istedi.

Atatürk, Hatay'ın kurtulması ve ana vatana dâhil olması için her fırsatta kamuoyu oluşturmaya özen gösterdi. 26 Kasım 1930 günü Samsun'a yapmış olduğu inceleme gezisinde, girdiği bir sınıfta, öğrencinin birinden Türkiye haritasını çizmesini istemişti. Bu istek üzerine öğrenci, acele bir şekilde ama doğru olarak Türkiye haritasını çizdi. Bu haritayı dikkatle inceleyen Atatürk, öğrenciye "Yavrum bu haritayı çizerken kırk asırlık bir Türk yurdunu sınırlarımız dışında bırakmadın mı?" sorusunu sormuştur. Bu soru üzerine öğrenci, tebeşiri kendisine uzatmıştı. Atatürk, tebeşiri almış ve bugünkü sınırlarımızı olduğu gibi çizerek Hatay'ı ana vatan sınırları içerisinde göstermiş ve sonra çocuğa dönerek; "Böyle olmayacak mı?" demişti. Çocuk da bunun üzerine yaşından beklenmeyen büyüklükte bir cevap vererek "Paşam, hudutlarımız çizdiğiniz yerden geçer!" demiştir. Bu ilginç cevap, halkın liderine olan güveninin önemli bir boyutunu göstermekle birlikte, liderin de halkını millî meselelerde nasıl bilinçlendirdiğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Fransızlar 14 Mayıs 1930'da aldığı bir kararla İskenderun sancağının idaresinde bazı değişiklikler yaptığını açıklamıştır. Buna göre, sancağın adlî ve mülkî memurlarının tayinini Suriye'nin yapacağı, idarî ve malî işlerde bağımsız olacağı belirtiliyordu. Ayrıca, idarî yapı içinde sancakta bir idare meclisinin oluşturulması da kararlaştırıldı. Meclis idarî ve malî yetkilere sahipti ve dokuz

üyeden oluşuyordu. Altı üye seçimle seçilirken üç üye Suriye Devlet Başkanı tarafından atanıyordu. 1930'lu yıllarda Fransa da İngiltere gibi iktisadî güçlükler nedeniyle Orta Doğu'daki nüfus alanlarını terk etmeye başlıyor ve Suriye bunu hızlandırmak için Fransa'ya baskı yapıyordu.

14 Mayıs 1930 tarihinde Fransız mandası güçleri, idarî amaçlar için, dört kesimi içeren bir gümrük birliği oluşturdular.

1. 18 Şubat 1926'da tekrar gözden geçirilen 23 Ekim 1921 tarihli Fransız-Türk Anlaşması nedeniyle 1 Ocak 1925'te tesis edilen özerk İskenderiye sancağını, Şam ve Halep devletlerini içeren, üzerinde 1.500.00 kişinin yaşadığı 127.00 kilometre karelik Suriye Devleti'ne ait bölge.

2. Üzerinde 260.000 kişi bulunan 6500 kilometre karelik Lazkiye bölgesi.

3. 600.000 kişinin yaşadığı 9300 kilometre karelik Lübnan Cumhuriyeti.

4. 60.000 insanın bulunduğu 6000 kilometre karelik Cebeli Dürzî.

Fransa, 1936 yılı Eylül ayında Suriye yöneticileriyle yaptığı görüşmelerde Suriye'nin bağımsızlığının tanınmasını bazı şartlara bağlamıştır. Dış politikada Fransa'nın söz sahibi olması, ekonomik ilişkilerde öncelik ve Suriye'de iki askerî üs bulundurulması gibi önemli koşullar ileri sürülmüştür. Ayrıca, Lübnan Suriye Devleti dışında bırakılırken Alevi ve Dürzî bölgeleri yeni devlete katılmıştır. Bu durum elbette Fransa'nın Suriye'yi tam bağımsız olarak tanınması anlamına gelmiyordu. Dış politikada ve ekonomide Fransa'ya bağımlı olmak tam bağımsızlık ilkelerine aykırı bir durumdu.

Bu gelişmeler sonunda 9 Eylül 1936'da Fransa; Suriye'de manda yönetimine son verildiğine ve Suriye'nin bağımsızlığını tanıdığına dair bir anlaşmayı imzaladı. Bunun üzerine Türkiye Fransa'ya bir nota vererek Suriye ile yaptığı bağımsızlık anlaşmasının bir benzerini İskenderun sancağı için de yapması gerektiğini bildirdi. Fransa, 10 Kasım 1936'da Türk notasına verdiği cevapta İskenderun sancağına bağımsızlık vermenin Suriye'yi parçalamak anlamına geleceğini ve Fransa'nın mandatar devlet olarak böyle bir yetkiye sahip olmadığını bildirmiştir. Bundan sonra Fransa, sorunu Milletler Cemiyetine götürmüştür. Türkiye, bunun Milletler Cemiyetinde görüşülmesini istemeyerek de olsa kabul etmek zorunda kalmıştır. Atatürk, Fransız büyükelçisine konu

hakkındaki hassasiyetini Şu sözlerle dile getirmiştir:

“... Ben toprak büyütme delisi değilim, barış bozma alıŐkanlıęım yoktur. Ancak, anlamaya dayanan hakkımızın isteyicisiyim. Onu alamazsam edemem. Büyük Millet Meclisi kürsüsünden milletime söz verdim, Hatay'ı alacağım. Milletim benim dediğime inanır. Szm yerine getiremezsem, onun huzuruna ıkamam. Yerimde kalamam. Ben Şimdiye kadar yenilmedim, yenilmem. Yenilirim bir dakika yaŐayamam. Bunu bilerek ve sözümü mutlaka yerine getireceğimi düşünerek benim dostluğumu lütfen bildiriniz ve doğrulayınız!” demiştir. Böylece Atatürk, Hatay meselesindeki ısrar ve kararlılığını açıkça belirtmiştir.

Milletler Cemiyeti 14-16 Aralık 1936 tarihleri arasında konuyu görüşmüştür. Konsey, bu konuda İsveçli temsilci Sandler'i ve beraberindekileri ( kişilik heyet), sancak bölgesinde gözlem yapması için görevlendirmiştir. 30 Aralık'ta heyet bölgede görevine başlarken bir yandan da Türkiye-Fransız heyetleri arasında görüşmeler devam etmiştir. Hatay'ın, müteaddit defalar mandater devlet olan Fransa'dan Türkiye'ye verilmesi istenmiŐ, ancak bu talepler 1937 yılına kadar Fransa tarafından reddedilmiştir. Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce 1937 yılında Fransa, İtalya'nın Akdeniz'de artan nüfuzu karşısında Türkiye'nin desteğine daha fazla ihtiyaç duymaya başlamıştır. Fransa, Boğazları kontrol altında tutan Türkiye'ye bir ittifak anlaşması yapmak istediğini bildirmiş ve Türkiye, Fransa'nın böyle bir ittifakı ancak Hatay sorununu Türkiye lehine zmlemesi Şartıyla kabul edebileceğini iletmiştir. Fransa'nın mevcut Şartlar içinde bunu reddedecek durumu yoktu. 26 Ocak 1937'ye kadar devam eden bu görüşmelerde Fransa katı tutumundan vazgeçmiŐ ve sonunda bir prensip anlaşmasına varılmıştır. zerinde uzlaŐılan hususlar 27 Ocak'ta “Sandler Raporu” Şeklinde Milletler Cemiyeti Konseyi (MCK) tarafından oy birliğiyle kabul edildi. Buna göre, Sancağın içiŐlerinde bağımsız fakat dışişlerinde bazı Şartlarda Suriye'ye bağımlı “ayrı bir varlık” olması, resmî dilinin Türkçe olması kararlaştırıldı. Ayrıca, silhl gücü bulunmayacaktı. Sancak için bir anayasa ve statü hazırlanacak ve MCK'nın kararı ile yürürlüğe girecek ve yürütmeyi Fransız vatandaşı bir delege temin edecekti. Milletler Cemiyeti,

Sancak için bir statü ve anayasa hazırlığı için 25 Şubat 1937'de Cenevre'de bir komisyon kurdu. Komisyonun 15 Mayıs'ta bitirdiği çalışma 29 Mayıs MC Konseyinde onaylanmıştır. Bütün vilâyetlere telgraf çekerek bunun hem Türkiye'de hem de Hatay'da halkın da katılımıyla kutlanması istenmiştir. Verilen talimat yerine getirilmiş ve Türkiye ve Hatay'da mitingler plânlı ve kontrollü bir şekilde icra edilmiştir. Böylece Hatay davasının Milletler Cemiyeti kapsamında halledilmesiyle ilgili diplomatik safha başarıyla tamamlanmıştır.

Aynı gün ve tarihte Türkiye ile Fransa arasına yapılan görüşmeler sonunda Türkiye ile Suriye sınırını belirleyen ve İskenderun'un statüsünü belirleyen bir anlaşma yapılmış ve bu anlaşma 14 Haziran'da TBMM'de onaylanmıştır.

Fransa'nın, Hatay'ın Türkiye'ye verilmemesi için tatbik ettiği ve bu vesileyle Batılıları yanına almaya çalıştığı politikalarından biri Türkiye'nin Suriye'de bulunan petrolce zengin Cezire bölgesini almak istediğine dair çıkardığı haberlerdir. Bu bölgede birçok ulusa ait petrol şirketi faaliyetlerini sürdürüyordu. Bunların başında; Anglo-İran Kumpanyası, Royal Dutch, Socony Vacuum, Standart Oil of News Jersey firmaları ve bunlarla ortak iş yapan Fransız firmaları geliyordu. Fransız Komiseri Massigli'nin Türkiye'nin bu faaliyetini Almanya'nın arzusuyla yaptığı yönünde açıklama yapması olayı daha ciddî boyutlara taşımış ve 1938 yılı istihbarat raporlarında bu olaylar geniş yer almıştır. Amerikan raporlarında Türkiye'nin bu bölgeyi ele geçirmesinin, Amerikan petrol çıkarlarını geniş ölçüde tehlikeye sokacağı ve Haditha Tripoli yolu üzerindeki İngiliz petrol şirketinin boru hattını önemli ölçüde zarara sokacağı belirtiliyordu.

Yeni Sabah gazetesi yazarlarından Hüseyin Cahit Yalçın, 1 Haziran 1938 tarihinde yazdığı makalede Hatay sorununa değişik bir açıdan bakıyor ve Suriye'nin bağımsızlığı ile Hatay'ın bağımsızlığı arasında müşterek bir ilişki kuruyordu. Hüseyin Cahit, Hatay'ın bağımsızlığını almasıyla Fransız mandasının Suriye'den kalkmak mecburiyetinde kalacağını ve Suriye'nin de bağımsızlığını kazanacağı görüşünü savunuyordu.

Türk-Fransız ilişkilerinin gerginleştiği bir sırada Atatürk'ün bölgeye yaptığı ziyaret Fransa tarafında ciddî bir şekilde takip edilmiş ve Türkiye'nin Hatay

konusundaki kararlılığı görülmüştür. Çünkü Atatürk, doktorlarının hastalığı nedeniyle bu gezinin yapılmaması tavsiyelerine uymamıştı. Bu durum bile Atatürk'ün Hatay konusundaki ısrarını göstermeye yetmişti. Türkiye bununla da kalmamış Fransa'nın tutumunu Milletler Cemiyeti nezdinde protesto etmiş ve akabinde 30.000 kişilik Türk kuvvetini Hatay sınırına yığmıştır. Ayrıca, Milletler Cemiyeti Komisyonunun temsilcilerine çalışmalarını durdurma çağrısı yapmıştır. Türkiye ile Suriye arasındaki sınır meselesinin çözümü için Türkiye'den Şükrü Saraçoğlu ve Fransa Büyükelçisi Masigli tarafından imzalanan 23 Haziran 1939 tarihli anlaşma başta Hatay olmak üzere tüm Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılanmıştır.

Milletler Cemiyeti Komisyonu, 29 Haziran 1939'da bölgeyi terk etmiştir. Antakya'da Türk-Fransız askerî temsilcileri yaptıkları görüşmeler sonunda 3 Temmuz 1939'da Hatay'ın toprak bütünlüğünü ve siyasî statüsünü müşterek korunması için karar almıştır. 6000 kişilik kuvvetin 1000 kişisi Hatay'dan geri kalan 5000 kişisi Türk ve Fransız askerî güçlerinden eşit sayıda olacaktır. Yapılan bu askerî anlaşmadan iki gün sonra Türk kuvvetleri Hatay'a girerek huzur ve güvenliği tesis etmeye başlamıştır.

Hatay'ın ana vatana ilhakını temin eden anlaşma Hatay'ın her tarafına yayılmış ve halk anlaşmayı büyük bir sevinç ve heyecanla karşılamıştır. Cumhuriyet gazetesinin yazarlarından Peyami Safa, 24 Haziran 1939 tarihli yazısında, "Hatay, sürgünden dönen, başından yeller esmiş bir evlat gibi iç içe birtakım formüllerin kargacık burgacık maddelerinden ilişkilerinden sıyrılarak nihayet kendisini, millî ve coğrafi bünyesinin tamamıyla ana vatanın kolları arasına attı." değerlendirmesini yaparken; aynı tarihli Haber gazetesinin yazarlarından Nurullah Ataç ise, "... Ne zaman bir Antakyalı (Hataylı) ile konuşsak onun Türkiye Cumhuriyeti sayılmaması bize sadece bir bakışsızlık gibi değil, bir oyun gibi görünüyordu!" diyordu. Nurullah Ataç haklıydı. Bu sadece bir oyun değil, aynı zamanda büyük oyunların bir uzantısı, bir parçasıydı.

29 Haziran 1939 tarihinde Abdülgani Türkmen'in başkanlığında Hatay Meclisi toplanmıştır. Toplantıda otuzdan fazla imzayla verilen şu taktir ittifakla kabul edilmiştir: "Türk camiasının ayrılmaz bir parçası olan Hatay'ın ana vatana

kavuştuğunun bir kararla tespitini teklif ederiz". Başkan Tayfur Sökmen Hatay mücadelesini ve kurtuluşunu anlatan bir konuşma yaptıktan sonra oylama yapılmış ve oy birliği ile kabul edilen kararda Meclis Başkanı şu tarihî sözü söylemiştir: "Bugünkü fevkalâde toplantımızla Meclisimiz en şerefli vazifesini yapmış, Hatay'ın kopmaz bir parça olarak ana vatana kavuştuğuna ittifakla karar vermiştir."

Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesi Arapların tepkilerine yol açarken İtalya ise İngiltere ve Fransa'nın aralarındaki rekabet sonucu Hatay'ın Türkiye'ye verildiğini ileri sürmüştür. Hatay'ın devrinden sonra Temmuz 1939 tarihinde Hatay'da bulunan ve Beyrut'a yerleşmek isteyen 2000 Ermeni mülteci ailesinin yeni yerleşim yerine yerleşinceye kadar bakım ve ihtiyaçlarını karşılamak üzere Fransa, Beyrut Büyükelçiliği vasıtasıyla 500.000 frank tahsisat ayırmıştır.

Suriye ve Lübnan 1943 yılında askerî teşkilât lanma hariç olmak üzere devlet teşkilât lanmasını tamamlamıştır. ABD, bu iki devletin bağımsızlıklarını 1943 yılından itibaren desteklemiş ve 1944 yılında bağımsızlıklarını tanımıştır.

Suriye Devleti, bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye-Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye dâhil edilmesiyle ilgili yapılan anlaşmayı kabul etmediğini ve bunun uluslararası hukuka aykırı olduğunu ilân etti. Arap dünyasını bu konuda yanına çekmek için kampanya başlattı. Türkiye bunun üzerine Suriye Devleti'ni tanımayacağını açıkladı. Irak Başbakanı Nuri Said'in arabulucu olarak devreye girmesinden sonra ilişkiler belli bir ölçüde yumuşamaya başladı. Böylece Türkiye, Suriye'yi 1946 yılında tanıdığını ilân etti.

Fransa'nın etnik ve dinî bölünmelere yol açan yönetim biçimi milliyetçi ve dinci grupların karşılıklı çatışmalarına yol açmıştır. İngiltere ve Fransa tarafında desteklenen General Hüsnü Zaim bir darbe ile Şükrü El Kuvvetli'yi devirerek tüm partileri 1949 yılında feshetmiştir. Suriye'de darbeler sık sık birbirini takip etmiş iç istikrar sağlanamamıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasına karşı Suriye'nin tepkileri devam etmiştir. Bunu bir millî siyaset hâline getiren Suriye yayımladığı haritalarda Hatay'ı Suriye sınırı içerisinde göstermeye devam etmiştir. Coğrafya ders kitaplarında Suriye'nin kuzey sınırları Dicle-Habur kavşağından başlatarak, Mardin, Diyarbakır, Şanlı Urfa, Gaziantep, Kahraman Maraş, Adana ve İçel

illerini de kapsayacak şekilde Suriye'ye dâhil edilmiştir. Bu tür davranışlar Türkiye-Suriye ilişkilerinin daima soğuk kalmasına neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin sınır komşularıyla ticaretinin toplam dış ticaret hacminin yüzde ellisini teşkil ederken bu tür hasmane girişimler nedeniyle Türkiye-Suriye sınır ticareti çok düşük seviyede gerçekleşmiştir.

b. Lübnan

Lübnan, Orta Doğu ülkeleri arasında çeşitli dinlere mensup halkların varlığı nedeniyle diğer ülkelerden farklı bir yapıya sahiptir. Özellikle manda döneminde Fransa, İngiltere, Avusturya ve Rusya kendi kiliselerinin mensup misyonerleri aracılığıyla din faktörünü kullanarak Lübnan'daki Hristiyanları kendi kiliselerine çekme gayreti içinde oldular. Lübnan'da Dürzî-Hristiyan çekişmesi zamanla sürekli bir rekabete dönüşmüştür. 1918 yılında Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Beyrut'a Şükrü Paşa komutasında bir birlik göndererek burada Şerif Hüseyin'in hükümranlığının başladığını ilân etmiştir. Bu gelişme, Fransızlarla Lübnan'da yaşayan Hristiyanların hoşuna gitmemiştir. Fransa, buna karşılık Suriyeli ve Lübnanlı Hristiyanlarla yakın temasa geçmiş ve bu iki ülkedeki Katolik Hristiyanları Paris'ten koordine ederek "Suriye Merkez Komitesi" adı altında birleştirmiştir. Ayrıca Sykes-Picot gizli anlaşmasının gereği olarak Fransız donanmasına ait bir filo Suriye'nin açıklarına konuşlandırılmıştır. Şerif Hüseyin'in kuvvetlerinin Beyrut'a girerek saraya bayraklarını dikmeleri, Fransızları iyice tedirgin etmiştir. Bu kez İngiliz ve Fransız birlikleri birlikte hareket ederek Şerif Hüseyin'e ait kuvvetleri ülkeden çıkarmış ve böylece Lübnan üç işgal bölgesine bölünmüştür. Güneyde Filistin İngilizlere, kuzeyde Lübnan ve Suriye'nin sahil kısımları Fransızlara bırakılırken iç Suriye toprakları Arap bölgesi olarak belirlenmiştir.

Afrika'da manda rejimine alınan topraklardan farklı olarak, üzerinde tartışılan Suriye, Lübnan, Irak ve Filistin nispeten daha gelişmiş ve örgütlenmiş mahallî toplumların yaşadığı yerler durumunda idi. Ancak, bağımsızlıklarını alana kadar İngiltere ve Fransa bu ülkelerden emperyalizm adına sonuna kadar siyasî, askerî ve iktisadî çıkarlarını sürdürmek istiyorlardı.

24 Nisan 1920'de San Remo'da alınan karar sonunda 31 Ağustos'ta

Fransız Yüksek Komiseri Gouraud bir tamim yayımlayarak Beyrut, Belra, Trablusşam, Sayda ve Sur'u kapsayan bölgede bir büyük Lübnan devletinin kurulduğunu ilân etti. Böylece geniş bir bölgede Lübnan devletinin ilk temelleri atılmış oldu. Çeşitli dinlerin mensuplarından oluşan 17 kişilik bir danışma konseyi kuruldu. 8 Mart 1922 tarihinde ise Lübnan'daki bütün din ve mezheplerin temsil edildiği ve ülkedeki erkek seçmenlerin oylarıyla seçilen bir Temsilciler Meclisi kuruldu. Meclis ilk toplantısında Karunî Habib Paşa'yı Meclis Başkanı seçti. Ancak, bu meclisin ömrü uzun sürmedi ve 1925 yılında Fransız Yüksek Komiseri General Movrice tarafından feshedildi.

Lübnan da Fransa'nın yönetim biçimi demokratik değildi. Üst düzeyde bulunan bütün yöneticiler Fransızdı. Aynı şekilde, Sünnî Müslümanlara askerî kademelerde görev verilmiyordu. Askerî akademinin tamamı Sünnîler dışındaki gruplardan oluşuyordu. Lübnan'ı bir Hristiyan toprağı olarak gören Maruniler Fransızlardan aldığı destekle ülkenin siyasî ve iktisadî hayatında hakim rol almaya çalışırken bir yandan da ülkelerini Batı ile entegre etme yollarını aramışlardır. Müslümanlar ise Lübnan'ı Arap Orta Doğusu'nun bir parçası olarak görerek özellikle Suriye ile birleşmeye zorlamışlardır. Fransa, 1926'da kabul edilen bir anayasa ile Lübnan'da demokratik bir yönetime yer veren bir görünüm kazandırmak istemiştir. 1926 Anayasası ile Lübnan Cumhuriyeti Meclisi, bütün dinlerin temsil edildiği bir meclis hâline getirildi. Çeşitli dinsel grupların temsilcileri arasında bir uzlaşmayı ifade eden yönetime ilişkin ilkeler ileriki yıllarda kalıcı bir hâle getirildi. 1926 Anayasası aslında Lübnan'ın bağımsızlığını öngörmüyordu ve manda rejiminin bir devamı niteliğindedi. Ülkeyi perde arkasından yöneten Fransız Yüksek Komiserinin yetkileri çok genişti ve 1932 ve 1939'da bu yetkilerini kullanarak iki defa parlâmentoyu feshetmişti. Ayrıca, bakanlıklarda görevli Fransız danışmanlar Lübnanlı yetkililere hareket serbestisi bırakmıyordu. Bütün bunlara ve sınırlamalara rağmen Lübnan'da, anayasa dayanan özerk bir parlâmento yapısı mevcuttu.

1936 yılında Fransa, Lübnanlı yetkililerle Lübnan'ın bağımsızlığına ilişkin bir anlaşma imzaladı. Buna göre Fransa tüm manda ile haklarını Lübnanlı yetkililere devredecekti. Bu anlaşmadan güç alan Lübnan Meclisi 1937 yılında

toplanarak Fransa'da eğitim görmüş ve Lübnan'ın bir Maruni toprağı olduğunu düşünen avukat Emile Edde'yi cumhurbaşkanlığına seçti. Edde, başbakanlığa bir Müslüman olan Hayreddin Ahdab'ı getirerek cumhurbaşkanının Marunî, başbakanın ise Sünnî Müslüman olması yönündeki bir geleneği başlatmış oldu. Bu gelenek günümüze kadar devam etmiştir. Öte yandan 1940 Haziran ayında Fransa'nın Almanlar tarafından işgal edilmesi Fransa'nın tüm denizaşırı ülkelerdeki kolonilerini ve manda ile yönettiği rejimleri etkilemiştir. Savaş koşulları nedeniyle ağır bir ekonomik kriz yaşayan Lübnan'da iç karışıklık başlaması üzerine İngiltere müdâhil olmuştur. İngiltere ve Fransa'nın 1941'de ortak bir askerî harekât sonucu Fransız mandası altındaki bu ülkede yönetimi yıkması üzerine, İngiltere Lübnanlılarla Fransızların arasına girmiş oldu. İngiltere, savaşın devamı süresince güvenliğin koruyucusu ve Lübnan (Suriye ile birlikte) 'ın Orta Doğu İngiliz-Amerikan ikmal merkezinin faaliyet bölgesine dâhil edilmesiyle de, manda altındaki bu devletin ekenomisinin başlıca denetimcisi olarak kalmıştır. Böylece, askerî zorunluluklar bir Avrupalı devletin kontrolü altındaki basit bir manda yönetimini ikili bir yönetime dönüştürmüştür. Bu durum, İngiltere'ye ayrıca Fransa'yı da kontrol altında bulundurma imkânı vermiş oluyordu. Kurumları dördüncü aşamada ortaya çıkan ikili kontrol altındaki Lübnan demokrasisi, beş yıl içinde hiçbir bağlantı olmaksızın gerçek bir şekilde kendi kendini yönetme düzeyine yükselmiştir.

1941'de Lübnan'ın (ve Suriye'nin) bağımsızlığını ilân eden Fransız ve İngiliz bildirimleri vaat ve koşula bağlı bildirimler olmaktan başka bir şey değildi; zira, Fransızlar, İngilizlerin de onayı ile manda altındaki ülkeleri Müttefikler şekline dönüştürme niyetini açıklamışlardı. Büyük Lübnan'da demokrasi'nin daha fazla gelişmesi için İngiltere'nin varlığının kaçınılmaz olduğu ortaya çıkmıştır. Lübnanlılar "egemenlik"lerini elde etmek için, İkinci Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan fırsatlara sarıldılar. İngilizler, anayasayı yeniden yürürlüğe koymaları ve Lübnanlılara tam olarak kendi kendilerini yönetme imkânlarının sağlanması konusunda Fransızları bir şekilde zorladılar. Lübnan 1943 yılında bağımsızlığına kavuşmuş ve Maruni liderlerinden Şeyh Bişare El-Huri Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Fransızların Kasım 1943'te Lübnan Cumhurbaşkanı ve kabineyi tutuklamaları bütün mezhep toplumlarını son derece kızdırmış ve Büyük Lübnan'ın hiç olmazsa geçici olarak korunmasına ilişkin ilk kez bir fikir birliği oluşturmuştur. Genişleyen bir Lübnan'ın korunmasında diğer toplumların desteklerinin elde edilmesi bedeli olarak, Maruniler, Grek Katoliklerle birlikte, Fransızların şarta bağlı olmaksızın çekilmeleri üzerinde anlaşmaya varmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, sadece birkaç hafta önce Cumhurbaşkanı Bişare el-Huri ve başbakan Riyad el-Sulh tarafından müzakere edilen ve sulh tarafından kendi kabinesinin, Meclisin tümünün onayını kazanan programında şekillenen Millî Pakt'ı yeniden onaylıyordu. Fransızların tutumu tasarlanan bu sonucun tamamıyla tersini meydana getirmiştir. Çünkü, onların tutumu, hem Hristiyanların hem de Müslümanların, bağımsızlık ilân etme ve Fransa'nın ülkede imtiyazlı durumlar elde etmelerine engel olma kararlarına ilişkin arzularını kuvvetlendirmiştir.

8 Kasım 1944 tarihinde Suriye, Ürdün, Irak, Mısır ve Lübnan tarafından imzalanan ve Arap Birliğine temel oluşturan İskenderiye Protokolü, Lübnan'ın izlediği politikanın tasvip edildiğini ve mevcut sınırlar içindeki bağımsız Lübnan'a saygı gösterileceğini belirtiyordu. Lübnan 1945 yılında kurulan Arap Birliğine ve BM Örgütüne de kurucu üye olarak dâhil oldu. Lübnan Devlet Başkanı Şeyh Bişare El-Huri, Arap dünyası ile yakın ilişkiler kurarken bir yandan da Fransa ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitti. Ayrıca, kamu görevlerine Müslümanlar atamaya başladı. Ordu Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü gibi önemli mevkilere Hristiyanları atamaya devam etti. Her grup kendi yandaşlarını devlet dairelerine atama ve işe alma yarışı devam etti. Bu çekişmeler zaman zaman Müslüman ve Hristiyan çatışmasına dönüştü. 1947 yılında yapılan yeni genel seçimleri takiben Meclis Huri'nin bir kez daha Cumhurbaşkanı seçilmesini temin edecek anayasal değişikliği yapınca bu durum cumhurbaşkanı adayı Kâmil Şemun taraftarlarının tepkisini çekti. 1948 Filistin bunalımı ve Arap-İsrail Savaşı Lübnan'daki durumu olumsuz etkiledi. Savaştan yenik çıkan Arap devletlerinin yöneticilerine olan güven azaldığı gibi Lübnan Cumhurbaşkanı Huri'ye karşı da muhalefet artmış oldu.

3. Irak

Amerika'nın Irak'a olan ilgisi zengin Musul petrolerinden bazı petrol çıkarma imtiyazlarını elde etmek için yapılan girişimlerle başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Alman nüfuzunun etkisiyle başlayan Bağdat demir yolu projesi İngiltere'yi harekete geçirmiş ve 1907 yılında Shell ve Royal-Dutch petrol şirketleri vasıtasıyla Irak petrolerinden yararlanma gayreti içine girmiştir. İngiltere, İkinci Meşrutiyet döneminde Anglo-Saxon Oil Company vasıtasıyla Babîâli ile görüşmelerine devam etmiştir. Kurtuluş Savaşı sonunda ABD, Musul petrolerine ilgi duymaya başlamış ve Lozan Konferansı görüşmeleri sırasında Amerikalı Amiral Chester'ın ortaya koyduğu demir yolu yapımı ve buna bağlı olan petrol çıkarma imtiyazları konusunda girişim başlatmıştır. Musul 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondoros Ateşkes Anlaşması'nın ardından İngilizler tarafından işgal edilmiştir.

Irak etnik ve dinî açıdan farklı bir yapıya sahipti. Sünnî ve Şiî olan dinî yapının dışında en fazla nüfusu Araplarla ülkenin kuzeyinde, Musul ve Kerkük bölgelerinde yaşayan Türkmenler, Kürtler ve az sayıda olan Hristiyan Asurîler ve Yahudilerden oluşuyordu. Bu nedenle, farklı yapıya sahip Irak'ın kontrol altında tutulması İngiltere için zor bir konuydu. Nitekim, İngiltere'nin 1920 Nisan ayında imzalanan San Remo kararları neticesinde Basra, Bağdat ve Musul'u denetimi altına almasından sonra yukarıda bahsi geçen dinî ve etnik grupların İngiliz yönetimine karşı çıkması neticesinde 10.000 Iraklı ile 450 İngiliz askerî hayatını kaybetmiştir. İngiltere'nin petrol çıkarılarını koruyabilmesi için öncelikle ülkede iç istikrarı temin edebilecek bir yöneticiyi iş başına getirmesi gerekiyordu. Bu sırada Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ın Fransa tarafından Suriye'den çıkarılmış olması İngiltere açısından önemli bir gelişmeydi. Çünkü Faysal, hem İngiltere ile iş birliğine gidebilecek hem de Irak halkının kabul edebileceği bir lider konumundaydı. Nitekim, İngiltere, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'ı 23 Ağustos 1921 tarihinde Irak manda devletinin başına getirdi.

Misakımillî sınırları dışında kalan Musul'un tekrar Türkiye'ye dâhil edilebilmesi için bu bölgede Türk istihbaratçıları önemli görevler üstlendiler. Suriye ve Antep cephelerinde başarılı görevler yapmış olan Kaymakam Özdemir

Bey ve beraberinde subaylar ve Musul'da topladığı aşiret mensuplarıyla İngilizlere karşı 31 Ağustos 1922 tarihinde saldırıya geçmiş ve yaptığı taarruzlar neticesinde İngilizlere karşı kesin başarı kazanmıştır. İngilizler gerekli olan takviyeyi alamadığından Süleymaniye'yi Türklere terk etmek zorunda kalmışlardır. Ancak, meselenin Lozan Konferansı'na bırakılması ve diplomatik yoldan çözüm konusunun gündemde tutulması Musul'daki Türk kuvvetlerinin gücünün azalmasına neden olmuştur. Barzan ve Balik aşiretlerinin İngilizlerle anlaşmaları da kuvvet dengesini İngilizler lehine bozmuştur. Böylece İngilizler, Irak'ta etkinliğini artırmış ve Lozan Konferansı'nda Musul meselesini müzakere ederken daha rahat hareket etmişlerdir.

Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Kaya, TBMM gizli oturumunda İngiltere'nin Musul politikasını Türkiye'nin güneydoğusunda Türkiye Cumhuriyetine düşman olacak bir kitlenin meydana getirilmesi şeklinde yorumlamış ve aşağıdaki şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Musul meselesi İngiltere'nin bize olan kastını gösterir. İngiltere'nin Musul'da ne işi vardır? Petrol madenlerini verelim, imtiyazını alsın, fakat toprağını bize bıraksın. Amacı, petrol madenleri değildir. Petrol ikinci derecede bir amaçtır. Onun amacı, Türkiye'yi bir de doğudan sarmaktır. Musul'da, Süleymaniye'de şurada, burada toplulukları kandırarak, size bağımsızlık veriyorum diye kandırarak güneyde bize daima düşman olacak bir kitle meydana getirmek istemektedir. Belki bu yolu Bakû'ye kadar götürecektir. Bu suretle İran'daki petroleri de ele geçirdikten sonra, kısaca dünyanın en zengin petrol madenlerini ele geçirince aynı zamanda bir taşla iki kuş vuracaktır. Bizi doğudan ve güneyden çevirerek hareketsiz ve ona muhtaç bırakacak, petrol zenginliklerine sahip bulunacaktır. İngiltere'nin bu siyasetinin her gün örnekleri görülmektedir.”

Lozan Konferansı'nda Musul meselesi gündeme gelmiştir. Ancak, kesin bir anlaşmaya varılamamış ve konu İngiltere ile Türkiye arasında çözümlenmesi için daha ileri bir tarihe bırakılmıştı. Bu amaçla ilk toplantı İstanbul Haliç'te 1924 tarihinde yapılmış buradan da bir sonuç çıkmamıştır. Bunun üzerine konu Milletler Cemiyetine havale edilmiştir.

İsmet İnönü Lozan'daki müzakereler sırasında Musul vilâyetine dâhil olan

Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarındaki etnik nüfus oranlarını gündeme getirmiştir. 503.000 nüfuslu Musul vilâyetinde 43.210 Arap, 18.000 Yezidî ve 13.000 gayrimüslim gruplar geri kalan 428.790 kişinin Kürtler dâhil olmak üzere Türk nüfusu olduğunu ve böylece Musul vilâyetinin beşte dördünün Türk bulunması nedeniyle Türkiye'ye verilmesini savunmuştur. İngiliz temsilcileri sunulan rakamların doğruluğunu kabul etmediklerini söylemişlerdir. Ancak, nüfus miktarları Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı yönetimi tarafından askere alma işlemleri nedeniyle sağlıklı yapılmıştı. İsmet İnönü, Türk tezini savunurken bölgedeki Türk nüfusunun belirlenmesi sırasında Kürtleri de Türk nüfusuna dâhil etmek istemiştir. Bu durum, Türk yönetiminin her dönemde Kürt grupları ayrı bir unsur olarak görmemesi ve Laz, Çerkez, Abaza, Arnavut, Türkmen gibi Türkleri oluşturan bütün grupların içinde bir grup olarak görmesiyle ilgiliydi.

Amerikan Chester projesi grubunda yer alan General Goethals ABD Dışişleri Bakanlığına başvurarak Yakın Doğu Şubesi Başkanı Allen Dulles ile bir görüşme yapmıştır. Dulles'a ABD Dışişlerinin Chester imtiyazını destekleyeceğini umduğunu ve özellikle Musul konusunda Türkiye lehine sonuç beklediğini belirtmiştir. Dulles cevabında, bunun Türkiye'nin Musul üzerindeki, Türk-İrak sınırlarının belirlenmesine bağlı olduğunu, sorunun Lozan Antlaşması'na göre Türkiye ile İngiltere arasında çözüme bağlanacağını belirtmiştir. Böylece ABD, İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul sorununda tarafsız bir politika izliyordu.

İsmet Paşa, Lozan'da Musul hakkındaki tezini siyasî, tarihî etnografik, coğrafî ve iktisadî açılardan geniş bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak, Lord Curzon Musul'da Türk varlığını Arap Müslümanlardan fazla olmasını kabul etmesine rağmen Türkiye'nin talebine olumlu cevap vermemiştir. Musul'u petrol rezervleri nedeniyle kontrolü altına almak istemesini ustalıkla gizlemiştir. Lord Curzon'a, Rıza Nur vasıtasıyla Musul'un Türkiye'ye bırakılması durumunda diğer ihtilâflı konularda Ankara ile derhâl anlaşma sağlanacağı teminatı verilmesine ve ayrıca İngilizlere bazı petrol imtiyazlarının sağlanacağına dair teklifte bulunulmasına rağmen Curzon bunları kabul etmemiştir. Son öneri olarak

İsmet İnönü, Musul'da halk oylaması (plebisit) ile kendi kaderlerini kendileri tayin etmelerini önermiş, Curzon ise bölge halkını cahillikle itham ederek halkın doğru karar veremeyeceği tezine sığınmıştır. Bunun üzerine Lord Curzon Musul meselesinin Cemiyeti Akvama havalesini ve kararın Cemiyet tarafından verilmesini teklif etmiştir. Bu teklif Müttefikler tarafından da desteklenmiştir.

Dr. Rıza Nur hatıralarında İnönü ile Musul konusunda uzlaşma sağlamadığını ileri sürmektedir. Bu konuda hatıratında şu ifadeler yer almaktadır: "İsmet (Paşa) mütemadiyen 'Gel, şu Musul'u verelim de kurtulalım' diyor. Ben de 'Olamaz, Musul bizim en mühim yerimizdir. Orası böğrümüzdür. Böğrümüze hücum oradan olur. Hem de başımıza bir Kürdistan fikri çıkar... İngilizler 'Musul'u size vermek demek, sizin Bağdat'a inmeniz demektir' diyorlar. Anlaşıyor ki bundan korkuyorlar. İsmet (Paşa) benden aciz kalıp (bıkıp) Ankara'ya yazdı. Hükûmet Erkân-ı Harbiye'ye sormuş. Fevzi Paşa 'Musul'u almalı' demiş. Bu bana kuvvet oldu." demektedir. Dr. Rıza Nur yine hatıratında İngilizlerin Musul'daki ısrarlarının petrol olduğunu, Lord Curzon'u ikili görüşme sırasında Musul petrollerinin imtiyazlarını İngiltere'ye verme karşılığında Musul'un Türkiye'ye vermelerini istediğini, buna karşılık Curzon'un Musul meselesinin petrole hiç alâkalı olmadığını ve bunu devamlı tekrarladıklarını söylemektedir.

İngiltere, mandater devlet sıfatıyla Milletler Cemiyetine karşı yükümlülük ve sorumluluklarını, Musul'un Türkiye'ye dâhil edilmesi durumunda Irak'ın başkenti Bağdat ile Türkiye arasındaki mesafenin 60 mil olacağını, bunun da Irak'ın toprak bütünlüğünü tehdit edeceğini savunuyordu. Petrole ise hiç değinmiyordu. Ancak, yıllardır Türklerin çoğunlukla yaşadığı Musul kentini Irak'a bırakarak sorun çözülmüyordu. Çünkü, çoğunluğu Türk olan Musul'un Irak'ın idaresine bırakılması ve burada Kürtlerin etnik grup olarak yer alması bölgede sorunların devam edeceğini gösteriyordu. İngiltere'nin de asıl istediği de buydu ve mandater olarak burada bir sorun çıktığında müdâhale ederek Körfez çıkarları konusunda söz sahibi olmak istiyordu.

19 Mayıs–5 Haziran 1924 tarihleri arasında Musul meselesi İstanbul'da Haliç Konferansı'nda ele alındı. Fethi Okyar'ın başkanlık ettiği görüşmelerde

Türk tarafı bölgede kararı halkın vermesini yani plebisit yapılmasını önerdi. Ancak, İngiltere bölge ahalisinin cehaleti gibi anlamsız bir gerekçeyle öneriyi reddetti. Çünkü İngiltere halkın çoğunun Türk ve Müslüman olduğunu biliyor ve neticenin Türkiye'ye yarayacağını tahmin ediyordu.

1924-1925 yılları arasında İngiliz basını Musul sorununa geniş yer verdi. The Daily Herald gibi muhafazakâr basın Musul meselesinin işleri zorlaştıracağını savunuyordu. The Observer yazarlarından J. L. Garvin Musul'un bir başka Çanakkale krizi olacağı konusunda İngiltere yönetimini uyarıyordu. Ayrıca Gorvin, İngiltere'nin Osmanlı padişahlarına karşı düşmanca tavrının artık sona ermesi gerektiğini, yeni Türk yönetiminin Avrupa'da olduğu gibi millî devlet olarak varlıklarını sürdürme haklarının bulunduğunu, eskiden olduğu gibi Türkiye'nin artık çok miktarda Hristiyan azınlığa sahip bulunmadığını bu nedenlerle de Türkiye ile iyi ilişkiler içine girilmesinde ve sürekli barış temin edilmesinde önemli menfaatler olduğunu savunuyordu.

Musul görüşmelerinin devam ettiği 1924-1925 yıllarında İngiltere'nin teşvikiyle ve Türkiye'nin pazarlık gücünü zafiyete uğratmak üzere Nesturî ve Şeyh Sait isyanını çıkardıkları görülmektedir. Musul konusunun Lozan'da bir sonuca bağlanmaması ve daha sonra konunun Haliç Konferansı'nda ele alındığı sırada doğu vilâyetlerinde Nesturî ayaklanmalarının baş göstermesi bu olaylarda İngiliz parmağının mevcut olduğu şeklinde Türk yöneticileri arasında yaygın bir kanaat oluşturmuştur.

7 Aralık 1924'te Hakkâri Valisi Halil Rıfat Beyin jandarma eşliğinde keşfe giderken Hangediği'nde Nesturî Nuhap kabilesi reisi Gülyana tarafından saldırıya uğrayıp esir edilmesi ve İl Jandarma Komutanı Binbaşı Hüseyin Bey ile birlikte üç jandarma erinin şehit edilmesi isyanın başlamasına neden olmuştur. İsyanı bastırmak için görevlendirilen 7 nci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa, şunları söylemiştir:

"...Bilirsiniz ki, İngilizler Musul vilâyetini mütarekeden sonra bir olupbitti ile işgal ettiler. Aynı hareketi ben de yapabilirim. Eğer bu hareketim, Türk Hükûmetinin politikasına uygun çıkarsa, Musul vilâyeti kazanılmış ve dava halledilmiş olur; aksi hâlde, tarihî mes'uliyet benim üzerime yüklenir. Siz de,

'Kumandan hükûmetin isteğine aykırı olarak bu hareketi yapmıştır. Kendisini Divan-ı Harbe verdik, mesul edeceğiz' dersiniz ve işi yine politika yolu ile halledersiniz" . Tayyar Paşa'ya destek için Türk ordusunun sınıra yığınak yapması İngilizleri tedirgin etmişti. Paşa, Nesturî isyanını bastırdığı hâlde, Ankara'dan emir alamadığı için Musul'a girmesi gerçekleşmemiştir.

Atatürk Musul sorunu nedeniyle askerî müdahâle seçeneğini göz ardı etmemişti. Ancak, ülkedeki Kürt grupların İngiltere'nin teşvikiyle ayaklanmaları ve İngiltere ile bir savaş riskinin ortaya çıkması savaşlardan bitkin ve yıpranmış bir Türkiye için yeterli ölçüde risk taşıyordu. Aynı zamanda, Musul'a yapılacak askerî bir harekât Rusya'nın yanı sıra Araplar tarafından da tepkilere yol açacaktı. Bu nedenle, problemin öncelikle diplomatik yoldan çözümü daha uygun bir hâl tarzı olarak görülüyordu.

İngiltere, Musul'da bulunan petrol konusunda kararlı bir tutum sergiledi. Sorunun Türkiye-İngiltere sorunu olmaktan çok Cemiyeti Akvam-Türkiye sorunu hâline getirmeyi başardı ve Türkiye'ye karşı bütün Hristiyan Avrupa'yı yanına almak istedi. Bunun için Türklerin bölgedeki Hristiyanlara zulüm yaptığını ve onları zorla göçe tâbi tuttuğunu iddia etti. Bütün bu fikirleri basın yoluyla yayarak Avrupa'da kamuoyu oluşturdu. İngiltere ile yeniden başlayan görüşmeler sonunda 5 Haziran 1926'da Ankara'da Musul Anlaşması imzalandı ve 7 Haziran'da TBMM'de onaylandı. 14 ncü maddeye göre Irak Hükûmeti'nin, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında Türkiye'ye 25 yıl süreyle petrolden alacağı gelirin % 10'unu vermesi karara bağlandı.

Türkiye-İngiltere ve Irak Hükûmetleri arasında Ankara'da 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan "Hudut Anlaşması (Münakit Hudut ve Münasebatı Hasenei Hemcivari Muahedenamesi)"nın TBMM'de onaylanmasıyla ilgili meclis görüşmesi 7 Haziran 1928 tarihinde yapılmıştır. Görüşmelerde, Kâzım Karabekir Paşa, Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ve hariciye Encümeni Reisi Şükrü Kaya Bey söz almışlardır. İlk sözü alan Kâzım Karabekir Paşa Hükûmetin dış siyasetini muhalefete danışmamakla ve görüşlerini almamakla suçlamış ve bunun neticesinin de Musul vilâyetinin sınırlarımızın dışında bırakıldığını söylemiştir. Bu sebeple de oylamada hayır oyu kullanmıştır. Dışişleri Bakanı

Tevfik Rüştü Bey ise Cenevre’de yapılan müzakerelerde mevcut delegelerin oyları üzerinde etkili olamadıkları şeklinde bir savunma yapmış ve Irak sınır meselesinin halli ile Türkiye’nin bütün sınırlarının tamamen tespit edilmiş olduğunu belirtmiştir. Türkiye’nin itirazlarına rağmen Musul vilâyetinin Irak’a verilmesini düzenleyen anlaşma aynı gün (7 Haziran 1926) TBMM’de onaylanmıştır.

Meclis görüşmelerinde İsmet İnönü, Irak ile olan sınır anlaşmasına değinmiştir. Lozan Konferansı’nda hararetli tartışmalara neden olduğunu vurgulayan İnönü özetle şunları söylemiştir: “Hudutlar hakkındaki mülâhazatı bitirmek için Irak ile olan huduttan bahsetmek isterim. Bilirsiniz ki, muahede, ‘Irak hududu tahliyenin hitamından itibaren dokuz ay zarfında hallolunacaktır.’ diyor. Bu hudut hakkında çok münakaşa cereyan etti. Konferansın bu safhasında şayanı kabul bir şekil bulunmadı. Nihayet Muahedenamede, bu hududun muayyen bir müddet zarfında dostane bir sureti halli ihtimalî ifade edildi. Muahedenameye samimane hulul eden bir fikri dostaneinin tahakkuk etmesine ciddî bir mani olmasa gerektir. Bu hududun müzakeratına başlamazdan evvel milletlerle aramızda bulunan avamili zaruriyei hasmanenin mündefi olması ve dostluk münasebatının teessüs etmiş bulunmasının gelecek müzakeratı teşhil edeceğini ümid ediyoruz.” Musul meselesi, TBMM’de tenkitlere maruz kalarak onaylanmış ve konu böylece Türkiye’nin aleyhine sonuçlanmış.

ABD, Irak’taki Amerikan çıkarlarını korumak için 1926 tarihinden itibaren İngiltere ile diplomatik temaslarına devam etmiştir. 13 Temmuz 1926 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığının İngiltere’de görevli Amerikan Büyükelçisi Houghton’a yazdığı mesajda, Amerika’nın Irak’taki millî çıkarları için İngiltere ve Irak yönetimini de kapsayacak şekilde bir anlaşmanın yapılması yönünde diplomatik çabaların artırılması talep edilmiştir. 9 Ocak 1930 yılında ABD, İngiltere ve Irak Hükûmeti arasında bir anlaşma yapılmıştır. Anlaşmanın üçüncü maddesine göre Amerika’nın Irak’taki mülklerine hiçbir surette zarar verilmeyeceği ve bunların Irak yönetimi tarafından himaye edileceği kararlaştırılmıştır. dördüncü maddeye göre ise ABD’ye ait vakıf okullarında serbestçe eğitim yapmasına devam edileceği ve eğitimde İngilizce dil kullanımının serbest bırakılacağı hükme

bağlanmıştır. 7 Haziran 1934 tarihinde ABD ve Irak arasında imzalanan diğer bir anlaşma suçluların iadesiyle ilgili bir anlaşmaydı. Yapılan anlaşmaya göre suçluların iadesi için suçun açık delillerle işlenmiş olmasının mahkeme tarafından ispat edilmiş olması gerekiyordu. Suç çeşidi olarak cinayet, kaçakçılık, organize suçlar bu kapsama alınmıştı. Bunu takip eden yıllarda (7 Aralık 1938) ayrıca Irak ile ABD arasında “Ticaret ve Denizcilik Anlaşması” yapılmıştır.

1920-1932 yılları arasında Irak'ın İngiltere mandası altında bulunduğu dönemde Irak'ta bulunan Türkmenler, baskı ve zulüm dolu günler geçirmişlerdir. 1920 Irak Geçici Anayasası'nda Irak halkının Arap, Türk ve Kürt unsurlardan meydana geldiği kabul edilmişti. Anayasanın 14 ncü maddesi Türklerin ana dilleri (Türkçe) ile öğretim yapmalarını kabul etmesine rağmen Türkçe ile öğretim yapılmasına müsaade edilmemiştir. Buna karşılık Kürtlere ve çok az nüfusu olan Hristiyan ve Yahudi cemaatlere dahi geniş haklar verilmiş ve eğitimlerini kendi lisanlarıyla yapmalarına izin verilmiştir. Manda rejiminin sona erdiği 1932 yılından itibaren 70 kadar Türk öğretmen Arapların yoğun yaşadığı bölgelere sürülmüştür. Aynı yıl yine Türk bölgelerinde Türkçe yerine Arap diliyle eğitim yapılması kabul edilmiştir. Türkmenler Türkçe lisanı ancak kendi aralarında ve aile içinde konuşmalarda canlı tutmaya çalıştılar. Türklere Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said Paşa dönemlerinde devletin hiçbir önemli kademesinde görev verilmedi. Türklerin yaşadıkları bölgede Kürt idareciler ve Kürt belediye başkanları görev yaptı. Petrol şirketlerine Ermeni, Asurî ve Kürtler yerleştirilirken Türklere buralarda işçilik dahi verilmedi.

Irak'taki Şiîler, Irak Kralı Emir Faysal'a karşı bir tutum içindeydiler. 1921 ilâ 1932 yılları arasında İngiltere Faysal'ı Şiîlerden korumak için 130 kere hava ve kara gücü ile müdâhale etmek zorunda kalmıştı. Faysal, 12 yıllık iktidarı boyunca şiddetli muhalefete rağmen Haşimî monarşisini kurmayı başardı. Irak, 1932 yılında İngiltere'nin himayesinden kurtularak bağımsızlığını ilân etmiştir. 30 Ekim 1932 tarihinde yürürlüğe giren Irak Bağımsızlık Anlaşması gerçekte tam olarak Irak'ın bağımsızlığına imkân vermemiştir. Bu anlaşmaya göre İngiltere-Irak arasında 25 yıllık bir askerî ittifak ön görülmüştür. Buna göre İngiltere, Şuaybe

ve Habbarye'de hava üsleri bulundurmaya devam edecek ve birlikleri Irak toprakları üzerinde serbestçe yer değiştirebilecekti. Üstelik 1927'den sonra Irak Petrol Şirketine devredilen petrol çıkarımından da daha çok yabancılar yararlanıyordu. Bu durum milliyetçi duyguları şiddetlendirdi. 1933'te Faysal'ın yerine geçen Gazi'nin yönetimi sırasında İngiltere karşıtı hareketler büyüdü ve ülke yönetilemez duruma geldi. Irak, 1936 ve 1941 arasında yedi darbeye sahne oldu. Gazi'nin geride amcası Abdullah'ın naipliğinde kral ilân edilen oğlu Faysal'a bırakarak ölmesinden bir süre sonra Mihver devletlerine yakın olan güçlerin temsilcisi Reşit Ali bir darbeye iktidara geldi (1941). Hindistan yolu üzerindeki tehditlere karşı duyarlı olan İngiltere harekete geçti ve ülkeyi işgal etti (1941). İngiltere, Abdullah'ı yeniden başa getirdi ve Irak, Müttefiklerin yanında savaşa girdi (1943).

Tarihî süreçte Kürt grupları içinde en fazla hareketlilik ve bağımsız bir Kürt devleti kurma arzusu Irak'ın kuzeyinde yaşayan Kürt aşiretler arasından gelmiştir. 1943 yılında Molla Mustafa Barzani, sürgünde bulunduğu Süleymaniye'den kaçıp kuzeydeki Barzan bölgesine yerleşmiş ve burada Kürt hareketini başlatmıştır. Başlangıçta Irak kuvvetlerini yenilgiye uğratmıştır. Bağdat'taki Nuri Said Hükûmeti Barzani'yle anlaşma yoluna gitmiştir. Ancak, Molla Barzani'nin aşırı talepleri nedeniyle Bağdat yönetimi sert tedbirler alarak Barzani kuvvetlerine ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu yenilgiden sonra Mustafa Barzani, yaklaşık 10.000 kişilik kuvvetiyle İran'da Kürt kontrolünde bulunan Mahabad bölgesine geçmiştir. Bu tarihlerde İran, Müttefikleri olan Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgal edilmiş durumda idi. Savaş sonunda İngiliz kuvvetleri İran'ı terk ederken Sovyetler'in İran'dan çıkmaması başta İngiltere ve ABD olmak üzere Müttefik kuvvetleri kuşkulandırmış ve bu nedenle ABD Başkanı Harry Truman, Sovyetler Birliği'ne sert mesajlar göndermiştir. Gazi Muhammed 1945 yılında Kürdistan Demokrat Partisini kurmuştur. 22 Ocak 1946'da İran'daki bu karışık ortamda Sovyetler Birliği'nin desteği ile Gazi Muhammed önderliğinde "Mahabad Cumhuriyeti" kuruldu. ABD'nin baskısıyla Moskova, Mahabad Cumhuriyeti'ne olan desteğini çekmiş ve Rus askerleri İran'ı terk etmiştir. İran'ın tekrar Şah taraftarlarının kontrolüne girmesiyle Gazi

Muhammed ile birlikte bazı Kürt liderler idam edilmiştir. KDP'nin başına geçen Mustafa Barzani, İran kuvvetlerine karşı etkili olamayacağını anlamış ve Türkiye-Irak sınırını kullanarak 27 Mayıs 1947 tarihinde 500 Peşmergeyle birlikte Sovyetler Birliği'ndeki Nahcivan bölgesine yerleşmiştir.

1958 yılında Irak'ta General Abdülkerim El-Kasım'ın darbeyle iş başına gelmesini Irak'taki Kürt gruplar desteklemiştir. Yeni Irak Anayasası'nda Kürtlere bazı ayrıcalıkların verilmesi ve petrol gelirlerinden hak verileceğine dair söz verilmesi Irak'taki Kürtler için yıllardır arzulanan bir gelişmeydi. Ancak, petrol gelirlerinden Kürtlere pay verilmemesi, bazı Kürtlerin resmî dairelerdeki işlerine son verilmesi Kürt gruplarıyla Irak yönetiminin aralarının açılmasına neden oldu. Aynı şekilde Irak'ın kuzeyinde bir Kürt özerk bölgesi Irak Anayasası'na dâhil edilmesine rağmen çeşitli siyasî nedenlerle bu ertelenmiş ya da uygulanmamıştır. Aksine, Irak Kürt toplumunu teşkil eden gruplar, partiler ve aşiretler arasında çatışmalar, çekişmeler eksik olmadı. Irak yönetimi Kürt grupların ayrı bir bölgede özerk olmasına sıcak bakmıyordu. Bu nedenle, örtülü olarak bunu önlemek için elindeki bütün imkânları kullanmaya çalıştı.

ABD'nin Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürt gruplarla teması 1960 yılından itibaren başlamıştır. ABD Başkanı Nixon, 1972'de Tahran'a gidip İran Şahı ile Irak'ın kuzeyindeki Kürt ayaklanmasına silâh ve para desteği sağlanması konusunda gizli bir anlaşma yapmıştır. ABD yönetiminin bundan amacı, Irak'ı Arap-İsrail çatışmasında saf dışı bırakmak ve SSCB ile Irak yaklaşmasını önlemektir. Bu dönemde sadece ABD değil aynı zamanda İsrail de Kürt lider Molla Barzani'ye silâh ve eğitim yardımı yapmıştır. Irak'ta yaşayan Kürt gruplara ABD'nin verdiği desteğe paralel olarak İsrail'in de Kürtlere önemli bir destek verdiği görülmektedir. İsrail Devleti'nin kurulmasından önce İsrail Gizli Servisi (Mossad)'nin kurucularından Siloah, Irak'ın kuzeyinde yaptığı incelemeler neticesinde burada yaşayan Kürt grupların Filistin'de kurulması plânlanan İsrail Devleti için iyi bir Müttefik olabileceklerini söylemiştir. Siloah, "Shai" adlı örgütü organize etmiş ve 10 yıl boyunca bu örgütü kendi yönetmiştir. Siloah, daha sonra Kürtleri ilk keşfeden Yahudi unvanını almıştır. Mustafa Barzani'nin İsrail'le ilişkisi 1963 yılından itibaren yoğunluk kazanmıştır. Mossad'ın Başkanı Meir

Amit, İranlı meslektaşı ve SAVAK'ın başkanına İran kanalıyla İsrail'in Irak Kürtlerine askerî yardım yapabileceğini söylüyordu. İsrail'in bu önerisi kabul edilerek dolaylı olarak askerî yardım Kürt gruplara yapılmıştır. İsrail yönetimi, Kürtlere yakınlık duymakla beraber bu grubun bağımsız bir devlet kurmasını desteklememiştir. Bunun nedeni İsrail'in Orta Doğu'da Araplar dışında bulunan Türkiye ve İran'la iyi ilişkiler geliştirmek zorunluluğundan kaynaklanıyordu. Ancak, hem İran'da hem de Türkiye'de yaşayan Kürtlerin Irak'ta oluşacak bir Kürt devletinin benzerini istemeleri ya da birleşmelerini talep etmeleri durumunda Orta Doğu'da istikrar bozulacak ve bu durum İsrail'in güvenliğini tehlikeye sokacaktı. Bu sebeple İsrail, Kürtlerin bağımsız olmalarından ziyade özerklik elde etmelerini destekleyecek politikalar geliştirdiler. İsrail Başbakanı David Ben Gurion'un ortaya koyduğu "Çevre Ülkeler Teorisi"nde "İsrail'in Arap olmayan komşularıyla ilişkilerini sıkılaştırması ve yanı başındaki Arap komşularının husumetine karşılık bir denge unsuru olarak kendisini koruması" fikri, İsrail dış politikasında önemli bir yer tuttu. 1967 yılında Arap-İsrail Savaşı'nda ele geçirilen çok sayıda Sovyet yapımı silâhlar İsrail'in Tahran'daki askerî ataşesi Yaakov Nimradi aracılığı ile Kürt gruplara teslim edildi. Mustafa Barzani, bu dönemde İsrail'i ziyaret etmiş ve üst düzeyde görüşmelerle İsrail'in Kürtlere verdiği destek teyit edilmiştir.

1972 yılında Irak'ın SSCB ile yaptığı "Dostluk ve İş Birliği Anlaşması" üzerine İran ve ABD, Kürtlere yardım konusunda çekingen bir tutum göstermeye başlamışlardır. Ancak İsrail, Kürtlere destek vermeye devam etmiştir. İran Şahı Rıza Pehlevi Irak'taki Kürtleri açıktan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'e karşı kışkırtmaya başlamış ve Amerika'nın Gizli İstihbarat Teşkilâtı (CIA) vasıtasıyla Irak'taki Kürt gruplarına silâh yardımları örtülü bir şekilde devam etmiştir.

4. Mısır

Mısır, 18 Aralık 1914'te tamamen İngiltere'nin himayesi altına girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Mısır'ın İngiltere için askerî bir üs hâline gelmesi ve İngiliz, Avustralya ve Yeni Zelânda askerlerinin âdeta istilâsına uğraması Mısırlıları rahatsız etmiştir. Wilson Prensipleri Beyannamesi Mısırlıların

bağımsızlık ümitlerini kuvvetlendirmiştir. Ancak, bu ümitleri kısa sürede gerçekleştirememiştir. Bunun üzerine Sait Zaglül'ün 1919 başlarında kurduğu Vefî Partisi, bütün memlekette ayaklanma ve gösterilere başvurarak İngiltere'ye karşı milliyetçi hareketin öncülüğünü üstlendi. İngiltere, bu durum üzerine Zaglül ve diğer Vefî liderlerini Malta adasına sürdü. Ancak bu olay ayaklanmayı büsbütün şiddetlendirdi. Duruma el koymak üzere General Allenby, Kahire'ye giderek mevcut olayları yerinde öğrenme fırsatını buldu. Durumun ciddi olması karşısında İngiltere, Zaglül ve arkadaşlarını serbest bırakarak onlarla anlaşmaya çalıştı. Vefî liderlerinin tam bağımsızlıkta kararlı olmaları üzerine görüşmeler bir sonuç vermedi. İngiltere gelişen bu duruma bağlı olarak 28 Şubat 1922'de yayımladığı bir bildirme ile Mısır'ın bağımsızlığını ilân etti ve Hidiv I. Fuad da bu bildirgeyi kabul ederek Melik (Kral) ilân edildi. Ancak İngiltere Mısır'ın bağımsızlığını ilân etmekle beraber, Mısır'ın, Süveyş kanalının ve Mısır'daki yabancıların haklarının savunmasını üzerine alıyor ve Sudan üzerindeki kontrolü de elinde tutuyordu. Kral I. Fuad'ın bu bildirgeyi kabul etmesi, tam bağımsızlıktan yana olan Vefî liderleriyle arasının açılmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında da halk Vefî Partisini destekledi.

Manda döneminin 1922'de sona erdirilmesi ve demokratik bir anayasasının yayımlanması ile birlikte, bu protesto hareketi bir siyasal partiye dönüştü ve bundan sonra da krallığın yegâne gerçek partisi olarak kaldı. Öteki siyasal gruplar ise büyük bir taraftar kitlesi toplamayı başaramayan politikacı takımı tarafından kurulan daha ziyade küçük ihtilâf grupları idi. Bunlardan İhvan El-Müslim (Müslüman Kardeşler) gerçek bir siyasal parti olmayıp siyasetle de uğraşan dinî bir hareketti. Tam anlamıyla bir kitle hareketi olması nedeniyle bu grup, krallık döneminde Vefî'e karşı uzun vadeli bir tehdidi temsil etmiştir. Netice olarak 1924 ilâ 1949 arasında yapılmış olan bütün serbest seçimlerde Vefî Partisi liderliğini sürdürmüştür. Vefî Partisinin güçlü konuma gelmesi nedeniyle İngiltere ile Mısır arasındaki ilişkilerde sertlik hâkim olmaya başlamıştır. Arap milliyetçiliği bu ortamda daha fazla taraftar bulma imkânına sahip olmuştur. İngiliz varlığı esas itibarıyla bir dış ilişkiler sorunu olarak kalmıştır. Eski rejimin yerini almış olan yeni rejimin şekillenmesi yavaş olmasına rağmen, yine de

sağlam yapılı gözüküyordu. Bu yeni siyasal sistemde Hür Subaylar yürütme kurulunun on üç kurucu üyesi yüksek siyasî karar organını teşkil ediyordu. Az sayıdaki seçkin subaya daha sonra önemli görevler verilmiş ise de, onların nüfuz ve yetkisi icra yetkisine ortak olmalarına imkân vermemiştir. Mısırlı asker yöneticiler, iç politikada eski rejimle olan ilişkiyi birden bire kestiler; fakat, dış siyasette esastan çok şekil bakımından değişiklik getirdiler. Krallık zamanında dış siyasetle ilgili dört ana prensip şunlardı:

1. İngiltere'nin askerî varlığının sona erdirilmesi,
2. Arap Birliği ve İsrail'e karşı Arap mücadelesi faaliyetlerinin liderliği,
3. Batı ile Doğu arasındaki Soğuk Savaş'ta tarafsızlığın korunması,
4. Askerî alanda hızlı bir modernleşme.

Kral Fuad, Veft ile mücadele edemeyeceğini görünce 1930'da parlâmentoyu feshedip monarşik diktatörlük kurdu. İngiltere bu arada 1928, 1929 ve 1930 yıllarında üç defa Veft ile görüşmelere girişerek anlaşmaya çalıştı ise de başarı kazanamadı ve 1930'da görüşmeleri kesti.

1935 yılından itibaren İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Almanya tehlikesi, Orta Doğu'daki Arap milliyetçilik hareketlerine karşı İngiltere ve Mısır Kralı Fuad'ın tutumlarında değişikliğe neden oldu. 1935 yılı sonunda Kral Fuad 1923 Anayasasını tekrar yürürlüğe koydu ve dört ay sonra da öldü. Yerine oğlu I. Faruk geçti. 1936 yılında Mısır'da yapılan genel seçimlerde Veft liderleri ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler olumlu sonuçlandı ve İngiltere ile Mısır arasında 26 Ağustos 1936'da bir ittifak anlaşması imzalandı. On yıl için imzalanan bu anlaşma ile İngiltere, Mısır'dan çekiliyor, ancak kendisinin imparatorluk yolu olan Süveyş kanalında devamlı olarak asker bulundurmak hakkını alıyordu. Ayrıca İngiltere, Mısır'ın bir saldırıya uğraması hâlinde savunmasını da üstleniyordu. 1937 yılında Mısır'da kapitülâsyonların kaldırılmasını müteakip, Mısır Milletler Cemiyetine üye olmuştur.

5. Ürdün

İki Avrupalı Müttefik Fransa ve İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sonunda Filistin ve Suriye-Lübnan arasında bir sınır çizmek için görüşmelere başladıklarında Fransa sert tutumu nedeniyle İngiltere ile anlaşamamıştı. Filistin

sınırlarına ilişkin müzakerelerin gündeminde Ürdün ve Yarmuk nehirlerinin kaynakları vardı. Fransa, bunları kendi himayesi altında olan Suriye-Lübnan bölgelerine almak konusunda diplomatik bir başarı sağlamıştı. İngiliz mandası altında bulunan Filistin bölgesinde büyük bir alanı oluşturan ve seyrek bir nüfusa sahip bulunan Maverai Ürdün aşiret yaşamı ve yapısı bakımından Arabistan'a daha yakındı. Fransızlar Şam'da Faysal yanlısı milliyetçi grupları dağıttıktan sonra Ürdün bölgesinde hak iddia edebilecek duruma gelmişlerdi. Ancak İngiltere, Siyonistleri ve Arap milliyetçileri Fransa'ya karşı kullanmayı başarmış ve Maverai Ürdün bölgesinde nüfuzunu artırmıştır. Abdullah, İngiltere'ye yardımcı olmak istediğini Lawrence'nin ortaya koyduğu İngiliz-Haşimî Anlaşmasını imzalayarak göstermiş oldu. Lawrence, Abdullah liderliğinde bir Ürdün çözümünün en az para ve askerle olabileceği konusunda Winston Churchill'i ikna etmişti. Abdullah Ürdün valiliğinde birkaç gün geçirdikten sonra gelecek hakkındaki plânlarını değiştirmeye ve Suriye tahtına çıkmayı amaçlamıştı. Ancak Abdullah'ın Ürdün'ün hükümdarı olarak bırakılması İngiltere'nin Balfour Bildirgesi ile ilân ettiği Yahudi devleti düşüncesinden ayrılmak anlamına geliyordu. Milletler Cemiyetinin Filistin mandasını İngiltere'ye veren kararında Balfour Bildirgesi politikası bulunuyordu. Siyonist liderler daralan doğu sınırlarının Yahudi devletinin kuruluşuna engel olacağı düşüncesindeydiler. Özellikle İngiltere'nin Fransa ile Filistin ve Suriye-Lübnan sınırını çizerken kuzey sınırlarından da toprak vermiş olması kendilerine kalan bölgeyi küçültmüştü. Ancak, Ürdün konusunda idarî bölünmeye itiraz etmemişlerdir. İngiliz Sömürge Başkanlığının görüşleri de bu doğrultuydu. Churchill'in Mart 1921'de gittiği Kahire ve müteakiben Kudüs'te düzenlenen konferansın ardından İngiltere Parlâmentosunda Orta Doğu'nun nasıl şekilleneceği konusunda yaptığı konuşma ileride İngiltere'nin dış politikasını şekillendirmesi açısından önemlidir. Churchill Orta Doğu ülkelerinin yönetimini Şerif Hüseyi'in oğulları ile Arabistan'ın Necid bölgesinde Suudîler arasında paylaşılmasını önererek şunları ifade etmiştir: "Genel hatları ile Araplara karşı iki türlü siyaset uygulamak mümkündü. Bunlardan birincisi, onları bölerek, millî arzularını caydırarak ve birini diğerine karşı oynayarak Arap ırkını idare etmek... İkincisi ise Arap ırkına ve Arap

liderlere söz verdiğimiz gibi onları, lâıyk olduklarını ispatlayabildikleri takdirde, çok eskiden olan kültür ve şaşaya kavuşturmak... Biz ikinciı seçtik... Bu çerçevede, Arabistan'da Mezopotamya ve Ürdün için Şerif (Hüseıın ve iki oğlu), Necid bölgesinde ise onların rakibi olan Suudî çözümünü tercih ettik... Mezopotamya masrafları orasının gelirleriyle karşılanacaktır... Suudilere ancak bir tabur Hintli askerin masrafı olan yıllık 60.000 İngiliz lirası verilerek Arabistan çöllerindeki asayışı sağlayacağız... Filistin'de Siyonist hareket yüzünden doğan Yahudi-Arap çatışmalarının yarattığı sıkıntı bulunmaktadır ve bu nedenle orada malî tasarrufa gidilememiştir... Fakat Yahudilere verilmiş sözler bulunmaktadır... kurulan tüm bu Orta Doğu düzeninin devam ettirilebilmesi ve alınan tasarruf önlemlerinin korunabilmesi mutlaka Türkiye ile barışçı ve kalıcı bir çözüme varılmasına bağlıdır... Rakip olarak davranacak bir Türkiye, Kürdistan ve Mezopotamya'nın düzenini bozacak, tüm Arap dünyasını karıştıracaktır. Türkiye ile barış İngiltere'nin birinci öncelikli ve en yüksek hedefi olmalıdır. Zira bu olmadan İngiltere 1919'un ağır koşullarına dönecektir ve bunun telâfisi mümkün değildir.”

1922'de Abdullah'ın Ürdün yönetiminin başına getirilişinden hemen bir yıl sonra Vehhabî Kardeşlik Örgütü'ne mensup 4000 kişilik kuvvet sınırı geçerek Abdullah'a saldırdı. Baskıncılar Amman yakınlarında İngiliz uçakları ve zırhlı araçları ile dağıtıldı. İngiliz yetkililer Abdullah'ı bundan sonra bir çözüm değil, bir sorun olarak görmeye başladılar. Daha sonra bağımsız devlet olacak olan bölge yavaş yavaş Filistin'den ayrılarak tek bir Ürdün devleti olma kimliğine kavuşmaya başladı.

Kral Abdullah, 1928 yılında İngiltere ile Maverai Ürdün'de manda yönetimini kabul eden ve emirliğin dış egemenliğinin mandater devlet tarafından yönetilmesini onaylayan bir anlaşmayı kabul etmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda birçok devlet arasında varılan anlaşma gereğince, Haşimî ailesine mensup olan Hicaz Kralı Hüseıın'ın dört oğlundan üçü, her biri bir hanedan teşkil etmek üzere, ayrılmıştır. Emirliğin yönetiminde yardımcı olması için Abdullah, yıllar geçtikçe, Maverai Ürdün'den olduğu gibi Suriye ve Filistin'den de az sayıda yardımcı göndermiştir. Bunlar, yalnız krala karşı sorumlu bir siyasal

uygulama ve yönetim müessesesi olan Bakanlar Kuruluna aday sağlamakta idiler. İçerisinde bakanların da yer aldığı Yasama Meclisi, gerçekte bir danışman organı olarak hizmet görüyordu. Emirlik anayasasının yerini alan 1946 tarihli krallık anayasası, seçimle meydana gelen Temsilciler Meclisinin yarı büyüklüğünde atama ile meydana gelen bir Eşraf Meclisi, veya Senato ile iki meclisli bir parlamenter sistem meydana getirmek suretiyle, Hükûmetin şekline ait uygulamayı tadil edilmiş bir biçimde yeniden kapsamına almıştır. Filistin'deki manda yönetiminin orta tabaka ve köylü olarak ortaya çıkardığı bu halk, gerçek anlamıyla onları temsil etmeye uygun gelmeyen bir siyasal sistem içerisine aktarıldı. Ürdün'deki Filistinliler, kendilerini yönetmekte olan toplumdan daha üstün olduklarına, Suudî Arabistan'daki Hicazlılardan da fazla inanıyorlardı. Batı Yakalılar, hiç kuşkusuz nehrin diğer yakasındaki vatandaşları bilmedikleri birçok kamu hizmetlerini bilmekte ve Ürdün Hükûmetini ilkelliği nedeniyle eleştirmekte idiler. Siyasal sistemin değişime uğraması isteğinde bulunan Haşimî aleyhtarları Filistinliler, kişisel yönetim yerine demokrasiyi getiren prensiplere, İsrail'in ortaya çıkması ve kendilerinin yer değiştirme sonucunu doğurmuş olan savaşın zararlarını bir çözüme ulaştıran asıl amaçtan daha az ilgi göstermişlerdir. Onlar, Ürdün rejimini ellerine geçirebildikleri takdirde, aynı zamanda yeniden İsrail politikasına dönebileceklerine ve Filistin sorununu kesin olarak kendi lehlerinde halledebileceklerine inanmış bulunuyorlardı.

Ürdün'ün bağımsızlığını kazanmasından (1946) sonra da askerî ve ekonomik açıdan İngiltere'ye bağımlılığı devam etmiştir. Batı yanlısı siyaset izleyen Ürdün yönetimi, Türkiye ile ilişkilerinde de daha sıcak bir tutum izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda Sovyet tehdidiyle karşılaşan Türkiye, Orta Doğu ülkelerinden Batı yanlısı siyaseti tercih eden Irak ve Lübnan'ın yanı sıra Ürdün ile de dostluk ilişkilerine devam etmiştir. Buna uygun bir şekilde Türkiye Ürdün Kralı'nı ülkeye davet etmiş ve bu daveti kabul eden Kral, ziyaretin ardından 11 Ocak 1947 tarihinde Türkiye ile "Dostluk Anlaşması"nı imzalamıştır. Bu yakın dostluk ilişkilerinden rahatsızlık duyan Mısır, Suriye ve Suudî Arabistan Türkiye'nin girişimleriyle Ürdün Kralı Abdullah'ın Irak ve Ürdün'de yaşayan Haşimîler vasıtasıyla Büyük Suriye emelini gerçekleştireceklerinden endişe

duydular. Kral Emir Abdullah İbn Hüseyin, Nisan 1949'da İsrail'le, komşu Arap Filistinine ait 2000 mil karelik bir toprak parçasını krallık himayesine veren bir mütareke imzaladı. Bir yıl sonra Kral Abdullah Ürdün Meclisinin tavsibiyle bu bölgeyi resmen ülkesine ilhak etti. Böylece Krallığın nüfusunu üç katına çıkardı. Bundan sonra Maverai Ürdün ismi kısaltılarak yalnızca Ürdün oldu.

Yerinden ayrılmış ve yurdundan kopmuş mülteci durumundaki Filistin halkı doğuya doğru harekete geçmişti. Batı Yakası, kendi Filistinli safiyetini büyük ölçüde koruyordu. Büyüyen krallığın başkenti Amman, en önemli siyasal değişime uğradı. 1948 yılında 30.000'den fazla bir nüfusu olmayan bir kasaba durumundan zaman içinde (30 yıl içinde birden bire 250.000'e yaklaşan nüfusu ile) ülkenin en büyük kenti hâline geldi. Ammanlıların belki de üçte ikisini veya daha fazlasını eski Filistinliler oluşturuyordu. Yeni egemen olan devletlerin pek çoğunun başkentlerinde olduğu gibi, Amman'da, genişleyen bürokraside ve siyasal gücün kaynağında toplanan ticarî, malî ve kamu kurumları girişimlerinde iş arayan işçileri kendine çekti. Filistinliler, başkentlin sakinleri olarak şikâyetlerini doğrudan doğruya Hükûmetin dikkatine sunabilmişlerdir. Filistin siyaseti üzerindeki kavga da diğer sorunlarla karışık bir hâl almıştı. 1950'lerin ortalarından itibaren Mısır ve Suriye, Arap dünyasının her yerinde İngiliz ve (Fransız) emperyalizmini sona erdirmek için girişilen ortak mücadelenin bir bölümü olarak, Ürdün'de cumhuriyetçiliği teşvik ediyorlardı. Bu ortak mücadele Mısır'da, Abdülnâsır'ın Arap Birliği hareketindeki liderlik rolü ile ustaca gizlenmek suretiyle, bir genişleme politikasına bağlanmıştı. Öte yandan, Suriye'nin Ürdün'e olan antipatisi Haşimî krallığı ile olan ve Abdullah'a kadar uzanan özel rekabetleri nedeniyle pekişmişti. Pek çok Suriyeli, Abdullah'ı Mümbit Hilâl'de bir Arap Birliği için çeşitli plânlarla liderlik mücadelesine giren biri olarak görmüştü. Suudîlerin 1929'lerde Hicaz'ı fethetmelerinden çıkan Suudî-Haşimî hanedan kavgaları nedeniyle, Suudî Arabistan, Ürdün'de monarşinin yıkılmasını teşvik konusunda ilk önce Mısır ve Suriye'ye katılmıştır.

B. İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Savaş Dışında Kalma Gayretleri

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın galip geleceği

düşüncesiyle hataya düşmüş ve hazırlıksız bir şekilde kendini savaşın içinde bulmuştur. Almanya İmparatoru II. Wilhelm gibi Hitler de Türkiye'nin kendi saflarında harbe iştirak etmesini istiyorlardı. İsmet Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmama politikalarının ülkelerine verdiği zararı çok yakından müşahede etmişlerdi ve aynı hataya düşmemek için geçmişteki acı tecrübeleri daima göz önünde bulunduruyorlardı.

1923'ten 1930 yılına kadar Türk Hükûmeti, Lozan Antlaşması'ndan geriye kalan sorunlarını çözümlenmeye çalışırken bir yandan da Sovyet Hükûmeti ile dostluğunu ilerletmeye gayret etti. 1930-1938 yılları arasında İtalya'nın Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de oluşturduğu tehditlere karşılık olarak Türkiye bazı anlaşmalar yapmıştır. 9 Şubat 1934'te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında "Balkan Atlantı"; 8 Temmuz 1937'de Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında "Sadabat Paktını" imzalanmıştır. Ayrıca, yine İtalyan tehlikesine karşı 1936 yılında Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve İngiltere arasında "Akdeniz Paktı" kurulmuştur. Türkiye bu anlaşmalarla, dış tehditlere karşı güçlü bir ittifak meydana getirmiş oldu. Savaştan önce Türkiye'nin politikası belirginleşmeye başlamıştı. Almanya ve İtalya'ya karşı denge siyaseti sürerken Batı ittifakının önemli aktörlerinden Fransa ve İngiltere'nin yanında yer alma hususu ön plâna çıkmaya başlamıştı.

Habeşistan savaşı sırasında Milletler Cemiyeti (BM) çerçevesinde Akdeniz Anlaşması İngiltere ile Türkiye arasında imzalanmıştır. Sovyetler Birliği'nin 1936'da Montreux Boğazlar Konferansı'ndaki tutumu Türkiye'yi Batı ittifakına iten sebeplerden biri olmuştur. 1936 Boğazlar Konferansı sırasında gizli tutulan görüşmelerde Boğazlar'ın Türkiye ile Rusya tarafından ortak savunulması talebi gündeme gelmiş ve Türkiye bunu reddetmiştir. Türkiye'nin tepkisini ölçen bu tutum Türkiye'yi İngiltere ile ittifaka yöneltmiştir. 1937 yılında Lyon-Cenevre Anlaşmaları'yla İtalya'nın korsan eylemlerine karşı İngiltere ile bir anlaşma daha yapılmıştır. Arkasından 19 Ekim 1939'da Ankara'da aralarında Fransa'nın da bulunduğu "Üçlü Savunma İttifakı" imzalanmıştır.

1930'lu yılların başından itibaren siyasî ve ekonomik nedenlerle mevcut

durumunu değiştirmek isteyen Mussolini yönetimindeki İtalya, gittikçe güçlenip saldırgan tutumunu sürdürürken, aynı siyasî emelleri benimseyen Hitler ve Partisi, Almanya'da egemen duruma gelmeye başlamıştı. 1931 yılında Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesiyle formüle ettiği Türkiye'nin dış siyasası Batılı devletlerin özellikle, ABD'nin önem vermeye başladığı bir görüş olarak benimsenmeye başlandı. 1932 yılında Amerikalı General Mac Arthur'un Türkiye'ye gelerek Atatürk'le görüşmesi, bu çerçevede, Türkiye-ABD yakınlaşmasının önemli adımlarından biri olmuştur. Çünkü zamanlama olarak bu ziyaret Türkiye'nin gittikçe Sovyetler'den uzaklaştığı ve Batı'ya daha çok yakınlaştığı bir dönemde gerçekleşiyordu. Yalova'da yapılan karşılıklı görüşmede Atatürk'ün, yaşanmakta olan siyasal bunalımın yeni bir dünya savaşına neden olacağını ve bu savaştan Sovyetler Birliği'nin en kârlı ülke olarak çıkacağını ve komünizmin yayılacağına dair yorum ve tahminleri Mac Arthur'u derinden etkilemişti. Mac Arthur, ileriki yıllarda bunların gerçekleştiğini tek tek görerek Atatürk'ün ileri görüşlülüğüne yakından şahit olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı aslında dünyayı tekrar şekillendirme savaşıydı. Birinci Dünya Savaşı'nda dengelerin yerli yerine oturmaması ve Almanya'nın bu savaşta Versay Anlaşması ile ağır sonuçlara katlanmak zorunda kalması ve buna daha sonra karşı çıkarak tekrar konumunu güçlendirme arzusu etkili olmuştu.

Türkiye'nin savaşa girmek için kadar askerî ve ekonomik şartları müsait değildi ve savaşa girmesi durumunda modern bir savaşın icap ve imkânlarını kaybedecekti. Gümrük bağımsızlığına ancak 1929 yılında kavuşan Türkiye, bu sefer aynı yıl dünya çapındaki iktisadî buhranla karşı karşıya kalmıştı. Bazı tarım ürünlerinin ihracatında % 90 arasında düşmeler yaşanmıştı. İktisadî buhrana rağmen Türkiye 1930-1938 yılları arasında demir yollarının yabancıardan devralınarak devletleştirmesini sağlamıştı. Bunun yanı sıra sanayi siyaseti gelişmiş ve "savunma sanayii"nin gelişmesi için her türlü imkân seferber edilmişti. Bütçe dengesi, paranın değerinin korunması ve dış ticaret dengesinin muhafaza edilmesi konuları bu yıllar arasında başarıyla sürdürüldü. Ancak, yatırımlar ve sanayi ürünlerinin ihracatı çok düşük seviyede bulunuyordu. İstanbul, İzmir ve İskenderun'da yer alan akaryakıt depolarının depolama

kapasitesi 100.000 tondan ibaretti. Bu kapasite, savaş sırasında ancak bir haftalık ihtiyaçı karşılayabiliyordu. Ülkede sanayi için çok gerekli olan demir ve petrol üretimi mevcut değildi. Karabük'te demir üretimi için yüksek fırın ancak 11 Eylül 1939'da açılabilirdi. Trakya'da Çakmak hattı için düşünölen beton koruganlar için çimento üretimi yetersizdi. Ülkenin yıllık çimento üretimi 380.000 ton civarındaydı. Bunu da İstanbul'da bulunan iki adet çimento fabrikası sağlıyordu. Orduda motorlu araç sayısı hem az hem de 28 çeşitti. Bu durum araçların bakım ve ikmalini son derece zora sokuyordu. Bütün göstergeler Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Türkiye'nin önemli problemlerle karşılaşacağını gösteriyordu.

Alman Silâhlı Kuvvetlerinin Polonya seferine ilişkin hazırlıkları 1939 Nisan ayında başladı. Almanya ile Polonya arasında söylenen olumsuz beyanatlar Ağustos ayının başında gerginliğini artırdı. Polonya Hükümeti 4 Ağustos'ta Danzing Senatosuna gümrük müfettişlerinin kasıtlı olarak hizmetleri engellediklerinden ötürü bir nota verdi. Almanya da buna karşı bir notayla cevap verdi. Karşılıklı notalar işin ciddiyetini iyice artırıyordu. 22 Ağustos 1939 tarihinde Hitler komutanlarla yaptığı konuşmada Polonya hakkında şunları söylüyordu: "Polonya ile ilişki dayanılmaz bir hâl aldı. Benim şimdiye kadar izlediğim politika, ulusun fikrine ters düştü. Polonya'ya yaptığım öneriler konusunda (Danzing ve Koridor meseleleri) İngiltere'nin müdâhalesiyle güçlükler çıkarıldı. Polonya bize ses tonunu değiştirdi. Oluşan gergin duruma sürekli tahammöl edilemez. Hareket inisiyatifi baskısına izin verilemez. Hareket zamanı hâlen 2-3 yıl sonrakinden daha elverişlidir. Bana ya da Mussolini'ye yapılacak bir suikast, durumu aleyhimize çevirebilir. Sonsuza dek karşılıklı silâh tetikte beklenilemez" diyerek Polonya'ya saldırmayı plânlıyordu. Devamla, "Biz şu anda savaşmak ya da er geç imha edilmek gibi iki çetin alternatif karşısında bulunuyoruz." diyordu.

1 Eylül 1939 tarihinde Polonya'ya saldıran Alman orduları kısa zamanda Polonya'yı işgal etti. İttifaka rağmen İngiltere ve Fransa, Polonya'nın yardımına gidememiştir. Polonya'nın parçalanacağını gören SSCB, 17 Eylül'de Polonya'daki Ukraynalıları ve Beyaz Rusları korumak maksadıyla Polonya'nın bir bölümünü işgal etti. Böylece, 27 Eylül 1939'da Polonya tamamen işgal

ediliyordu. Finlândiya'dan toprak talebinde bulunan Rusya bu isteğine olumsuz cevap alınca Finlândiya'ya 30 Kasım 1939'da taarruz etti. Finliler, 3,5 ay Ruslara direndiler ve ağır zayıatlar verdirdiler. Nihayet, SSCB ile bir anlaşma yaparak topraklarının küçük bir bölümünü (Carelie, Berzahı ile Viborg ve Hanko yarımadalarını) Rusya'ya bırakmak zorunda kaldılar. Harbin ilk yılında Almanlarla iş birliği yapan Rusya böylece az da olsa topraklarını genişletmiş oldu. Savaşın başında Batı Avrupa'da kara harekâtı ön plâna çıkarken Alman denizaltılarının İngiliz denizatlılarını hedef alan saldırıları savaşın etki alanını genişletmeye başlattı. Almanya, bu kez 9 Nisan 1940'ta Norveç'e taarruz etti ve askerî harekâtta fazla direnmeyle karşılaşmadığı için kısa sürede Norveç'i teslim olmaya mecbur bıraktı. Ardından Danimarka'ya saldıran Almanya, karadan ve havadan yaptığı kuşatmalarla Danimarka'yı da istilâ etti. Almanya'nın aralık vermeden sürdürdüğü taarruzlarının bu kez hedefi Hollânda oldu. 10 Mayıs'ta başlayan harekâtı müteakiben büyük kentleri bombalama tehdidinde bulunan Almanya karşısında Hollânda 14 Mayıs 1940'ta teslim olduğunu açıkladı.

Fransız Hükûmeti, 11 Haziran 1940'ta Paris'ten çekildi. 12 Haziran'da Başbakan Poul Reynaud, Amerikan yönetimine şu acil telgrafı çekiyordu: "Düşman Paris kapılarına dayandı! Bütün vasıtalarla acele yardım ediniz".

Alman orduları, 15 Haziran 1940 tarihinde Fransa'nın ünlü Maginot hattını kısa sürede geçerek Paris'e girdi. Fransa kabinesi kendini feshetti ve Fransız Mareşal Petain Başbakanlığa getirildi. Petain, Almanlarla mütareke yapmayı talep etti. ABD Başkanı Roosevelt, 18 Haziran'da Fransa yönetiminin çağrısına şu cevabı veriyordu: "Avrupa kıt'asına asker gönderemem. Diğer bütün yardımlar yapılacaktır."

Fransa'nın uğradığı yenilgi karşısında İngiltere Başbakanı Churchill şunları söylemiştir: "Fransa'dan gelen haberler çok fenadır. Bu müthiş felâketin çöktüğü cesur Fransız milletine acıyorum. Fransız milletine olan hissiyatımızı ve Fransa dehasının tekrar dirileceğine olan imanımızı hiçbir şey değiştiremez. Fransa'da olup bitenler İngiltere'nin hedefini de değiştirmemiştir. Şimdi, dünya davasının müdafaası için silâhı elinde tutan yegâne şampiyonlar biziz. Bu büyük şerefe lâyık olduğumuzu göstermek için elimizden geleni yapacağız. Ada'mızı,

ocağımızı, müdafaa edeceğiz. Ve beşeriyet Hitler afetinden kurtuluncaya kadar etrafımızda Büyük Britanya İmparatorluğu olduğu hâlde yenilmez bir tarzda harp edeceğiz. Eminiz ki, sonunda her şey intizama girecektir.”

1940 Temmuz ayındaki önemli olaylardan biri üç Baltık devleti Litvanya, Letonya ve Estonya parlâmentolarının aynı günde (21 Temmuz) toplanarak Sovyetler Birliği'ne iltihâk etme kararı almaları ve bunun Sovyetler tarafından kabul edilmesi olmuştur. Bu girişim Sovyetler Birliği'nin büyük denize çıkmak için öteden beri arzuladığı stratejisini gerçekleştirmesi anlamına geliyordu.

9 Ekim 1940'ta ABD, Washington Türk Büyükelçisine ABD-İngiltere-Türkiye-Sovyetler Birliği ve gerekirse Yunanistan ve Bulgaristan'ın dâhil olduğu bir bloğun kurulması önerisinde bulunuyordu. Ancak, ABD bu blokla savaşa girmeyi henüz taahhüt etmiyordu. İsmet İnönü, savaşın gelişmesinden sonra yaptığı basın açıklamasında, “Hükûmetimiz muhtelif vesilelerle arz etmiştir ki, Türkiye'nin hudutları dışında bir karış toprakta gözü yoktur, bir hakkı ihlâl niyeti yoktur. Bize emniyetimize o emniyetle müteradif olan hayatî menfaatlerimize tecavüz niyetinde olmayan hiçbir devlet, bizim siyasetimizden endişe ve bizi hakkımızın mahfuziyetini istediğimizden dolayı muaheze edemez.” demek suretiyle Türkiye'nin dış politikasının sınırlarını çiziyordu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Aralık 1941 tarihinde TBMM açış konuşmasında, savaşın bütün Avrupa, Asya ve Afrika'ya kadar genişlediğini belirttiikten sonra, “Çevremizde meydana gelen askerî hareketler bizim uyanık durumda bulunmamız gereğini son derece artırmış, taahhütlerimize ve dostluklarımıza bağlılık çerçevesi içerisinde şerefimizi ve emniyetimizi koruyan barış arzumuz dış siyasetimizin ana dayanağı olmuştur.” diyerek barışa vurgu yapmıştır. Böylece Türkiye'nin bu büyük savaş içinde en önemli politikası tarafsız kalmak ve savaşa iştirak etmemek şeklinde özetlenebilir.

İkinci Dünya Savaşı başlarken Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sadece dostluk ve saldırmazlık paktı anlaşmaları mevcuttu. Almanya ve onun karşısında olan başta Fransa ve İngiltere ile de bir ittifak anlaşması imzalanmamıştı. Dışişleri Bakanı Saraçoğlu'nun Moskova temasları sırasında Rusya,

Çanakkale’de Türkiye ile ortak savunma üslerini kurma çağrısında bulunuyordu. Türkiye’nin bunu kabul etmesi durumunda Rusya’nın karşısında yer alan Almanya’ya karşı ister istemez Türkiye’nin bir cephe açması söz konusu olacaktı. Bunun ise Türkiye’ye getireceği hiçbir siyasî ve askerî fayda yoktu. Hatta, Almanya Balkanlara indiğinde Trakya-İstanbul ve bütün Batı Anadolu ister istemez Almanya-Sovyet çatışması için bir savaş cephesi hâline gelecekti.

İkinci Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla beraber 5 Eylül 1939 tarihinde ABD, savaşta tarafsız kalmak maksadıyla bir tarafsızlık beyannamesi yayımladı. Ancak, 21 Eylül’de ABD Başkanı Roosevelt bu yasanın silâh ambargosunu ertelenmesini ve yerine “Peşin Ödeme ve Taşıma Kanunu”nun 4 Kasım 1939’da Kongrede onaylanmasını sağladı. İngiltere Başkanı Churchill’in isteği üzerine 2 Eylül 1940’ta “Muhrip-Deniz Üssü Alışverişi” ile Avrupa’da kiraladığı üslere karşılık 50 adet muhrip gemiyi İngiltere’ye teslim etti. ABD, İngiltere ve Kanada arasında yapılan gizli müzakereler sonucunda “önce Avrupa” stratejisi benimsendi. ABD’nin savaştan kaçınması zor görünüyordu. 4 Eylül 1941’de Amerikan Greer Muhribi Alman U.652 denizaltı tarafından batırıldı. Roosevelt, Alman denizatlıları için “görüldüğü yerde vurun” emrini vermek zorunda kaldı. Alman saldırıları devam etti. 17 Ekim’de Kearny muhribi, 30 Ekim’de Salinestenker gemisi ve Reuben James muhribi batırıldı.

1941 yılında Türkiye’nin Trakya hududuna yaklaşan Alman orduları karşısında Türkiye, Meriç üzerindeki köprüleri imha etmek zorunda kaldı. Almanya, Rusya’ya saldırı öncesinde Türkiye ile saldırmazlık anlaşmasını imzalamayı önerdi. Çünkü, Türkiye’den emin olarak Rusya’ya saldırmak istiyordu. Türkiye, Müttefiklerin olumlu görüşünü alarak anlaşmayı imzaladı.

Hitler, Türkiye sınırlarına yaklaşması üzerine Türkiye’nin endişesini gidermek ve Müttefiklerin yanında yer almaması için 28 Şubat 1941’de İsmet İnönü’ye bir mesaj gönderdi. Bu mesajda Almanya’nın Türkiye’ye saldırmayacağı belirtiliyordu. İsmet İnönü, verdiği karşı cevapta (17 Mart 1941) Türkiye’nin ne Almanya ne de Müttefiklerin isteklerine boyun eğmeyeceğini Türkiye’nin hareket şeklini sadece kendisinin belirleyeceğini bunun dışında her türlü saldırı ve isteğe karşı koyup savunacağını açıkça bildirdi. Tehditle Türkiye’yi yanına

çekemeyeceğini anlayan Almanya bu kez (12 Mart 1941) Edirne ve Batı Trakya topraklarıyla Ege'de kıyılara yakın adaların Türkiye'ye bırakılacağı vaadinde bulundu. Türkiye için önemli olan Almanya'nın saldırısını önlemektir. Bunun için sadece Almanya ile bir "Dostluk Anlaşması" yapıldı (18 Haziran 1941). Batı ve güney sınırlarını emniyete alan Almanya bu kez 22 Haziran 1941 tarihinde Rusya'ya saldırdı. Stalin, Batı ittifakında yer almak üzere daha önce ABD ve İngiltere arasında imzalanan "Atlantik Beyannamesi"ne katıldığını ilân etti (24 Eylül 1941). Böylece SSCB, beyannamenin öngördüğü; toprak isteğinde bulunmama, ulusların razı olmayacağı sınır düzenlemelerinde bulunmama, ulusların hükûmet şekillerini özgürce seçme haklarını tanıma ve uluslararası ekonomik iş birliğinin sağlanmasına katkıda bulunma ilkelerini aynen kabul ediyordu. Kasım 1941'e kadar "Yıldırım Harbi"yle Avrupa'nın hemen hemen tamamını boyundurluk altına alan Almanya, Rusya'nın derinliklerinde hem Rus ordusuyla savaşırken bir yandan da soğuk kış şartlarıyla mücadele etmeye başladı. İkmal kaynaklarından uzaklaşan Alman orduları ileri harekâtını Moskova önlerinde durdurmak zorunda kaldı.

Savaş yıllarında Türkiye, Rusya, Çin ve Orta Doğu ülkelerine resmî bir ziyarette bulunan ve bölgeler hakkındaki intibalarını ABD Başkanı Roosevelt'e aktaran Wendell Willkie, Türkiye'de yaptığı temaslar sırasında Türk yöneticilerinin ve Türk halkının savaşa karşı görüşlerini şu sözlerle ifade ediyordu:

"Modern Türkiye, gençliğine, halkının hürriyet ve müstakil idare bakımından tecrübesizliğine rağmen uğruna behemehâl çarpışılacak varlıklara sahip bir memleket. Bu, konuştuğunuz adamların yüzünde okunuyor, söylediklerinde duyuluyor ve bunu, Ankara gibi yeni şehirlerinde, gördüğümü söylediğime benzer eski köylerinde büyük harflerle yazılı bulursunuz. Fakat gayet tabii olarak Türkler harp etmek istemiyorlar. Bir istilânın kurdukları bu yenilikleri feci bir surette yıkacağını gayet iyi bir şekilde idrak ediyorlar. Türkiye küçük bir devlettir. 16 milyon nüfusunun, kendi sınırları dışında ihtirasları olmadığı gibi, bu dünya harbinde teraziye ağır basmak hususunda da hayaller beslemiyorlar. Böylelikle silâh altında bir tarafsızlık siyasetini güdüyorlar. Geçen sonbaharda Türk

ordusunda silâh altında bir milyondan fazla asker vardı. Kurdukları askerî mekanizma, azim ve talim ve terbiyesi sayesinde, bazı sahalardaki modern malzeme eksikliğini önleyebilecek mahiyettedir. Ben, Erkânıharbiye Reis Muavini ile bizzat konuştum. Askerlerini, nöbet beklerken, manevrada, askerî mekteplerde, memlekette gittiğim her yerde bizzat gördüm. Bunlar bende Türkiye'yi şark fütuhâtı için fazlasıyla hürmete değer bir tesir bıraktı. Türk askerini görmekten başka, memleketin hükûmet önderleriyle de uzun uzadıya konuştum. Türkiye'de tek bir fert görmedim ki, bana sulh ve emniyetlerini tehlikeye koyacak her hangi bir tehdit karşısında acı, azimkâr va âdeta vahiyane bir mücedeleden başka bir şey yapacaklarına dair en ufak bir emare göstermiş olsun. Eminim ki bu, ziyaretçi bir ecnebinin gözünü boyamak için ortaya sürülmüş bir masaldan ibaret değildir. Türkiye Başvekili, kaabiliyetli ve çekici bir şahsiyete malik Bay Saraçoğlu ile konuştum. Hariciye Vekâletinde Bay Saraçoğlu'nun yerini alan bilgin ve mümtaz diplomatları Numan Bey'le konuştum. Diğer birçok hükûmet âzalarıyla Türk gazetecileriyle, askerler, köylüler ve amelelerle konuştum. Ve bütün bu adamların bana söyledikleri hep aynı şeydi: 'Biz harp etmek istemiyoruz. Başkasının harbinden de hiçbir hisse istemiyoruz. Fakat bilin ki sınırlarımızı geçecek ilk yabancı askerini vuracağız ve dağlarımızda, yollarımızın kıyılarında, ormanlarımızda son kurşunu atmazdan evvel ortalık bir yığın yabancı ölüleriyle dolacaktır.' Hep 'yabancı' dan bahsediyorlar ve ne istikametten gelirse gelsin, memleketlerine hücum edecek herhangi bir memlekete karşı savaşmak azminde ısrar ediyorlardı. Fakat söylememelerine rağmen, asıl korkularının bir istikamette olduğu barizdi: Bugün bizden, bizim gibi onların da Müttefikleri olan İngilizlerden, Rusya'nın nihaî gayelerini bir hayli düşünmekle beraber, harpten başını kaşıyamayan Ruslardan korkmuyorlardı. Asıl endişeleri garptan, son birkaç sene içinde kurularak Avrupa'da ağır basan ve memleketleri üzerinden Asya'ya taşmaya meyilli kudretten doğuyordu." Wendell Willkie, gezi sonunda hazırladığı raporunda Türk halkının savaşa girmeme konusunda kararlı olduğunu ve savaşmak zorunda kaldıklarında ise Türk halkının ülkelerini son fert kalıncaya kadar savunmaya azimli olduğunu Amerikalı yetkililere iletmiştir.

Diğer taraftan Pasifik cephesinde Japon Meclisi ve Japon İmparatoru 5 Kasım'da aldığı kararla deniz-hava ve kara harekâtını kapsayan harekât plânını kabul ediyordu. Japonların 7 Aralık 1941'de Amerikan deniz üssü Pearl Horbor'a taarruzu ABD'nin hemen (8 Aralık) Japonya'ya savaş ilân etmesine neden oldu. Böylece, kıt'a harbi, dünya harbine dönüşmüş oldu. Pearl Horbor baskının yapıldığı gün Japon orduları, Tayland'a girdi ve ertesi gün Bankok'u işgal etti. Ayrıca, Filipinler'e bir taarruz gerçekleştirdi. Tam altı ay Japonlar zafer üstüne zafer kazandılar. Denizaşırı ülkelerde toprakları bulunan İngiltere ve Hollânda topraklarının elinden çıkışına seyirci kalmak zorunda kaldılar.

İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan Hitler'in orduları tarafından işgal edilmişti. Alman orduları Yunanistan'da yiyecek depolarını ele geçirmiş ve halkın yiyeceğine de el koymuştu. Rumlar sabah yataklarından kalktıklarında komşularına "günaydın" demeden önce, "Bugün yiyeceğiniz var mı?" diye soruyorlardı. Açlıktan ve dolayısıyla hastalıktan her gün ortalama 2000 kişi ölüyordu. Türk Devleti, komşusundaki bu acıya seyirci kalmadı. Binlerce tonluk yiyecek yardımını deniz yoluyla ve "Kurtuluş" isimli gemisiyle Yunanistan'a taşıdı. Türk halkı, alicenâp bir millet olarak yine görevini yerine getirdi. Yunan basını ve Yunan halkı Türkiye'nin bu yardımını hiç unutmayacaklarını söylüyorlardı. Ancak, bu acı tecrübelerin üzerinden (fazla bir zaman olmayan) 10 yıllık bir süre geçtiğinde bu sefer Kıbrıs'ta Türklere karşı katliam hazırlıklarına başladılar.

İran'ın İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından hemen önce SSCB ve İngiltere'nin müdâhalelerinden kurtulmak amacıyla ortaya koyduğu kararlı siyaset, Almanya ile yakınlaşmasına neden olmuştu. İran, İkinci Dünya Savaşı başladığında tarafsızlığını ilân etti. İngiltere, İran'a ülkesinde çok sayıda (2500) Alman vatandaşını bulundurmasından dolayı 28 Temmuz 1941 tarihinde bir ültimatın verdi. İran'ın kendi ülkesinde İngiliz nüfuzunu kırmak istemesi ve buna paralel İran'ın Almanya ile iş birliğine gitmesi üzerine Sovyet Rusya ve İngiltere 1921 yılında İran'la yaptıkları anlaşmaya dayanarak İran'a müdâhale etme hazırlığına giriştiler. ABD Büyükelçisi Dreyfus, 1 Ağustos 1941 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporunda İngiltere'nin Alman ittifakından ayrılması için İran'ı sert bir şekilde ikaz ettiğini ve mevcut durumun devam

etmesi hâlinde İngiltere'nin şiddete başvuracağını bildirmiştir. Sovyet ve İngiliz askerleri 1941 yaz sonlarında, Nazilerin Rusya'yı istilâya başlamalarından üç ay sonra İran'a girdiler ve İran askerî mukavemetini çok çabuk kırdılar. Tahran hariç olmak üzere, İngiliz askerleri güneyi, Sovyet askerleri de kuzeyi işgal ettiler. İran'ın başkenti Tahran işgalden hariç tutuldu. İşgalciler, hareketlerinin Alman casuslarını toparlamak ve ülkenin Nazilerin eline geçme ihtimaline engel olmak için plânlanmış olduğunu ilân ettiler. İngilizler aynı zamanda güneydeki petrol menfaatlerini de korumak arzusunda idiler. Fakat en önemlisi, Türk Boğazları savaş sebebiyle ikmal nakliyatına kapalı olduğundan, işgalci devletler Rusya için her mevsimde açık bulunan bir ikmal yolunu açmış oluyorlardı. Bu suretle, Türkiye'nin savaşa sokulması gerekçelerinden biri olan Boğazlar'dan geçişe alternatif olarak İran'dan bir yol açmış ve Türkiye üzerindeki baskılar bir ölçüde azalmış oldu. Bununla birlikte İran'ın işgali Türkiye'yi kaygılandırdı. Çünkü, Sovyetler'in denetiminde olan bir İran Türkiye'nin menfaatlerine aykırıydı. Bu bir anlamda Sovyetler'in Orta Doğu bölgesini doğrudan kontrol altına alma anlamına geliyordu. Çünkü İran, Sovyetler'in Orta Doğu bölgesine fiilî olarak inmesini engelleyen tampon bir ülke konumundaydı.

9 Ekim 1940 tarihinde görüş alışverişinde bulunmak üzere Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, ABD Dışişleri yetkilisi Berle ile bir görüşme yapmıştır. Görüşmede Münir Ertegün, Balkanlar üzerindeki Alman tehdidi karşısında oluşturulması düşünülen Türkiye, Sovyetler Birliği, Yunanistan ve Bulgaristan'dan oluşan bloğa Amerika'nın destek verip vermeyeceğini sormuştur. Berle, bu öneriyi düşüneceklerini ancak, Amerika'nın Rusya ile yakın ilişkiye girmesi için Rusya'nın ABD'de yürüttüğü komünizm propagandasına son vermesini ve daha önce bağımsızlığını kazanan Litvanya, Estonya ve Letonya ile Finlândiya'nın bir kısım topraklarının iade edilmesi şartıyla kabul edebileceklerini belirtmiştir. Türkiye'nin tarafsız kalma ve Amerika'nın desteğini alma girişimlerinin ardında Türkiye'nin Sovyet çekincesi olduğunu düşünen İngiltere, bu çekincelerin dayandığı sebepleri ortadan kaldırtmak istemiştir. Bu amaçla Moskova ve Ankara'da görevli İngiliz büyükelçileri vasıtasıyla görüşmeler yapılmış ve bir ölçüde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında kısmî anlamda bir

yakınlaşma sağlanmıştır. Ancak ABD, Türkiye'nin kurmak istediği Balkan birliğine destek vermekten çekinmiş ve Balkan Birliği hiçbir zaman kurulamamıştır. Balkan birliğinin oluşmasında sadece Amerika'nın destek vermeyişi etkin olmamıştır. Bulgaristan'ın Almanya ile yakınlaşması ve Türkiye'nin tarafsız kalmak üzere oluşturduğu politikalar da etken olmuştur.

11 Mart 1941 tarihinde Amerikan Senatosunda "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" kabul edilmiştir. 15 Mart 1941 tarihinde bir basın açıklaması yapan ABD Başkanı Reoswelt bu yardımın Türkiye'yi kapsamadığını açıklamıştır. Ancak bu açıklama siyasîdir ve Almanya'nın tepkisini çekmemek kararıyla doğrudan ilgilidir. Nisan 1941'de Bulgaristan Mihver devletlere katılmış ve Yunanistan ile Yugoslavya tamamen işgal edilmiştir. Türkiye ise Sovyetler'le ortak bir deklarasyon yayımlayarak savaş dışı kalma konumunu muhafaza etmiştir. İngiltere'nin Amerikan yardımını, Türkiye'nin kapsamasını istemesinin ardından bir de 19 Ekim 1939 tarihli Üçlü İttifak Anlaşması (İngiltere-Fransa-Türkiye) uyarınca İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye 25 milyon paundluk kredi karşılığında Türk Silâhlı Kuvvetlerine savunma ağırlıklı savaş malzemesi yollanacaktı. Fransa'nın çöküşüyle bu malzemelerin Türkiye'ye ulaşımı gecikmişti. İngiltere Türkiye'ye yapılacak yardımı ABD'nin üstlenmesini istiyordu.

İngiltere, ABD'den Türkiye'ye yapılacak yardımın doğrudan mı yoksa İngiltere aracılığıyla mı olacağını sormuş; Başkan Roosevelt, İngiltere'nin Washington Büyükelçisi Lord Halifax'a yardımın İngiltere aracılığı ile yapılmasını tercih ettiklerini bildirmiştir. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün, Türk Hükûmetinden aldığı yetkiyle daha önce hazırlanan mektubu 31 Mart 1931 tarihinde imzalamış ve mektubu Roosevelt'e sunmuştur. Böylece İngiltere'nin sürdürdüğü diplomasi başarı ile sonuçlanmış oldu. Ancak, ABD yardımlarının Türkiye'ye ulaşması gecikmiş ve yardımın durdurulması gündeme getirilmiştir. Bunda 18 Haziran 1941 tarihinde Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı "Saldırmazlık Paketi"nin etkisi önemli olmuştur.

Kuzey Afrika cephesinde Amerikan ve İngiliz ordularının hızlı başarıları savaşın başından itibaren Müttefiklerin ilk önemli başarılarını oluşturuyordu.

Almanya'nın Kasım 1942'de Stalingrad Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Müttefiklerin Türkiye üzerindeki siyasî baskıları arttı. Almanya'nın kesin sonuçlu bir yenilgiye uğratılması için Türkiye üzerinden Balkanlar istikametinde Alman ordularına karşı yapılacak bir taarruzun beklenen neticeyi vereceğine dair genel bir kanaat oluşmuştu. Stalin ve Roosevelt, Churchill'in önerdiği bir plâna sıcak bakıyorlardı. 27 Kasım 1943'te Stalin Churchill'e yazdığı bir yazıda "Türkiye'yi bizim yanımızda, baharda savaşa sokmak için her şeyi yapmanın gerekliliği ile ilgili olarak Başbakan Roosevelt ve size katılıyorum." diyordu.

1943 yılından itibaren Müttefikler Türkiye'nin kendi saflarında savaşa katılmasını sağlamak üzere gayret sarf ederken Mihver güçleri de savaşın bu kritik anında Türkiye'yi savaşın dışında tutmaya çalışıyorlardı. Stalin, daha 3 Eylül 1941 tarihinde, yani Almanya'nın SSCB'ye saldırısından hemen sonra Churchill'e yazdığı mektupta Avrupa'da ikinci cephenin Balkanlar'da ya da Fransa'da açılmasının 30-40 Alman tümeninin Rusya cephesinden çekilmesine sebep olacağını söylüyordu. Churchill ise 4 Eylül'de kaleme aldığı cevabî mektubunda Türkiye'nin yardımı olmaksızın Balkanlar'da ikinci cephenin açılmasının imkân dâhilinde olmadığı cevabını veriyordu. Churchill ve Roosevelt 14-26 Ocak 1943 tarihleri arasında Kasaplanka'da yaptığı görüşmelerde İngiliz ve Amerikan plânlarını ortaya koyuyordu. Yunanistan veya Ege adalarını kapsayacak şekilde Balkanlar'dan bir cephenin açılması, Türkiye'nin savaşa katılması ve Manş denizini geçmek için hazırlıklar yapılması konuları müzakere edildi. ABD, İngiltere'nin ısrarı üzerine Sicilya adasına çıkarma yapmayı kabul etti. Bu konferansta Türkiye'nin durumu ele alındı ve Ankara ile ilgilenme konusu İngiltere'ye bırakıldı. İngiltere'nin siyasî konularda üstünlük elde etmemesi için ABD, İngiltere'ye sadece Türkiye'nin askeri ile ilgilenmesini talep etti. 1943 kışında Rus orduları, kış şartlarına alışık olmaları nedeniyle 50 tümen kuvvetle Alman ordularına taarruz ettiler ve Alman savunma hatlarını yarararak bütün bir cephede önemli ölçüde ilerleme kaydettiler. Kahire Konferansı'ndaki görüşmelerden sonra ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill 26 Kasım 1942 tarihinde İran'ın başkenti Tahran'a giderek Stalin'le buluşmuşlardır. 3 Aralık tarihine kadar süren görüşmeler sonunda İngiltere,

Rusya ve ABD'nin kesin sonuca varıncaya kadar birlikte savaşa devam edecekleri konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ayrıca;

1. Yugoslavya'daki çetecilere elden gelen en büyük yardım yapılması,
2. Türkiye'yi yıl başından önce savaşa sokmak için mümkün olan çaba sarf edilmesi,
3. Türkiye Almanya'ya savaş açtığı anda eğer Bulgaristan Türkiye'ye savaş açar veya Türk topraklarına saldırırsa, Rusya kendisini Bulgaristan'la savaş durumunda sayacağı,
4. 1944 yılının Mayıs ayı sonunda veya Haziran ayı başında Müttefikler Normandiya'ya çıkarma yapması ve aynı zamanda Rusların da Almanya'ya saldırıda bulunması, konularında mutabakat sağlanmıştır.

20 Ocak 1943 tarihinde ABD Başkanı Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Churchill Kasablanka görüşmeleri sonunda Türkiye konusunda bir görüş birliğine varmışlardır. Churchill, Türklerle ilgili hususlarda yetkili olarak İngiltere'nin ön plânda olması hususunda Başkan Roosevelt'i ikna etmiştir. Ancak, bu durum Amerikan Dışişleri yetkililerince ve Türkiye tarafından hoş karşılanmamıştır. Anlaşmanın bir bölümünde şu ifadeler yer alıyordu: "Türkiye topraklarının İngiltere'nin sorumluluk alanında kalması ve Türkiye ile ilgili bütün sorunların İngiltere'ce yürütülmesi, yine, Çin'le ilgili sorunları da ABD'nin yürütmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır". Bu metin ABD'nin dış politikasında bağımsızlık ilkesini çiğniyordu. Bu nedenle, ABD Dışişleri yetkilisi Hull, bu konuda harekete geçmiş ve İngiltere Elçiliğine ve Ortak Kurmay Başkanlarına gönderdiği mesajlarda Ankara'daki Amerikan misyonunun Türk Hükûmetiyle olan ilişkilerinde bağımsız hareket etme yetkisine sahip olduğunu iletmiştir. Türkiye de kendisine yapılacak askerî yardımlarla ilgili denetimin İngiltere'ye verilmesine tepki göstermiştir.

Churchill, Adana görüşmesinden önce Türkiye'ye göndermiş olduğu mektubunda, silâh yokluğu nedeniyle Türkiye'nin savaşa girmeme sebebini anladığını, ancak bundan sonra İngiltere ve ABD'nin önemli yardımlarıyla Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayacaklarını ve ayrıca savaş sonunda yapılacak barış konferansına katılabilmenin ön şartı olarak savaşa girilmiş olması

gerektiğini, bu sebeplerden dolayı Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesinin gerekli olduğunu söylüyordu.

30-31 Ocak 1943'te gerçekleşen görüşmelerde Churchill, önce Türk ordusunun yeterli seviyede silâhlendirilmesi, sonra topraklarından ve üslerinden Müttefiklerin yararlanması ve son safhada Türkiye'nin savaşa dâhil olması plânını İnönü'ye bildirdi. Savaş sırasında 25 uçak filosu, yeterli hava savunma silâhları ve iki motorlu tümen ile 9 ve 10 ncu Ordu birliklerinden bazıları ile İngiltere'nin yardıma geleceğini söylüyordu. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, katıldığı üst düzey askerî toplantılarda Müttefiklerden savaş için yeterli miktarda tank, uçak, top, tüfek ve bunlara ait mühimmat ile anti tank mayınları ve askerî araç talebinde bulundu. Toplantıda daha sonra Türk tarafının ihtiyaç duyduğu askerî malzemenin detaylı listesinin İngiltere'ye gönderilmesi kararlaştırıldı. Churchill, ilk görüşmede Türkiye'nin derhâl savaşa girmesi konusunda doğrudan bir talepte bulunmamıştır. Daha çok Türkiye'nin Müttefikler yanında savaşa girmesinin Türkiye'ye sağlayacağı menfaatleri göstermeye çalışmıştır. Bu maksatla İnönü'ye kendi el yazısıyla yazdığı ve hatıralarında yer alan şu notu ifade etmiştir:

“Müstesna bir piyadesi ve iyi bir topçusu olan Türk ordusunun 3,5 yıldır, savaş meydanında kesin rol oynayan modern teçhizatı temin edememiş olmasını görmekten ciddî şekilde üzgünüm... Bu yıl yaz başlarında bir olağanüstü hâl ortaya çıkarsa, Türk ordusunun kendisini gerekli bütün teknik silâhlarla teçhiz edebilmesi mümkün değildir... Stalin'in, Türkiye'yi bir saldırıya karşı kendisini korumaya hazır ve iyi silâhlanmış görmeyi özellikle istediğini biliyorum. Başkan Roosevelt'in, aynen Majesteleri hükûmeti gibi, bugünkü statükodaki değişikliklerin kararlaştırılacağı barış konferansına Türkiye'nin eşit hak sahibi olarak katılmasını istediğini biliyorum”.

30-31 Ocak 1943 tarihlerinde iki oturum hâlinde devam eden askerî heyet toplantılarının daha sonraki bölümleri Ankara'da devam etti. Nisan 1943'te İngiliz Orta Doğu Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Wilson, Ankara'ya gelmiş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ve Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Asım Gündüz ile toplantılar gerçekleştirilmiştir. Adana görüşmelerinde tarafsız

konumunu muhafaza eden Türkiye'nin herhangi bir tecavüze karşı kuvvetli bulunması için silâhlendirilmesi esası da tespit edilmiştir. Türkiye'nin kuvvetli bulunması Churchill'in de vurguladığı gibi savaşın Orta Doğu'ya yayılmasının önlenmesi açısından önemlidir. Vakit gazetesi yazarlarından Sadri Ertem, 5 Şubat 1943 tarihli yazısında Adana görüşmeleri için, "Adana'da verilen kararların en önemlisi Türkiye'nin umumî müdafaasının Büyük Britanya ve ABD ile mutabık kalınarak temin edileceğine dair olan kısımdır." diyerek yorumlamıştır.

Anadolu Ajansının Adana Mülâkatı nedeniyle yayımladığı resmî tebliğde "Birleşik Krallık Hükûmetini temsil eden Başbakan Winston Churchill, Cumhuriyet Hükûmetinin misafiri olarak Türkiye'ye gelmiştir. Başbakan, Adana'da bulunan Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmiştir. ...ABD Başkanı ile son zamanda görüşen Başbakan Churchill, bu mülâkat projesini hararetle karşılamış olan Başkan Roosevelt'in fikirleri hakkında tam bir vukufu konuşma imkânını bulmuştur. Harp sonunda ortaya çıkabilecek sorunlar da incelenmiş ve bu noktalar üzerinde de aynı görüş birliğine varılmıştır." açıklaması yapılmıştır.

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Adana görüşmelerini özetlerken; İngiltere'nin Türkiye'yi sür'atle silâhlandırmaya karar verdiğini, bundan maksadın ise Türkiye'nin mümkün olduğu kadar kuvvetli ve silâhlı olmasının İngiltere'nin ve dünyanın menfaatlerine uygun olacağını belirtiyordu. Türkiye'de görevli Amerikan Büyükelçisi Steinhart, Saraçoğlu ile yaptığı mülâkat sonunda izlenimlerini ABD Dışişleri Bakanlığına bildirmiş ve Türkiye'nin Müttefiklerin savaşı kazanacağına inandığını iletmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin İngiltere'nin fikrî açıdan Amerika'nın etkisi altında kaldığını ve kesin sonuç için Rusya, İngiltere ve ABD'nin ortak harekâtıyla Almanların yenilebileceğini düşündüklerini bildirmiştir.

Adana'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile görüştüktan sonra Kıbrıs'ta İngiliz birliklerini ziyaret eden Churchill Adana Mülâkatı'nı şu sözlerle değerlendirmiştir: "Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Türk Hükûmeti erkânı ile çok şerefli bir mülâkatta bulundum. Türkiye ile münasebetlerimizin son derece dostane olduğunu söylemekle kendimi bahtiyar kabul ederim. Türkiye'nin görüşü bizimle aynıdır. Türkiye'ye genel müdafaa ve emniyetleri için iktidarımız dâhilinde

olan bütün vasıtalarla yardım etmek niyetindeyiz”. Basına açık olarak yapılan değerlendirmede öne çıkan husus Türkiye’nin kendini müdafaa edebilmesi için silâhlendirilmesi ve takviyesidir. Ancak, bilinen şudur ki, Türkiye genel bir harbe girecek silâh ve teçhizatının yetersiz olduğunu ileri sürerek zaman kazanmakta ve ancak yeterli silâh, malzeme ve eğitimin verilmesi durumunda savaşa Müttefikleriyle fiilî olarak katılabileceğini göstermeye çalışmaktadır. Müttefik İngiltere’nin Türkiye’nin bu taleplerini yerine getirmesi ise o günün şartlarında imkânsızdır. Çünkü birçok cephede savaşan İngiltere kaynaklarını tüketmiştir. O da ABD’nin yardımına ihtiyaç duymaktadır.

Churchill 11 Şubat 1943’te Avam Kamarasında yaptığı genel konuşmanın (Adana görüşmeleri hakkında) Türkiye’yi ilgilendiren kısımlarında Türkiye’nin silâhlendirilmesi yönünde gerekli tedbirlerin alınmaya başlandığı yönünde aşağıdaki hususları beyan etmiştir:

“Adana görüşmeleri hakkında, neşredilen tebliğin ihtiva ettiği kadar fazla bir şey bulmak istenmemesi için ihtarla bulunmayı münasip görüyorum. Tebliğin söylediğinden fazla bir şey aramaya çalışmayınız. Türkiye’yi müşkülata düşürecek hiçbir şey siyasetimize dâhil değildir. Tersine olarak, Türkiye için bir felâket, İngiltere ve bütün Birleşmiş Milletler için bir felâket demektir. Şimdiye kadar Türkiye herhangi bir tarafın tecavüzüne karşı kuvvetli bir mania olarak kalmıştır. Bunu yapmakla Türkiye, en karanlık günlerde bile, harbin Türkiye’ye, İran’a ve Irak’a sirayet etmesine mani olmuş ve bütün şark harbi için son derece ehemmiyetli olan Abadan petrol kuyularını tehditten kurtarmıştır. Türkiye, bütün modern silâhlarla iyice silâhlanmış bulunması ve cesur piyadesinde bugünkü muharebe sahalarında kati rolü oynayan silâhların eksik olmaması, ABD ve bilhassa İngiltere için çok ehemmiyetlidir. Birleşik Amerika ve biz bu silâhları, şimdi ilk defa olmak üzere, Türk demir yolları ile diğer münakale yolları ne kadar kaldırabilirse o kadar verebilecek hâldeyiz. Türklere bu silâhları alabildikleri kadar verebileceğimiz gibi Türk askerlerinin bunları kullanmaya alıştıkları derecede çabuk ve hatta ondan da daha çabuk verebiliriz. Adana görüşmelerinde, Türkiye’den bu silâhlanma işinin tamamıyla tanziminden başka hiçbir şey istemedim. Ve şimdi Ankara’da Türkiye’nin umumî müdafaa kudretinin en

yüksek bir hâle gelmesine azamî derecede tesir etmek, münakalelerini (ulaşım hatlarını) ıslah eylemek ve yeni silâhlar almak suretiyle Türk ordularının müessirliğini en yüksek noktasına çıkarmak için muhtelif bir Türk-İngiliz heyeti toplanmış bulunmaktadır. İşlerimizin bu kısmına daha derin tecessüsle bakmanın fazla bir şey temin etmeyeceğine eminim. Türkiye topraklarının, haklarının ve menfaatlerinin tesirli bir surette korunmasını ve bilhassa Türkiye ile kendisine yirmi senelik bir muahede ile bağlı olduğumuz şimaldeki büyük Müttefikimiz Rusya arasında hararetli ve dostane münasebetlerin tesisini temenni ediyoruz.”

Adana görüşmelerinden sonra Amerikan Başkanı Roosevelt, İnönü'ye gönderdiği mesajında, Adana'da İngiltere Başbakanı Churchill ile yapılan görüşmenin tarihî sonuçları hakkında duyduğu memnuniyeti bildirmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonların 1941 yılında Pearl Harbour limanında ABD donanmasına yaptıkları ani saldırı nedeniyle ABD savaşa fiilen katılmış ve bu arada Türkiye gibi stratejik öneme sahip bir ülkenin desteğini alabilmek için “Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu” çerçevesinde Türkiye'ye doğrudan yardımı kapsayan yardımı tekrar başlatmıştır. 19-30 Ekim 1943 tarihlerinde Moskova'da toplanan Rusya, İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanları toplantısında Rusya Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'nin harbe girmesi için baskı yapılmasını istemiştir. Başlangıçta ABD heyeti buna itiraz etmiş ancak İngiltere'nin On İki Ada harekâtının kötüye gitmesi ve Almanların adaları işgal etmesi üzerine 2 Kasım 1943 tarihinde Rusya'dan ve Türkiye'den hava ve deniz üssü istemek ve Türkiye'nin de en kısa zamanda harbe katılmasını sağlamak konusunda Rusya ile mutabık kalınması neticesinde ABD Başkanı Roosevelt, bu karara katıldığını açıklamıştır. Bu maksatla 15 Mart 1944 tarihinde İran'ın başkenti Tahran'da İngiltere, Rusya ve ABD devlet başkanları toplanarak Türkiye'nin savaşa katılmasının zorunlu olduğunu ve bunun Türkiye'ye iletilmesi gerektiğini karara bağlamışlardır.

Roosevelt, Churchill ve Stalin, 23 Kasım 1943'te İran (Tahran)'da aldıkları karar gereği Türkiye'nin savaşa katılmasına dair taleplerini tebliğ etmek için bu kez Kahire'de toplanmışlardır. Konferansa Churchill, İsmet İnönü, Ankara'nın

Büyükelçisi Eden, Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu katılmıştır. 5 Aralık 1943 tarihinde İkinci Kahire Konferansı sırasında General Wilson, 1943 yılında Türkiye'ye yaklaşık 80 milyon dolarlık askerî yardım yapıldığını söylemiştir. Askerî malzemeler içinde 350 tank, 48 otomatik silâh, 300 civarında uçaksavar topu, 420 havan topu, bir milyona yakın tank mayını vs. bulunduğunu açıklamıştır. Konferansta Türkiye'nin savaşa girmesi için ağır baskılar yapılmış ve Alman ordularının işgal ettiği Ege adalarına karşılık Türkiye'den kullanmak üzere, hava alanları istenmiştir. Kahire'deki Türk heyeti, İngiltere'nin bu talebini, Müttefiklere hava üssü verilmesinin savaşa girmek demek olduğunu, bu durumda Alman ordularının başta İstanbul olmak üzere İzmir ve hatta Ankara'ya karşı saldırılarına sebebiyet vereceğini ileri sürerek reddetmiştir. Türkiye, İngiltere tarafını Adana görüşmeleri sonunda söz verilen silâh ve araç yardımlarına ait vaatlerini yerine getirmemekle suçlamıştır. Görüşmeler sonunda Türkiye prensip olarak savaşa gireceğini kabul ettiğini, ancak düşmanla yeterli ölçüde mücadelenin yapılabilmesi için modern silâhlara ihtiyacı olduğunu muhataplarına iletmiştir.

Tahran zirvesine katılan Roosevelt, Churchill ve Stalin (28 Kasım-1 Aralık 1943) görüşmeler sonunda İnönü'nün 4-7 Aralık 1943'te Kahire'de yapılacak ikinci Kahire Zirvesine davet edilmesi de kararlaştırıldı. İnönü bu daveti kabul etti. Churchill ve Roosevelt'in de katılımıyla İkinci Kahire zirvesi gerçekleştirildi. İnönü, baskılara rağmen savaşa girme kararı almadı ve 15 Şubat 1944 tarihine kadar Ankara'da Türk-İngiliz askerî görüşmelerinin başlatılmasına kadar zaman kazandı. Ancak, bu görüşmelerden de İngiltere'nin istediği netice çıkmadı.

Kahire'de İnönü, Roosevelt ve Churchill tarafından kararlaştırılan Türkiye'nin savaşa katılması için askerî heyetler arasındaki görüşmelerden sonuç alınmadığı için 4 Şubat 1944 tarihinde müzakereler kesilmiştir. İngiltere, Türkiye'ye karşı soğuk politika uygulamaya başlamıştır. Türk dış politikasını yürüten siyasîler ve bürokratlar İngiltere'yi gücendirme pahasına savaşa girilmemesi ve savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin güçlü çıkması durumunda İngiltere'nin Türkiye'ye Sovyet yayılcılığı nedeniyle ihtiyacı olacağını ve bu durumda İngiltere ile Türkiye arasındaki soğukluğun giderileceğini

düşünüyorlardı.

İnönü'nün Churchill ile Adana görüşmelerinden sonra bir miktar hafif silâh ve teçhizat Türkiye'ye gönderilmiştir. Ancak, sevkiyatların azar azar devam ettiği bir dönemde İngiliz basınında Türkiye'nin savaşa girme konusunda gösterdiği kararsızlık nedeniyle silâh sevkiyatının durdurulması yönünde yazılar çıkmaya başlamıştır. Türkiye buna tepki göstermiş, gönderilen silâhların bir bölümünün Birinci Dünya Savaşı'nda kullanılan hurda toplar olduğunu ve bunların Türkiye'yi hayal kırıklığına uğrattığını kamuoyuna açıklamak zorunda kalmıştır. Türkiye, Adana görüşmelerinde almış olduğu vaatlere rağmen bir tek tank ve uçak yardımı olmamıştır. Bunun gerekçesi olarak Müttefikler tank ve uçakların kullanılabilmesi için üç yıllık eğitim alınması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hâlbuki iddia yanlıştı. Tankı kullanmak için 3-4 aylık temel bir eğitim yeterliydi. Hüseyin Cahit Yalçın, yaptığı yorumda, Müttefiklerin Türkiye cephesine kendi cepheleri kadar önem vermediklerini, İstanbul'un hava savunmasının Kahire'ninkinden çok gerilerde olduğunu ve Türkiye'yi sadece kahramanlıklarını överek geçiştirmeye çalıştıklarını belirterek Müttefikleri suçlamıştır. Peyami Safa, Tasviri Efkar gazetesinde İngiltere'ye şu üç suali yöneltiyordu:

1. Türkiye kime karşı harbe girer?
2. Türkiye ne için harbe girer?
3. Türkiye nasıl harbe girer?

25 Temmuz 1943 tarihinde Mussolini ve Hitler, İtalya'nın kuzeyinde bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmenin ardından Mussolini, Devlet Başkanlığı görevinden istifa ettiğini açıklıyordu. Bu istifa ile İtalya'da faşizmin sona erdiği yorumları yapıldı. Hitler giriştiği savaşta en yakın Müttefikini kaybetmenin sıkıntısını yaşıyordu. Aynı gün İtalya Kralı Victor Emmanuel yayımladığı mesajında Mussolini'nin istifasını kabul ettiğini açıklamıştır. ABD Dışişleri Bakanı Hull ise İtalya'daki buhranın askerî yenilgilerin bir sonucu olduğunu, eğer muharebenin İtalya üzerine kaydırılmasının daha erken olması durumunda bunun daha önce vuku bulacağını söylüyordu. Winston Churchill de faşist çatının temel direğinin çöktüğünü ve İtalyan halkının demokrasiyi istediğini belirtiyordu.

Mevcut Almanya tehdidine karşılık İngiltere-Fransa-Türkiye arasında 10 Mart 1944'te ittifak anlaşması imzalandı. Birinci maddede: "Türkiye'ye karşı bir Avrupa devleti tarafından vaki bir tecavüz neticesinde Türkiye bu devletle çatışmaya girmesi durumunda, Fransa ve Birleşik Krallık Türkiye Hükûmetiyle irtibata geçecekler ve Türkiye'ye elindeki bütün gücüyle yardım yapacaklardır." cümlesi yer alırken; ikinci maddede, Fransa ve Birleşik Krallığın uğrayacağı bir tecavüze karşı Müttefiklerin birbirlerine yardım edeceği vurgulanıyordu.

Türkiye; İngiltere-Fransa-Türkiye ittifakını daha uygun görüyordu. Bu anlaşmadan amaç, savaşa girmek değil sadece savunmaya yönelik tedbirlerin önceden alınmasıyla alâkadar olmasıdır. Dünyada siyasî çalkantıların yaşandığı bu dönemde İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'ye saldırması zaten söz konusu değildi. Asıl tehlike Almanya'nın Türkiye ve dolayısıyla Orta Doğu'ya yapacağı bir saldırının önlenmesi için alınan tedbirlerdi.

Türkiye ve Almanya arasındaki siyasî ve iktisadî ilişkilerin 2 Ağustos 1944 yılından itibaren kesilmesiyle Türkiye'nin ana politikasında Türkiye-İngiltere ve ABD ittifakının temelleri atılıyordu. Almanya'nın Balkanlar'ı işgal ettiği sırada Türkiye ile "Saldırmazlık Anlaşması" imzalaması İngiltere-Fransa ile Almanya arasındaki dengelerde birinin lehine veya diğerinin aleyhine bir değişikliğe neden olmamıştı. Türkiye bu büyük savaşta tarafsızlık ilkesini tam manasıyla uygulamıştır. 2 Ağustos'ta Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerini kesmesi Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşacağı anlamına gelmiyordu. Türkiye sadece Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz-Fransız ittifakının karşısında yer alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına neden olan şartları iyi tahlil etmiş ve aynı hatayı tekrar etmeyerek, siyasî manevraları kullanarak bu çatışmanın dışında kalmayı amaçlamıştır. TBMM'nin Almanya ile siyasî ilişkilerini kesmesinden sonra İngiltere Parlâmentosuna aşağıdaki telgraf gönderilmiştir:

"Bütün samimiyetle milletlerarası hürriyet ve istiklâl davasına merbut (bağlı) olan ve harp başlangıcından beri İngiltere ile ittifakına sadık kalan Tük milletinin, Almanya ile iktisadî ve siyasî münasebetlerini keserek Müttefikinin yanında daha fiilî vaziyet alması münasebetiyle, Türkiye Büyük Millet Meclisi, İngiliz Parlâmentosuna selâm ve muhabbetlerini göndermekle kendini bahtiyar

addeder”.

Churchill, Avam Kamarasında savaşın seyri hakkında yaptığı geniş kapsamlı konuşmasında Türkiye'nin Almanya ile siyasî ve iktisadî ilişkilerini sona erdirdiğinden dolayı memnuniyetini dile getirmiş ve Almanya'nın Türkiye'nin bu tutumu karşısında Türkiye'ye yapacağı herhangi bir taarruz karşısında İngiltere ve Mtfeviklerinin derhâl yardım edeceğini duyurmuştur. Mareşal Montgomery de 15 nci İskoçya Piyade Tmenine Eylül ortasında söylediği bir nutukta olayların cereyanını şu ifadelerle izah etmiştir:

“Almanlar çok hata ettiler. Birincisi, Mtfeviklerin Normandiya plâjlarına çıkarma yaptıkları gün vuku bulmuştur. İstilaya verilecek cevap en seri bir karşı taarruz idi. Fakat Almanlar çok geç kaldılar ve o zaman kendi kaynaklarını iyi şekilde kullanacak yerde Avrupa'nın her köşesinden getirttikleri takviye kıt'alarını topladılar ve onları küçük parçalar hâlinde meydan muharebesine kattılar. Bu hâl, Mtfeviklerin Normandiya'da büyük bir zafer kazanmalarına hizmet etti ve bu andan itibaren her şey kolaylaştı. Almanların ikinci hatası, Amerikalıların 25 Temmuz'da yaptıkları yarmadan sonra kendilerinin kıyıya kadar bir yarma yapmak için 6 ncı Zırhlı Tümeni topladıkları zaman vuku bulmuştu. Bu anda bizim sağ kanadımız Manş'a varmış ve Paris yolunu tutmuş bulunuyordu. Derhâl sağ kanadın bu çark hareketini durdurduk ve sol kanadı Almanların gerisine düşmek üzere kuzeye çevirdik. Bu andan itibaren harbi kazanmış olduğumuzu iddia ettim. Almanlar bu kapanın tesirinden hiçbir zaman kendilerini kurtaramadılar. Mtfevikler harekâtın sevk ve idaresini eline almış olduğundan dolayı Hitler'e pek ziyade teşekküre borçludurlar. Zira, bu, kendi düşmanlarının bir mecnun tarafından idare edildiğini ifade ediyordu. Bundan dolayı Alman generallerinin Hitler'e karşı teşebbüs ettikleri suikastte muvaffak olmamalarından sadece memnunum. Bugün hakikat şudur ki, biz Almanlardan 400.000 esir almış ve harbi bitirmeye hazırlanmış bulunuyoruz”.

Pasifik cephesinde durum şu şekildeydi: Japonya'nın Çin ile yaptığı savaş sonunda işgal ettiği Çin toprakları Amerika'nın Çin ile olan ticaretini sekteye uğratmıştı. ABD'nin Japonya'ya aralarında petrolün de bulunduğu bazı önemli ham maddelerin ihracını kısıtlaması Japonya-ABD ilişkilerini germişti. ABD,

Japonya'dan güneye inmekten vazgeçmelerini, Çin'den çekilmelerini, buradaki ekonomik kontrollerine son vermelerini ve Alman ittifakından çekilmelerini istiyordu. 6 Eylül 1941'de Tokyo'da yapılan birlik toplantısında ABD'nin bu tutumu ele alındı. Japonya, bu zirvede ABD'nin Japonya'yı kendine bağımlı ve ikinci sınıf bir ülke statüsüne sokmak istediğini ve İngiltere ve ABD ile savaşın kaçınılmaz olduğu fikrine varıyordu. 18 Ekim 1941'de savaş yanlısı General Hiddeki Taja, Japonya Başbakanı olduktan sonra ABD'ye özel bir temsilci göndermiştir. Japonya ABD'den uyguladığı ambargoyu kaldırmasını, Çin'e yapılan Amerikan yardımının durdurulmasını ve Batı Pasifik'teki deniz yayılmacılığına son vermesini istiyordu. ABD, 26 Kasım'da verdiği cevapta Japonya'nın bütün isteklerini reddetti.

1941 Haziran'da Almanya'nın Rusya'ya saldırmasıyla Japonya'yı Pasifik'te durduracak önemli bir güç kalmamıştı. Çünkü Rusya iki cepheli bir savaşı yapacak durumda değildi. 1941 Temmuz ayında Japon Başbakanı Prens Konaye, Bakanlar Kurulu toplantısı sonucunda beş ay sonra ABD ile yapacakları savaşı onaylamıştır. Bundan sonraki aylarda Japon donanması büyük Amerikan üssü Pearl Harbor'a saldırmak üzere deneme çalışmalarına başlamış bulunuyordu.

Japon Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Isariku Yamamoto Pearl Harbour baskınından önce, "Eğer, Amerika'ya savaş ilân edeceksek, onları yenmek için tek şansımız Amerikan filosunu Hawaii sularında yok etmeye bağlıdır." diyordu.

Japonların 8 Aralık 1941'de Pearl Harbor'a baskın haberi bir anda Pasifik'ten Washington'a kadar bütün donanmaya yayıldı. Japonlar ikinci hücum dalgasını birincisinden 45 dakika sonra gerçekleştiriyordu. Bu filo 54 kate tipi bombardıman uçağı, 78 Vals pike bombardıman uçağı ve 35 Zekez avcı uçağından oluşan 168 uçaktan meydana geliyordu. Öncelikli hedefleri muharebe gemileriydi. Amerikan donanmasında uçak gemisi yoktu. Ancak, limanda I ve II. Görev Kuvvetine bağlı 8 muharebe gemisi ile birlikte 96 parça gemi bulunuyordu.

Japonların Peal Harbor deniz üssü ve Oahu adasındaki hava üslerine ve bu üslerdeki uçaklara havadan ve denizatlılarla yaptıkları saldırılar sonundaki

kayıpları; 29 uçak, 1 büyük tip denizaltı ile 5 cep denizaltısıdır. Personel kayıpları ise 55'i pilot, 9'u cep denizaltıcısı ve 121'i denizaltıcı olmak üzere toplam 185 kişiydi. Buna karşın; Amerikalıların kayıpları çok büyüktü. 4 Muharebe gemisi, 1 ana gemi, 1 mayın gemisi batmış; 1 muharebe gemisi 2 hafif kruvazör, 3 muhrip, 1 onarım gemisi, ağır yaralanmış; 3 muharebe gemisi, 1 hafif kruvazör, 1 uçak ikmal gemisi hafif yaralanmış olarak saldırıdan kurtulmuştu. Ayrıca, Oahu adasındaki Amerikan uçaklarının 2/3'ü kadarına ait toplam 171 uçak tahrip edilmiş, 2.403 kişi de hayatını kaybetmiş, 1.178 kişi de ağır yaralanmıştı.

Pearl Harbor saldırısında ağır zayıat verilmesinin ve karşı mukabelede bulunmasındaki gecikmenin en önemli sebeplerinden biri, Amerikalıların hazırlıksız yakalanmaları ve 8 Aralık 1941 gününün pazara denk gelmesi ve bugünde personelin çoğunun pazar ayını için ibadet hâlinde bulunmaları ya da Pazar tatilini yapmalarıydı.

Pearl Harbor baskınıyla Pasifik'te başlayan savaş kısa sürede bütün bölgeye yayıldı. 8 Aralık 1941'de ABD, Japonya'ya resmen savaş ilân etti. Aynı gün Japon uçakları, Guam ve Wake adalarındaki askerî tesisleri bombardımana tuttular ve Malezya ile Tayland'ı işgal ettiler. İngiliz Repulse kruvazörü ve Prince of Wales zırhlısını batırdılar. Filipinler'deki Amerikan hava gücünü imha ettiler. Pasifik'teki en büyük çarpışmalardan biri Şubat-Mart (1942) aylarında gerçekleşti. Bu savaşta Avustralya, İngiltere, ABD ve Hollânda'nın ortak oluşturdukları kruvazör ve destroyerlerden meydana gelen tüm Müttefik Filosu Japonlar tarafından imha edildi. ABD, Pasifik'teki komutanını değiştirme kararı aldı ve komutanlığa Mac Arthur'u getirdi.

ABD savaş uçakları Mayıs başında Japonlara önemli zayıatlar verdirdiler. Pearl Harbour baskınına gerçekleştiren Naguma komutasında bir kuvvet Japon iç denizinde bulunan Midway'e hareket ediyordu. Niyetleri ise Hawaii yakınlarındaki çok önemli bir deniz üssü olan Midway adasını ele geçirmektir. Ancak, Japonların şifre kodları Amerikan istihbaratı tarafından çözülmüş ve bu saldırıyı önlemek üzere Donanma Komutanlığına emir verilmişti. Bu çarpışmalarda Japonlar 4 uçak gemisini ve bir ağır kruvazörünü kaybetti. ABD ise Yorkown savaş gemisini kaybetti. Midway Muharebesi, Pasifik Savaşının

dönüm noktası oldu ve Japonların denizdeki ilerlemeleri durduruldu.

1944 yılında Filipin denizinde yapılan muharebelerde Japonların üç büyük uçak gemisi ile 500 civarında uçağı imha edildi. Bu zafer, Japon uçak gemilerinin oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırıyordu. Ayrıca, 1944 Ekim ayında Rejukuz ve Formoza dolaylarında 800 kadar Japon uçağı düşürüldü. Ocak 1945'te Japonlar kamikazelerle (intihar pilotları) yaptıkları intihar saldırılarında çok sayıda Amerikan kuvvetine ağır hasarlar verdirdiler. 10 Temmuz 1945'te 1000 adet Amerikan uçağı Tokyo, Nogoya, Osaka ve Kore şehirlerini bombalamaya başladılar. Bundan sonra ABD, Japonya'ya kayıtsız şartsız teslim olması çağrısında bulundu. Japonya bunu reddedince 3 Ağustos'ta Amerikan deniz ve hava kuvvetleri Japonya'nın ana karasını tamamen ablukaya aldılar. Savaş uzmanları Japonya'nın fiilen işgali için 1 milyon Amerikan askerinin öleceğini söylüyordu. Ancak, ABD daha az kayıp vermek üzere nükleer atom gücünü kullanmaya karar verdi. ABD, 6 Ağustos 1945 tarihinde önce Hiroşima'ya ve daha sonra 9 Ağustos'ta Nagasaki'ye atom bombası atmış ve ardından Japonya, 2 Eylül 1945 tarihinde kayıtsız şartsız teslim olma anlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır.

Avrupa cephesinde Rus ve Amerikan birliklerinin Elbe ırmağı yakınında birbirleriyle karşılaştıkları 1945 yılı Nisan ayında, Alman orduları kesin yenilgiye uğratılmış oldu. Bunun üzerine 1 Mayıs 1945 tarihinde Hitler'in kendini öldürdüğü açıklaması yapıldı. Ancak, cesedine ulaşılamadığı için bu bilgi bugüne kadar doğrulanamadı. Bir hafta sonra Alman Genelkurmay Başkanlığı Almanya'nın teslim olduğunu bildiren belgeyi imzalamak zorunda kaldı.

Nazi Hükûmeti ile savaşı kazanan devletler onunla anlaşma koşullarını görüşmeyi kabul etmediler ve Almanya'yı askerî işgal bölgelerine ayırdılar. Her işgalci devlet (Rusya, Büyük Britanya, Birleşik Devletler ve Fransa) bu bölgelerde uygun gördüğü türde bir yerel yönetim kurmakta özgür kaldı. Tüm Almanya için ortak bir Müttefik politikası saptama çabaları da çok geçmeden sonuçsuz kaldı ve sonunda Almanya, daha önceki İngiliz, Amerikan ve Fransız işgal bölgelerinden oluşan daha büyük batı parçasındaki Federal Alman Cumhuriyeti ve daha önce Rus işgal bölgesini oluşturan ve komünist yönetim

altına giren doğu bölgesindeki daha küçük parçasında Demokratik Alman Cumhuriyeti olarak ikiye bölündü.

İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar ABD'nin savunma harcamaları artan bir seviyede devam etmiştir. 1939 yılında bütçe içindeki savunma harcamaları savaşın başlamasıyla 6-7 kat bir artış gösterdi. 1945 yılında bütçeden savunmaya ayrılan pay % 82,7 (98,3 milyar dolar) gibi çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. 1930-1945 yıllarında ABD'nin genel bütçesi ve bunun içindeki savunma payları Tablo-1'de sunulmuştur.

YILLARA (1930-1945) GÖRE ABD'NİN SAVUNMA HARCAMALARI

(Tablo-1)

Yıl	Toplam (Dolar)	Savunma İçin (Dolar)	TOPLAMIN %'Si
1930	3.320.000.000	734.000.000	22,1
1934	6.645.000.000	540.000.000	8,1
1938	6.765.000.000	1.030.000.000	15,2
1939	8.841.000.000	1.075.000.000	12,2
1940	9.055.000.000	1.498.000.000	16,5
1941	13.255.000.000	6.054.000.000	45,7

1942	34.037.000.000	23.970.000.000	70,4
1943	79.368.000.000	63.216.000.000	79,6
1944	94.986.000.000	76.757.000.000	80,8
1945	98.303.000.000	81.277.000.000	82,7

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Almanya, İtalya ve Japonya yenilen devletler olarak, İngiltere ve Fransa galip fakat, yıpranmış olarak savaştan çıktılar. Bu nedenle, Avrupa ve Asya'da kuvvetler dengesi ABD ve Rusya lehine değişti. Yenilen devletlerle, İngiltere ve Fransa'nın tekrar güçlü bir hâle gelebilmesi için uzun yıllar gerekiyordu. Batı devletleri altı yıl süren savaş sonunda ekonomilerini takviye etmek gayesi ile ordularının büyük bir bölümünü terhis ederken Rusya ordularını daha çok takviye ederek, savaş sanayiini hızlandırma gayreti içine girdi. Bu dönemde Rusya'ya karşı koyabilecek ve elinde atom gücü bulunan tek ülke Amerika Birleşik Devletleri idi.

İkinci Dünya Savaşı'nın son safhasında Türkiye, 2 Ağustos 1944'te Almanya ile ilişkilerini kesti ve 23 Şubat 1945 tarihinde BM Beyannamesi (1 Ocak 1942 tarihli)'ni imzalayarak Almanya'ya karşı savaş ilân ettiğini açıkladı. Bu fiilî bir savaş ilânı değildi. Zaten, Alman orduları yenilmiş, taarruz edecek gücü kalmamıştı. Türkiye'nin savaş ilânı bu nedenle siyasîydi. Nitekim Türk ordusu, hiçbir yerde Alman ordularıyla çarpışmaya girmemiştir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmeme yönünde gösterdiği siyasî başarı önemli bir kazanımdı. Kurtuluş Savaşı'nı telâfi etmeye başlayan genç Türk Devleti'nin bütün ülkeyi kapsayacak ve sonucunu tahmin etmenin zor olduğu bir maceraya girmesi çok anlamsız olurdu. Çünkü savaştan devletlerle Türkiye'nin hesabı Lozan'da görülmüş ve kalıcı barış sağlanmıştı. Kurtuluş Savaşı'nda birçok vatan evlâdını ve iktisadî gücünü kaybetmiş olan Türk halkı bunun bedelini ödemişti. Almanya'nın Versay Anlaşması ile beklentileri karşılanmamış; Türkiye'ye zorla kabul ettirilmek istenen "Sevr Anlaşması"nın bir benzeri Almanya'ya kabul ettirilmişti. Bu nedenle, bu savaş aslında Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda kaybettiklerini geri alma savaşıydı. Türkiye'nin savaş dışında kalma gerekçesi ise açık ve netti. Bu, Türkiye'nin savaşı olamazdı.

C. Postdam Konferansı (1945) ve Türkiye Üzerindeki Sovyet Tehditleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1945-1953 yılları, Sovyet emperyalizminin etkin olduğu bir dönem oldu. Kızılordu, Batılı Müttefikler ile olan anlaşmalara uyarak Yugoslavya, Bulgaristan ve Çekoslovakya'dan çekilmiş, ancak daha barış anlaşması imzalamayan Almanya, Avusturya, Polonya, Romanya ve Macaristan'da işgale devam etmiştir.

SSCB'nin Avrupa'daki başlıca hedefi, ileride Almanya'nın tekrar güçlenerek saldırma ihtimaline karşılık kendi güvenliğini tesis etmektir. Bu amaçla ilk olarak Doğu Avrupa ülkelerinde komünizm ideolojisine bağlı kukla hükûmetler kurarak tampon devletler oluşturmak istiyordu. Esasen Rusya 1940'ta Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlândiya'dan elde ettiği topraklara 1945'te Doğu Prusya, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya'yı da ilâve etmiş ve bu ülkelerde komünist partiler kurarak uydu yönetimler kurduğunu. 1946'da Bulgaristan ve Arnavutluk'ta, 1947'de Macaristan'da, 1948'de Romanya ve Çekoslovakya'da gerçekleştirdiği hükûmet darbeleriyle Orta Avrupa ile kendi arasında kalın demir bir perde (100 milyon nüfuslu ve 1 milyon km² topraktan oluşan) meydana getirmişti. Bu ülkelerde iktidara getirilen komünist hükûmetler derhâl Moskova ile ittifak anlaşmaları yaparak Sovyetler Birliği'nin birer peyki hâline gelmişlerdir.

Almanya'nın teslim olmasından sonra ABD, İngiltere ve Rusya arasında savaş sonunda kalıcı bir barışın sağlanması için toplantı yapılması kararlaştırılmıştır. Toplantıdan önce İngiliz Hükûmeti, 18 Haziran 1945'te Amerikan Hükûmetine müracaat ederek, "Yalta" kararlarına aykırı olan Sovyet isteklerine karşı İngiltere-ABD ortak tutumunun tespit edilmesini ve Rusya ile bundan sonra görüşülmesini istemiştir. Türk Hükûmeti de Postdam görüşmelerinden önce Amerika'ya başvurarak Sovyet tutumu karşısında Washington'un ne düşündüğünü öğrenmek istemiştir. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Mr. Grew, "Başkan Truman'ın bu toplantıda Stalin ile yapacağı konuşma, Amerikan Hükûmetinin şimdi yapacağı bir teşebbüsten daha iyi sonuç verecektir. Bu bakımdan, herhangi bir teşebbüste bulunmadan önce, Postdam

Konferansı'nın sonucunu beklemek daha doğru olacaktır." diyerek Stalin'in açıklamalarını beklemiştir.

Postdam Konferansı'ndan üç hafta önce, zamanı dolan Türkiye-Rusya Anlaşması'nın yenilenmesi gündeme gelmiştir. Sovyetler Birliği, 1921 Anlaşması'yla Türkiye'ye bıraktığı Kars ve Ardahan sınır bölgesinden toprak talebinin yanı sıra İstanbul Boğazı'nda da üs talebinde bulunuyordu. Aynı zamanda Rusya, İran'da yönetime karşı gelen komünist gruplara da açıktan destek vermeye başlıyordu. Türkiye ve Rusya arasında 17 Aralık 1925'te imzalanan ve süresi 7 Kasım 1945'te bitecek olan "Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması"nın yenilenmesi konusu, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov tarafından Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e 19 Mart 1945 tarihinde bildirildi. Molotov, aynı zamanda bu anlaşmayla ilgili olarak ne İngiltere'nin ne de Amerika'nın anlaşmada imzaları bulunmadığını ve dolayısıyla konunun Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir mesele olduğunu ifade etmiştir. Molotov bildiride, "Özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde meydana gelen önemli değişimler yüzünden, söz konusu anlaşmanın artık yeni duruma ters düştüğünü ve ciddi bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiğini" vurguladı.

Amerikalı ve Türk yetkililer Montreux Sözleşmesi'nin uluslararası maddeleri ilgilendiren hususların tekrar gözden geçirilebileceği konusunda görüş birliğine vardılar. Türkiye Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 4 Nisan 1945 tarihinde Sovyetler'in Ankara Büyükelçisi Vinogradov aracılığı ile Türkiye'nin yeni anlaşma imzalamaya ve ayrıca bu konuda Sovyetler'den gelecek tekliflerin incelenmesine hazır olduğunu Sovyet Hükûmetine bildirdi. Bunun üzerine 7 Haziran 1945'te Sovyet Bakanı Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisine,"Eğer Türkiye, Sovyetler Birliği ile bir anlaşma yapmak istiyorsa, Sovyetler'in şu isteklerini kabul etmelidir." diyerek, şunları sıralamıştır:

1. Türk Boğazları, Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalı ve bu amaçla Türkiye, deniz ve kara üsleri vermelidir.
2. Montreux Sözleşmesi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında iki yanlı bir anlaşma ile değiştirilmelidir.
3. Türk-Sovyet sınırında Sovyetler Birliği lehine bazı düzeltmeler

yapılmalıdır.

Büyükelçi Selim Sarper, Dışişleri Bakanı Molotov'a verdiği cevapta; "İkinci madde hariç diğerlerinin kesinlikle kabul edilmeyeceğini ve bu sorunun sadece Türkiye ve Sovyetler'e ait olmayıp, imzası olan bütün devletlere ait olduğunu, bu bakımdan onların da görüşlerinin alınmasının gerekli olduğunu" bildirdi. Bunun üzerine Rusya, Türkiye üzerinde 1945'ten itibaren ağır bir siyasî baskıya girişti. Stalin'in talimatıyla "Pravda" gazetesinde akademisyenlerden S. Canaşa ve N. Berdzenişvil'in, "Türkiye'den Haklı İsteklerimiz Üzerine" başlıklı makalesi yayımlandı. Burada Kars ve Ardahan gibi bazı "doğu illerimiz"ın Sovyetler'e bırakılması konusu işlenmeye başlandı.

16 Temmuz 1945 tarihinde ABD Başkanı Truman, Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill Postdam'da bir araya gelerek görüşmelere başlamışlardır. 17 Temmuz 1945'te açılan Postdam görüşmelerine ABD, İngiltere ve Rusya katılmıştır. Görüşmelerde en önemli meselelerden biri de Türk Boğazları'nın durumu hakkındaki Sovyet istekleri olmuştur. Truman, Japonya'ya atılacak olan atom bombasının neticesini bekleyip Stalin'le daha rahat konuşmak için toplantıya birkaç gün gecikmeli gelmiştir. Rusya, Montreux Sözleşmesi'nin Sovyet ticaret ve savaş gemilerinin serbestçe Boğazlar'dan geçmesini sağlayacak şekilde değiştirilmesi hakkındaki görüşlerini 1944 yılının Ekim ayında Moskova'da Churchill'e, 1945 Şubat'ın da Roosevelt'e açıklamıştı ve prensip olarak desteklerini almıştı. Fakat, Postdam görüşmelerinde, Sovyetler Birliği'nin "Boğazlar" konusuna yalnız Türkiye ile kendisini ilgilendiren iki taraflı bir sorun olarak bakması ve Boğazlar'da deniz ve kara üsleri istemesi, geniş tartışmalara yol açtı. Toplantıda bu görüşe karşı İngiliz Başkanı, Rus görüşüne derhâl itiraz etmiş ve bu konuda Türkiye'ye baskı yapılmasını kabul etmeyeceklerini bildirmiştir. İngiltere'nin görüşüne Amerika da katılmıştır. Truman, "Boğazlar" meselesinin sadece Karadeniz'de kıyısı olan devletleri ilgilendirmediğini, Amerika da dâhil bütün dünyayı ilgilendirdiğini, "Boğazlar ve su yollarından geçişlerde serbestlik ilkesini" benimsediklerini bildirmiştir. Rusya, Truman'ın uluslararası su yolları konusundaki görüşlerine katılmakla birlikte, Türk Boğazları'nın özel bir durumu olduğunu iddia ederek ayrı

bir mesele olarak ele alınması için ısrar etmiştir.

Görüşmeler, 2 Ağustos 1945 tarihinde görüş birliğine varılmadan sona ermiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın "üç büyük devleti", Postdam Konferansı'ndan sonra bir daha bir araya gelmemiştir. Konferansta Türk Boğazları konusunda geniş bir görüş ayrılığı ortaya çıkmış ve Rusya yayılmacı tutumunu bir daha sergilemiştir. ABD ve İngiltere bundan sonra Rusya ile artık iş birliği yapma olanaklarının kalmadığı kanaatine varmışlardır. Üç lider arasındaki görüşmeler 23 Temmuz tarihine kadar devam etmiştir. Konferans boyunca yapılan görüşmelerin basına sızdırılmamasına önem gösterilmiştir. Konferansın devam ettiği sırada Amerika'da yaşayan Ermeniler adına "Millî Ermeni Komitesi", liderlere gönderdiği telgrafta Kars, Ardahan ve havalisinin Sovyet Ermenistan'ına dâhil edilmesi talebinde bulunmuşlardır.

Sovyet tehditleri karşısında Amerika, 1946 yılının başından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmeye başladı. ABD Başkanı Truman, 1946 Ocak ayında yayımladığı bir bildiriye, "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istilâ ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'dur' demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: Kaç tümeniniz var?" demiştir. Başkan Truman, Dışişleri Bakanı Byrnes'le 4 Mart 1946'da yaptığı görüşmede, İran'daki Sovyet kuvvetlerinin çekilmesi gerektiğini ve buna ABD'nin seyirci kalamayacağına karar vererek bu görüşünü bir nota ile 6 Mart 1946'da Sovyet makamlarına bildirdi. Aynı gün Amerika'da vefat eden Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını İstanbul'a götürmek üzere Mart sonunda "Missouri" gemisinin görevlendirildiğini açıkladı. Bu davranış diplomatik nezaketin ötesinde Sovyetler Birliği'ne yapılan bir hareketti. Missouri zırhlısı 5 Nisan 1946 da İstanbul'a vardığında, Sovyet radyo ve gazeteleri, bazı "doğu illerinin" Sovyetler'e verilmesi gerektiğini tekrar ederek Türkiye üzerindeki baskılarına devam ediyordu. Missouri gemisinin İstanbul'a geldiği gün (5 Nisan 1946) Başkan Truman, "Ordu Günü" münasebeti ile Şikago'da Orta Doğu'nun önemi hakkında bir konuşma yaptı. Bu konuşmada şunları söylüyordu:

"Gözlerimizi Yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler

arz eden bir bölge ile karşılaşılıyor. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük ekonomik ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletler arasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır. Birleşmiş Milletlerin Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı veya sızma yolu ile tehdit edilmemesi konusunda ısrar hakkı vardır.”

Konuşmasından anlaşıldığı gibi Truman, Orta Doğu'nun stratejik öneminden dolayı her an bir çatışmaya sahne olabileceğini ve bu durumda BM teşkilâtının problemlerin çözümünde önemli bir rol oynayacağını ve baskı altındaki ülkelerin toprak bütünlüğünün korunmasını istemiştir. Rusya'nın tacizkâr tutumu karşısında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'nin açılış konuşmasında “Boğazlar” konusunda şunları ifade etmiştir: “İkinci Dünya Savaşı sırasında Montreux Sözleşmesi'nin herhangi bir şekilde zararlı olduğunu söylemeye imkân yoktur. Boğazlar'ın emniyetli ellerde olduğu ve bütün ulusların çıkarlarına serbest geçişin hiçbir engel karşısında bulunmadığı sabit olmuştur... Açıkça söylüyoruz ki Türk topraklarından hiç kimseye verecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz.” diyerek, sert bir yanıt vermiştir.

Sovyetler Birliği, 7 Ağustos 1946'da Türkiye'ye bir nota vermiştir. Bu notaya göre Sovyetler, Boğazlar konusunda şu isteklerde bulunmuştur:

“1. Boğazlar, bütün devletlerin ticaret gemilerinin geçişine devamlı olarak açık olmalıdır.

2. Boğazlar, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin geçişine devamlı olarak açık olmalıdır.

3. Özel surette öngörülecek hâller dışında, Boğazlar Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapalı olmalıdır.

4. Karadeniz'e girmek ve Karadeniz'den çıkmak için tabii su yolu olan Boğazlar'a müteallik rejimin kurulması yalnız Türkiye'nin ve Karadeniz'e sahili

olan diğer devletlerin yetkisi dâhilinde olmalıdır.

5. Boğazlar'da ticarî seyrüsefer serbestliğini ve Boğazlar'ın güvenliğini temin hususuyla en fazla ilgili ve bunu gerçekleştirmeye en güçlü oldukları için Türkiye ve Sovyetler Birliği, Boğazlar'ın diğer devletler tarafından Karadeniz'e sahili bulunan devletler aleyhine kullanılmasının önüne geçmek amacıyla bunların savunmasını müştereken temin etmelidir.”

Bu nota, aynı anda İngiltere ve Amerika'ya da verilmiştir. Bu isteklere göre, Türkiye'nin bağımsızlığı ortadan kalktığı gibi, İngiltere ve Amerika'da Boğazlar konusundaki etkinliğinden vazgeçmeleri gerekiyordu.

Sovyetler Birliği, İngiltere ve ABD, Boğazlar'ın statüsü ve 1936 Montreux Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi hususunda kendi düşüncelerini müstakilen Türkiye'ye bildirme kararı almışlardır. Bu kapsamda ABD ve İngiltere, konu hakkındaki görüşlerini Türkiye'ye Aralık 1945'te bildirmişlerdir. Türkiye, bu meselede Postdam kararlarını değil, yalnız Montreux Anlaşması'nı göz önünde tutmak ve bu anlaşmayı imzalamış bütün devletlerin ve hususen ABD'nin iştirakiyle toplanacak uluslararası konferansta görüşüp karara bağlaması gerektiğini dünyaya duyurmuştur. Amerika'nın Türkiye'nin bu davetine katılacağını açıklaması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Çünkü Türkiye, Rusya'ya karşı dengenin ancak İngiltere ve ABD ittifakıyla sağlanacağına inanıyordu.

Rus talepleri karşısında ABD ile Türkiye arasında sıkı iş birliğine devam edilmiştir. Bu maksatla, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Dean Acheson ile Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Ocak 1947'de ABD'de yaptıkları görüşmeler sonunda Boğazlar meselesinin halli için uluslararası bir konferans düzenlenmesinin uygun olacağı değerlendirilmesini yapmışlardır.

Senato görüşmeleri sırasında Senatör Mackeller'in Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson'a sorduğu; “Sovyet Rusya'nın elinde atom bombası bulunduğu takdirde Avrupa'nın geri kalan kısmı ile bütün dünyayı ele geçirmek isteyeceğini tahmin edebiliyor musunuz?” sorusuna Acheson, şu şekilde cevap vermiştir: “Sovyet Rusya'nın bugünkü siyaseti tecavüzkârane ve istilâcıdır”. Bu

cevap üzerine basında yeri olan bu sözler Rusya'nın tepkisini çekmiş ve 14 Şubat 1947 tarihinde ABD'ye bir nota vererek Rusya'ya çirkin bir iftirada bulunulduğunu açıklamıştır. ABD ise Boğazlar'ın müdafaa ve kontrolünün Türkiye'nin elinde bulunması yönünde görüş bildirmiştir.

Amerika Dışişleri Bakanı Marshall, 22 Şubat 1947 tarihinde Washington'un doğum yıl dönümü nedeniyle Princeton Üniversitesinde yaptığı konuşmada şunları ifade etmiştir: "Milletlerarası meseleler harp zamanına nazaran daha nazik ve karışıktır. Harp yıllarında galip gelmek için gösterdiğimiz birliği şimdi gösteremiyoruz. Harp bitti fakat, sulha erişemedik. Sulhu temin etmek lâzımdır." ABD Savunma Bakanının, Rusya'nın ikinci notası üzerine gerginleşen Amerikan-Rus ilişkileri sırasındaki şu sözleri önemlidir: "Amerika sulhu temin edinceye kadar silâhlarını bırakmayacaktır. Amerika kuvvetsiz düşerse sulh birkaç nesil gecikecektir. Başkan Washington, 'Her zaman bir taarruza karşı hazır bulunmalıyız!' demiştir. Bu sözü unutmayarak hareket etmeliyiz".

Rusya İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin doğu sınırlarında 35 tümen asker bulunduruyordu. ABD'nin bu konudaki yorumu ise Rusya'nın Türk ordusunda silâh altında fazla insan bulundurarak Türk ekonomisini zayıflatmak niyetinden kaynaklanıyordu.

Ç. ABD'nin Türkiye'ye Desteği ve Truman Doktrini

Sovyetler Birliği, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra askerlerinin sayısında önemli bir azaltmaya gitmediği için büyük bir güç olarak potansiyelini muhafaza ediyordu. Bu durum, Türkiye ve Müttefiklerini kaygılandırıyordu. Rusya neden kuvvet indirimine gitmiyordu? Acaba, mevcut kuvvetleriyle yeni bir saldırı mı plânlıyordu? Bütün dünyanın merak ettiği bu soru özellikle Batı'nın gündeminde fazlasıyla yer aldı.

Türk-Amerikan ittifakının kökeni genel ortak bir görüş ile ABD ve Sovyetler Birliği arasında ortaya çıkan "Soğuk Savaş " döneminin başlangıcı kabul edilen 1946 yılı olarak kabul edilmektedir. Bunun somut görüntüsü, ABD savaş gemisi

ASS Missouri'nin İstanbul'a gelmesidir.

ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt'in Yalta Konferansı sonrasında 12 Nisan 1945'te vefat etmesiyle Truman Başbakan olmuştu. Truman'la birlikte ABD'nin SSCB'ye karşı ve Avrupa'ya şekil verme politikalarında önemli sapmalar meydana geldi. Sovyetler'in Batı'nın demokratik ve liberal değerlerine karşı komünizm fikirlerini ileri sürmesi ve bunu Batı Avrupa'da yaygınlaştırma girişimleri ABD'nin Almanya politikasını da değiştiriyordu. Almanya artık SSCB'ye karşı ABD'nin yanında yer alması gereken demokrat ve liberal bir ülke konumuna getirilmeli ve Fransa'nın Almanya konusundaki endişeleri giderilmeliydi. Böylece, Roosevelt'in SSCB ile uzlaşma ve ortak hareket etme politikası, Truman Doktrini ile değişecek ve George Kennan'ın "SSCB'yi çevreleme politikası"yla derinlik kazanacaktı.

ABD Genelkurmay Başkanlığı, 23 Ağustos 1946 tarihli bir açıklamada Türkiye'nin stratejik açıdan Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun en önemli askerî faktör olduğunu ve bunun neticesinde ABD yönetimine Türk Silâhlı Kuvvetlerinin savunma kabiliyetini güçlendirmek için Türkiye'ye ABD'den silâh, askerî uçak ve diğer askerî donanımları satın alma izni verilmesini tavsiye etmiştir. İngiltere; Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımların gecikmesi durumunda bu ülkelerin bağımsızlıklarının tehlikeye gireceği yorumunda bulunuyordu. İngiliz notasından sonra konuyu incelemek üzere ABD Dışişleri Müsteşarı Dean Acheson'ın görevlendirildiği komisyon göreve başladı. Komisyon, Türkiye ve Yunanistan'a yapılması gereken yardımın ABD tarafından üstlenilmesinin uygun olacağı sonucuna vardı. Bunun yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkacak olumsuz ve tehlikeli muhtemel gelişmeler ABD yönetimine bildirildi.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki taleplerine karşılık Başkan Truman'ın Türkiye'nin yanında yer alması ve askerî ve ekonomik destek vermesiyle Türk-Amerikan ilişkileri tam bir ittifaka dönüştü. Sovyetler Birliği'nin; Yunanistan, Türkiye ve İran üzerindeki nüfuzunu artırmasını engellemeyi amaçlayan ABD ve İngiltere, Türkiye'ye savunma konusunda yardım edeceklerini bildirdiler.

Türkiye'nin genel durumu Yunanistan'dan daha iyi durumdaydı. Ülkede

komünistlerin iktidarı ele geçirmesi söz konusu değildi. Ekonomik açıdan da Yunanistan'ın muhtaç görüntüsünden daha iyi bir seviyede idi. Bu nedenle, ABD Kongresinde Yunanistan'a yardım yapılması daha ön plânda tutuldu ve yardıma muhalefet eden etkin çevre ikna edilmeye çalışıldı. Bu yüzden, Türkiye'ye yardım konusu içinde bulunduğu iktisadî durumdan ziyade Türk ordusunun uzun süre silâh altında kalarak bütçenin yarısının askerî harcamalara ayrılması nedeniyle, Türkiye'nin uzun süre bu duruma dayanamayacağı ve istikrarının bozulacağı tezi savunuldu.

1946 yılında önemli bir problem de Türk parasının % 116 değer kaybetmesidir. 130 kuruş olan 1 ABD doları devalüasyondan sonra 280 kuruşa çıkarılmıştı. Türk Hükûmeti IMF üyeliğinin bir gereği olarak bu işlemi yapmak zorunda kalmıştı. Ancak, ABD'den beklediği 300-500 milyon dolarlık krediyi alamamıştı. 1947'de ihracat % 15, ithalât ise % 83 arttı. Böylece, dış ticaret açığı sür'atle arttı. 1946'da bütçe açığı 100 milyon dolar, 1947 yılında 60 milyon dolar oldu. Bundan sonra dış ticaret açıkları süreklilik kazandı.

İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD, Avrupa'nın yeniden imarı ve aynı zamanda bu ülkeleri Sovyet tehdidine karşı korumak üzere malî yardım programlarını devreye sokmaya başladı.

Senatör Arthur Vandenberg 1947'de Başkan Larry Truman'a, "Sayın Başkan, bunu yapabilmeniz tek yolu var, bir konuşma yapın ve ülkenin ödünü patlatın" demişti. Bir Cumhuriyetçi olan Vandenberg, Truman'a, komünist isyancılara karşı mücadelelerinde, Kongrenin Yunanistan ve Türkiye'ye verilecek yardımı onaylamasını nasıl sağlayabilecekleri konusunda tavsiyede bulunuyordu. Ancak, Vandenberg belki de Soğuk Savaş politikasının bir numaralı kuralını açıklıyordu.

Türkiye'nin ABD ile 1947'den itibaren güçlü bir ittifak kurma anlayışı temel bazı nedenlere dayanıyordu. Bunlar; Rusya'ya karşı güvenliğini korumak, askerî ve ekonomik yardım ile güçlü hâle gelmek ve Batı ile bütünleşmekti. ABD ise Türkiye'yi Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'da Sovyetler Birliği'ni çevreleyen kilit bir ülke olarak gördüğünden ittifakını güçlendirmek istiyordu.

1947 yılına girildiğinde bu durum önemli miktarda ekonomik sıkıntıyı beraberinde getirmişti. Bu sebeple Türkiye, bu zorluğu dış yardımlarla aşmak istiyordu. Savaş sırasında Amerika ve İngiltere Türkiye'ye askerî yardım yapmıştı, ancak Amerika, savaş sonunda "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu" gereğince yaptığı yardımı kesince Türkiye, İngiltere'nin yardımları ile yetinmek zorunda kalmıştı. 21 Şubat 1947'de İngiltere Amerika'ya iki nota vererek içinde bulunduğu ekonomik güçlükler nedeniyle Mart 1947'den itibaren Türkiye ve Yunanistan'a yardım yapamayacağını ve Batı savunması için Yunanistan ve Türkiye'nin ekonomik ve askerî yönden güçlenmeleri gerektiğini, bundan böyle bu görevin ancak ABD tarafından yapılabileceğini bildirdi. ABD Hükûmeti, Yunanistan ve Türkiye'nin Sovyet tehditlerine karşı düştüğü zor durumdan kurtarmak için hemen harekete geçti. 27 Şubat'ta ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Kongre liderlerinin desteğini isteyerek ABD Büyükelçisi Edwin Wilson'a bir telgraf çekerek, Türkiye'nin gereksinimlerinin neler olduğunun değerlendirilmesini istedi. Amerikan Kongresine sunulan "Kuvvet Komutanları Raporu" yardımın kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Raporda, Türkiye'yi Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da Sovyet saldırganlığına karşı doğal bir engel olarak nitelerken, eğer Türkiye, Rus baskılarına karşı durabilir ve Batı'dan direnişe yardımcı olabilecek gereksinimlerini karşılayabilirse, tüm Orta Doğu ülkelerinin de komünizme karşı direnme kararlılıkları daha güçlenecekti. Raporun son cümlesi, Orta Doğu'nun savunulması hakkında ve Türkiye açısından çok önemli idi: "Rusya, Türkiye'yi barış döneminde kendi egemenliği altına alırsa, bizim Orta Doğu'yu savaşla savunma yeteneğimiz tümüyle yok olur." diyerek, konunun önemini belirtiyorlardı. Marshall, Sovyetler Birliği'ni, Türkler'i seferber edilmiş bir orduyu hazır durumda bulundurmamak zorunda bırakan "bir sinir savaşı" yapmakla suçladı. Dışişleri Başkan Yardımcısı D. Acheson, Türkiye ve Yunanistan'ın kaybedilmesi durumunda Avrupa'nın da ağır ve tehlikeli bir duruma düşeceğini, yapılacak yardımla ABD'nin kendi güvenliğini sağlayacağını dile getirmiştir.

Amerikan Cumhurbaşkanı Truman 3 Mart 1947 tarihinde Meksika'ya yaptığı ziyaret sırasında dünya güvenliğini sağlama konusunda Amerika'nın tutumunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Amerika başka milletlerin işlerine

karışmamak prensibine sadık kalmaktadır. Fakat, bu karar kayıtsızlık manasına gelmez. Kuvvetli bir milletin kudretine dayanarak daha zayıf bir millete isteğini kabul ettirmeye hakkı yoktur. Umumî bir dünya güvenliğine varmak için sarf edilen gayret ademi müdâhale prensibinin herkes tarafından kabulü ile genişleyebilir. Bütün insanlar için daimî bir barış ve güvenliği temin etmek kolay bir iş değildir. Emin olun ki, milletleri ve milliyetleri ne olursa olsun, bütün insanların daimî arzuları barış ve güvenlidir. Amerika'nın fikrinde her devlet, insan haklarını ve esas hürriyetleri müdafaa etmekle mükelleftir”.

Necmettin Sadak, Akşam gazetesinde “Moskova Konferansı arifesinde Amerikan siyasetinin gelişmesi ve Türkiye” başlıklı yorumunda özetle şunları söylemektedir: “Aradaki ittifak gereğince Türkiye bir tecavüze uğrarsa İngiltere yardım etmeye mecburdur. Bugünkü durum ve şartlara göre Türkiye ancak bir devletin tecavüzüne uğrayabilir. Bu tecavüzün sebep ve ihtimalleri apaçık belli olduğu gibi, bu sahada Türkiye'nin menfaatleri kadar Amerika'nın menfaatleri de bahis mevzuudur. Ortada bir Boğazlar meselesi var. Bu meselede Türkiye nasıl düşünüyorsa İngiltere ve Amerika da öyle düşünüyor. Amerika, bu meseledeki yakın alâkasını, Doğu Akdeniz'e ve Türkiye sularına ilk defa donanmasını yollamak suretiyle ilân etmiştir. Şu hâlde, İngiltere'nin Türkiye'ye karşı mevcut taahhütlerini Amerika'nın da benimsemesi yeni bir hadise olamaz. Bunun için, Amerika'nın, Türk-İngiliz ittifakına imza koyması şart değildir... Netice şudur ki, bütün bu haberler, Moskova Konferansı arifesinde Yakın Doğu'da İngiliz-Amerikan menfaatlerinin ve iş birliğinin kuvvetlendiğini ve bunun açığa vurulmasına lüzum görüldüğünü ispat eder. Bu bakımdan gelişmeler ferahlık vericidir.”

Dört Büyükler Konferansı olarak anılan Moskova Konferansı 10 Mart 1947 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'un başkanlığında aşağıdaki gündem maddeleri ile toplanmıştır:

1. Almanya'nın ekonomik ve siyasî meseleleri hakkında Müttefik kontrol komisyonunun raporu,
2. Almanya'nın yakın geleceği,
3. Almanya barış anlaşması ile ilgili konular,

4. Almanya'nın silâhsızlandırılması,
5. Ruhr havzasının geleceği,
6. Avusturya Barış Anlaşması.

12 Mart 1947 tarihinde Truman, Kongreye sunduğu mesajında Türkiye'nin ulusal bağımsızlığını muhafaza etmek için Amerika'nın bu ülkeye yardım etmesinin zorunlu olduğunu bildiriyor ve özetle şu konuşmayı yapıyordu:

“Söz konusu toprak bütünlüğü, Orta Doğu'da istikrarı korumak için gerekiyor. Türkiye gereken yardımı almak istiyorsa, ABD bunu yapmak zorundadır. Bu yardımı yapabilecek tek ülke ABD'dir... Yunanistan'ın silâhlı azınlığın denetimi altına düşmesi hâlinde, komşusu Türkiye doğrudan doğruya ve ciddî şekilde etkilenecektir. O zaman karışıklık ve kargaşa tüm Orta Doğu'ya yayılabilir... Yunanistan ve Türkiye'ye yardım yapmadığımız takdirde, o kader saatinde, sonuçlar gerek Doğu, gerekse de Batı için çok kötü olacaktır. Bu yüzden Kongreden, 30 Haziran 1948 tarihine kadar Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon tutarında yardım yapmak için yetki verilmesini rica ediyorum”. Amerikan yardımı, 15 Mayıs'ta Kongre tarafından onaylanmıştır.

ABD Başkanı Truman, kendi adıyla anılan Truman Doktrini'ni şu şekilde tarif etmektedir: “Komünizmi durdurmak gayesini gütmekte olan Truman Doktrini, ABD dış siyasetinin en önemli kısmı olarak kalmaya devam etmektedir. Bu Doktrin Avrupa'nın kalkınması için bir başlangıçtır.”

Başkan Truman, Kongreden Yunanistan ve Türkiye'ye 400 milyon dolarlık yardım için yetki talebinde bulunmuştur. Bu yardımın 250 milyonunun Yunanistan'a 150 milyonunun ise Türkiye'ye verilmesi öngörülüyordu. Cumhuriyetçi Senatörlerden Arthur Vanderberg, Kongrenin Truman'ın teklifini kabul etmesinin gerekli olduğunu söylemiş ve “Türkiye'nin ve Yunanistan'ın geleceklerinin yalnızca bu ülkelerin kendi menfaatleri için değil, hepimizin güvenliği ve barışın muhafazası için kabul edilmelidir.” diyerek öneriyi desteklemiştir.

Ulus (Ankara) gazetesi, ABD Başkanı Truman'ın yaptığı konuşmayı şu başlıkla yorumlamıştır: “Amerika'nın kararı Avrupa siyasetinde bir dönüm noktası sayılıyor”. Başbakan Recep Peker ise özetle şu yorumda bulunmuştur:

“Başkan Truman, tam realist ve insanî bir görüşten mülhem olmuştur. Bu sözlerin ifade ettiği derin tesir, Akdeniz’i, Yakın ve Orta Doğu’yu içine alacaktır. Türk milleti lüzum hasıl olursa, yurdun şerefini, haklarını ve sınırlarını korumayı bilecektir.”

Sovyet Hükûmetinin resmî yayın organı İsvestia gazetesi, “Amerikan Yardımı Hakkındaki Rus Görüşü” başlığı altında Truman’ın konuşmasını eleştirmiştir, Türkiye’nin Amerikan yandaşı olmasının belirli bir sebebi olmadığını, Rusya’nın Kars, Ardahan ve Boğazlar üzerindeki isteklerinin Amerikan uydurması olduğunu ileri sürmüştür. Ayrıca bu yazıda: “Gerçekte hiç kimse ve hiçbir şey Türkiye’nin toprak bütünlüğünü tehdit etmediği hâlde, Türkiye’ye yardım eden Amerikalılar kendilerine ait iddialarını, Türkiye’nin toprak bütünlüğüne karşı bir tehdidin mevcudiyetine dayandırmışlardır. Yardımın bu ülkeyi Amerika Birleşik Devletleri kontrolü altına almayı amaç edindiği belli olmaktadır.” denilmekte ve şüphesiz, ilgili yardım farklı bir görüşle değerlendirilmektedir.

Acheson, Amerikan yardımının gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: “Türkiye ve Yunanistan’ın yaşadıkları demokratik rejimi terk etmeleri yolunda yapılan baskıya karşı koyabilmeleri için Amerika bu ülkelere yardım etmiştir.”

Amerikan Hükûmeti, Türkiye ve Yunanistan meselesi ile ilgili Sovyet isteklerini ve Amerika’nın tutumunu içeren belgeleri Kongre üyelerini bilgilendirmek maksadıyla dağıtmıştır. Bu belgelerde Amerikan yönetiminin yorumları özetle şu şekildedir: “Türkiye’nin başlıca müşkülü, büyük bir daimî orduyu (bir milyon askeri) geçindirmenin sebep olduğu malî ve ekonomik yüke katlanmak mecburiyetinde olmasıdır. Bu mecburiyet yüzünden Türk Hükûmeti, ordunun masraflarına senelik varidatının yarısına yakını ve bununla beraber hatırı sayılır miktarda döviz tahsis etmektedir.” Raporda ayrıca, Amerika’nın Türkiye için en iyi müşteri hâline geldiği belirtilmiştir. Adı geçen raporda Sovyetler’in Türkiye’den talepleri şu şekilde sıralanmıştır:

1. Sovyetler’in Türk Boğazları hakkındaki talepleri,
2. Rusların Kars ve Ardahan çevreleri hakkındaki talepleri,
3. Kafkasya’nın petrol bölgelerinin güvenliği ile ilgili talepleri,

4. Kendisine Basra körfezinde bir çıkış açılması,
5. Türk siyasetinde Sovyetler için müsait bir rejim kurmak.

27 Mart 1947 tarihinde Amerikan Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu, toplanarak Amerika'nın Ankara Büyükelçisi B. Wilson'u dinlemiş ve yapılacak yardım konusunda bazı suallerle yardımın gerekli olup olmadığı araştırılmıştır. Büyükelçi B. Wilson, Türkiye ve Yunanistan'ın stratejik anlamda çok önemli bir mevkide olduğunu, yapılacak yardımların hiçbir zaman boşa gitmeyeceğini ve çıkabilmesi muhtemel bir savaşı önleyeceğini belirtmiştir. Millî Savunma Bakanı B. Petterson da Türk sınırlarına yakın olan bölgelerde büyük miktardaki Rus kuvvetlerinin Türkiye'yi tehdit ettiğini söylemiştir.

Amerikan'ın Türkiye Büyükelçisi Edwin C. Wilson, Amerikan Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonuna verdiği bir raporda, Akdeniz'deki komünizmin yayılışını durdurmak isteyen Amerika bakımından Türkiye'nin durumunun Yunanistan'a nazaran çok daha ehemmiyetli olduğunu, Türkiye'nin Sovyet kontrolüne girmesi durumunda İran, Irak, Arabistan ve diğer ülkelere komünist rejimin girmesine yol açacağını ve dolayısıyla bütün Orta Doğu'nun Rusya'nın eline geçeceğini vurgulayarak konunun hassasiyetini belirtmiştir.

Dönemin Başbakanı Recep Peker, İzmir Halk Evinde yaptığı konuşmada ABD'nin Türkiye'ye verdiği destekten övgüyle bahsetmiş ve Türkiye-ABD ilişkilerini özetle şu sözlerle ifade etmiştir: "Amerika'nın dünya politikasını güderken Türkiye'ye ayırdığı derin dostluk payının değeri büyüktür. Bu dostluğun fiilî yardıma doğru açılıp genişlemesinde yalnız Türkiye'nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya barışına hizmet edecek asil bir anlayışın hâkim olduğu manasını anlıyoruz. Yardım konusu üstünde Amerika'da uyandırılmak istenen menfi gelişmelerin ve ülkemizdeki bu yardımın Türkiye bağımsızlığına zarar vereceği hakkındaki fikirlerin her ikisinde de yurdumuzun menfaatlerine aykırı maksatlar güden, görünmez propaganda kaynaklarının tesiri olduğunu zannediyorum. Ne Amerika'nın Türkiye aleyhinde böyle bir maksat takip etmesi ne de hükümetimizin Türkiye'nin hükümlerine haklarına zarar verecek bir formülü kabul etmesi aklın alacağı bir şey değildir. Bugün görevim icabı olarak bütün bunları söylerken Sovyet Rusya aleyhinde bir düşmanlık fikri sabitini ifade etmiş

olmuyorum.”

ABD Senatosu Dışışleri Komisyonu Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardım hakkındaki kanun taslağını 3 Nisan 1947 tarihinde kabul ederek ABD Senatosuna göndermiştir. Amerikan Temsilciler Meclisi, Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardımlar konusunu görüşmek üzere toplanmış, toplantıda Cumhuriyetçi üye Vanderberg şunları söylemiştir: “Bugün Meclise gelen tasarının onaylanmasını teklif ediyorum. Tasarının güttüğü hedef, uluslararası barış ve güvenliğin idamesinden ibaret olan BM gayesini desteklemektedir. Lâyiha bazı külfetler taşıyor. Fakat Amerikan milletinin yarın daha büyük fedakârlıklara lüzum kalmaması için bunu kabul edeceğine eminim.”

Vanderberg, Mecliste yaptığı konuşmayla tasarının hedefi olarak komünizmin yayılmasını göstermiştir. Asıl maksatlardan biri, Rusya’nın Amerika’yı komünizm çemberi içine almasını önlemektir. Vanderberg, gerekli önlemin alınmadığı takdirde dünyanın bir nükleer savaşla karşı karşıya kalacağını, bu sebeple Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardımların çok önemli olduğunu açıklamıştır.

Cumhuriyetçi Parti İcra Komitesi Başkanı 10 Nisan 1947 tarihinde Senatoda yaptığı konuşmada, “Durum, Türkiye ve Yunanistan’a yardım yapmayı mecburi kılıyor. Tasarı kabul edilmezse Rusya ile yapılacak görüşmede prestijimiz düşer. Barış bu projenin kabulüne bağlıdır”. Demokrat liderlerden Cannally da Rusların daha fazla yayılmasının durdurulması gerektiğini, başkalarının egemenliğine saygılı olmasının zorunlu olduğunu ve BM’ye karşı vazifesini yapması gerektiğini vurgulayarak, Amerika’nın Rusya’yı hudutları dâhilinde tutmasını istemiştir.

İngiltere’nin eski Başbakanlarından Winston Churchill Daily Telegraph gazetesinde çıkan yazısında Başkan Truman’ın siyasetini tasvip ettiğini, Amerika ile İngiltere’nin ayrıldığı takdirde her şeyin mahvolacağını, birleşildiği ve birlikte hareket edildiği takdirde güvenin ve emniyetin demokrasiyle bakî kalacağını vurgulayarak Amerika ile mutlaka birlikte hareket etme fikrini savunmuş ve ABD’nin Rusya konusundaki desteğini ortaya koymuştur. Bu arada BM Güvenlik Konseyi, Amerika tarafından Türkiye ve Yunanistan’a yapılacak yardımı

kontrol etmek için Güvenlik Konseyinin bu ülkelerde birer kontrol heyeti göndermesi hakkındaki Rus teklifini reddetmiştir.

24 Nisan 1947 tarihinde Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika Dışişleri bakanlarının katıldığı ve Avusturya ve Almanya'nın geleceğini belirleyen konferans, taraflar arasında tam bir mutabakata varılmadan sona ermiştir. Son oturumda Dörtler, Almanya'nın Nazilikten temizlenmesi ve demokratikleştirilmesi hususunda gerekli tedbirleri alması konusunda anlaşmışlardır. Ayrıca, diğer konuları tekrar ele almak için Kasım 1947'de Londra'da toplanmaya karar vermişlerdir. Moskova Konferansı'nın devam ettiği günlerde Rusya'da bulunan ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Kongreye gönderdiği telgrafta Türkiye ve Yunanistan'a yardım programının kabul edilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir.

Amerikan Senatosu uzun süren görüşmeler sonunda "Yardım Tasarısı"nı 23 oya karşı 67 oyla kabul etmiştir. Senatonun kabul ettiği yasa tasarısı, 100 milyon doların gönderilmesini ve ödenekten 300 milyon doların bu iş için tahsis edilmesini öngörüyordu. Amerika Temsilciler Meclisi daha önce Senato'da kabul edilen Yunanistan ve Türkiye'ye yardım hakkındaki tasarımı 107 oya karşı 287 oyla 9 Mayıs 1947 tarihinde kabul etmiştir. Dört gün süren Meclis görüşmelerinde Yunanistan'a yapılacak yardımın 100 milyon dolara indirilmesi hakkındaki değişiklik teklifi reddedilmiştir.

Harry S. Truman kendi adıyla anılan Doktrin'i bir taraftan ABD'nin dünya politikalarına karşı uyguladığı inziva yani kendi iç meseleleriyle ilgilenme politikalarını sona erdirmekte, diğer taraftan Sovyet tehdidine en fazla maruz kalan Yunanistan ve Türkiye başta olmak üzere komünizmin yayılma alanında bulunan diğer dünya devletlerine askerî ve iktisadî yardımları kapsıyordu.

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, Moskova Konferansı hakkında yaptığı basın açıklamasında tarafların anlaşamaması konusunda Rusya'yı suçlamış ve Almanya'nın yeni idaresinde Rusya'nın merkezîyetçi bir sistemle yönetilmesini istediğini bunun ise Almanya'da tekrar Nazi sistemine geçişi kolaylaştıracağını, ABD'nin bunun yerine demokratik seçimleri desteklediğini ifade etmiştir.

Marshall, savaş sonunda Avrupa devletlerinin ekonomik yardıma ihtiyacı olduğunu şu sözlerle belirtmiştir: “Avrupa’nın kalkınması zannedildiğinden daha yavaş vuku bulmaktadır. Doktorlar aralarında konsültasyon yapadursunlar, durum fenalaşmaktadır. Önemli müşküller çıktığından, suretle yardım etmemiz lâzımdır.” Marshall, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa devletlerinin ekonomik ve askerî yönden çok zayıfladığı ve Sovyet yayılcılığını ciddi bir şekilde durdurma gücünden yoksun olduğu, bu sebeple de Avrupa devletlerine ABD’nin de çıkarları doğrultusunda acil yardım edilmesi gerektiğini, aksi takdirde Rusya’nın ve komünizmin sür’atle hem Avrupa’da hem de Orta Doğu’da yayılacağı ve bölgenin Rusya’nın kontrolüne gireceği şeklindeki görüşlere sahipti.

Türkiye’ye psikolojik destek maksadıyla Visamiral Bernad H. Bieni komutasında Leyte uçak gemisiyle Dayton kruvazörü ve Bristol ile Prody muhriplerinden oluşan Amerikan filosu 2 Mayıs 1947’de İstanbul’a gelmiştir. Truman Doktrini, Türk kamuoyunda son derece olumlu bir gelişme olarak memnunluk yarattı. Başkan Recep Peker, gazetecilere verdiği beyanatta, “ABD’nin Türkiye’ye yardım etmesinde yalnız Türkiye’nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya barışına hizmet etmek gibi asıl anlayışının da payı olduğunu” söylemektedir. Buna karşılık yardım konusu, ABD’de sert eleştirilere yol açmıştır. Türkiye’deki tek partili sistem ve demokrasinin istenilen seviyede yerleşmemiş olması, Amerika’daki muhalif grupların tepkisine yol açtı. Temsilciler Meclisi üyesi Paul W. Shafer, Amerikan basınında çıkan yazılardan örnekler göstererek, Türkiye’de uygulanan basın özgürlüğünün geçici ve aldaticı olduğunu ve Türk Hükûmetinin Amerika’dan yardım koparmak amacıyla gazete kapatmaktan vazgeçtiğini söylemektedir. Bu tür eleştirilere karşılık olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü şunları ifade etmiştir: “Amerikan yardımı demokrasiyi kurmak yolunda bir adımdır. Türkiye ve ABD arasında daha sıkı ilişkiler kurulmasına ve demokrasinin Türkiye’de sağlam yerleşmesine yardım edecektir.”

Yardımanın nasıl gerçekleşeceğini tespit için General Lunsford Oliver başkanlığında oluşan Amerikan heyeti, 2 Mayıs 1947’de Türkiye’ye gelmiş ve altı

hafta süren çalışmalardan sonra 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara'da Dışişleri Bakanı Hasan Saka ile ABD Büyükelçisi Mr. Wilson tarafından "Türk-Amerikan Yardım Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma metninde ABD Kongresinin 22 Mayıs 1947'de kabul ettiği Türkiye'ye yardım etme yetkisine atıfta bulunuluyor ve yardımın ABD ile dostluk ilişkilerini artıracığı ve Türkiye'nin güvenlik ve hürriyetine katkı sağlayacağı vurgulanıyordu. Türkiye'ye yardım programının temelini oluşturan aşağıdaki (özet) anlaşma metnine göre:

Madde I : Yardım, ABD'nin Türkiye'nin talebi üzerine, güvenlik kuvvetlerini güçlendirmesi ve ekonomik istikrarını sağlaması için verilmiştir. Yardım, BM Ana Sözleşmesi'nin temel amaçlarını güçlendirecek ve Türk-Amerikan dostluğuna katkıda bulunacaktır. Türkiye, ABD Başkanı'nın Kongre kararıyla yetki verdiği bu yardımı yararlı bir şekilde kullanacaktır.

Madde II : Yardım, gerekli enformasyon ve teknik destekle birlikte, ABD'nin Türkiye misyonu başkanlığının Türk Hükûmetine danıştıktan sonra saptayacağı biçimde verilecek malî koşullar, doğrudan iki hükûmet arasında kararlaştırılacaktır. Türkiye, yardım programının kullanımı ve ilerleyişi ile ilgili komple raporlar verecek, enformasyon ve gözlemler iletecektir.

Madde III : Türk ve Amerikan halklarına eksiksiz bilgiler aktarılabilmesi için, ABD basınının yardım konusunda gözlemlerde bulunmasına ve bilgi aktarmasına izin verilecek, Türk Hükûmeti de yardım programının her yönünü eksiksiz açıklayacaktır.

Madde IV: Her iki hükûmet, yardım programı çerçevesinde verilmiş maddeler, hizmetler ve enformasyonun güvenliği açısından, diğer tarafın gerekli göreceği tedbirleri alacaktır. Türkiye, ABD'nin onayı olmadıkça sözü geçen madde, hizmet ve enformasyonun sahipliğini üçüncü taraflara devredemez, bunları resmî Türk yetkilileri dışında kimsenin kullanmasına izin veremez ve verildikleri amacın dışında kullanamaz (Bu madde, Türkiye'nin Kıbrıs Harekâtı sırasında gündeme getirilmiştir).

Madde V : Türkiye, bu yardımdan gelen kazançları başka bir ülkeye kredi vermek için ya da başka bir ülkenin çıkarına kullanmayacaktır.

Madde VI : Verilen yardım, iki hükûmetten birinden gelecek talep

üzerine ya da Genel Kurulu BM yardımının bu yardımı gereksiz kıldığını vurgularsa durdurulacaktır (Vandenberg Maddesi diye bilinen madde).

Anlaşma metnine göre IV. maddedeki yardımın kullanılma şeklindeki tehditler Kıbrıs konusunda karşımıza çıkmış ve “1974 Kıbrıs Barış Harekâtı” sebebiyle Amerika Türkiye’ye silâh ambargosu uygulamıştır. Amerikan Heyeti Başkanı Oliver, Türk Ordusu’nun hangi alanlarda ne kadar yardım yapılması gerektiği konusunda bir rapor hazırlamıştır. Bu rapora göre Oliver, “Türk Ordusu’nun mevcudunu azaltmak, buna karşılık orduyu modernize ederek savunma gücünü çoğaltmak, diğer yandan ekonomik durumun güçlenmesini sağlamak” gibi hususları tavsiye etmiştir.

ABD Kongresine sunulan, Yunanistan ile Türkiye’ye yapılmakta olan ve 30 Eylül 1948 tarihine kadar sürecek yardımları saptayan ABD Dışişleri Bakanlığı raporu; yardımların yapılma gerekçeleri ve hangi hususlarda yardım yapılacağını göstermesi açısından önemlidir. Amerikan Dışişleri Başkanlığının yayımladığı raporda Türkiye’ye siyasî ve askerî yardımın güçlü bir şekilde devam etmesi önerilmiştir.

Rapora göre 100 milyon dolar Türkiye’ye şu şekilde verilmiştir:

Kara Kuvvetleri	48.500.000	dolar
Hava Kuvvetleri	26.750.000	
“		
Deniz Kuvvetleri	14.750.000	
“		
Mühimmat Takviyesi	5.000.000	
“		
Oto Yollarının Geliştirilmesi	5.000.000	
“		

ABD’nin 1948 tarihli yasayla Türkiye’de bulundurduğu yardım heyeti 182 kişilik bir yardım grubundan oluşuyordu. ABD uzmanlarınca yürütülen program çerçevesinde Türkiye’ye malzeme, iletişim, askerî eğitim, bakım, sağlık, oto yol yapımı konularında yoğun bir destek verildi. Truman Doktrini’nin

temel amaçlarından bir diğeri de Türkiye'nin silâh altında tuttuğu önemli miktardaki askerî gücün 1/3 oranında indirilerek ulusal bütçe üzerinde oluşan ağır giderleri hafifletmek ve böylece ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmektir. Bu nedenle, Türkiye'nin uzun süre Batı'nın özellikle ABD'nin yardımına olan ihtiyacı devam etmiş ve bu sebeple bu ülkelere bağlı kalarak dış politikada bağımsız hareket edememiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD yıpranmamış askerî gücü ve yükselen teknolojisi ile, 1947'de Truman Doktrini ile Yunanistan ve Türkiye'ye yardımda bulunmuş, 1949'da Batı Avrupa'nın tamamını, sonraki on yılda ise dünyanın çeşitli bölgelerini oluşturan Sovyet tehdidine karşı savunmak zorunda kalmıştır. Sovyet tehdidiyle Türkiye bir sınır harbine maruz kalmıştı. Bunun yanı sıra Yunanistan'da komünizmin fikirsel çatışmasının ötesinde toplumsal çatışma yaşanıyordu. Sovyetler Birliği, Yunanistan'daki komünist yanlılarına gizli servisleriyle destek veriyordu. ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı savunma stratejisinin önemli bölümünü bu ülkeyi ABD ve Batı yanlısı ülkelerle çevreleme stratejisi oluşturuyordu. Truman Doktrini ve kapsamında NATO, CENTO ve SEATO'nun ortak mantığı Rusya'nın güneyden bloke edilmesiydi.

Marshall yardımı kapsamında Şubat 1947'de ABD İhracat ve İthalât Bankası Türkiye'ye 62 adet lokomotif almak için 4.905.000 dolarlık bir yardım kredisi açmıştır. Bu kredi Türkiye'ye açılan ilk kredi olma özelliğini taşımaktadır.

ABD ile sıkı iş birliğine önem veren Türkiye de karşılıklı ziyaretlere önem vermiştir. 14 Mayıs 1949 tarihinde Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak ABD'ye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk ordusunun Truman Doktrini çerçevesinde desteklenmesinin önemi vurgulanmış, İngiltere ile sağlanan ittifakla beraber Türkiye'nin Sovyet tehditlerine karşı daha güçlü hâle geldiği üzerinde durulmuştur.

1947 yılının Mart ayının hemen başlarında Dışişleri Bakanı Marshall ile Dışişleri Bakan Yardımcısı Acheson yaptığı görüşmeler neticesinde Balkanlarda Rus yayılmacılığına karşı Yunanistan'a yardım edilmesinin gerekli olduğu, fakat burada daha önce İngiltere'nin bu görevi yürüttüğü, şimdi bu görevin Amerika'ya

250 milyon dolara mal olacağı görüşülmüştür.

Başkan Truman, Meksika ile Amerika'nın dünya barışını korumaya ve medeniyetin yıkılmasını önlemeye azmettiklerini belirtmiş ve "Medeniyetin kesintiye uğramasını istemiyorum. Barışı koruyamazsak dünya bir çöle dönecektir." diyerek dünya barışının Sovyetler'in yayılmacı istekleri ile tehlikeye girdiğini ifade etmiştir.

Amerikan Missouri zırhlısının Türkiye'yi ziyaretinden 11 ay sonra ABD'nin Türkiye'ye desteği kapsamında 1 Mayıs 1947 tarihinde Amiral Bier'in komutasındaki Amerikan donanması İstanbul'a gelmiştir. Bu haber Akşam gazetesinin manşetinde "Aziz dostlarımız hoş geldiğiniz" ve ayrıca "Dost Amerikan filosu bu sabah İstanbul'a geldi" başlığı ile duyurulmuştur. İstanbul halkı filoya büyük ilgi göstermiş, Amerikan donanması Selimiye kışlası önlerinde 21 pare top atarak şehri selâmlamış aynı şekilde Selimiye kışlasından da top atışıyla mukabele edilmiştir. Amiral Bieri, yaptığı basın toplantısında siyasî kimliği olmadığı için özellikle politik sorular sorulmamasını rica etmiş, sadece bir soru üzerine Boğazlar'ın dünya ticareti bakımından önemini muhafaza ettiğini belirtmiştir. Aslında bu ziyaret siyasî açıdan Amerika'nın Türkiye'ye ve Yunanistan'a verdiği hem ekonomik hem de askerî desteğin önemli bir göstergesi idi. Ancak, Rusya'nın daha fazla tepkisini çekmemek için siyasî açıklamalarda bulunmamanın daha doğru olacağı değerlendiriliyordu. Rus basınında bu tür yardım ve destekler Amerika'nın Türkiye'yi nüfuz alanı altına almak istediği şeklinde yorumlanmış ve yeni bir "Düyunu Umumiye" idaresinin oluşacağı söylenmiştir.

5 Mayıs 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dolmabahçe Sarayı'nda Amerikan Büyükelçisi M. Wilson ve Amiral Bieri'yi kabul etmiştir. İsmet İnönü yaptığı basın açıklamasında şunları söylemiştir: "Amerikan donanmasını memleketimiz bahtiyarlık duyguları ile karşılamıştır. Koramiral Bieri ve muhterem arkadaşlarını tanımaktan hakikî bir sevinç duydum. Amerikan milletine Türk milletinin itimatlı dostluk duygusu ile derin teşekkürlerine vasıta olmanızı dileriz.

Başkan Truman'ın 22 Mayıs 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımını onaylamasından hemen sonra Türkiye Cumhurbaşkanı, Başkan Truman'a hitaben bir mesaj göndermiştir. İsmet İnönü mesajında, Amerikan yardımının Türkiye'nin güvenliği için lâzım gelen teçhizatın bir kısmını temin edeceğini ve harbin bir neticesi olarak Türkiye'nin karşılaştığı iktisadî zorlukları hafifleteceğini söylemiştir. Ayrıca, "Bu yardım bize ABD'nin dünya barışını korumak ve kuvvetlendirmek hususunda bütün manasıyla üzerine aldığı vazifeyi gösteren en aşikâr delildir." diyerek yardımın hangi anlama geldiğini açıklamıştır. Aynı tarihte ABD yardımının nasıl yapılacağını tespit için General Oliver'in başkanlığındaki Amerikan askerî heyeti Ankara'ya gelmiştir. 21 Temmuz 1947'de İngiltere donanmasına ait iki kruvazör, iki uçak gemisi ve dört muhripten oluşan filo, Oramiral Sör Algernon U. Willis'in komutasında İstanbul'a gelerek İngiltere'nin Türkiye'ye olan askerî desteğini göstermiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Avrupa'nın ekonomik dengeleri bozulmuş ve ülke kaynakları son derece tükenmiş bir vaziyette idi. Savaş bütün ülkelerde ağır tahribatlar yapmıştı. Rusya, bu durumu fırsat bilerek komünizm propagandasını şiddetlendirmiştir. Sovyetler, komünist partilerin kuvvetli olduğu İtalya ve Fransa'da grevleri yaygın bir hâle getirerek ekonomilerini felce uğrattı. Amerika'nın Batı Avrupa'ya yaptığı yardımlar bütçe açıklarının kapanması gibi verimli olmayan konulara harcandığı için istenilen sonuç alınamamıştı. Bu sebeple, Amerika'nın Avrupa'ya yapacağı yardım için bir formül arandı. Bu formül, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın 5 Haziran 1947 günü Harvard Üniversitesinde verdiği bir konferansta açıklandı. Marshall, Avrupa devletlerinin ekonomik kalkınmalarının nasıl yapılacağına dair bir plân yapılması için bir araya gelmelerini istemiş ve ortak bir plân hazırlanırsa ABD'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söylemiştir.

ABD Dışişleri Bakanı Marshall, 14 Temmuz 1947 tarihinde Avrupa'ya yapılacak yardımlar hakkında şu açıklamada bulunmuştur. "Alman yardımı sadece ekonomik alanda değil kültür sahasında da tesirini gösterecektir. ABD, Avrupa bölgesinin tekrar demokrasiye dönmesini arzu ediyor. Amerika, Avrupa ile olan ilişkilerinde bir dönüm noktasında bulunuyor.

Marshall Yardım Plânı çerçevesinde Başkan Truman, maliye, ekonomi ve millî eğitim olmak üzere üç komiteye yardım programının iyi ve uygun bir şekilde yapılması için bir rapor düzenlenmesi talimatını vermiştir. Komitenin başına Ticaret Bakanı Averell Harriman'ı tayin edilmiştir.

Marshall Yardım Plânı'nı görüşmek üzere İngiliz, Rusya ve Fransa Dışişleri bakanları 27 Haziran 1947 tarihinde Paris'te toplanarak yapılacak Amerikan yardımı konusunu müzakere etmişlerdir. Toplantı sonucunda İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile İngiliz Dışişleri Bakanı Bidoult Avrupa'nın kalkınması işine Rusya'sız devam edilmesinin ortaya çıktığı görüşüne yer vermişlerdir.

ABD Maliye Uzmanı Krog, Truman'a verdiği raporda ABD'nin Avrupa'ya yardım hakkında icab eden malî yardımı yapabilecek güçte olduğunu, ayrıca ABD'nin beş yıl süreyle hem kendine hem de yardım edeceği ülkelere lüzumlu yiyecek ve ham maddeye sahip olduğunu rapor etmiştir. Truman, Marshall Plânı çerçevesinde Paris'te yapılan Konferans nedeniyle şunları söylemiştir: "Avrupa'ya yardım etmek üzere elimizden geleni esirgememek hem kendi ülkemizin hem de Batı yarımküresinin menfaatleri gereğidir... Avrupa'nın hür devletleri yakın zamanda ihtiyaçlarını bildireceklerdir. Amerika ulusların insanlığa sürekli bir barış temin etmek için imkânları nispetinde ve münasip görecekları şekilde buna çalışacaklarını ümit ediyorum... Kuvvet kullanımına karşı olan nefretimiz başkalarını (Rusya'yı) uluslararası barışın temelleri bahsinde fazla lâubâlî davranmaya sevk etmemelidir. Perişan hâlde bulunan dünyayı kurtarmak ve barışı tecavüze uğratmamak bahsinde Amerika'nın önemi büyüktür. Ekonomimize dokunulmamıştır. Üretim imkânlarımız azalmamıştır. Hatta imkânlarımız tamamen ortaya konulmamıştır. Eski dünyaya gelince o bitkindir, medeniyet tehlikededir. O âlemdaki uluslar endişeli ve istikbalin korkusu ile ıstıraplıdır. Onların ümidi bizim yeni dünyamızda olmalıdır."

Amerikan Senatosu, Fransa, İtalya ve Avusturya'ya 548 milyon dolarlık acele yardım tasarısını 1 Aralık 1947 tarihinde kabul etmiştir. Tasarı 328 milyon dolar Fransa'ya, 227 milyon dolar İtalya'ya, 42 milyon dolar Avusturya'ya verilmesini öngörmektedir.

Başkan Truman, Londra Konferansı neticesinde Rusya'nın bu olumsuz

yaklaşımları sonunda demokratik Avrupa devletlerinin Rusya'nın kontrolüne girmemesi için yardım almalarının zorunlu olduğuna inanmış ve bu konuda ABD Kongresine şu mesajı göndermiştir:

“Avrupa'nın kalkınmasının nihaî muvaffakiyete kadar devam etmesi ABD için fevkalâde ehemmiyeti haizdir. Zaruret içinde bulunan insanlara yardım hususundaki Amerikan an'anesi, ulusumuza daima yüksek bir hayat seviyesi temin edebilecek olan söylem, dünya ekonomisinin kurulmasındaki menfaatimiz, hür insanlar ve kurumlar için bir medeniyetin devam ettirilmesindeki çıkarlarımız, bizi Avrupa'nın kalkınmasına büyük bir alâka göstermeye âmindir. Avrupa'nın kalkınması, Amerikan hayatının beşiği olan bir medeniyetin idaresi için elzemdir. Bu hürriyet, adalet ve insan şerefleri için bir kale teşkil eden bir milletler grubunun devamlı bağımsızlığı ve bütünlüğü için teminattır”. ABD Başkanı Truman, Avrupa kalkınma programı çerçevesinde hazırlattığı kanun tasarısında Kongrede 30 Haziran 1949'da sonuçlanacak devre için 6.8 milyar dolar ve bütün yardım için toplam 17 milyar dolar yardım istemiştir.

Almanya'nın ve Avusturya'nın geleceğiyle ilgili olarak Londra'da toplanan Fransa, İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanları yaptıkları görüşmelerde Rusya'nın her konuda muhalefetiyle sonuçlanmıştır. Londra'da Marshall yardımı ile ilgili olarak ABD Dışişleri Bakanı, özetle şu açıklamayı yapmıştır: “Avrupa kalkınma plânını tatbik koymadan, bu husustaki Sovyet hareketleri akamete (sonuçsuz) bırakılmadan Avrupa'da bir barış anlaşmasına varılamaz... Sovyet Rusya, Avrupa kalkınma plânına karşı cephe almakta ve alenen muhalefet göstermektedir. Bu plânın sonuçsuz kalacağını ileri sürmektedir. Gelecek aylarda, sıhhatli bir Batı Avrupa medeniyeti etrafında sıhhatli bir cemiyet kuramazsak (NATO kast edilmektedir) hiçbir anlaşmaya varamayız. Komünistler bu cemiyetin kurulamayacağı kehanetini ileri sürüyorlar. Biz ise Batı Avrupa medeniyetinin vücut bulacağına inanıyoruz. Londra Konferansı'ndaki görüşmeler, Moskova Konferansı'ndaki görüşmelerin can sıkıcı bir tekrarıdır başka bir şey olamamıştır”. Böylece, ABD ile Rusya önemli bir yol ayrımına girmişler ve bundan sonra her iki devlet siyasî ve askerî nüfuz alanlarını genişletmek üzere çalışmalarına hız vermişlerdir.

Dışışleri Bakanı Hasan Saka, Marshall yardımından faydalanmak isteyen Avrupa ülkelerinin temsilcileriyle birlikte Temmuz 1947'de Paris'te yapılan toplantıya katılmıştır. Türkiye, bu toplantıda 615 milyon dolarlık ekonomik yardıma ihtiyacı olduğunu bildirmiştir. ABD, önce buna sıcak bakmamış ve her şeyden önce yardımların savaştan zarar gören Avrupa ülkelerinin yararlanması için yapılacağını ileri sürmüştür. Başlangıçta Amerikalı uzmanlar, Türkiye'ye yardım verilmesine taraftar görünmemişlerdir. Bunun gerekçelerini şu şekilde sıralamışlardır:

1. Türkiye, savaş sırasında ordusu için büyük harcamalar yapmış olmakla beraber, savaştan yıkılmadan çıkmıştır ve bu bakımdan yardım almak bir tarafa, toprak altı ve üstü zenginlikleriyle Avrupa'nın kalkınmasına katılabilecek durumdadır.

2. Türkiye'nin altın ve döviz stokları ve dış ticaret dengesi on beş aylık bir devre için yeterli görünmektedir.

3. Türkiye'nin endüstrisi orta derecede gelişmiş bir endüstri olduğu gibi, üretim seviyesi de savaştan önceki üretim seviyesini bir hayli aşmıştır.

Bu durum, Türk kamuoyunda geniş tepkilere yol açmıştır. Ekonomik bakımdan yalnız bırakılmanın yanı sıra, ABD'nin politik bakımdan da Türkiye'yi yalnız bırakabileceği endişeleri dile getirilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı Türk Hükûmeti, Amerikan Hükûmetine başvurarak şu taleplerde bulunmuştur:

1. Türkiye'nin durumunun siyasî ve coğrafî bakımdan çok önemli olduğu,

2. Bu siyasî ve coğrafi durumun ister istemez malî ve iktisadî güçlükler yarattığı,

3. Kuvvetli olmanın tek şartının ekonomik kalkınma, ekonomik kalkınma için de tek yolun dış yardım olduğu söylenilerek, Amerikan Hükûmetinin Türkiye'ye iktisadî yardım konusundaki tutumunu yeniden gözden geçirmesi istenmiştir.

Amerikan Hükûmeti, Türkiye'nin öne sürdüğü gerçekleri haklı bularak Türkiye'yi de yardım plânına dâhil etmiştir. Bu maksatla 16 Nisan 1948 yılında Avrupa devletleri ile imzalanan "Avrupa Ekonomik İş Birliği Anlaşması"na

Türkiye'nin de katıldığını belirten bir anlaşma metni hazırlanarak 4 Temmuz 1948'de taraflarca imzalanmış ve 13 Temmuz 1948 tarihli (6956 sayılı) Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

Demokrat Parti Lideri Celâl Bayar yapılan Amerikan yardımları ile komünizmle mücadelenin ilişkisini şu sözlerle ifade ediyordu:

“Maddî bakımdan Amerikan yardımının ehemmiyeti büyük olmakla beraber yine de şu kadar yüz milyon diye ölçülemez. Buna mukabil, manevî bakımdan bu yardımın değeri, ölçülerin üstündedir. Artık kendi yağı ile kavrulmaya terk edilemeyeceğine, demokrasi ve hürriyetin büyük kuvvetlerinin kendisini desteleyeceğine dair teminatın milletimiz üzerindeki psikolojik tesiri, zırhlı tümenlerle ifade edilemeyecek mertebededir. Türkiye'ye yapılan Amerikan askerî yardımı, bir memleketi içerideki ve dışarıdaki düşmanların tazyiki altından kurtarmak için yapılmış bir yardım değildir. Esasen sınıksız duran bir desteği takviye maksadına matuftu. Bunun başlıca ehemmiyeti, bir manevî kuvvet basamağını manevî bir müdafaa tabyasına, bir ileri karakolu bir cephe hattı kalesine inkılâp ettirmekte idi. İdeoloji bakımından komünist sızıntısı, Türkiye'de aşılmaz bir duvarla karşılaşmıştır. Komünizm doktrinleri Türk milletinin tabiat ve düşüncelerine yabancıdır. Türkler, birçok ırk ve dinin kaynaştığı bir mevkide ve büyük etnik kitlelerin kavşak noktasında asırlar boyunca yaşadıkları için siyasî olgunlukları çok gelişmiştir. Bu itibarla, komünizmin sureti haktan görünüşü arkasında dünyaya hâkim olmak ve milletleri esir etmek gibi meş'um bir arzunun mevcudiyetini teşhis etmek bu millet için, güç olmamıştır. Binaenaleyh, komünizm Türkiye'de en ufak bir ilerleme kaydetmek imkânını bulamamıştır. Fakat komünizmin en büyük Müttelikleri cehalet ve fakrû zarurettir. İdeolojik bakımdan hasma karşı sarsılmaz bir mukavemeti idame edebilmek için her memleket, kendi halkının hayat seviyesini yükseltmek çarelerini araştırmalıdır. Bu iktisadî kalkınma için yapılan mücadelede Amerikan yardımı, Türkiye'nin gayretlerine kıymetli bir destek olmuştur. Bu yardım, Türkiye'nin fevkalâde istisnâî bir ekonomik hamlesinin başladığı zamana rastlamış ve sür'atlenmesine yaramıştır”.

Celâl Bayar ayrıca, Türk Hükûmetinin Amerika'yı Paris görüşmeleri

sırasında ticaret fazlası göstererek yanlış bilgilendirmesi neticesinde Türkiye'nin Marshall yardımı kapsamı dışında kaldığını ve sadece peşin para ile mal alabilecek bir ülke durumuna düştüğünü iddia etmiştir. Amerika'nın ikinci parti yardımı 8 Kasım 1947'de İskenderun limanına getirilmiştir. Yardım malzemeleri içinde yol inşaatı için önemli miktarda makine ve teçhizat bulunmaktaydı.

Truman Doktrini ve Marshall Plânı ABD'nin Sovyet yayılmacı girişimlerine karşı ilk tepki niteliğinde tarihî bir önem taşıyordu. Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'da yaptığı komünist darbenin (1948) ardından Berlin'i abluka altına alması ABD dış politikasında büyük değişikliklere neden oldu. BM teşkilâtının etkinliği SSCB'nin vetoları yüzünden etkisiz hâle gelmişti. Amerikan Senatosu, bu gelişmelerden sonra ABD'nin güvenliği için bölgesel anlaşmalara katılma kararı aldı.

Avrupa'nın kalkınması için uygulanan Marshall Plânı kapsamında Türkiye'ye malzeme yerine nakit verilmesi kararlaştırılmıştır. ABD bu konuda yapılacak yardımları üç sınıfa ayırmıştır:

1. Bağış suretiyle yardım
2. Kredi suretiyle yardım
3. Nakit yardım

Türk-Amerikan hükümetleri arasında yapılan müzakerelerde Türk Hükümetinin tarafından hibe şeklinde yardım yapılması teklifini, Amerikalı yetkililer Marshall Plânı dâhilinde mümkün görmemişlerdir. Türkiye'nin bir imar ve kalkınma plânı hazırlamış olduğunu, Marshall Plânı'nın ise daha çok İkinci Dünya Savaşı'nda büyük hasar görmüş ülkelerin kalkınması için hazırlanmış olduğunu, Türkiye'ye ancak Truman Doktrini çerçevesinde askerî tehdit ve tehlike karşısında yardım yapılacağını ileri sürmüşlerdir.

Amerikan Senatosu 14 Mart 1948 tarihinde Avrupa Kalkınma Plânı'nı kabul etmiştir. Programın lehinde konuşanlar, Batı Avrupa'da bulunan 16 ülkenin kendilerini komünistlikten ve ekonomik çöküntüden kurtarma fırsatını elde edeceklerini söylemişlerdir.

Amerikan yardımı çerçevesinde Türk hava kuvvetlerini güçlendirmek

maksadıyla 2 adet uçak 17 Mart 1948'de Türkiye'ye teslim edilmiştir. 19 Mart 1948 tarihinde ABD Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu Marshall Plânı için 5.3 milyar dolarla Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım amaçlı 275 milyon dolar yardımı onaylamıştır.

Marshall, Sovyetler Birliği ve Avrupa'daki komünist partilerin demokrat Avrupa'nın kalkınmasını ve yeniden canlanmasını baltalamak için azami gayret sarf ettiklerini, buna karşı hür ve demokrat Batı Avrupa devletlerinin kalkınmasını sürdüreceğini ve Amerika'nın Sovyetler'in komünist yayılcılığına seyirci kalmayacağını savunmuştur.

Amerikan Askerî Yardım Heyeti Başkanı General H. L. Mac Bride 1948 Mart ayında Amerika'da yedi hafta kalarak Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak 275 milyon dolar ek yardımla ilgili çalışmalarını resmî makamlar ve Amerikan Kongresi yetkilileriyle koordine etmiş ve ek yardımın onaylamasını sağlamıştır. Bu kapsamda içinde 150 adet M-24 tankı ve diğer top, hafif ve ağır askerî araçların ve muharebe vasıtalarının bulunduğu beş gemi malzeme Türkiye'ye gönderilmiştir. Yardım askerî amaçlı olarak iki yıl süren yedek parça stoğuyla beraber getirilmiştir.

Amerikan Rendova uçak gemisi 29 Nisan 1948 tarihinde İstanbul'a gelerek SNJ-6 tipinde 100 adet savaş uçağını Türk Silâhlı Kuvvetlerine teslim etmiştir. Ayrıca dört adet deniz altı İzmir'de teslim alınmıştır. Yardım heyeti Başkanı General Mc Bride, Türkiye'ye yapılması öngörülen yardımın aslında silâh ve teçhizat olarak 1 milyar dolar olduğunu söylemiştir.

4 Temmuz 1948 tarihinde Türkiye ve Amerika arasında "Ekonomik İş Birliği Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma genel esasları ile Avrupa devletlerinden 15'i ile yapılan anlaşmalarla aynı esasta kabul edilmiştir. Yardımın hibe yerine borç kredisi şeklinde verilmesi ve ilk üç ay için 10 milyon doların ziraat ve maden yatırımları için verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylelikle, Marshall Plânı'nın bir uzantısı olarak Avrupa'nın kalkınmasına yardımcı olunacağı tespit edilmiştir.

30 Eylül 1948 tarihinde sona eren devreye kadar Türkiye ve Yunanistan'a yapılan Amerikan askerî yardımı hakkında Kongre'ye sunulan raporda,

Yunanistan'a yapılması gereken yardımın gerekçeleri şu şekilde özetlenmektedir:

1. Komünist Yunan çetelerinin Yunanistan'da komünizmin mutlak surette hâkim olmasını sağlamak maksadıyla faaliyetini hızlandırması ve halkın moralini bozmaya başlaması,

2. Yunanistan'daki komünist gruplara çevre ülkelerden; Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan yardımların gelmesi,

3. Yunan ordusunun ilkbahar ve yaz mevsimlerinde çetelere karşı kısmî başarı sağlamasına rağmen Grammos dağları harekâtında mağlûp olanların bir bölümünün Arnavutluk sınırından kaçarak tekrar potansiyel saldırıya hazırlanmaları,

4. Sekiz yıl süren kargaşa ve mücadelede Yunan kuvvetlerinin moralinin bozularak birçoğunun eve dönmesi.

Raporda, "Her ne kadar Yunan milleti komünist gerillâ tehdidini yok etmek hususunda başarı göstermemiş ise de 30 Eylül 1948 tarihinde ABD askerî yardım programı sayesinde savaşlarını başarılı bir sonuca bağlamak bakımından eskisinden daha hazırlıklı bir durumdadır." denmektedir.

Yunan Silâhlı Kuvvetlerinin lojistik yönden desteklenmesi için malzeme tedarikine, 1948-1949 malî yılına ait yardım programı çerçevesinde Eylül ayının sonunda 240 milyon doların sarfı ile başlanmıştır. 30 Eylül 1948 tarihinde servis kategorilerine göre dağıtım aşağıda gösterildiği şekilde yapılmıştır:

Yunan Silâhlı Kuvvetlerine Yapılan Amerikan Yardımı (Tablo 2)

Malzemenin Çıkış Yeri	Teslim Edilecek Malzeme İçin Verilen Yetki	Teslim Edilen, Nakledilen ve İkmal Edilen Yardımlar
Ordu Bakanlığı	Dolar	Dolar
Kimya Sınıfı	107.531	107.531
İstihkâm Sınıfı	4.160.655	1.383.031
Sihhiye Sınıfı	1.771.313	831.031
Ordunat Sınıfı	32.683.863	25.460.151
Levazım Sınıfı	106.301.006	68.191.961

Muharebe Sınıfı	5.419.485	4,886,721
Büyük Britanya'nın Malzeme Tedariği()	46.780.168	39.034.709
Deniz Nakliyatı	14.135.591	11.526.216
Muhtelif Malzeme	4.437.437	4.419.019
Ordu Genel Toplamı	215.797.437	155.840.866
Hava Kuvvetleri Bakanlığı	2.073.746	452.571
Deniz Bakanlığı	15.801.556	7.897.587
Diğer Federal Ajansları	6.082.475	6.082.475
Genel Toplam	239.754.826	170.273.499

Deniz nakil ücreti yükleme ve diğer servisler dâhil 170 milyon dolar tutarında malzeme tesliminde bulunulmuş, takriben 70 milyon dolarlık çeşitli yardım malzemesinin sevk edilmesi plânlanmıştır.

ABD Kongresinde kabul edilen ve 75 sayılı kanunla yürürlüğe giren programdan Türkiye'ye yapılan askerî yardımın amacı, "Türlere, askerî bütçelerini fazla artırmadan askerî teçhizatlarını kuvvetlendirmek ve aynı zamanda asker mevcudunu azaltarak, silâh altında bulunanların sivil hayattaki verimli çalışmalarına dönmeleri imkânını sağlamak suretiyle yardımda bulunmaktır." şeklinde ifade edilmiştir. Türkiye'nin savunma gücünü artıracığı ve sivil ekonomiyi takviye edeceği vurgulanan raporda devamla, "Amerikan yardımı olmasaydı, Türkiye'nin çok ağır olan millî savunma giderleri, gittikçe vahimleşen iktisadî dengesini bozmasına neden olacak ve bunun üzerine Türkiye'nin komünist baskılarına mukavemet etmesi daha güç olacaktı." şeklinde komünizm yayılmacılığına karşı ABD'nin desteğinin gerekliliğine işaret edilmiştir.

Kara Kuvvetleri yardım programı çerçevesinde; Türkiye'deki sınıf okullarında ikmal, bakım ve sıhî yardım kurslarının açıldığı ve binlerce ordu mensubuna kurs verildiği, Kara Kuvvetleri Komutanlığına bağlı 57 subayın ABD'de kurs görerek Türkiye'ye döndüğü; Türkiye'ye 50.000 tondan fazla teçhizat ve malzemenin verildiği, 700 tondan fazla motorlu araç malzemesi teslim edildiği, Ankara'daki bakım atölyelerinin genişletildiği ve atölye personelinin Amerikan usulü ile kurstan geçirildiği belirtilmektedir.

Deniz programı çerçevesinde; Türkiye'ye 11 Amerikan gemisi ile dört denizaltının tesliminin yapıldığı ve personeline eğitim verildiği ifade edilmektedir. Hava Kuvvetleri programı çerçevesinde ise 3000'den fazla personele kurs verildiği belirtilmektedir. Yol inşaatı programı kapsamında Amerikan yol idaresinin beş milyon dolarlık bir yol yapım ve onarım bütçesi oluşturduğu görülmektedir. Programda 1134 km yol inşaatının yapılması öngörülmüş ve öncelikli yol inşaatının hedefi olarak İskenderun-Adana, Adana-Karataş, Tarsus-Toprakkale ve Tarsus-Ulukışla yollarının tamamlanması amaçlanıyordu.

Türkiye, "Marshall Yardım Planı"na göre dört çeşit yardım almıştır. Bunlardan hibeler kısmında, yapılan yardımlardan ilgili devlet borçlanmamaktadır. Ancak, bunları belirlenen alanlarda kullanmak mecburiyeti vardır. Türkiye, bu kısımdan 1948-1951 yılları arasında, 62.376.000 dolar almıştır. İkinci olarak ödünç kısmı gelmektedir. Eğer para, ödünç veriliyorsa, alan devlet 1952'den itibaren ABD'ye bu miktarı ödemek zorundadır. Türkiye, aynı yıllar arasında, ABD'den 72.840.000 dolar ödünç para almıştır. Üçüncü olarak, iktisadî iş birliği çerçevesi içinde, Avrupa devletleri ile ticareti geliştirmek için yapılan yardımlardır. Burada, Avrupa devletleri birbirlerinden mal aldıkları zaman, malların bedeli ABD tarafından ödenmekte ve satın alan devlet, bunun karşılığını karşılık fonu adı altında kendi parasıyla ulusal bir bankaya yatırmaktaydı. Buraya yatırılan paranın % 95'i yine o devlet tarafından ülke için önemli projelerde kullanılabilirdi. Son olarak, ABD ile ilgili devlet arasında teknik yardımlaşma yapılmıştır. Türkiye'nin yine bu yıllar arasında gördüğü teknik yardımın tutarı 3.000.000 dolardır.

ABD Kongresi, 1949 yılında İhracat Kontrol Yasası'nı kabul ederek, Doğu Avrupa'da Sovyet yanlısı ülkelere dünya çapında ambargo uygulama kararı aldı. NATO üyesi ülkeler ve Japonya ABD'nin baskısıyla ambargo kararına uymak zorunda kaldı. ABD'nin 1948 yılında Doğu Avrupa ülkelerine ihracatı 400 milyon dolar iken bu rakam 1953 yılında 2 milyon dolara geriledi. Doğu Bloğunun ABD'ye ihracatı 236 milyon dolardan 46 milyon dolara geriledi. 1952-1954 yılları arasında bloklar arasında ticaret durma noktasına gelirken blokların kendi arasındaki ticaret miktarı olağanüstü artış gösterdi. Dünya siyasî ve askerî

açından bölündükten sonra ekonomik yönden de ikiye bölündü. ABD başlattığı çifte kuşatma harekâtını kendi yanında olan ülkelere her türlü ekonomik ve askerî yardımla güçlendirdi. Yardımlara un, çikolata, süt tozu dâhil edilirken psikolojik savaşın uzantısı olarak Hollywood filmleriyle “hür ve esaret” altındaki insan portreleri sinemalarda ve daha sonra televizyonlarda yerini aldı.

ABD'nin Türkiye'ye vermiş olduğu destek sebebiyle Rusya'nın Türk topraklarını işgal etme düşüncesi gerçekleşmemiştir. Rusya, bu nedenle bu talebinden vazgeçtiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Rusya'nın Türkiye ile dostluğu Kurtuluş Savaşı sıralarında sağlam bir temele dayandırılmıştı. Türkiye, Rusya'nın toprak talebinden son derece üzüntü duymuş ve Rusya ile olan dostluk ilişkileri uzun süre yeniden tesis edilememiştir. Rusya, sadece Türkiye'den toprak talebinde bulunmadı, aynı zamanda komünizm fikirlerini Türkiye ve onun üzerinden komşularına yaymak üzere rejim ihracını uygulamaya soktu. Türkiye uzun yıllar sol ve sağ düşünceye sahip insanların fikrî ve fiziksel çatışma alanına dönüştü. Binlerce üniversiteli gençle birlikte birçok insan hayatını kaybetti. Bu iç çatışma ortamı devletin bütün idarî yapısında devam etti. Şehirler, köyler, mahalleler ikiye, üçe bölündü. Kimsenin kimseye güvenemediği bir ortam meydana geldi. Bu çatışmalar dünyanın çeşitli ülkelerinde de devam etti. Ülkeler, Soğuk Savaş'ın etkilerini fikirsel tartışmalarla, daha sonra silâhlı iç çatışmalarla yaşadı.

Başkan Eisenhower, 1954 yılının ikinci üç aylık devresinde Dış Faaliyetler İdaresinin yaptığı çalışmalar hakkındaki raporunu Kongreye sunmuştur. Başkan bu raporla gönderdiği mektupta, “Amerika'nın, komünizmin yayılmak teşebbüsünü her gün biraz daha artırdığı Asya'ya yardımını hissedilir bir şekilde fazlaştırdığını” belirtmiştir. Rapora göre, Yabancı Faaliyetler İdaresinin elinde 1 Temmuz 1954 ilâ 30 Haziran 1955 tarihleri arasında kullanılmak üzere 2,8 milyar dolarlık bir tahsisat mevcuttu. Bundan başka daha önce verilmiş ve şimdiye kadar kullanılmamış olan 2,5 milyar dolarlık bir tahsisat daha vardı.

1954 malî yılının ikinci üç aylık devresinde yapılan başlıca işler şunlardı:

1. Askerî yardım: Avrupa'da yapılan askerî yardım 700 milyon doları bulmuştur.

2. Savunmanın desteklenmesi: 13 ülkeyle varılan uzlaşma gereğince Birleşik Amerika, savunmaları desteklemek için şu ülkelerin ekonomisine yardım etmektedir: Kore, Formoza, Filipinler, Tayland, Vietnam, Kamboçya, Laos, Pakistan, İtalya, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye.

3. Ekonomik gelişme için yardım: Şu beş memleketin ekonomik kalkınmasına yardım için gerekli projeler tasvip edilmiştir: İran, Ürdün, Lübnan, Mısır ve Hindistan.

4. Teknik iş birliği: 43 memleket ve 20 bölgede çeşitli projelerin tatbikine başlanmıştır. Bu iş için 1750 Amerikalı mütehassıstan istifade edilmektedir.

1948 yılında başlayan Amerikan yardımı Demokrat Parti döneminde devam etmiş ve 1950-1960 yıllarında da Türk-Amerikan ilişkileri iktisadî ve askerî açıdan Amerika'nın desteği ile önemli gelişmeler göstermiştir. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes çeşitli tarihlerde yaptığı toplantılarda ve basın açıklamalarında ekonomik kalkınmanın uygun bir şekilde devam etmesi için Amerikan yardımının ihtiyaçlara göre tekrar düzenlenmesinin gereğini talep etmiştir. Soğuk Savaş'ın cereyan ettiği 1946'dan 1990'a kadar geçen sürede Sovyet tehdidine karşı Türkiye'nin ABD'ye açtığı üsler karşılığında, ABD'nin İsrail ve Mısır'dan sonra en fazla ekonomik ve askerî yardım yaptığı ülke Türkiye olmuştur. 1946-1992 yılları arasında Türkiye ABD'den 11,5 milyar dolarlık askerî yardım temin etmiştir.

Truman Doktrini ve Marshall Yardım Plânı çerçevesinde alınan dış yardımlar, CHP ve DP dönemlerinde Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğun bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Bundan sonra yardım arama çabaları hükûmetler tarafından kesintisiz devam etmiştir. Amerika'nın Avrupa ülkelerine yaptığı ekonomik yardımlar, Rusya'nın Avrupa ve Orta Doğu'daki yayılmacı girişimlerine karşı ilk tedbirlerdir. Bundan sonra alınan en etkili tedbir ise 4 Nisan 1949'da 12 Batılı ülke tarafından kurulan "Kuzey Atlantik İttifakı" yani NATO'dur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

III. ABD'İN ORTA DOĞU POLİTİKASINDA ETKİN HÂLE GELMESİ VE GELİŞEN OLAYLAR (1948-1973)

A. İsrail Devleti'nin Kuruluşu

Tarih boyunca (3000 yıldır), Kuzey Lübnan, Suriye, doğuda Ürdün,

güneyde Akabe Körfezi ve batıda Akdeniz ile Mısır arasında kalan bölge Filistin bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu iki yurt İsrail ve Filistin’ce paylaşılmamıştır. Yahudiler M.S. 70 yılında Roma İmparatorluğu’nun baskısına dayanamayarak Filistin’i terk etmek zorunda kalmış ve dünyaya dağılmışlardır. İngiltere ve ABD’nin yardımlarıyla bu sürgün 1948 yılında sona ermiştir.

Amerikalı misyonerlerin yanı sıra bilimadamlarının ve gezgincilerin Filistin topraklarını sıkça ziyaret etmeleri sonucunda Amerika’nın Filistin bölgesine olan ilgisi artmış ve bunun sonucunda 1800’lü yılların ikinci yarısında Kudüs ve Yafa’da Amerikan konsoloslukları açılmıştır. ABD, Osmanlı-Amerikan ilişkilerini dengede tutmak amacıyla Yahudilerle ilgili siyasetini 1860 yılına kadar ön plâna çıkarmamış, ancak bu tarihten sonra Amerika’nın Kudüs’te görevli konsolosu Page vasıtasıyla Filistin bölgesinde yaşayan Yahudiler Amerikan himayesine alınmaya başlamıştır. Page, Yahudilerle ilgili konularda Amerika’nın İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük ülkelerin sahip olduğu söz hakkına sahip olmasını istiyordu. Ancak Babîâli, Amerikan Konsolsunun bu yöndeki girişimlerini hoş karşılamadı ve gösterdiği tepkiler sonucunda Kudüs Konsolosu Page 1861 yılında görevinden alındı.

1870’li yıllarda Balkanlar’da yaşanan milliyetçilik hareketleri Amerika’da yaşayan Yahudileri harekete geçirmiştir. 1871 tarihinde 134.000 kişilik Yahudi nüfusuna sahip olan Romanya’da bağımsızlık çabalarının yanı sıra Yahudilere de tepkilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Mülk edinmelerine izin verilmeyen Yahudiler aynı zamanda göçe zorlanmışlardır. Bu baskıların Amerikan basınında yer alması üzerine Amerikan Hükûmeti, ABD Türkiye’de görevli Elçisi Boker aracılığıyla Amerika’nın Yahudilerin maruz kaldığı muamele karşısında rahatsız olduğunu ve Osmanlı Devleti’nin konu hakkında gerekli önlem almasını talep etmiştir. Osmanlı Hariciye Nezareti Müsteşarı, Romanya Hükûmetine bir nota vermiş, ancak bunun bir yaptırım etkisi olmamıştır. Boker, Amerika’ya Osmanlı Devleti’nin Romanya üzerinde etkin denetim ve kontrol hakkına sahip olmadığını, meselenin halli için Osmanlı Devleti yerine Bükreş veya St. Petersburg’a müracaat edilmesinin daha uygun olacağını bildirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rus kuvvetlerinin Bulgaristan’ı işgali sırasında burada bulunan

Yahudiler Osmanlı Ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Müslümanlarla birlikte katledilmeye başlanmıştır. Benzer şekilde Sırbistan'da bulunan Yahudilere karşı da kitlesel katliamlar devam ediyordu. Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitmesinden sonra Bulgaristan, Rusya, Sırbistan ve Romanya'dan gelen binlerce Yahudi göçmen Osmanlı sınırına yığılmış Osmanlı yönetimi insanî nedenlerle kapılarını gelenlere açmıştır.

Yahudi kökenli Avustralyalı gazeteci Theodor Herzl, Yahudi hareketinin kurumsallaşması için büyük mücadele vermiştir. Onun öncülüğünde ilk Siyonist Kongre 1897 yılında İsviçre'nin Basel kentinde yapıldı ve kendisi bu hareketin başkanı oldu. Teodor Herzl, siyasî siyonizmin kurucusu olarak tanınmaktadır. Bu amaçla Herzl, "Yahudilerin Devleti (Der Judenstaat)" kitabını yazdı ve siyonist örgütünü I. Siyonist Kongresinde tam teşekküllü hâle getirdi. Siyonist teşkilâtın programını bu Kongre'de kabul ettirdi. Ona göre siyonizm "Yahudi halkı için Filistin'e geçiş ve güvenilir aile yurtları gayesine ulaşmaya çalışmak"tır.

Bu hedefe kavuşmak için kongre aşağıdaki esasları kabul etti:

1. Maksat ve gayeye ulaşmak için çiftçilerin, sanatkârların ve sanayicilerin Filistin'e yerleşmesini sağlamak ve burada çiftlikler kurulmasını temin etmek,
2. Bütün Yahudilerin hepsini memleketin kanunlarına göre elverişli yerlere yerleştirmek ve genel teşkilâtlanmaya çalışmak,
3. Yahudi benliğini ve millî şuurunu kuvvetlendirmek,
4. Hükûmetlerin muvafakatını ve rızasını alarak neticeye varılmak üzere hazırlanıp, lüzumlu olan adımlarla ilerleyerek siyonizmin hedefine ulaşmak için çalışmak.

1882 yılında Filistin topraklarında sadece beş yerleşim bölgesi bulunmasına rağmen 1890 yılına kadar 14 adet daha kurulmuştur. Diplomatik ilişkilerle İsrail Devleti'nin kurulacağına inanan Herzl, 1896 tarihinde 20.000.000 sterlin karşılığında Filistin'de yerleşim bölgesi satın almak maksadıyla dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit'e müracaat etmiştir. II. Abdülhamit, Filistin topraklarında Yahudi devleti kurulması amacını Washington, Berlin, Viyana, Londra, Paris'te kurduğu çok sistemli ve zamanın şartlarına göre mükemmel bir şekilde işleyen haber alma teşkilâtı sayesinde önceden haber almıştı. Yahudi

cemaatlerinin toplantıları ve ileri gelenleriyle yapılan ikili görüşmelerde Yahudi devletinin kuruluş amacına yönelik bilgiler toplanıyordu. Bununla birlikte, Avrupa ve ABD’de çıkan yayımlar gözden geçirilerek siyonizm ile ilgili yayımlanan küpürler bir araya getirilip bir sureti Babıâli’ye bir sureti de Padişah’ın kaldığı Yıldız Sarayına gönderiliyordu. Bu belgeler değerlendirilerek analizler yapılıyor ve böylece devletin dış politikası elde edilen belgeler ışığında şekilleniyordu. Konuyu yakından takip eden Abdülhamit, Herzl’in teklifini reddetmiştir. Padişah, siyonizme karşı giriştiği mücadelede Müttefik olan Almanya’nın desteğini talep etmiş, ancak siyonizmin faaliyetlerini en çok destekleyen ve himaye eden Alman Kralı Wilhelm, Abdülhamit’in bu talebini geri çevirmiştir. Almanya’da bir grup, Yahudi düşmanlığı yapıyordu ve Yahudileri aşağı bir grup olarak görüyorlardı. Bu nedenle de Yahudilerin Almanya’yı sür’atle terk etmeleri yönünde faaliyetlerini sürdürdüler. Alman İmparatoru bunun tersini düşünüyordu. 1898 yılında Alman Kralı Kayzer, İstanbul’da siyonist lider Teodor Herz’le görüşmesinde, “Siyonizmin ana fikri benim her zaman ilgimi çekti. Hatta sempatimi bile kazandı” demişti. Rusya 1903 yılında Dr. Herz’e hitaben yaptığı açıklamada, “Amacı Filistin’de bağımsız bir devlet kurmak olduğu sürece Rus Hükûmeti olarak siyonizmin arkasındayız.” diyerek desteğini göstermiştir.

19 ncu yüzyılın başında Rusya’nın Odessa bölgesinde kurulan Havvei Ziyen isimli Yahudi örgütünün girişimleri ile 1882 yılında ilk Rus-Yahudi göçmenleri Filistin bölgesine yerleşmeye başladı. İkinci Meşrutiyet’ten (1908) sonra İttihat ve Terakki Hükûmetinin Yahudilere Filistin’de yerleşme iznini vermesinden sonra 19 ncu yüzyılda 5000 civarında olan Yahudi nüfusu 1914’te 84.000’e yükselmiştir. 1914 yılında Yahudi yerleşim bölgesi sayısı 47’ye ulaşmıştır.

Filistin’de Yahudi casusları yerel halkı Osmanlıya karşı kışkırtmak için İngilizlerle tam bir iş birliği hâlinde çalıştılar. Bir yandan da siyonist faaliyetlerine bu topraklarda devam ettiler. Suriye Valisi Cemal Paşa bu girişimlere karşı çıktı ve Kudüs’te Zeytin dağında bulunan Türk ordusu karargâhına sızmaya çalışan casus şebekesini ortaya çıkardı. Aralarında İsrail Devleti’nin ikinci cumhurbaşkanı olacak olan Yitshak Ben Sivi’nin de bulunduğu siyonist bir grup

casusluk suçuyla tutuklanarak İstanbul'a sevk edildiler. Bu suçular, "Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesi'ndeki bazı Yahudilerin düşman hesabına çalıştıkları"na dair mahkeme kayıtları bulunmasına rağmen el altından İstanbul'daki Yahudi teşkilâtlarının girişimleriyle kurtuldular.

1917'de İngiliz Hükûmeti ABD'nin de teşvikiyle yayımladığı "Balfour Beyannamesi" ile Filistin'de bir Yahudi devletinin kurulması hususundaki niyetini açıkça ortaya koyuyordu. 2 Kasım 1917'de yayımlanan Balfour Bildirisi ile İngiltere, ilk kez resmî bir belgede, Musevîlere Filistin'de bir yer verme fikrini benimsedi. Bildirinin bu konuyla ilgili kısmı şu şekildedir:

"Majestelerinin Hükûmeti, Musevîlere Filistin'de millî bir yurt kurulmasına olumlu bakmaktadır ve bu amaca ulaşılmasını kolaylaştırmak için, elindeki bütün imkânları kullanacaktır. Bu cümleden olarak, Filistin'de yaşayan Musevî olmayan toplumların medenî ve dinî haklarına, yahut herhangi başka bir ülkede yaşayan Musevîlerin haklarına ve siyasî statülerine zarar verecek hiçbir şey yapılamayacağı açıkça anlaşılmalıdır."

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra toplanan barış konferanslarında Yahudi liderler Filistin ve siyonizm konusu gündeme getirildiğinde, büyük devletlerin davaya olumlu bakışını ve desteğini sağladılar. Nitekim, fikrin babası ve uygulayıcısı olan Jabondinsky, bu gerçeği yıllar sonra anılarında şöyle ifade edecektir:

"Ben Gelibolu'ya gitmedim. O nedenle size, gönüllü birliğin hikâyesini anlatamam. Ama şunu açıkça belirtebilirim. Trumpeldor o zaman görüşlerinde haklıydı... Savaşmak amacıyla Gelibolu'ya gidiş, siyonizme yepyeni ufuklar açmıştır. Eğer biz, 2 Kasım 1917'de Balfour Bildirisi ile Filistin'de yurt edinme konusunda söz aldıkça, buna ulaşan yol Gelibolu'dan geçmiştir".

Yukarıda ele alıp kısaca belirtemeye çalıştığımız üzere, Siyonist Katırlı Birliğin, Çanakkale Savaşı'na aktif olarak katılımına varan gelişmelerin hikâyesi, Birinci Dünya Savaşı'nın en önemli cephelerinin başında gelen bu Çanakkale olayının ilginç bir yönünü oluşturmaktadır.

Siyonist hareketin liderlerinden Chaim Weizmann ile Emir Faysal arasında 6 Ocak 1914'te yapılan sözleşme, bir Arap devletinin kurulmasını ve bunun yanı

sıra Arap-Yahudi dayanışmasını içeriyordu. 1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere, Filistin bölgesinde manda hakkını elde etmiştir. Milletler Cemiyetinin 24 Temmuz 1922'de onayladığı bu hak, 29 Ekim 1923'te yürürlüğe girdi. 1933 yılında Yahudilerin Almanya'dan çıkarılması üzerine Yahudi gruplar büyük kitleler hâlinde İngilizlerin himayesinde İsrail'e yerleşmeye başladılar. Filistin'in Araplar ile Yahudiler arasında ikiye bölünmesini öneren 1937 tarihli Peel raporu hem Araplar hem de Yahudiler tarafından reddedildi. Yahudiler Filistin yurdunda bağımsız devlet kurulmasını isterken, Araplar da Filistin için Arap çoğunluğunun yönetiminde bağımsız bir statü istiyorlardı. 1931 yılında Nablus'ta toplanan Arap Kongresinde Filistin için silâhlı mücadele kararı verildi ve böylece ilk Arap-İsrail çatışmaları başlamış oldu.

İsrailli Yahudilerin ABD'ye olan ilgisi 1930'lu yıllarda başlamıştır. İngiltere'nin dünya üzerinde etkin gücünün azalmaya başlamasından sonra onun yerini alabilecek devlet konumunda ABD kuvvetli bir aday olarak değerlendirilmiştir. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonunda ABD en önemli güç olarak dünya sahnesine çıkmıştır. 1941 yılında Amerikalı Yahudiler tarafından propaganda maksadıyla görevlendirilmek üzere "Amerikan Siyonist Olağanüstü Durum Komitesi" kurulmuştur. Bu Komitenin yoğun çalışmaları sonunda 1944 yılında ABD İşçi Federasyonu ve etkin iki siyasî parti, İsrail Devleti'nin kurulması yönünde kararlar alarak İsrail'in bağımsız bir devlet olarak kurulmasına yardımcı olmuşlardır.

3 Aralık 1945 tarihinde Arap Birliği, Filistin'e olan Yahudi göçünün durdurulmasını, Filistin'de müstakil bir Arap devletinin kurulmasını ve İngiliz mandasına son verilmesini istemiştir. Arap Birliği Filistin'deki sorunlara köklü bir çözüm istiyordu. Bunun için, 1946 Kasım ayında Londra Konferansı'na, bir uzlaşma teklifi getirmişti. İki yıllık bir geçiş döneminden sonra tek ve bağımsız bir Arap-Yahudi devleti kurulacaktı. Araplar ve Yahudiler hükûmet ve parlâmentoda ağırlıkları ölçüsünde yer alacaklardı. Göç durdurulacaktı. Bu çözüm, Yahudi halkına Filistin'de yerleşme hakkı tanıyordu. Birliğin teklifi, İngiltere'ye tanıdıkları ayrıcalık ve demokratik olmayan bazı başka tutumlar nedeniyle, Filistinliler

tarafından reddedildi.

İngiltere, 2 Mart 1947 tarihinde Filistin'de Yahudi grupların Filistinli subaylara yaptığı şiddet hareketine karşı yapılması muhtemel Filistin saldırılarını önlemek amacıyla sıkıyönetim ilân etti. BM'nin Arap-İsrail çatışmasında Filistin bölgesinde "Taksim Plânı" nı kabul etmesi ve bunun ardından İngiltere'nin Filistin bölgesinden çekilmesini istemesi ile Yahudi Devleti'nin kurulma süreci tamamlanmaya başladı. İngiltere'nin Filistin'de bulundurduğu asker ve memurlar nedeniyle masrafları devamlı artıyor ve İngiltere bu giderleri karşılamakta zorlanıyordu. Ayrıca, Yahudi terör gruplarının yaptığı saldırılardan da kurtulmak istiyordu. İngiltere Filistin bölgesindeki bu soruna herhangi bir çözüm bulmadan bir an önce bu yükten kurtulmak gayesiyle çekilmeyi arzu ediyordu. 'Böl ve yönet' politikası Filistin bölgesinde bu kez İngiltere'yi zor durumda bıraktı. 1947 Ekim ayına kadar Yahudi saldırıları esnasında 127 İngiliz askeri öldürüldü. Kuruluşunu yeni tamamlayan BM, ABD ile İngiltere'nin Orta Doğu'da iflâs eden dış politikasının mirasçıları olarak çoğu kez devreye girmek zorunda kaldı.

Araplar 1947'de BM'nin Filistin'de iki ayrı devlet kurulması kararına karşı çıktılar veyedi Arap üyesi ülke; Mısır, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, Suudî Arabistan ve Yemen'in oluşturduğu Arap Cephesi BM'nin kararını engellemek üzere Filistin'e askerî müdâhalede bulundular. Savaş sonunda fiilî olarak Filistin bölgesi ikiye bölündü. Filistinli Arapların bir kısmı Ürdün'ün kontrolündeki Batı Şeria'ya yerleşirken diğer bir kısmı Mısır'ın kontrolündeki Gazze şeridi'nde kaldı. Geri kalanlar Lübnan, Suriye ve Ürdün'e göç etti. İsrail'in kırsal alanlarında ise 156.000 Filistinli Arap varlıklarına devam ettiler.

Türkiye, BM Filistin Özel Komitesindeki faaliyetlerinde devamlı bir şekilde Filistinlilerin bir devlet kurması ve Filistinlilerin hakları ile ilgili tartışmalarda Araplar lehine oy kullandı. Ancak, görüşmelerde özellikle Suriye delegesi gibi sert çıkışlardan kaçınarak Amerika'nın tepkisini çekmemeye özen gösterdi. BM Özel Konseyinde Türk Temsilcisi Hikmet Baydur, yaptığı bir açıklamada, Filistin'i yakın bir gelecekte bağımsız görmek konusunda Arap devletlerinin görüş ve düşüncelerine katıldıklarını söylemiştir. İngiltere, Filistin topraklarına karşı

yapacağı herhangi bir askerî harekât hakkında Suriye'yi kesin bir dille uyararak bu konuda ABD ile ortak hareket ettiği izlenimini vermiştir. BM Arap temsilcileri, Filistin'in bölünmesi konusunda Amerika'yı suçlamışlar ve Filistin'in taksim edilmemesi için gerektiğinde savaşacaklarını açıklamışlardır. Suudî Arabistan temsilcisi Emir Faysal ve Suriye delegesi Faris El Huri ABD'nin siyonistleri tutmasını şiddetle eleştirmiştir. Rauter, yaptığı yorumda ABD'nin Filistin'in paylaşılması konusu nedeniyle Orta Doğu'da en sevilmeyen ülke hâline geldiğini söylemiştir.

31 Ekim 1947 tarihinde BM Tali Komisyonunda ABD Temsilcisi Johnson, Filistin'in biri Arap diğeri Yahudi olmak üzeri iki devlete ayrılmasının 1948 Temmuz ayında yürürlüğe girmesini, bu tarihe kadar asayiş ve güvenliğin İngiliz kuvvetlerince muhafaza edilmesini teklif etmiştir. Bu teklif karşısında Arap Birliği Genel Sekreteri Abdurrahman Azam Paşa yaptığı açıklamada Lübnan, Suriye ve Mısır kuvvetlerinin Filistin sınırında konuşlandığını, Arapların herhangi bir tecavüz peşinde olmadıklarını; ancak, Filistin'in taksimine rıza göstermeyeceklerini söylemiştir. Kasım 1947 tarihinde Filistin bölgesinde İngilizlere yönelik saldırıların artması ve bu saldırılarda dört İngiliz'in öldürülmesi, 30 İngiliz'in yaralanması neticesinde BM Filistin Komitesinde görevli İngiliz Temsilcisi Aleksander Cadoyan 1948 Ağustos ayında İngiliz kuvvetlerini Filistin'den boşaltmaya hazır olduklarını ve Filistin'in taksiminde görev almayacaklarını açıklamıştır. Bunun üzerine BM Tali Komitesi Filistin'de İngiliz mandasının Mayıs'ta bitmesine ve İngiliz askerlerinin Temmuz 1948'de çekilmesine karar vermiştir.

BM Genel Kurulu, 29 Kasım 1947 tarihinde yaptığı toplantıda Filistin'in Araplarla Yahudiler arasında ikiye taksim edilmesine karar vermiştir. Teklif, 13 aleyhte oya karşı 33 oyla kabul edilmiştir. Amerika, Fransa, Rusya lehte oy kullanırlarken İngiltere ve Çin çekimser oy kullanmıştır. Yunanistan aleyhte oy kullanmış, Arap delegeleri kararı protesto ederek ve büyük devletlerin baskı yaptıklarını ileri sürerek toplantıyı terk etmişlerdir. BM'nin aldığı bu karara karşı Filistin bölgesinde karşılıklı iç çatışma başlamıştır.

İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı ile birlikte Orta Doğu'dan çekilmesine paralel olarak İngiliz yöneticileri de bu konuda çeşitli görüşler öne sürmüştür. İngiltere'nin muhalefet temsilcisi Churchill, İngiltere Avam Kamarasında Ocak 1947 sonunda yaptığı konuşmada, İngiltere'nin takip ettiği siyasetin doğru olmadığını, İngiliz kuvvetlerini Mısır'dan çekilmek mecburiyetinde kaldığına göre Filistin bölgesinde kalmasının da doğru olmadığını, İngiltere'nin Filistin'de stratejik menfaatleri olmadığını söylemiştir. Ayrıca Churchill, Filistin'e yapılan yardım konusunda şunları açıklamıştır: "Yahudilerle Araplar arasındaki anlaşmazlıkta Amerika'dan bize yardım etmesini talep etmeliyiz. İngiltere'nin bugünkü fakir durumuna rağmen Filistin'de kullanması için senede 30-40 milyon İngiliz lirası harcanmaktadır. Bu masrafın yarısını Amerika'nın ödemesini talep edelim. Bunlar netice vermezse ve Filistin Konferansı'nda bir anlaşma tesis edilmez ise Filistin'in idaresini BM kuruluna devredelim". Buna karşı cevap veren Sömürgeler Bakanı Greech Jones, İngiliz Hükûmetinin Filistin için belli bir siyaseti olduğunu savunmuştur.

İngiliz kuvvetlerinin Filistin bölgesinden çekilmesi konusunda Mısır, Irak, Suudî Arabistan, Suriye ve Lübnan çıkabilecek iç çatışmalar için endişelerini İngiliz yetkililerine bildirmişlerdir. Aynı şekilde halklarının Filistinlilere yardım konusunda engelleme gücüne sahip olmadıklarını ve gönüllü olanların Filistinlilere yardım edeceklerini ifade etmişlerdir.

1948 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'na Araplardan Mısır, Suriye, Ürdün, Irak ve Lübnan kuvvetleri katılmıştır. Savaşın başında durum İsrail aleyhine gelişmesine rağmen bilâhare İsrail ordusu inisiyatifi ele alarak savaşı lehlerine çevirmişlerdir. Ürdün Kralı Abdullah'ın emrindeki Mısır, Ürdün, Irak, Suriye, Lübnan ve Suudî Arap askerleri İngilizlerin Filistin'i terk etmelerine yakın bir dönem olan Nisan 1948'in son günlerinde Yahudilere karşı saldırılarını yoğunlaştırmış ve Arap kuvvetlerinin komutanlığına Fevzi Elkavukçu tayin edilmiştir. ABD tarafından desteklenen İsrail 1948 Savaşı'nı kazandı ve Filistin bölgesinde BM tarafından öngörülen %21 oranından daha fazla bir toprak İsraililer tarafından işgal edildi. İşgal altından kurtulmak için bölgeyi terk eden Filistinliler nedeniyle bölge büyük bir mülteci sorunuyla karşı karşıya kaldı.

Filistin'de meydana gelen çatışmalar sonunda ABD, Mart 1948 tarihinden itibaren Filistin politikasında değişikliğe gitmiş ve Filistin sorununun BM çerçevesinde halledilmesini savunmaya başlamıştır. Başkan Truman, Filistin konusunda Amerika'nın tek taraflı hareket etme niyetinde olmadığını açıklamıştır. Filistin'de İngiliz mandasının sona ermesinden önce Sovyet baskısı altındaki Yahudiler, gruplar hâlinde Köstence, Varna, Burgaz, Tara, Splata, Sicilya limanlarını kullanarak Filistin bölgesine hareket etmeye başlamışlardır. Filistin'deki demografik yapının yıllara göre değişimine bakıldığında (Tablo-3) 1882'de 24.000 olan Yahudi nüfusunun 1948 yılına gelindiğinde 650.341'e ulaştığı görülmektedir. Göç dalgalarının (Tablo-4) en fazla (217.000 Yahudi) 1932-1938 yılları arasında Almanya'dan geldiği anlaşılmaktadır.

FİLİSTİN'DEKİ DEMOGRAFİK YAPININ YILLARA GÖRE GELİŞİMİ

(Tablo-3)

YILLAR	YAHUDİ NÜFUS	GENEL NÜFUS	ORAN
1882	24.000	600.000	% 4
1914	85.000	815.000	% 10
1922	84.000	836.000	% 10

1931	174.000	1.207.000	% 14
1935	443.000	1.843.000	% 24
1947	589.341	1.908.775	% 30
1948	650.341	2.000.000	% 33

İSRAİL'İN KURULUŞUNA KADAR BAŞLICA GÖÇ DALGALARI

(Tablo-4)

Dönem	Sayısı	Geldiği Ülke	Özelliği
1882-1 903	20-30.00 0	Rusya	Siyon Aşıkları
1904-1 923	35-40.00 0	Rusya, D.Avrupa	Siyonist Öncüler
1932-1 938	217.000	Almanya-Polon ya	Aydınlar, Meslek Grupları
1939-1 948	153.000	Çeşitli Ülkeler	Kamplardan Kaçanlar

Bölgede etnik açıdan tamamen farklı yapıya sahip olan İsrail Devleti'nin 14 Mayıs 1948 tarihinde ABD'nin öncülüğünde Batı tarafından desteklenerek kurulmasıyla birlikte, İsrail, Arap dünyasında doğrudan tehdit olarak algılanmış ve Arap-İsrail çatışması sürekli bir hâl almıştır. Orta Doğu'da ABD'nin müdahaleleri ile İsrail'e verilen açık destek sonucu dengeler İsrail lehine bozulmuştur.

14 Mayıs 1948 tarihinde İngiliz Fevkalâde Komiseri Sör Alan Cunningham Kudüs'te yapılan bir merasimle Filistin'deki İngiliz mandasının sona erdiğini açıklamıştır. Böylece Filistin'deki 25 yıllık İngiliz hükümrancılığı sona ermiştir. Aynı gün David Ben Gunion başkanlığında bir İsrail Hükümeti kurulmuş ve İsrail Devleti ilân edilmiştir. Dışişleri Bakanlığına Mose Şertok atanmış ve hükümet 12 kişiden meydana gelmiştir. Bu girişim üzerine Mısır kuvvetleri Sina çölünü geçerek Filistin bölgesine intikal etmiş ve Mısır uçakları Tel Aviv'i bombalamıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasını müteakip harekete geçen ABD Başkanı Truman, şu

bildiriği yayımlamıştır: “ABD Hükûmetine Filistin’de Yahudi Devleti ilân edildiği bildirilmiş ve tanınması geçici hükûmet tarafından talep edilmiştir. ABD, geçici hükûmeti yeni İsrail Devleti’ni fiilen teşekkül eden idarî makam olarak tanımaktadır”.

Ankara resmî medyasından 21 Mayıs 1948 tarihinde Türkiye’nin yeni Yahudi Hükûmetini tanımayacağı açıklanmış ve bu haber Arap dünyasında sevinçle karşılanmıştır. Aynı tarihlerde Arapların Kudüs üzerindeki silâhlı baskıları giderek artmış ve İsrail ordusu kuşatılmıştır. 1 Haziran 1948 tarihinde BM Güvenlik Konseyinin aldığı bir ay süreli ateşkes kararını Araplar ve Yahudiler kabul etmiştir.

BM Güvenlik Konseyinde Araplar adına konuşan Suriye Delegatesi Faris Elhuri, Arapların aşağıdaki şartlarla dört haftalık ateşkes teklifini kabul edeceklerini bildiriyordu:

1. Filistin’in siyasî bütünlüğünün sağlanması,
2. Filistin’e Yahudi göçünün durdurulması,
3. Arap ülkeleri ile BM arabulucusu ve barış komisyonu arasında iş birliğine müsaade edilmesi

Ancak, BM’nin girişimlerine rağmen Filistin’de çatışmalar durmamış ve İstanbul’da bulunan Amerikan Filosu Yahudilere destek vermek amacıyla 10 Temmuz 1948’de Akdeniz’e hareket etmiştir. BM Genel Kurulu 21 Eylül 1948 tarihinde Almanya’nın ve Filistin’in savaş sonrasındaki durumunu ele almak için Paris’te toplanmıştır. George Marshall, istikrarlı bir Filistin’in hayata geçmesinin BM vasıtasıyla söylenmesinin uygun olacağını belirtmiştir. BM Filistin arabulucusu Ralph Bunche, BM Güvenlik Konseyine verdiği raporda, Yahudilerin BM ateşkes emrine uymadıklarını ve hâlihazırda bütün Filistin’i kontrol edecek imkâna sahip olduklarını rapor etmiştir. BM’nin Filistin konusundaki toplantısı 11 Aralık 1948 tarihinde sona ermiş ve Türkiye arabulucu heyete üye olarak seçilmiştir. Ayrıca komisyonda ABD ve Fransa yer almıştır. Filistin-Yahudi çatışmasını önlemek için BM tarafından arabulucu olarak görevlendirilen Kont Bernadatte, 17 Eylül 1948 tarihinde bir suikast sonucu

Kudüs'te öldürülmüştür. BM bu olaydan Yahudi Hükûmetini sorumlu tutmuştur.

Filistin sorunu, 1948 Savaşı'ndan sonra bir Arap-İsrail uzlaşmazlığına dönmüştür. Bu çerçevede ABD, İsrail'e destek vererek SSCB ise gereğinden fazla sessiz kalarak bu uzlaşmazlığı derinleştirmişlerdir. İsraili yetkililer, askerî harekâtın ardından yaptıkları açıklamada işgal ettikleri Arap topraklarının geçici bir işgal altında olduğunu ve şartlar oluştuğu takdirde bu toprakları tekrar iade edebileceklerini söylemişlerdir. Araplar bir araya gelerek sorunu çözmek için ciddî bir girişimde bulunmamışlar; aksine, kendi aralarında bölünerek İsrail'in genişlemesine sebep olmuşlardır.

Mısır ordusunun 1948 yılında İsrail karşısında büyük bir yenilgi alması Mısır'ı daha çok silâhlanmaya sevk etmiştir. ABD'den silâh alımı için yapılan bütün girişimler ABD'de bulunan Yahudi lobisinin etkin faaliyetleriyle reddediliyordu. Bundan sonra Mısır, güvenliğini tehdit altında görerek SSCB'ye yakın bir politika izlemeye başladı. Nâsır, iktidara geldikten sonra Sosyalist tarafa üye bulunan Çekoslovakya'dan ürettiği pamuk karşılığında silâh satın alarak Mısır'ın İsrail ile silâh yönünden tekrar eşit bir seviyeye gelmesini sağladı.

İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra bununla yetinmeyen İsrail, Tevrat'ta geçen Arz-ı Mevud'tan yani Yahudilerin elde edeceklerine inandıkları kutsal topraklara sahip olma ideali için yoğun çaba göstermiştir. Teodor Herzl, "Yahudilerin Devleti" isimli kitabında bu toprakları Sina'dan başlayıp Türkiye'den doğan Fırat'a kadar uzanan bölge olarak tarif etmektedir. İsrail Devleti'ni kurucularından Başbakan David Ben Gourion büyük İsrail Devleti için şu ifadeleri kullanmaktadır: "Bugünkü İsrail sınırları sömürgeci İngilizler tarafından çizilmiştir. İsraili gençlerin ulaşmak zorunda oldukları başka hedefleri vardır". Bu düşünce ve ideal, İsrail Devleti'nin önde gelen bütün devlet adamları tarafından benimsenmiştir. Bunların başında Gold Meir, Menahem Beğın, İzak Şamir, İzak Rabin, Benjamin Netyahu, Barak, Ariel Şaron gelmektedir.

Yahudiler bir yandan devlet kurma faaliyetlerini sürdürürken diğer yandan da Araplarla çatışmalara devam ettiler. İsrail kuvvetleri Ocak 1949 tarihinde Mısır sınırlarına tecavüz etmiş ve bu olay bir kere daha Arap-İsrail çatışmasına dönüşmüştür. İngiltere'nin Yahudilerin bu saldırılarına kayıtsız kalmayıp

müdâhale edeceğini BM ve Amerika'ya bildirmesi üzerine BM Güvenlik Konseyi ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye'den oluşan bir uzlaşma komisyonunu bölgeye gönderme kararı almıştır. Rusya, İsrail Devleti'nin kurulmasına destek veriyordu. Bu çerçevede demir perde ülkelerinden Bulgaristan, Romanya ve Yugoslavya'da bulunan çok sayıda Yahudi'nin Filistin topraklarına gidişini kolaylaştırdı.

İngiltere, 500.000'den fazla Filistinlinin Yahudilerin zoruyla topraklarını terk etmek zorunda kaldığını, İngiltere Hükûmetinin bunu ancak Yahudi ve Filistinli Arapları tek bir devlet çatısı altında birleştirerek çözümleyeceğini ileri sürüyordu. Fakat bu plân ne Filistinlileri ne de Yahudileri tatmin ediyordu. 7 Ocak 1949 tarihinde İsrail savaş uçaklarının İngiltere'ye ait beş uçağı düşürmeleri Filistin'de İsrail'le İngiltere'nin karşı karşıya gelmelerine neden olmuş ve konu BM Güvenlik Konseyine götürülmüştür.

İsrail Devleti, ilk Arap taarruzları karşısında sadece direnmekle kalmadı aynı zamanda bir miktar Arap toprağına da sahip oldu. Filistin topraklarının bir kısmı komşu Arap devletlerinin elinde bulunuyordu. Mısır, Gazze şeridine kadar olan Gazze bölgesini; Ürdün Şeria nehrinin batı yakasında ve doğu Kudüs'te ve Suriye de Ölü denizin doğu kıyısında yer alıyorlardı. Ocak ve Nisan 1949'da İsrail ile komşu Arap devletleri arasında Rodos adasında bir ateşkes anlaşması yapıldı. Arap devletleri, bu anlaşmayı kabul etmelerinin İsrail Devleti'ni ve sınırlarını kabul ettikleri anlamına gelmeyeceğini açıkça belirttiler.

1933-1934 yılları arasında Hitler'in soy kırımı girişimleri neticesinde çok sayıda Yahudi Almanya'dan Amerika'ya göç etmişti (Tablo-5). İçlerinden birçoğu bilgin (Einstein vb.), mühendis ve tüccardı. Bu nedenle, Amerika'da dayanışmayla kısa zamanda etkin noktalara gelmeyi başardılar ve başta ABD olmak üzere etkin ülkelerde Yahudi lobilerini kurdular. 3 Ocak 1950 tarihinde İsrail Başkanı Chaim Weizmann, ABD Başkanı Truman'a yazdığı mektubunda Birleşmiş Milletlerin önderliğinde hem Müslümanlarla hem de Hristiyanlarla Filistin topraklarında güvenli ve huzurlu bir şekilde yaşamak istediklerini ve Amerika'nın da bu arzularına yardımcı olmalarını ümit ettiklerini bildirmiştir. 5 Temmuz 1950 tarihinde İsrail Parlâmentosunun dünyada yaşayan bütün

Yahudilerin İsrail'e göç etmesine onay veren kanunu yürürlüğe sokmasından sonra Doğu Avrupa'da huzursuz olan Yahudilerin yanı sıra Kuzey Afrika, ABD, Asya ve diğer yerlerde yaşayan 700.000 dolayında Yahudi, Filistin'e göç etti. Bu göç hareketinden Türkiye'de yaşayan Yahudiler de etkilendi. 1928-1931 yıllarında 85.000 olan Yahudi nüfusu 1953 yılında 50.000'e geriledi.

İKİNCİ DÜNYA HARBİ EVVELİ VE SONRASINDA YAHUDİ GÖÇLERİ
YAHUDİ NÜFUSU (Tablo-5)

Ülkeler	1928-1931 Yılları	1953 Yılı
Almanya	564.379	20.500
Yunanistan	110.000	7.000
Yugoslavya	64.000	6.000
Hollânda	115.000	27.000
Avusturya	300.000	11.500
Polonya	3.500.000	45.000
Romanya	834.000	225.000
Rusya	2.725.000	2.000.000
Çekoslovakya	350.000	17.000
Macaristan	500.000	155.000
Türkiye	85.000	50.000
Fransa	150.000	275.000
İngiltere	300.000	450.000
Arjantin	200.000	360.000
Brezilya	27.000	125.000
Şili	3.300	40.000
Küba	5.000	11.000
Panama	750	2.500
Paraguay	400	3.000
Uruguay	150	40.000
Venezuela	400	5.000
Kanada	126.000	222.000

ABD	3.600.000	5.000.000
-----	-----------	-----------

Filistin sorunu, İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra BM gündeminin önemli maddelerinden birini oluşturmuştur. BM, yeni kurulmasına rağmen bu konunun sorumluluğunu tanımayı garanti altına almaya çalışmıştır. 1950-1967 yılları arasında Filistin-İsrail sorunu, BM'nin ilgilendiği bir "Mülteci Sorunu" olarak gündemde kalmaya devam etmiştir.

B. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İsrail Devleti'ni Tanıması

İsraililerin Filistin bölgesinden toprak talepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren başlamıştır. II. Abdülhamit'in Padişahlık döneminde, 1896 tarihinde, siyonist liderlerden Theodor Herzl (1860-1904); Osmanlı Padişahı II. Abdülhamit'ten Osmanlı Devleti'nin borçlarının silinmesi için 20 milyon sterlin verilmesi karşılığında Filistin'den toprak talebinde bulunmuştur. Ayrıca, "Yahudilerin etkin bir yardımı olmadan, malî sorunların çözümünde Osmanlı Devleti'nin başarı gösteremeyeceğini" belirtmiştir. Polonyalı Kont Philipp de Newlinski aracılığı ile Abdülhamit, Theodor Herzl'e şu kat'î cevabını verir:

"Eğer Bay Herzl, senin benimle arkadaş olduğun gibi arkadaşın ise ona söyle bu meselede ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam, zira bu vatan benim değil, milletime aittir. Milletim bu vatani kanlarıyla mahsuldar kılmışlardır. O bizden ayrılıp uzaklaşmadan tekrar kanlarımızla öreriz. Benim Suriye ve Filistin alaylarımın efradı birer birer Plevne'de şehid düşmüşlerdir. Bir tanesi dahi geri dönmek üzere hepsi muharebe meydanlarında kalmışlardır. Türk İmparatorluğu bana ait değildir. Türk milletininindir. Ben onun hiçbir parçasını veremem. Bırakalım, Museviler milyonlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman, onlar, Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat, yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade etmem."

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Türkiye'de 82.000 Yahudi yaşıyordu. 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasından hemen sonra ilk iki yıl içinde 30.000 Yahudi Türkiye'den İsrail'e göç etti. Araplar bundan dolayı Türkiye'yi suçladılar. Türkiye ise devlet radyosundan yaptığı açıklamalar ile

Yahudi Türk vatandaşlarının nereye gitmek istiyorlarsa gitmeye hakları olduğunu bildirdi.

İsrail, Osmanlıların Yahudi tebaya karşı son derece hoşgörölü tutumundan dolayı Türkiye'ye karşı daima sempati ile yaklaşmış ve Arap dünyasında yalnızlığını bir ölçüde gidermek maksadıyla Türkiye ile yakınlaşmaya devam etmiştir. Türkiye, İsrail'in arkasındaki güçlü ABD desteğinin ve Kongredeki etkinliklerinin farkında olmakla birlikte bu yakınlaşmaya Arap dünyasının göstereceği tepkileri göz önüne alarak dengeli bir tutum sergilemiştir. İsrail Devleti, kurulmadan önce bu bölge resmî anlamda Filistin bölgesi olarak tanınmakta idi. 1939 yılından itibaren Türkiye ile Filistin'de yaşayan Yahudi tüccarlar karşılıklı olarak ticaretlerini devam ettirmişlerdir. 20 Mayıs 1948 tarihinde İsrail'in Dışişleri Bakanı Moshe Shertok tarafından Türk Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir telgraf ile yeni kurulan İsrail Devleti'nin Türkiye tarafından resmen tanınması için bir an ewel karar verilmesi talebinde bulunulmuştur. Bu talebe karşılık Türk Dışişleri Bakanlığı, vaktinden önce yapılacak bir tanımanın Arap devletleri ile sağlanan dostluk siyasetine olumsuz tesirler yapabileceği dikkate alınarak hemen karşılık verilmemesi gerektiğini ve konunun hassasiyetle incelenmeye alınacağını Başbakanlığa bildirmiştir.

Bu tarihten sonra geçen 10 aylık dönem içinde İsrail Devleti'ni ABD'nin dışında SSCB ve diğer sosyalist devletlerle birlikte o tarihte BM'ye üye 58 ülkeden 40'tan fazlası resmen tanımış durumda idi. BM Genel Kurulunun Paris toplantısında Filistin-İsrail meselesinin halli için Türkiye, ABD ve Fransa'dan meydana gelen bir "Uzlaştırma Komisyonu"nun kurulmasından sonra Fransa, İngiltere ve Yunanistan da İsrail'i tanıma kararı almışlardır. Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak tarafından 24 Mart 1949 tarihinde Başbakanlığa sunulan raporda bu konuyla ilgili şu ifadelere yer verilmiştir: "Hükümetimizin Filistin meselesindeki siyaseti yakın komşumuz Araplara karşı sempatiimizi gizlememekle beraber iki tarafı da rencide etmeyecek bir şekilde muvaffakiyetle ayarlanmıştır. Bu nazik davada şimdiye kadar ihtiyatkâr hareketimizde değişiklik olmamıştır. İsrail Devleti'nin tanınmasında ayrıca bir acelecilik gösterilmemiştir. Diğer taraftan Arap devletleri de İsrail Devleti ile

resmen anlaşma müzakerelerine girişmişlerdir. Müzakerelerin yeni devletin tanındığı anlamına gelmeyeceğini resmen ilân etmelerine rağmen... Mısır, 24 Şubat 1949 tarihinde, Lübnan da 23 Mart 1949 tarihinde yapılan anlaşmayı imzalamışlardır. Ürdün ile yapılan görüşmelerin bir hayli ilerlediği tahmin edilmektedir. Suriye'nin de görüşmeleri kabul ettiği sonradan öğrenilmiştir... Irak'ın ise Mısır tarafından harekete iştirak etmemekle itham edilmesi üzerine, Filistin'le sınır komşusu olmadığını ileri sürerek mevcut birliklerini geri çekmeye başladığı öğrenilmiştir. Diğer taraftan İsrail ile memleketimiz arasında küçümsenmeyecek ticaret imkânları mevcuttur... Yukarıda arz edilen hususlar hâlen dünyaca tanınmış bir devlet vaziyetinde bulunan İsrail'in artık tarafımızdan da tanınması zamanı geldiğini göstermektedir. Ancak, Orta Doğu'nun istikrarına yarayacağı muhakkak olmakla birlikte, bu davada Arap komşularımızı gücendirmemek hususundaki hareket tarzımıza sadık kalmamız... Arap devletleri ile mevcut dostluk münasebetlerimiz bakımından daha muvafık olacağı düşünülmektedir. Bu hususta hükümetimizce bir karar alınma keyfiyetini yüksek takdirlerine saygı ile arz ederim.”

Aynı gün dönemin Başbakanı Şemsettin Günaltay tarafından Bakanlar Kurulunda görüşülen raporla İsrail Devleti tanınmış ve Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün onayını müteakip karar yürürlüğe girmiştir. 1950 tarihinde Demokrat Parti döneminde de Filistin-İsrail meselesinin çözümü doğrultusunda aktif girişimlere devam edilmiş ve bu maksatla Hüseyin Cahit'ten boşalan Filistin Uzlaşma Komisyonu delegeliğine Atatürk döneminde Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten deneyimli bürokratlardan Dr. Tefik Rüştü Aras atanmıştır.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dış politikasını oluştururken hissettiği güvenlik endişesinden hareketle, SSCB'den kaynaklanan tehditleri ABD'nin yardımı ile aşabileceğini düşünüyordu. ABD ise dünya ölçeğinde mücadele ettiği komünizm ideolojisine karşı Türkiye'nin bulunduğu stratejik bölgeyi SSCB'ye karşı korumak ve İsrail'in Orta Doğu'daki güvenliğini temin etmek için Ankara ile yoğun bir ilişki kurmayı tercih etmiştir.

Haberleşme alanında yapılan anlaşma Türkiye ile İsrail arasındaki iş birliğinin başlangıç noktalarından birini oluşturur. İsrail'in Evrensel Posta

Birliğine üyelik başvurusu reddedilince bunu telâfi etmek için yakın iş birliği yaptığı ülkelerle ikili anlaşmalar yapmak zorunda kaldı. İlk anlaşmayı 19 Mayıs 1948'de ABD ile imzaladı ve daha sonra 9 Haziran'da Fransa'yla imzaladı. Bunu Doğu Bloğu ülkeleri izledi. Türkiye bu anlaşmalar zincirinde 25 nci sırada yer alıyordu. Türkiye'de çok sayıda Yahudi yaşıyordu ve İsrail'le ticarî ilişkiler yavaş yavaş geliyordu. 1947 yılında Türkiye Filistin'e ithalâtına karşılık beş kat fazla ihracat yapıyordu. İhracat sıralamasında Filistin bölgesi üçüncü sırada yer alıyordu. Eylül 1948'de İsrail'le Türkiye'nin imzaladığı bu anlaşmayı Araplar protesto etti. Türkiye'nin İsrail'e yaklaşımı Arapları rahatsız ederken Türkiye İsrail Devleti'ni tanımadan önce bu devletle ilişkilerini geliştirmenin yollarını araştırıyordu.

C. Türkiye ve ABD'nin İran Politikası

1. Atatürk Döneminde Türk-İran İlişkileri

Osmanlı Devleti ile İran arasında 17 Mayıs 1639 tarihinde Kasrışirin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla çizilen Türk-İran hududu bugünkü sınırla hemen hemen aynı bir hat üzerinde bulunmaktadır. 1917 yılındaki Bolşevik ihtilâli, Rusya'nın İran üzerindeki ilgisini büyük ölçüde azaltmıştı. Fakat bu, sadece Rus zafiyetinin geçmesine kadar sürdü. Yeni Sovyet yönetimi, İngiltere ile yapılan özel durum anlaşmasından ve kuzey İran'da oluşturulan özel durumdan istekli olarak vazgeçti.

Rusya'da yeni Bolşevik liderlik İran'ı Orta Doğu, Güney Asya ve Uzak Doğu'da komünizmin yayılması için stratejik bakımdan önemli bulduklarını açıkça belirtti. Moskova için, Rus topraklarını korumaya öncelik verilmesi, kendi yayılmacılık amaçlarından bile daha önemliydi. 1921 Şubat ayında Sovyetler, İran ile önceki imtiyazlarından vazgeçtiğini teyit eden bir anlaşmaya vardılar. Bu anlaşma 6 ncı madde hariç, İran için oldukça yararlıydı. 6 ncı madde bir diğer devletin, Rusya'ya saldırmak için İran'ı kullanmaya çalışması hâlinde, İran'a girme ve burada askerî harekât yapma hakkı sağlıyordu. Moskova, savunma amaçları için Bolşeviklere karşı olan birlikleri izlemek üzere Kuzey İran'a gönderilmiş olan kuvvetlerini geri çekti.

Uzun tarihi boyunca monarşi ile yönetilmiş olan İran'da, Birinci Dünya

Savaşı sonunda bir Kazak Tugayı Komutanı olan Rıza Şah'ın yaptığı bir darbeyle Kaçar Hanedanlığı'na son verilmesiyle, Pehlevi Hanedanlığı kurulmuştur. Bu hanedanlığın yönetimi 1925 yılından itibaren zaman zaman meşrutî ve zaman zaman dikta rejimi şeklinde sürdürülmüştür. İç savaş süresi boyunca, İran'daki (Pers Devleti 1935 yılında İran adını almıştır.) Sovyet politikası Afganistan'dakine paraleldi. Kazak Tümeni Komutanı Rıza Şah Pehlevi'nin kurduğu milliyetçi devrim yönetimi ile iyi ilişkiler kuruldu. Moskova, İran'daki etkinliğini yeniden kurmak için, Afganistan'da olduğundan çok daha fazla ilgi duydu. Sovyetler, bu ülkede çarların eskiden hoşlandıkları gibi nüfuz tedbirini yeniden sağlamak için, İran ile yapılan bir seri ticaret anlaşmasından başarılı bir şekilde faydalandı.

Atatürk döneminde Türkiye-İran ilişkileri ortak çıkarlar nedeniyle uyuşmaktadır. İki ülkenin de dinî taassuptan arınmış, milliyetçi ve tam bağımsızlığı savunan ilkesel düşünceleri birleşmekte ve ortak düşmanları İngiltere ile bunun karşısında Sovyet dostluğu dış politikada belirleyici olmuştur. İran, karşılıklı dostluğu pekiştirmek üzere 1922 Haziran ayında Ankara'ya büyükelçisini gönderirken Türkiye, 1922 sonbaharında ilk büyükelçisini İran'a atamıştır. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin ilân edilmesi İran'da olumlu karşılanmış 1924 yılında Türkiye'nin de aktif olarak destek verdiği İran Cumhuriyeti'nin ilân edilmesi teşebbüsü başarısız olmuştur. Rıza Han Pehlevi Hanedanlığı'nı kurarak 1925'te Şah olmuştur. İki yeni devlet birbirlerini resmen tanıdıkları ve diplomatik ilişkileri geliştirdikleri hâlde ortaya çıkacak sorunları aşabilecekleri hukukî zeminden yoksundular. Bu nedenle, Atatürk ve Şah, 22 Nisan 1926 Anlaşması'nın yapılmasında istekli davranmışlardır. İki yeni ülke arasında yeniden düzenlenmesi gereken pek çok mesele vardı. İki ülkenin de siyasî ve iktisadî istikrara ve gelişmeye ihtiyaçları vardı. Emperyalist güçlere karşı kendilerini güvence altına alacak ittifakları oluşturmak ülkelerinin geleceği için hayatî önemi haizdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1800'lü yılların başında Batılılaşma düşüncesine paralel olarak İran'da da reformist gelişmelerin düşünsel temelleri atılıyordu. Rıza Şah'ın 1925 yılında devletin başına geçmesiyle İran'da toplumsal

ve hukuksal değişimler hızlanmaya başladı.

Rıza Şah, Atatürk'ün kurmuş olduğu demokratik cumhuriyet yapısını, 1924 yılında, ülkesinde kurmak istemiş, ancak krallığın korunmasından yana olan dinî liderlerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşılarak uygulamaya koyamamıştır. Buna rağmen Şah, bazı devrimler yapmaktan da geri kalmadı. İran'da 1926 yılında İslâmî yargılama usulü kaldırıldı ve 1928'de Kıyafet Kanunu çıkarıldı. 1935'te İlahiyat Fakültesi açıldı ve taziye ve vaazlarıyla türbe ziyaretlerine sınırlamalar getirildi. 1936'da ise hâkimlerin Hukuk Fakültesi mezunu olması şartı getirildi. Böylece, yargılama yetkisi ulemanın elinden alındı. Şah, bir taraftan ulemayı iktidarsızlaştırırken bir yandan da ordunun ve halkın giyim kuşamı üzerinde modernleştirme faaliyetlerini sürdürdü. Önce kep sonra (1934) şapka kullanılmaya başlandı. İran'ın reform hareketleri Atatürk'ün 1923-1928 yılları arasında yeni Türk Cumhuriyeti Devleti'nde sosyal alanda ortaya koyduğu devrimsel girişimlere paralellik gösteriyordu.

16-19 ncu yüzyıllar arasında Türkiye-İran ilişkileri daha çok savaşlarla geçen bir dönemi simgelemektedir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra iki ülke de eski rejimleriyle ilgili saplantılar yerine tam bağımsız ve milliyetçi unsurların öne çıktığı bir dönem başlanmıştır. 1925 yılında Ağrı isyanlarında İran'ın sınırını kapamaması ve buradan isyancıların giriş ve çıkışına göz yumması Türkiye-İran ilişkilerinde olumsuzluğu beraberinde getirmiştir.

1925 yılında hem Türkiye için hem de İran için karşılıklı güven sorunları mevcuttu. İran,da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesinden son derece kuşku duyuyordu. Türk-Sovyet Anlaşması Aralık 1925'te imzalanmıştı. Türk-Sovyet yakınlaşması, İran'ı kendi aleyhine gizli bir ittifak şüphesini uyandırıyor. İran'ın kuşkulandığı diğer bir husus, İran'ın kuzeyinde bulunan Azerî Türklerinin milliyetçilik hareketleriydi. Türkiye'de yaşayan Azerî milliyetçilerinden Mehmet Emin Resulzade, Türkiye'de yaşıyor ve İran aleyhine Azerî milliyetçiliği adına yayınlar yapıyordu. Türkiye için temel mesele, Kürt meselesinin İngiltere ve Fransa tarafından tahrik edilmesiydi. 1925 yılındaki Şeyh Sait isyanı Türkiye'de ciddî sorunlar ortaya çıkarmıştı. İran'da da Kürt gruplar İran yönetimine karşı yer yer ayaklanıyordu. Türk-İran sınırında hâkimiyet kuran Kürt aşiret reisi Simko

(İsmail Ağa) yıllardır Ermeni çetelerine karşı Türkiye'nin desteğini almıştı. 1922'de İran kuvvetleriyle yaptığı çatışmada yenilen Simko Irak'a sığınmıştı. 1924'te Rıza Han, Simko'yu affederek muhtemel bir İngiliz entrikasını önlemeye çalışmıştı. İran'ın Simko'ya sempatiyle bakması, Ankara'da Türkiye-İran-İrak Kürtlerini kapsayan otonom bir Kürt devletinin kurulması endişesini beraberinde getirdi. Bu nedenle, Türkiye İran'a karşı birtakım iktisadî yaptırımlar uygulamaya başladı. Gümrük vergilerini artırdı ve transit eşyaya vergi koydu. İran'ın Azerîlere karşı politikalarının sertleşmesi ve giderek kültürel asimilasyon politikası uygulaması Türkiye'yi rahatsız ediyordu. Bu tür rahatsızlıkların karşılıklı güven ortamıyla aşılabilmesi için bazı anlaşmaların yapılmasına ihtiyaç vardı. İlk anlaşma talebi İran'dan geldi. 22 Nisan 1926 tarihinde İran'la "Muhadenet (hudut) ve Emniyet Muahedesi (Anlaşması)" imzalandı. Buna göre, iki taraftan birine herhangi bir taciz durumunda diğer tarafın bütün gücüyle bu taarruzu gidermek üzere yardım edeceği kararlaştırıldı.

Atatürk, 1926 yılı TBMM açılış konuşmasında İran'la ilişkilerin samimî bir düzeyde olduğunu ve İran'daki yöneticilerin ikili ilişkileri geliştirmek üzere gösterdikleri gayretten memnun olduğunu beyan etmektedir. Türkiye'de zaman zaman silâhlı isyanlar çıkaran Kürt gruplar Türk-İran hududundan geçerek İran tarafından askerî malzeme elde ediyorlardı. Türkiye'nin şikâyetçi olduğu diğer bir konu İran'ın sınır bölgesini gerektiği şekilde kontrol altında tutmamasından kaynaklanıyordu. Ağrı dağının doğu eteklerinin İran sınırı içerisinde kalması ve Türkiye'den kaçan isyancıların bu bölgeyi geçiş noktası olarak kullanması Türkiye'nin etkili operasyon yapmasına engel oluyordu. İsmet Paşa sert ve etkin önlemler alınmasını isterken Atatürk meselenin görüşmeler yoluyla çözümlenmesini istiyordu. Nihayet, İran'a kapsamı ciddî fakat içeriği dostça olan bir nota verildi. Nota, Türk güvenlik güçlerinin operasyonlar sırasında İran sınırını geçen çeteleri takip etmek üzere İran'a geçmesini de kapsıyordu. İran, Türkiye'nin endişelerini ve sınır ötesi operasyon yapma taleplerine olumlu cevap verdi. Bundan sonra İran, Türkiye'den gelen Kürt isyancılara karşı daha etkin önlemler alacağına söz verdi. Akabinde de İran, sınırını geçen bir grup isyancıya önemli kayıplar verdirdi. Bu arada, görevinden istifa eden Tahran Büyükelçisi

Mahmut Şevket (Esental)'ın yerine Atatürk'ün yakın arkadaşı Hüsrev Gerede atandı. Görevi devraldığı sırada Atatürk, Gerede'ye "İki devlet arasında mevcut olan dostluk temelinde Türkiye-İran iş birliğini kuvvetlendirip, Rıza Pehlevi'ye ve İran halkına iyi dileklerimi iletirsin." demiştir.

Hüsrev Bey de Tahran'da göreve başlar başlamaz hudut meseleleriyle yakından ilgilenmiş ve bu konuda önemli mesafeler katetmiştir. Bu amaçla, Haziran 1929'da oluşturulan "Karma Sınır Komisyonu" yılda iki kez toplanarak her iki ülkenin sınır memurları arasında birliği ve koordineyi sağladı.

Ağrı dağındaki isyanları bastırmak üzere Salih Omurtak Paşa, kolordu çapında bir güçle Ağrı dağının kuzeyinden ve güneyinden genel bir taarruz başlatmış ve sadece bir yönden taarruz bekleyen asiler çembere alınarak etkisiz hâle getirilmiştir. Türkiye ile İran arasında soğukluğa neden olan sınır ötesi harekât neticesinde Türkiye, ilişkileri düzeltmek üzere Ağrı dağının doğu bölgesinden bir bölüm alma karşılığında İran'a Van'ın doğusundaki Kotur sahasını vermeyi teklif etmiştir. İran, kendi topraklarına kaçanları etkisiz hâle getirmek, silâhlı çetelere karşı güç kullanmak ve asi reislerden İhsan Nuri, Şeyh Abdülkadir, Kürt Hüseyin Paşa ve oğullarının yakalanmasına ve tutuklanmasına yardım etmek gibi önemli bir desteği Türkiye'ye vermekten çekinmemiştir. Hüsrev Bey, hudut sorununun çözümünde çok çaba harcamış ve sorunun çözümünde önemli rol oynamıştır. Kesin talimat almak üzere Ankara'ya gelen Hüsrev Bey, gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra 17 Ocak 1932'de Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü Aras ile beraber Tahran'a geri dönmüştür. Burada da iki taraf arasında görüşmeler devam etmiş ve neticede 22 Ocak (1932) tarihinde sınırları düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma Haziran'da TBMM'de onaylanarak asırlık sınır anlaşmazlığına son verilmiştir. 23 Ocak 1932'de İran'la imzalanan ikinci bir anlaşma "Uzlaşma Adlî Tesviye ve Hakemlik Anlaşması" olmuştur. Bu anlaşmalardan sonra Haziran 1934'te Türkiye'yi ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi'nin bu gezisi 27 gün sürmüştür.

İtalyanların Habeşistan'ı işgali ile Akdeniz ve Orta Doğu'da beliren tehdide karşılık 2 Ekim 1935 tarihinde Cenevre'den Türkiye, İran ve Irak arasında bir dostluk ve iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra Afganistan'ın da

katılımı ile 8 Temmuz 1937 tarihinde Tahran'da Sadabad Paktı Anlaşması gerçekleştirilmiştir.

1933 yılında İran'la Türkiye arasında imzalanan dostluk anlaşmasının genişletilmiş şekli olan Sadabad Paktı Anlaşması 10 maddeden oluşuyordu:

1. Akitler, birbirinin iç işlerine karışmayacaklardır.
2. Müşterek sınırların taarruzdan masun olduğunu mütekabilen vadederler.
3. Müşterek menfaatleri ilgilendiren, milletler arasındaki anlaşmazlıklarda yekdiğerleri ile istişare etmeye söz verirler.
4. Birbirlerine yalnız veya diğeri biri ile birleşerek tecavüz etmemeyi vadederler.
5. Akitlerden biri, bir tecavüze uğrarsa, ötekiler bitaraf kalmaya söz verirler.
6. Akitler, yekdiğerlerinin memleketinde siyasî propaganda yapmazlar. Çete faaliyetlerini tahrik etmezler. Bunlara yardım etmezler, aksine bunlara mani olurlar.
7. Aralarındaki münazaaları dostane hallederler.
8. Münazaaları kendileri halledemezlerse Cemiyeti Akvamın hakemliğine müracaat ederler.
9. Akit, beş yıl içindir. Feshedilmezse kendiliğinden beş yıl daha temdit (uzatılmış) edilmiş kabul edilir.

Sadabad Paktı Orta Doğu'da ilk bölgesel anlaşma olması bakımından önemlidir. Bu anlaşma ile genç Türkiye Cumhuriyeti Doğu ve Orta Doğu'yla ilişkilerini düzenlemek üzere ilk ciddî adımını atmıştır. Türk dış politikasının bir prensibi de doğumuzdaki devletlerle iyi geçinme ve bunlarla milletlerarası alanda iş birliği sağlamaktır. Pakt esas itibarıyla istişarî taahhütleri ve saldırmazlık konusunu ihtiva ediyor ve o zamanki Dışişleri Bakanı T. Rüştü Aras'ın ifadesine göre askerî taahhütleri kapsamıyordu.

1937 yazında ABD Başkanı T. Roosevelt ile Atatürk arasında samimî yazışmalar olmuştur. Yılın sonunda Amerikan Maslahatgüzarı Cardell Hull, Türkiye Dışişleri Bakanlığına yaptığı ziyarette Türkiye'nin komşu ülkelerle

ilişkilerini geliştirip devam ettirmesini ve bu amaçla kurulan Sadabad Pakti'nin imzalanmasından ABD'nin duyduğu memnuniyeti dile getirmiş ve Türkiye'nin bu politikasını ABD'nin desteklediği mesajını iletmiştir. Türk Hükûmeti de mesajı aynı sıcaklıkla cevaplandırmıştır.

2. İkinci Dünya Savaşı ve Sonraki Dönemde Türkiye-İran ilişkileri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İran ve Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında çıkarları birleşmiştir. 1941'de İran, İngiliz-Sovyet ortak işgaline uğramış ve İran ordusu işlevini yitirmişti. İran üzerinde Sovyet baskıları sürerken İngiltere'nin İran'daki petrol bölgelerinden istifade etmeye çalışması İran'ın başka bir sorununu oluşturuyordu. İran, iç politikada da yeterli istikrara sahip değildi. İktidar mücadeleleri dış politikadaki istikrarını olumsuz yönde etkiliyordu. Sovyetler Birliği, İran'da 1945-1946 yıllarında, bir yandan savaş sonrasında işgal ettiği toprakları boşaltmazken diğer yanda işgal altında tuttuğu topraklarda Azerî ve Kürt cumhuriyetlerinin kurdurulmasını sağlamıştır.

Sovyet Rusya, İran'dan askerî varlığını çekmemesini 1921 Anlaşması'na dayandırıyordu ve İkinci Dünya Savaşı'nda İran'da Alman nüfuzunu ortadan kaldırmak için İngiltere ile yaptığı askerî harekâtı bu anlaşmaya bağlıyordu. Amerikan Dışişleri uzmanları eğer ABD ve diğer üçüncü ülkeler bu duruma müdâhale etmezler ise bunun Sovyetler Birliği için kalıcı bir hak hâline geleceği ikazını yapmışlardır. Bu ciddî kriz, uzun diplomatik girişimler ve ABD'nin baskısı neticesinde 1946'da Sovyet ordularının İran'dan çekilmesi ve Aralık 1946'da yeni kurulan Azerî ve Kürt Cumhuriyetlerinin İran ordusu tarafından kaldırılmasıyla son bulmuştur.

İran'da 1948 yılından sonra başlayan Şah döneminde Türkiye ile İran arasında kültürel ilişkiler artmış ve uzun yıllar kapalı kalan Ankara'daki İran Büyükelçiliğine yeni bir büyükelçi atanmıştır. ABD, Sovyet Rusya'nın güneyden kuşatılma teorisinin en önemli halkasından birini oluşturan İran'ın bağımsızlığına ve siyasî istikrarına büyük önem vermiştir. Bu kapsamda İran'ın Dünya Bankası aracılığıyla maddî yardım yapılması ve askerî yardımlarla desteklenmesi amaçlanmıştır. 1948 yılında İran Başbakanlığına Türk dostu ve Batı yanlısı

Muhammed Sait'in atanması ikili ilişkilerde diğer bir olumlu gelişme olmuştur. 1949 yılında ABD yönetimi, Türkiye'yi İran'la ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde teşvik ediyordu. Aynı yıl Şah, Washington'a yaptığı ziyarette Türkiye Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin'i davet ederek ABD, Türkiye ve İran gibi ortak çıkarları olan devletlerin birlikte bir savunma paktı kurmasını teklif etti. Bağdat Paktı'nın 1955 yılında kurulmasıyla Türk-İran ilişkileri en üst düzeye taşınmış oldu. Bağdat Paktı'nın ismi değiştirildikten sonra Türkiye, SSCB'nin Basra körfezine inişine engel olmak için ABD'nin desteğinde ve CENTO'nun bünyesinde faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Başkan Eisenhower ve Yardımcısı Richard Nixon CENTO ülkelerine Sovyet tehdidine karşı ABD desteğinin süreceğini bildirdi.

27 Mayıs 1960 darbesini izleyen yıllarda Türkiye, CENTO içindeki dost ülkelerle özellikle İran ve Pakistan'la iktisadî ve kültürel alandaki faaliyetleri daha verimli hâle getirmek üzere bazı adımlar attı. 21 Temmuz 1964 tarihinde İstanbul'da yapılan bir zirve toplantısında "Kalkınma İçin Bölgesel İş Birliği Teşkilâtı (RCD: Reorganization Center of Development)"nin kurulduğu açıklandı. Bölgesel iş birliği ile ilgili kararların verilmesinin her üç ülke tarafından seçilecek bakanlardan oluşacak "Bakanlar Konseyi"nin yetkisinde olması, ekonomik ve kültürel iş birliği tedbirlerinin karara bağlanması ve bu faaliyetleri izlemede yetkili olması kararlaştırıldı.

60 milyon nüfuslu İran'da nüfusun büyük bölümünü Türk nüfusu oluşturmaktadır. Ülke nüfusunun 25 milyonunu Türkler, 30 milyona yakını İranlılar (Farslar) ve beş milyona yakını da diğer etnik gruplar teşkil etmektedir. İran'da yaşayan Türklerin kendi dillerinde eğitim almasına izin verilmemektedir. Ülkesindeki Türk nüfusunun fazla olması İran Devleti'ni daima tedirgin etmiştir.

1960'tan sonra dinî lider Humeyni ile Şah arasında çekişme hız kazanmaya başlamıştır. 1963 yılında Amerikan Hükûmetinin isteği ile İran'a gelen Amerikalı personele dokunulmazlık hakkının çıkarılması Humeyni ve taraflarınca ağır tenkitlere sebep olmuştur. Humeyni, Müslüman din adamlarının hapse atılmasına karşılık Amerikalı personelin dokunulmazlık haklarına sahip olmasını açıkça eleştiriyordu. Humeyni'nin ağır tenkitlerinden rahatsızlık duyan

Şah, 4 Aralık 1964 tarihinde kendisini tutuklatarak Türkiye'ye (Bursa) sürgüne gönderdi. 10 ay Bursa'da kalan Humeyni daha sonra Irak'ın Necef şehrine oradan da Fransa'ya gitti. Şah, bu dönemde ülkede eğitim, sağlık, ekonomi alanlarında önemli reformlar yaptı. ABD'nin desteğiyle İran ordusu modern silâhları envanterine dâhil etti. Ancak, Şah, yaptığı reformların yanı sıra sosyal yapıyı bozacak şekilde ailesine yakın bir grubu ülkenin bütün yönetiminde söz sahibi yaptı. Kendi hanedanlığına bağlı bir aristokrasiyi ülkesinde hâkim kılmaya başladı. Milyonlarca İranlı fakir bir hayat sürerken Şah yanlılarının lüks içinde yaşaması tepkileri beraberinde getirdi. Musaddık'ın önderliğinde "Millî Cephe Partisi" ile bu partiden ayrılan gruplar "Halkın Mücahitleri" adı altında teşkilâtlanarak Şah'a karşı mücadeleye başladılar. Radikal dinî grupları temsil eden Humeyni Şah'ı dışarıdan tehdit ederken bir yandan da Sovyet yanlısı komünist "Tudeh" partisi Şah aleyhine faaliyetlerini sürdürmeye başladı. Şah, bu grupları kontrol altında tutmak üzere yabancı uzmanların eğittiği SAVAK polis teşkilâtını kurdu. Humeyni İran'ın Kum şehrinde kendisine bağlı Rafsancani ve Muntazeri vasıtasıyla İran'da olanları günlük bir şekilde takip etti ve Şah yönetiminin yaptığı bütün hataları broşür ve video kasetleriyle İran halkına aktarmaya çalıştı. Humeyni Fransa'da olmasına rağmen bunda çok başarılı oldu.

Şah, İran'daki din adamlarını yanına çekebilmek için komşularıyla ilişkilerini riske atarak bazı faaliyetlere girişti. Türkiye'deki Alevi inancına sahip Türk vatandaşlarıyla Irak'ta yaşayan Şiîlere yönelik propaganda faaliyetlerine başladı. 1960'lı yıllarda kısmen başarı sağlayan bu hareket Türk makamlarınca tenkit edilince Şah Hükûmeti Türkiye'nin tepkisinden çekinerek Kum şehrinde eğitim alan Türk gençlerini sınır dışı etti. Türkiye daima İran'a dostane bir şekilde yaklaşmıştı. Türkiye'ye karşı Şah'ın ve SAVAK teşkilâtının rejim ihracına yönelik girişimi Türk-İran ilişkilerini derinden zedeledi.

3. İran'da Musaddık'ın CIA Tarafından Devrilmesi (11 Şubat 1953)

İkinci Dünya Savaşı sırasında İran toprakları İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgal edildi. Almanya'ya destek verme eğilimi gösteren İran Kralı Rıza Şah sürgüne gönderildi ve oğlu Şah Muhammed Rıza Pehlevi 17 Eylül 1941'de görevi devraldı. Şah'ın modern endüstriye önem vermesi Şiî ulema arasında

fikrî çatışmayı beraberinde getirdi. Pehlevî ile karşı cephede yer alan milliyetçiler arasında baş gösteren çatışmalar ile Kürt ve Azerî azınlıkların kurduğu devletler ayrıca İngiliz British Oil'in dolaylı olarak İran ekonomisini ve politik sürecini doğrudan kontrol etme girişimleri nedeniyle iç siyasî ortam gergin bir hâle geldi.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Amerika ile Sovyet Rusya arasında çıkan Soğuk Savaş'ın etkilerinin Orta Doğu ülkeleri arasında en fazla görüldüğü ülkelerin başında İran geliyordu. İran, bulunduğu jeopolitik konum itibarıyla ABD için kritik ülke konumunu muhafaza etmiştir. Bu nedenle, İran'da iç politik istikrar ve güçlü bir ordunun varlığı ve buna yapılacak Amerikan yardımları önemini muhafaza etmiştir. İran, Sovyetler Birliği askerlerinin İran topraklarından çekilmesiyle sorunlarına bir ölçüde çözüm bulmuştu; ancak, İngiltere ile problemleri İran halkını rahatsız edecek boyutlara ulaşmıştı. İran petrolünü, İngiliz petrol şirketlerinden BP işletiyordu. Ayrıca, İran petrol hisselerinin çoğunu İngiltere elinde bulunduruyordu. İran Hükûmeti, İngiltere'nin petrol şirketi vasıtasıyla siyasal baskı uyguladığından şikâyet ediyordu. İngiliz şirketi, İran halkına iş imkânları sunmuyor, diğer yandan İngiliz donanmasına çok ucuz fiyatla petrol satıyordu. 10 Şubat 1950 tarihinde ABD ve İran arasında "Karşılıklı Savunma ve İş Birliği Anlaşması" imzalandı.

İran'ın sahip bulunduğu en iyi finansman vasıtası, petrol gelirleridir. 1901'de ilk defa olarak bir İngiliz şirketi petrol aramak ve işletmek üzere imtiyaz almıştır. Anglo-İranean Oil Company, 1951'de Musaddık Hükûmetinin petroleri millîleştirmesine kadar esas rolü oynamıştır. O tarihten itibaren bağımsız 14 Amerikan petrol şirketiyle % 40 B.P., Royal Dutch Shell %13 ve Fransız Petrol şirketinden kurulan konsorsiyum İran Körfezi'nin ucundaki kuzey ve kuzeydoğu yataklarını işletmiştir. Bu yataklar şunlardı: Agha Jari (25 milyon ton), Haft Kel (7,5 milyon ton), Naft Safid (3 milyon ton), Gaş Saran (3 milyon ton) ve Lali (1 milyon ton). Ancak, millîleştirmeden sonra daha sınırlı bir tempo (16 milyon ton) ile çalışmıştır. İran, Orta Doğu'nun üçüncü ve dünyanın altıncı petrol üreticidir. Yataklarının kalitesi daima önemlidir, ama Kuveyt ile Suudî Arabistan gibi yeni üreticiler onu geçmiştir. Millîleştirme krizi eski gelişmeyi yavaşlatmıştır. Konsorsiyumun dışında, 1954'te kurulmuş devlete ait bir şirket olan National

Iranian Oil Cumpany (N.I.O.C) de dâhil olmak üzere birçok yabancı şirket de imtiyazlar elde etmişlerdir. Bu devlet kumpanyası Nafti Şah yatağını işletmiş ve Kirmanşah rafinerisi ona ait olmuştur (1.250.000 ton). Tahran'ın güneyindeki Sarajeh'te önemli miktarda doğal gaz bulunmuştur.

1950 yılında İngiltere ile yapılan yeni bir petrol anlaşması halkta büyük tepki uyandırdı. Bu tepki hükûmetin kötü yönetimiyle birleşince ülke karışıklık içine girdi. Pazar esnafı, Millî Meclisteki milliyetçi muhafazakârların desteğiyle ulusal cephe lideri Musaddık'ın 1951 yılında iktidara gelmesini sağladı. İran'da bulunan yabancı petrol şirketlerinin ve Şah Muhammed taraftarlarının baskısına maruz kalan Musaddık iktidarı zaman geçtikçe gücünü yitirdi. Politik çatışmalar sokaklara yayıldığında Musaddık'ı gerçekte İran'da geniş bir halk kesimi destekliyordu. Bu siyasal yelpaze içinde yabancı düşmanı milliyetçiler, dinsel otoriteler, komünist radikaller, toprak soyluları ve Şah'ın baskısından bunalan hemen hemen her kesimden grup bulunuyordu. İngiliz petrol hisselerinin devletleştirilmesi yasasından sonra İngiliz şirketi tek tarafı olarak feshedildi. İngiltere buna itiraz etti. Konu İngiliz şirketiyle Irak Hükûmeti arasında bir sorun olmasına rağmen İngiltere İran'daki vatandaşlarının güvenliğini bahane ederek konuya müdâhil oldu. İran'ın Batıdan kopmasından endişe duyan ABD önce arabuluculuk girişiminde bulundu. Ancak Musaddık'ın Moskova ile yakın ilişkiler içine girme çabaları ve giderek komünizmin İran'da yaygın bir hâl alması üzerine ABD, CIA vasıtasıyla Musaddık yönetimini devirme kararı aldı.

ABD, İran'da Musaddık'ın düzeni sağlaması için Şah karşıtı olan halk üzerine askerlerini göndermesi karşılığında ekonomik yardımda bulunacağını bildirdi. Musaddık, bu öneriyi kabul etti ve askerlerini harekete geçirdi. Ancak, CIA'nın devreye girmesiyle ve Musaddık'a karşı yapılan propaganda ile Şah yanlısı askerler ve CIA'nın adamları 1953'te Musaddık'ı devirdi. Şah ülkeye döndü ve başta çok iyi örgütlenmiş ve önemli bir halk desteğine sahip bulunan Komünist Partisi Tudeh, İran siyasetinden silindi. Tudeh ve 200.000 aşkın üyesi ömür boyu hapse mahkûm edildi ve yüzlerce lider öldürüldü. Böylece, İran tarihinde en kanlı siyasî cinayetlerin işlendiği ve devlet terörünün uygulandığı on yıllık süreç sonunda Şah ülkede diktatörlüğünü yeniden tesis etti. İran'da

1953'ten sonra ABD ağırlıklı politikalar etkin oldu.

Amerikalı uzmanlar tarafından 1948 Eylül ayında İran için ekonomik bir inceleme hazırlanmış ve yedi yıllık ilk plân sunulmuştur. Bu plân petrol gelirlerinin tümünün, ülkenin ekonomik kalkınma önceliklerinin değiştirilmesi alanına yatırılmasını öngörüyordu. Bundan alınan sonuçlar cesaret kırıcı oldu. 1955'te ikinci bir yedi yıllık plân, petrol gelirlerinin sırası ile önce %60'ının, sonra %80'inin bu plânı gerçekleştirme işine ayrılmasına yönelikti ve banka kredisiyle desteklendi. Daha önce ihmal edilmiş olan sulama işi, tarımın makineleştirilmesinde olduğu gibi çalışmaların en önemli bölümünü oluşturdu. Ayrıca, millileştirilmiş kuruluşları rahatsız eden müzmin açığı kapatmak amacıyla birçok büyük fabrikanın özel sermayeye satılması yoluna gidilmiştir.

Ç. Dörtlü Teklif ve Orta Doğu Komutanlığı Projesi

1951 yılında başlayan gelişmeler ve arkasından ABD'nin ortaya attığı Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command-MED) girişimleri Bağdat Paketi'nin kurulmasında önemli bir adım olmuştur. İngiltere'nin Orta Doğu'dan ve özellikle Süveyş kanalından çıkmak istemeyişi bu Komutanlığın kuruluş sebepleri arasında sayılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1922'de Mısır'a bağımsızlığını veren İngiltere, Süveyş kanalından askerini çekme kararını 1936 yılında iki şarta bağlamıştı. Birincisi, İngiltere ve Mısır'ın herhangi bir saldırıya uğraması durumunda İngiltere'nin Mısır'a asker sokmasına izin verilmesi, diğeri de Süveyş kanalında ABD'nin belirli bir miktarda kara ve hava gücünü bulundurmasına imkân tanınması. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sırasında (1940) İtalya, Libya'yı işgal edip buradan Mısır'a taarruz edince İngiltere de bu anlaşma çerçevesinde Mısır'a 200.000 kişilik bir kuvvet sevk etmiş ve 1943 yılına kadar Kuzey Afrika muharebeleri devam etmiştir.

Savaşın bitiminden sonra Mısır, İngiltere'nin kuvvetlerini kendi topraklarından çekmesini talep etmiştir. İngiltere, Sovyetler Birliği'nin İran, Türkiye Yunanistan'ı kendi kontrolü altına almak istediğine dair yaptığı açıklamalar nedeniyle Mısır'daki birliklerini çekmek istememiştir. Sovyet yayılmacılığı karşısında 1949 yılında Kuzey Atlantik Paketi (NATO) oluşurken Orta Doğu'da Sovyet tehlikesine karşı etkin ve fiilî bir güç kurulamamıştı. İşte bu

nedenlerle ABD, İngiltere ve Fransa ortak bir karar alarak Orta Doğu Komutanlığının kurulması fikrini benimsemişlerdir. Bu Komutanlığa Türkiye ve Mısır'ın da dâhil olması tasarlanmıştır. Türkiye, NATO'ya giriş sürecinde İngiltere'nin engellemelerini kaldırmak için bu tasarımı kabul ettiğini açıklamıştır. 13 Ekim 1951 tarihinde ilgili dört devlet (ABD, İngiltere, Fransa, Türkiye)'in Mısır Hükûmetine verdikleri teklifte, "Mısır'ın hür dünyaya dâhil olduğu ve dolayısıyla gerek kendinin gerekse genel olarak Orta Doğu'nun savunulmasının, diğer demokratik ülkeler için de aynı derecede önem taşıdığı" belirtildikten sonra Mısır'ın ve Orta Doğu'daki diğer ülkelerin dışarıdan gelebilecek bir saldırıya karşı savunulmasının ancak bütün ilgili devletlerin iş birliğiyle sağlanabileceği" ifade ediliyordu. İngiltere buna ek olarak Mısır'ın bu teklife olumlu cevap vermesi durumunda 1936 tarihli anlaşmadan vazgeçeceğini ve kurulacak komutanlığın emrine verilecek kuvvetlerin dışında Mısır'daki bütün İngiliz askerlerini geri çekeceğini taahhüt ediyordu. Ancak Mısır, teklifin emperyalist niteliğini vurgulayarak reddetmiştir. Ayrıca, topraklarında İngiliz kuvvetleri bulunduğu sürece bu tür teklifleri kabul etmeyeceğini bildiriyordu. Buna rağmen ilgili devletler bu anlaşmayı bir şekilde yürürlüğe sokmak niyetindeydiler. Zira dört devlet tarafından 10 Kasım 1951'de açıklanan Orta Doğu Komutanlığı konusundaki 11 maddelik bildirmede bu tasarıya devam edileceği, bunun hür dünyanın savunması için gerekli olduğu ve buna bölge ülkelerinin katılabileceği ve kurulacak bu organizasyonun Orta Doğu ülkelerinin kendi aralarındaki iç sorunlara karışmayacağı bildiriliyordu.

İngiltere, Nisan 1952'de Orta Doğu Komutanlığının kurucu üyeliğine Irak'ın alınmasının ittifakın kuzey kanadında Türkiye ile kuvvetli bir savunma hattını oluşturacağı fikrini ortaya attı. Ayrıca, 18 Haziran 1952'de kurulacak örgütün isminin komutanlık yerine "Savunma Örgütü (MEDO) olarak değiştirilmesini teklif etti. ABD bu teklifi kabul etti. Bu sefer MEDO'nun merkezinin Mısır yerine Kıbrıs olması kararlaştırıldı.

Bu arada İtalya ve Yunanistan MEDO'ya katılmak isteklerini açıkladılar. Yunanistan'ın "Adalarımızla meselâ Kıbrıs ve On İki Ada ile katkıda bulunabiliriz." demesi ilginçtir. Çünkü o tarihte Kıbrıs İngiliz egemenliğinde olan

bir ada idi. ABD, bu talebi Yunanistan'ın bu örgüte katılmasının karmaşık sorunlar yaratabileceğini söyleyerek reddetmiş, İtalya'ya da Arap ülkelerinin örgüte katılmasından sonra cevap verebileceğini söylemiştir. Türkiye başlangıçtan beri İngiltere'ye karşı Birinci Dünya Savaşı'nın etkilerinden dolayı soğuk yaklaşmıştır. Ancak, Adnan Menderes'in 16-18 Ekim 1952'de Londra'ya yaptığı ziyaretle nedeniyle Türkiye, İngiltere ile soğukluğu gidermeye çalışmış ve MEDO konusunda daha aktif bir siyasete başlamıştır. 16 Ekim 1952'de Türkiye'nin Mısır Büyükelçisi Mısır'ın MEDO'ya katılmasının Mısır'ın yararına olacağını bildirmişti. Mısır'ın verdiği cevap değişmemiş ve İngiltere'ye ait kuvvetlerin Kanal'dan çekilmemesi nedeniyle bunu kabul etmeyeceğini açıklamıştır. ABD'nin isteği üzerine MEDO'ya üyelik için Irak'ın ikna edilmesi talep edilmiştir. Türkiye'nin bu girişimi kabul etmesi üzerine Irak Dışişleri Bakanı Tefik Süveyde Paşa, Irak'ın tek başına bu pakta üye olmasının zor olduğunu, bunun için bir kamufllajın gerektiğini bunun da bir "Arap Kolektif Güvenlik Paketi"yle gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. Türkiye aynı zamanda, MEDO'nun merkezinin Kıbrıs olmasının Yunanistan'ın Ada üzerindeki hak iddiaları nedeniyle olamayacağını, bununla beraber MEDO merkezinin Mısır'da olmasının Mısır'ın Arap liderliğini kuvvetlendireceği sebepleriyle Türkiye'nin en uygun yer alacağı görüşünü savunmuştur. 1952'den itibaren Pakistan MEDO'ya girebileceğini açıklamıştır.

18 Mayıs 1953'te ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile Irak Başbakanı Nuri Said bir görüşme yapmıştır. Buna göre Nuri Said, komünizm tehlikesi üzerinde durarak Irak için asıl tehlikenin zayıf durumda bulunan İran cephesinden geleceğine dikkat çekmiştir. İsrail sorunu için de "ABD hariç hiçbir devletin bu sorunu çözemeyeceğini" ileri sürmüştür. Pakistan Genel Valisi Ghulam Muhammed'in 23 Kasım 1953'te Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ı ziyaret, sırasında Celâl Bayar, kurulacak Pakt'a Pakistan, İran ve Irak'ın dâhil edilmesinin faydalı olacağını söylemiştir. Türkiye'nin NATO'ya üyeliğine İngiltere karşı çıkıyordu. Türkiye'nin Kore Savaşı'na etkin birlik göndermesi ile Türk-Amerikan ittifakı stratejik seviyeye çıkmıştı. İngiltere ancak ileride Orta Doğu'da kurmak istediği savunma Pakt'ı içinde Türkiye'nin yer alması şartıyla NATO'ya üyeliğini kabul

ediyordu. Bu maksatla İngiltere, Amerika, Türkiye ve Fransa askerî temsilcileri Ankara'da bir toplantı yaparak bu birliğe üye olması için Arap devletlerinin ve hatta İsrail'in davet edilmesini plânladı. Ancak, bu girişim başta Mısır olmak üzere bazı Arap devletlerinin tepkilerine yol açtı. Müslüman Kardeşlerin yayın organı olan Dava gazetesi Türkiye'yi ikinci bir İsrail olarak niteleyip yok edilmesi için çağrıda bulunuyordu. Bu nedenle de Orta Doğu Komutanlığı fikri askıya alındı. Başkan Eisenhower, ABD Başkanlığına geldikten sonra Sovyet tehdidine karşı Orta Doğu'da bir güvenlik kuşağının zorunlu olduğuna inanarak bazı girişimlerde bulundu. Bu çerçevede, Amerika'nın Türkiye'de görevli Büyükelçisi McGhee, Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'la yaptığı görüşme sırasında Amerika'nın resmî görüşlerini ifade ederken Türkiye'nin, tarihî geçmişi, siyasî, askerî ve ekonomik gücüyle Orta Doğu'nun doğal lideri konumunda olduğunu belirtmiştir. ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles, Orta Doğu ülkelerinin fikirlerini almak üzere Mayıs 1953'te 20 günlük bir Orta Doğu gezisi plânlayarak Türkiye ve İsrail dâhil bütün Orta Doğu ülkelerini ziyaret etti. John Foster Dulles'in bu gezisi Bağdat Pakti'nin kurulmasına zemin hazırladı. ABD, Sovyet yayılmacılığına karşı Orta Doğu'yu kontrol altına alabilmek için NATO'nun kurulmasından sonra bu bölgede Müttefikleri vasıtasıyla ittifak arayışlarını sürdürmüştür.

D. Bağdat Pakti'nin Kurulması (1955) ve ABD'nin Rolü

Demokrat Parti yöneticileri, komünizme karşı Orta Doğu ülkeleriyle ortak hareket ederek bu bölgede bölgesel bir güç olmayı hedefliyordu. Bunu yaparken Mısır'da İsrail'e karşı Arap milliyetçiliğini öne çıkaran Nâsır'la iş birliği yapmak imkânsızdı. Ancak, İran, Pakistan ve Irak, komünizmi ülkeleri için tehdit olarak görüyor ve bununla mücadelede Batıyla ortak hareket etmek istiyorlardı. Başbakan Adnan Menderes Irak Kraliyeti ve Başbakan Nuri Said ile yakın ilişki içindeydi. Iraklı yöneticiler, tatillerini İstanbul'da geçiriyorlardı.

Bağdat Pakti çerçevesinde ABD'nin Orta Doğu'ya Türkiye vasıtasıyla hâkim olma düşüncesi ön plâna çıkıyordu. ABD-İsrail ittifakı Orta Doğu'da Arap ülkelerinin tepkisini çektiğinden bunu dengeleyecek en önemli ülke Türkiye idi. Bağdat Pakti'nin kurulma aşamasında ABD'nin Pakt içinde ismi geçmediği hâlde dışarıdan desteklediği bilindiğinden Arap ülkelerinin özellikle Suriye ve

Mısır'ın tepkilerini çekiyordu. Bu yönde ilgili devletlerde protesto yürüyüşleri yapılarak Türkiye ve Irak kınanıyordu.

Başbakan Adnan Menderes, 1955 yılı başında Irak, Lübnan ve Suriye'yi kapsayan bir dizi ziyaret gerçekleştirmiştir. 6-14 Ocak'ta Irak Devlet Başkanı Nuri Said ile yaptığı geniş kapsamlı görüşme sonunda ortak bir bildirge yayımlanarak iki devletin de ortak bir savunma anlaşmasını imzalamasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Suriye'ye yaptığı ziyarette Devlet Başkanı Faris El Khoury tarafından sıcak karşılanırken parlâmentoda yaptığı konuşmada Suriye'nin muhalefetteki solcu milletvekilleri tarafından protesto edilmiştir. Lübnan, Arap Birliğinin kararını bekleyeceğini açıklamıştır. Mısır, 25 Ocak 1955 tarihinde Arap başbakanları toplantısını Kahire'de başlatmıştır. Mısır Kralı Nâsır, Türkiye-İrak Paktı'nı çok sert bir şekilde eleştirerek yapılacak bu Pakt'ın Irak'a bir askerî fayda sağlamayacağını ve İngiltere'nin zaten Irak'ı askerî açıdan güvence altına aldığını savunmuştur. Menderes, Nâsır ile özel olarak görüşerek Orta Doğu'nun savunma stratejisi hakkındaki görüşlerini aktarmak istiyordu. Mısır Kralı Nâsır bu öneriyi reddetti. Mısır Kralı, Ankara Valisi Kemal Aygün'ün Kahire ziyareti sırasında Menderes'in önerisini şu gerekçelerle reddediyordu:

a. Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri,

b. Türkiye'nin istediği bu savunma paktının önderliğini İngiltere, ABD ve Fransa'nın desteği ile üstlenmesi.

Suudî Arabistan Devlet Başkanı Emir Faysal 8 Şubat'ta Nâsır ile buluşarak Mısır ile dayanışma içinde olduklarını açıkladı.

26 Şubat 1955 tarihinde TBMM'de onaylanan Türkiye ile Irak arasındaki "Karşılıklı İş Birliği Anlaşması"nın Orta Doğu'da kurulmak istenen istikrar ve emniyetin tesisine önemli katkılar sağlayacağı vurgulanıyordu. Böylece Bağdat Paktı'nın ilk anlaşması imzalanmış oldu. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan ve 3 Kasım 1955'te İran'ın katılımıyla Bağdat Paktı'na dönüştürüldü.

İngiltere Başbakanı Anthony Eden, Bağdat Paktı'nın Orta Doğu için bir NATO olabileceğini vurguladı. Bu konudaki düşünceleri, İngiltere Parlâmentosunda muhalefet tarafından da tasvip gördü. Muhalefet lideri

Morrison bu anlaşmayı “çok anlamlı bir başarı” olarak nitelendirmekle beraber sadece İsrail’e olabilecek olumsuz etkileri yönünden eleştirdi. Anthony Eden, İngiltere’nin içinde bulunduğu bir Pakt’ın İsrail’e olumsuz etkisinin olamayacağını ileri sürerek muhalefeti ikna etti. Bağdat Paktı’na diğer bir tepki SSCB’den geldi. Batı’nın özellikle Türkiye’nin Yakın ve Orta Doğu’da Sovyet tehdidini önlemek için askerî bir anlaşmanın gerekli olduğu yönündeki girişimlerini Rusya açık bir dille reddediyordu. Türkiye, komünizmin Orta Doğu’daki gelişmelerine güvenlik problemi olarak bakıyordu. Türkiye’nin Batı’yı yanına almadan hareket etmesi durumunda SSCB ile karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü TBMM’de yaptığı konuşmada tarafsızlık politikasını eleştiriyor ve tarafsızlığın sadece SSCB’nin işine yarayacağını ileri sürüyordu. Bağdat Paktı Mısır ve SSCB’nin sert eleştirilerine rağmen “siyasî dayanışma paktı”na dönüştü.

İsrail, anlaşma sonunda bunun İsrail’e karşı yapılmış bir girişim olduğunu beyan eden açıklamalarda bulundu. İsrail Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada; Pakt’ın İsrail’e karşı Arap duygularını teşvik edeceğini ve Arap saldırganlığını artıracığını öne sürmüştür.

İngiltere Pakt’a üye olmasına rağmen ABD Pakt’a üye olarak katılmadı. Hâlbuki ABD Dışişleri Bakanı Dulles’in bölgeye yaptığı gezi ayrıca ABD’nin Irak, Pakistan ve Türkiye arasında yapılan görüşmelerde ABD’nin fiilî desteği söz konusu olmuştu. ABD Arap ülkelerinin tepkilerini çekmemek için Pakt’a üye olmaktan çekinmiştir.

Stalin’in ölümünden sonra Sovyet yönetimine gelen Kruşçev yumuşama (Detente) dönemini arzu eden bir politikayla hareket etmeye başladı. Ancak, komünizmin yayılma süreci devam ediyordu. Bunun anlamı, silâhlı çatışma döneminden ideolojik fikirlerin; yani komünizm ile demokrasinin dolaylı mücadelesine hız vermesiydi. Avusturya Anlaşması’nın imzalanmasından 11 gün sonra Rus lider Kruşçev Yugoslavya’yı ziyaret etti. Stalin ile Tito düşmanca tavırlar içine girmiş Kruşçev bu ülkeyi ziyaret ederek bu politikadan vazgeçildiğini göstermişti.

Bağdat Paktı’na üye devletlerin 21 Mayıs 1957’de yaptıkları ekonomi

konulu toplantıda ABD üye devletlere “Eisenhower Doktrini” altında 12.750.000 milyon dolar, İngiltere ise 1 milyon sterlinlik tahsisatı Pakt’a üye olan devletlere yardım kararı almıştır. Böylece Eisenhower Doktrini Bağdat Paktı üyesi ülkeleri ön plâna çıkararak Rusya’ya karşı ABD’nin desteğini almak isteyen ülkelerle bir köprü oluşturmuştur.

Mayıs 1957’de TBMM Başkanı Refik Koraltan’ın başkanlığındaki kalabalık parlâmento heyeti İran’ı ziyaret etmiştir. İran Şah’ı Muhammed Rıza Pehlevi tarafından kabul edilen heyet büyük iltifatlarla karşılanmıştır. İran Ayan Meclisi Başkanı Muhsin Sadr-ül Eşref davetlilere yaptığı konuşmada Şah Rıza Pehlevi’nin Atatürk’le olan dostluğundan bahsetmiş ve Türkiye ile İran’ın Bağdat Paktı’nın kurulmasından sonra gelişen ilişkilerinin çok kuvvetli bir hâle geldiğini dile getirmiştir. TBMM Başkanı Refik Koraltan da Bağdat Paktı’nın siyasî ve iktisadî değerine dair Tahran Nişabur, Şiraz, Meşhed ve İsfahan’da konuşmalar yapmıştır. İran Dışişleri Bakanı Türk Parlâmento heyeti adına verdiği davette Bağdat Paktı’nın iki ülke arasında ortaya koyduğu olumlu ilişkileri özet olarak şu sözlerle açıklamıştır:

“Ekselânslarının da işaret ettiği gibi, İran ve Türk milletleri Bağdat Paktı ile yekdiğerine daha çok bağlanmışlardır. Bu rabita (bağ) millî menfaatlerimizin muhafaza ve idamesi bakımından İran ve Türkiye’yi Garp terakkiyatına müteveccih istikamete götürecek ve Bağdat Paktı milletlerini Garbın teknik inkişafı ile yekdiğerine daha kuvvetle bağlayacaktır. Bağdat Paktı bloğu içinde vazife almış ve birleşmiş olan İranlı, Iraklı, Pakistanlı kardeşlerimiz ve Pakt’ın bilcümle azası, elbette zamanın bütün medenî vasıta ve imkânlarından nasiplerini alacaklardır. Bizler, müşterek bir gayretle bu vasıtalarından istifade edecek ve sulh dünyasının, medeniyet âleminin temel uzuvlarını teşkil edeceğiz. Bağdat Paktı mensuplarının, sulhün korunması için üzerlerine düşen şerefli vazifeleri yapmak azminde oldukları bedihidir. Bağdat Paktı’nın dayandığı ve kuvvet aldığı milletler, sulh istemektedirler. Bağdat Paktı camiası olarak bizler, tarihî olan, kültürü olan, medeniyeti olan milletleriz. Biz, milletlerimizin ve topraklarımızın saadeti uğrunda çalışmak azim ve kararındayız.”

İran diğer Arap devletlerinin tepkilerini çekmemek için her vesileyle en

yetkili ağızlardan Bağdat Pakti'nin Orta Doğu'da barışı sağlamak için kurulduğunu ve bu Pakt'a üye devletlerin bağımsızlığını korumak için tesis edildiğini izah etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca İran, Pakt'ın diğer devletlere karşı kurulmadığını ve diğer devletlerle (Arap devletleri) olan dostluk ilişkilerine engel teşkil etmediğini müteaddit defalar belirtmek zorunda kalmıştır. Bağdat Pakti'nin imzalanmasından sonra Türkiye'nin Irak hariç bazı Arap devletleriyle ilişkisi tamamen bozulmuştur. 1957 yılında Rusya Suriye ile 500 milyon dolarlık bir askerî yardım anlaşması imzalamıştır. Türkiye, arkasında Sovyetler'in durduğu Suriye'nin tehditlerine maruz kalmıştır. Mısır ve Suriye Kasım 1957'de "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı ile bir birlik kurma kararı almış ve bu 1 Şubat 1958'de resmen ilân edilmiştir. Bu birlik Bağdat Pakti'na karşı alınan bir karar niteliği taşıyordu. Bu gelişmeyi Türkiye ve ABD endişeyle karşılamıştır.

Bağdat Pakti'nin imzalanmasından iki yıl sonra Suudî Arabistan Kralı Suud, Irak'a altı günlük bir ziyarette bulunmuştur. Mayıs 1957'te gerçekleşen bu ziyaretin Irak için önemi büyüktür. Çünkü iki yıldan beri Mısır'ın başkanlığında yürütülen anti propagandalar Irak'ı zor duruma sokmuştu. Mısır'ın arkasındaki büyük güç ise Sovyetler idi. Suudî Arabistan bu ziyaretiyle Mısır'ın politikalarından ve etkinliğinden ayrıldığını göstermiş oluyordu. Irak böylece Mısır'ın siyasî baskılarından ve yalnızlıktan biraz olsun kurtuluyordu.

Mayıs 1957'de Pakistan'da üç gün süreyle düzenlenen Bağdat Pakti iktisadî komitesi toplantısına ilk defa ABD ve İngiliz delegeleri de iştirak etmişlerdir. Komite Bağdat'ta bir atom merkezinin inşa edilmesini teklif etmişse de bu gerçekleşmemiştir. ABD delegesi, komitenin yol yapımı, kıtlık tehlikesine karşı stok yapılması diğer projelerin gerçekleştirilmesi için, ABD'nin 12.570.000 dolar vereceğini, İngiliz delegesi de İngiltere'nin iki milyon sterlin yardımda bulunacağını açıklamışlardır. Toplantıda üye ülkelerin ihtiyacına göre Türkiye'ye 600.000, Pakistan'a 1.800.000, İran'a 400.000 dolar tahsisat yapılmıştır. Türkiye-İran arasındaki telgraf şebekesi için de iki milyon dolar yardımın yapılması hususu ayrıca kabul edilmiştir.

Şükrü Kaya, Irak Başbakanı Nuri Said'i diğer Arap devletlerinden gelecek muhalefet ve tepkilere rağmen Bağdat Pakti'nin onaylamasıyla övmüştür. 1957

Süveyş krizinde Nuri Said, İsrail'e karşı sınıra asker yığınağı yapmış ve böylece Arap-İsrail çatışmasında Arapların yanında olduğunu göstermiştir. Böylece kurulan Bağdat Paktı'nın Arapların aleyhine bir Pakt olmadığı fiilen ispatlamıştır.

Irak Başbakanı Nuri Said, genel olarak Nâsır'a ve Nâsırcılık akımına karşılık Arap ülkelerinin ve özellikle Lübnan'ın Bağdat Paktı'na girmelerini istiyordu. Nuri Said, bütün çabalarına rağmen Arap ülkeleri bu çağrıya olumlu cevap vermeyince bütün gücüyle Lübnan'ın birliğe katılması için gayret sarf etti. Lübnan'ın Suriye ve Mısır'la birleşmesini isteyen sol güçler Lübnan'ın Bağdat Paktı'na girmesine sonuna kadar karşı olacaklarını ve mücadele edeceklerini söylüyorlardı. Nâsır, Lübnan'ın özel durumu nedeniyle Arap ülkeleri arasındaki politik çatışmalardan uzak kalmasını, bağımsızlığını ve tarafsızlığını korumasını bildiriyordu. Bu açıklama Nuri Said'i ve Lübnan Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun'u zor duruma sokuyordu. Kâmil Şemun'un ısrarlı tutumu karşısında Mısır, kendini destekleyen Kemal Canpolat ve sol güçleri Lübnan'da harekete geçirdi. Buna karşılık Şemun'u destekleyen Falonjist Parti de karşı savunmaya geçti. Haziran 1958'de Lübnan'da bir iç çatışma çıktı. Lübnan'da çıkan iç savaş bütün bölgeye yayıldı.

Başbakan Nuri Said ile Kral Faysal'ın General Kasım'ın adamları tarafından öldürülmesi Başbakan Adnan Menderes'i önemli ölçüde üzdü. Çünkü Bağdat Paktı nedeniyle Kral Faysal ve Başbakan Nuri Said ile önemli dostluklar kurmuştu. Pakistan Cumhurbaşkanı ve İran Şahı 14-19 Temmuz 1958 tarihleri arasında Bağdat Paktı toplantısı için Türkiye'de bulunuyorlardı. Irak Kralı'nın ve Başbakanı'nın ölüm haberi, misafir heyet üzerinde tam bir şok etkisi yaptı. Heyet, 16 Temmuz 1958 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower'a olaydan duydukları endişeleri ve darbenin Mısır Devlet Başkanı Nâsır ile komünistlerin telkinleriyle yapıldığı yönünde izlenim aldıklarını içeren ortak bir mesaj gönderdi. ABD benzer bir olayın Ürdün'de yaşanmaması için acilen bu ülkeye asker gönderdi. Darbenin ardından Londra ve Washington merkezlerinde Türkiye'nin Irak'a müdâhale edeceği haberleri yayıldı. DP Hükûmeti Irak'a karşı Türkiye'nin yapacağı muhtemel bir harekâta Rusya'nın karşılık vereceği konusunda Müttefikleri tarafından uyarıldı.

1958 yılında Bağdat Paktı'nın Arap unsurunu yansıtan Irak'ta komünist bir darbeye Irak monarşisinin yakılmasıyla Sovyet tehdidi daha da artma eğilimi göstermiştir. ABD, Türkiye'yi desteklemesine rağmen Irak krizi nedeniyle Türkiye ile arasında görüş ayrılıklarından doğan bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlığın ana sebebi, Menderes Hükûmetinin plânsız liberal ekonomik politikalarının Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerini eritmesi ve dış borçların ödenmesinde ortaya çıkan sorunlardı. 26 Ocak 1958 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'a konu açılmış ve ABD'nin yardımı talep edilmiştir. ABD, bunun Türk yönetimine ait bir sorun olduğunu, Türk Hükûmetinin gerekli tedbirleri almamasının sonucu olduğunu, ABD'nin bunu tek başına finanse edemeyeceğini, IMF ve OECD gibi kuruluşların da yardımcı olması gerektiğini ileri sürmüştür. Türkiye bunun üzerine bir yandan gerekli iç tedbirleri alırken diğer yandan da OECD ve IMF nezdinde bir istikrar programı hazırlığına başlamıştır. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, 29 Mayıs 1958'de ABD Başkanı Eisenhower'a bir mektup göndererek yardım talebini yenilemiştir. Eisenhower cevabî mektubunda Türkiye'nin sorunlarının dış yardımla değil, ancak uygulanacak olan istikrar programıyla çözümlenebileceğini bildirmiştir. Ayrıca, Batı Almanya'nın Türkiye'ye ikili yardımda bulunacağı açıklamasını da ABD, temkinli karşılamıştır. 21 Temmuz 1958'de konuyu çözümlmek üzere ABD, İngiliz, Fransız ve Batı Almanya temsilcileri Paris'te toplanarak konuyu ele almış, IMF ve OECD'nin de katkılarıyla Türkiye'ye 359 milyon dolar yardım kararı alınmıştır.

Truman'ın Müttefikleri ile ortak savunma prensipleriyle ortaya konulan politikalar komünizm karşıtı devletler tarafından olumlu karşılanmıştır. İlk önceleri Türkiye ve Yunanistan'ı kapsayan sınırlı yardımlar daha sonra Marshall Yardım Plânı'yla Avrupa'ya yayılmıştır. Zamanla NATO kurulmuş ve bu çerçevede Güney Kore'nin müdafaası gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu savaşta aktif bir rol alarak bu savaşa iştirak etmiştir. Truman'ın komünizme karşı savunma ittifaklarının bir uzantısı olarak Uzak Doğu'da SEATO, Pasifik'te ANZUS ve Orta Doğu'da Bağdat Paktı kurulmuştur. Bağdat Paktı'nın Türkiye, İran, Pakistan ve Irak'la sınırlı kalması ve diğer Arap devletlerinin tepkileri nedeniyle bu kez ABD

Başkanı Eisenhower, Orta Doğu ülkeleriyle yakınlık kurmak üzere kendi adıyla anılan doktrinini ilân etmiştir. Suudî Arabistan, Eisenhower Doktrini'ne taraftar olmakla beraber Bağdat Paktı'na girmeye baştan itibaren sıcak bakmamıştır.

E. Süveyş Krizi

Süveyş kanalı, 1869 yılında bir Fransız şirketi tarafından yapılarak dünya trafiğine açılmıştı. Mısır malî sıkıntılar nedeniyle Süveyş kanalı hisselerini 1875'te İngiltere'ye sattı. Böylece Kanal bu devlete ait şirketler tarafından yönetilmeye başladı. 1882'de İngiltere'nin Mısır'ı işgal etmesiyle Kanal üzerindeki hâkimiyeti arttı. Bu durum, Kanal'ı kullanan diğer bütün devletleri endişeye sevk etti. Bu nedenle, 1888'de İstanbul'da uluslararası bir anlaşma imzalandı. İstanbul Anlaşması ile Süveyş kanalının barışta ve savaşta bütün gemilerin geçişine açık olacağı garanti altına alındı.

Arap milliyetçiliğini devamlı gündemde tutmaya çalışan Mısır lideri Abdül Nâsır, 1948 yılında yapılan savaşta Arap yenilgisinden sonra İsrail Devleti'nin kurulmasını Batılı devletlerin nihai bir zaferi olarak görmüş ve bundan kendisinin de sorumlu olduğunu hissetmiştir. Bu nedenle, bölgeden İngiltere ve Fransa'yı uzaklaştırmak için kararlı bir tutum sergilemeye başlamıştır. Nisan 1951 yılında Winston Churchill, Orta Doğu'nun yönetimi hakkında ABD ve Fransa'ya çağrıda bulunarak şunları söylemiştir: "Biz artık Akdeniz'de şimdiye kadar taşıdığımız bütün politik yükü taşıyacak, hatta bu bölgenin diplomatik kontrolünde başlıca rolü üstlenecek kadar kuvvetli değiliz. Fakat, Fransa'nın da yardımı ile ABD ve İngiltere... Üçümüz, örneğin Mısır problemi ve Süveyş kanalının savunulması sorunu ile baş edecek kadar güçlü bir durumda oluru". ABD, bu çağrıya olumlu bir cevap vermemiştir. Çünkü ABD, 1917 Willson Prensipleri'ne uygun bir şekilde o tarihe kadar dünyanın çeşitli yerlerinde sömürgecilik faaliyetlerini sürdüren İngiltere, Fransa ve Almanya gibi ülkelerin çıkar alanlarına son vermek amacıyla sömürge durumundaki devletlerin bağımsızlıklarını desteklemiştir.

1956 Süveyş krizinin çıkmasında Kanal'ın Mısır tarafından millileştirilmesi önemli rol oynadı. Mısır'ın Nil nehri üzerinde kurmayı tasarladığı Aswon Barajı'na finansmanı için ABD 55 milyon, İngiltere 15 milyon ve Dünya Bankası 200 milyon dolar yardım taahhüdü vermişlerdi. Ancak, 15 Temmuz 1956'da

ABD'nin sözünden dönmesi ve bunu diğerlerinin izlemesi üzerine Mısır, 26 Temmuz 1956'da Süveyş kanalını millileştirdiğini açıkladı. Kararı tepkiyle karşılayan ABD, İngiltere ve Fransa 2 Ağustos'ta yayımladıkları bir bildiriyle Süveyş kanalı sorununu görüşmek üzere 16 Ağustos'ta Londra'da bir konferans düzenleyeceklerini açıkladılar. Mısır'ın protesto ederek katılmadığı konferans, 22 ülkenin katılımıyla 16 Ağustos'ta Londra'da toplandı. ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in adını alan plâna göre, BM'ye bağlı bir komisyon tarafından yönetilecek olan Kanal 1888 İstanbul Sözleşmesine uygun bir şekilde hiçbir ülkeye sınırlama getirilmeden her ülkenin serbestçe geçişini sağlayacak ve Mısır Hükûmetine uygun bir geçiş ücreti temin edilecekti. Sovyetler Birliği, müzakerelerde Mısır'ı savunmuş, millileştirme konusunun Mısır'ın en tabî hakkı olduğunu ve sorunun Mısır'ın da katılacağı bir uluslararası konferansta ele alınmasını talep etmiştir. Bunun üzerine ABD, Habeşistan, İran, İsveç, Avustralya'dan oluşan "Beşli Komite" Mısır'la görüşme teklifinde bulundu. Mısır'ın, teklifi kabul etmesiyle ikinci tur görüşmeler 3 Eylül 1956'da Kahire'de devam etti. 9 Eylül'de dağılan konferansta bir netice alınamadı ve Devlet Başkanı Nâsır, Kanal'ın uluslararası bir kuruluşun denetimine alınması teklifini bağımsızlık ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetti. İkinci Londra Konferansı (19-21 Eylül 1956)'nda Mısır, Fransa ve İngiltere'nin sert tutumları ve askerî tedbirlerden bahsetmeleri üzerine BM'ye başvurdu. Güvenlik Konseyi konuyu gündemine aldı ve 12 Ekim'de "Altı Prensi" kararını açıkladı. Buna göre, Mısır'ın egemenliğine saygı duyulması ve Süveyş kanalından geçişlerin mutlak surette serbest olması ve ayrıca Kanal Şirketi ile Mısır arasındaki anlaşmazlığın hakem yoluyla çözümü öneriliyordu.

Diğer taraftan İsrail Hükûmetinin yayın organlarından Jerusdem Post gazetesinde şu haber yer alıyordu: "Mısır, Süveyş kanalından geçmek isteyen bütün gemilerin kaptanlarını İsrail'e uğramadıklarına ve hiç uğramayacaklarına dair bir beyanname imzalamayı mecbur etmek kararını vermiştir. Mısır, İsrail'e karşı tefrik tedbirlerini ve ablukasının şiddetini artırmış bulunmaktadır". Kasıtlı çıkarılan bu haberlerden gaye, Mısır'a yapılacak İsrail-İngiliz saldırılarına zemin hazırlamaktı. İsrail, İngiltere ve Fransa Mısır'a askerî müdâhale konusunda gizli bir anlaşma yaptılar. İlk saldırı İsrail 29 Ekim 1956'da gerçekleştirdi. İsrail, bu

fırsatı değerlendirerek “Kadeş” operasyonunu başlattı. Mısır güçlerini yendi ve hedeflerine ulaştı. BM denetimindeki güvenlik kuvvetlerinin Mısır’la kendisi arasındaki tampon bölgeye yerleşmesini başarıyla temin etti. Ayrıca, Akabe körfezindeki deniz ulaşımını kendi kontrolü altına aldı.

Fransa ve İngiltere gizli anlaşmaya uygun bir şekilde Mısır ve İsrail’e ultimatoma vererek birliklerin Kanal’dan onar millik bir alandan çekilmesini istediler. Ayrıca, İngiltere ve Fransa, Mısır Hükûmetine müşterek kuvvetlerinin Port Sait, İsmailiye ve Süveyş’e çıkarmak üzere savaşı tarafları ayırmak istediklerini bildirdiler. İsrail, öneriyi kabul ederken Mısır bunu reddetti. Bunun üzerine Kıbrıs’taki İngiliz ve Fransız kuvvetleri Mısır’a saldırdı. BM Güvenlik Konseyi, acilen toplanarak taraflara ateşkes çağrısında bulunmuş ve tarafların 1949’daki sınırlara geri çekilmesini, ayrıca Kanal’dan serbest geçişin tekrar temin edilmesini istemiştir.

Fransa ve İngiltere’ye müdâhil olmakta geciken ABD, Sovyetler Birliği’nin sert tepkisiyle karşılaştı. Sovyet Rusya, Mısır’daki işgale derhâl son verilmediği takdirde askerî müdâhalede bulunarak bozulan dengelerin düzeltileceğini belirtiyordu.

Bununla birlikte SSCB, Mısır’ı desteklemek amacıyla üç adet denizaltıyı Mısır’a hibe etti. Sovyetler, bu hareketini ABD’nin 6 ncı Filosunun Akdeniz’deki varlığına bir mukabele maksadıyla gerçekleştirmişti. Böylece, Sovyetler ile ABD arasındaki Soğuk Savaş mücadelesi Orta Doğu’da daha da belirginleşiyordu.

1956 yılında ortaya çıkan Süveyş krizi sonunda Bağdat Paktı üyesi ülkeler İngiltere dışında başbakan seviyesinde Tahran’da toplandılar. Toplantı sonunda yayımlanan bildiri, sadece İngiltere kınandıktan sonra İngiltere ve Fransa’dan askerlerini Mısır’dan çekmeleri ve Mısır’ın toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri istendi. Türkiye bu krizde, İngiltere ve Fransa’dan ziyade mevcut karışıklığı fırsat bilip Mısır’a saldıran İsrail’i Orta Doğu’da barış ve istikrarın en büyük tehdidi olarak gördüğünü ilân etmiştir. Türkiye’den ve Arap dünyasından gelen tepkiler üzerine Türk Hükûmeti İsrail’deki Büyükelçisi Şevkati İstinyeli’yi 23 Kasım 1956 tarihinde geri çekme kararı almıştır. Böylece Türkiye büyükelçisini geri çağırarak İsrail’le diplomatik ilişkilerini “maslahatgüzarlık” seviyesine indirmiştir. Türk

Hükûmetinin, İsrail'le olan ilişkilerini tamamen kesmemesinin sebebi olarak, İsrail ile ticaret ve istihbarat alanındaki iş birliğini bozmamak ABD'deki Yahudi lobisinin desteğini kaybetmemek maksadını taşıyordu.

İngiltere ve Fransa BM'de yalnız kaldılar ve ABD'den destek bulamadılar. ABD; İngiltere ve Fransa'nın yaptığı harekâtı tasvip etmediğini açık bir dille taraflara ilettiler. SSCB, tutumunu sertleştirdi ve Fransa ve İngiltere'yi füze saldırısıyla tehdit etmeye başladı. Uluslararası alandaki baskılara dayanamayan İngiltere ve Fransa 3 Aralık 1956'da Mısır'dan geri çekileceklerini açıklamak zorunda kaldılar. İsrail, bunun üzerine kuvvetlerini Sina yarımadasından çekmeye başladı. Ancak İsrail, yeterli garantiler elde etmedikçe Gazze ve Şarm el Şeyh bölgelerinden çekilmeyeceğini açıkladı. ABD, 11 Şubat 1957 ile İsrail'i uyardı ve bu bölgelerden çekilmesini istedi. 22 Şubat 1957'de BM Genel Kuruluna sunulan bir karar tasarısında, "BM üyelerinin İsrail'e yaptıkları her türlü askerî ve ekonomik yardıma son verilmesi" çağrısında bulunuyordu. İsrail, BM'nin bu kararı almasından önce 1 Mart'ta Gazze'den ve Şarm el Şeyh bölgesinden çekileceğini açıkladı ve 8 Mart'ta da geri çekilme işlemini tamamladı. İsrail, Amerika'da görevli Büyükelçi Eban aracılığı ile ABD'den tam destek istemiştir. Eban, gerekçe olarak İsrail'in Orta Doğu'da Arap ülkeleri arasında yalnız kaldıklarını ve sadece Türkiye ve İran ile sınırlı bir ilişki içinde olduklarını, bu nedenle Birleşmiş Milletlerin ve Amerika'nın desteklerinin şart olduğunu vurgulamıştır.

İsrail Cumhurbaşkanı İshak Menzvi, Sina harekâtı dolayısıyla yapılan eleştirileri reddetmiş ve harekât sayesinde İsrail'in dünya devletleriyle sağlam dostluklar geliştirdiği, orduların elde ettikleri topraklardan BM baskısıyla çekilmek zorunda kaldıklarını, ancak buna karşın Akabe körfezinde deniz ulaşımını temin ettiklerini söylemiştir. Süveyş kanalına İngiliz-Fransız-İsrail taarruzunun olumsuz neticelerinden biri Rusya'nın Suriye'ye olan ilgisini artırması ve burasını bir askerî üs hâline getirmeye başlamasıdır. Süveyş kanalına yapılan saldırıdan önce Rusya'nın bütün dikkati Mısır üzerinde toplanmıştı. Bu saldırı sonunda kendine yakın duran Suriye'nin jeopolitik önemi arttığından Rusya Suriye ile yakından ilgilenmek zorunda kalmış ve dolayısıyla Türkiye de bundan olumsuz

etkilenmiştir.

F. Eisenhower Doktrini (1957)

Her iki dünya savaşından sonra Orta Doğu'da Baas gibi radikal milliyetçi unsurlar ile kuvvetli aşiret reislerinin önderliğinde ve SSCB desteğinde yönetimler şekillenmiştir. 1950'li yıllarda Arap milliyetçiliğini ön plâna çıkaran Mısır Devlet Başkanı Nâsır, Batılı devletlerin Mısır'a ekonomik yardımı yapmayacaklarını bildirmeleri üzerine 26 Temmuz 1956 tarihinde "Süveyş kanalı Şirketi"ni millileştirdiğini açıklamıştır. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve İsrail gizli bir anlaşma ile Süveyş kanalı bölgesini fiilen işgal etmeyi plânladılar. Önce 29 Ekim 1956 tarihinde İsrail kuvvetleri Sina bölgesini işgale başlamış arkasından da 31 Ekim tarihinde Fransız ve İngiliz hava kuvvetleri Mısır üslerini bombalayarak Kanal bölgesini ele geçirmiştir. ABD, bu olayda Arapların tepkilerini çekmemek için açıktan işgalci devletleri desteklemekten çekinmiştir. Irak Kralı Faysal da gelişmeler karşısında 1 Kasım 1956'da Irak Parlâmentosunu feshederek sıkıyönetim ilân ettiğini açıkladı. Başbakan Eisenhower, Arap ülkelerine karşı sürdürdüğü denge politikasını terk ederek Ürdün'ü destekleyecek mahiyette beyanatta bulunuyordu.

Başkan Eisenhower, 5 Ocak 1957 tarihinde Senatodan Orta Doğu'daki devletleri Sovyet etkisinden kurtarmak ve ABD sempaticanlığını tesis etmek üzere 200 milyon dolarlık ek bütçe talebinde bulundu. 30 Ocak 1957 tarihinde Arap yöneticilerinin ve ABD Başkanı Eisenhower'ın katıldığı toplantıda Amerikalı yetkililer, komünizmin Orta Doğu ülkelerini de hedef aldığını ve dünyada olduğu gibi burada da dinî inançları yok saydığını ve aile hayatını yok etmeye çalıştığını beyan etmişlerdir. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin bu bölgede başarılı olması durumunda zengin petrol kaynaklarına el koyacağı ve bunun sonunda jeostratejik ve jeoekonomik açıdan daha da güçlü hâle geleceğini vurgulamışlardır. Arap yetkililer de komünizmin Orta Doğu ile Batı arasında bir set oluşturacağını bu nedenle ABD Başkanı Eisenhower'ın ortaya koyduğu doktrin ve ilkelerin Orta Doğu ülkeleri için çok faydalı olacağını ve bazı geri kalmış toplumların bu ilkelerin bütünüünün oluşturduğu faydaları anlayamadığını belirtmişlerdir. 5 Mart 1957'de ABD Senatosundan, gerekli yetkiyi alan ABD Başkanı Eisenhower,

komünizm tehdidi altında bulunan Orta Doğu ülkelerine ekonomik yardımın yanı sıra gerektiğinde Sovyetler Birliği'nden gelecek saldırılara karşı ABD silâhlı kuvvetlerinin yardımını kapsayan çok yönlü bir programı yürürlüğe sokmuştur. Süveyş krizinin ardından Sovyetler Birliği'nin desteğinin artması üzerine Mart 1957'de Başkan Eisenhower, adıyla bilinen doktrinini uluslararası kamuoyuna açıklamıştır. Buna göre ABD, "uluslararası komünizmin kontrolündeki herhangi bir devletin saldırısına uğrayan Orta Doğu devletlerini, askerî güç de dâhil olmak üzere gerekli her türlü araçla koruyacağını ve bu doğrultuda askerî yardım yapacağını" beyan etmiştir.

Başkan Eisenhower basın toplantısında ABD Dışişleri Bakanı Dulles'in "Güneydoğu Asya'yı komünist tehlikesinden kurtarmak için hür milletlerin birlikte hareket etmeleri" gerekebileceği hakkındaki sözlerini yorumlamasını rica eden bir gazeteciye verdiği cevapta; Dışişleri Bakanının sözlerine katıldığını, bu bölgenin hür dünya bakımından önemi dolayısıyla oraya karşı herhangi bir saldırıyı karşılamaya bölge ile ilgili bütün milletlerin hazır bulunmaları lüzumuna işaret etmiştir. Ayrıca, bu milletlerin ancak birlikte davranışları ile bölgede komünist tehlikesine başarı ile karşı konulabileceğini söylemiştir.

Oral Sander'in ifade ettiği gibi Eisenhower Doktrini'nin temel amaçları şunlardı:

- a. Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki askerî ve ideolojik yakınlaşmayı önlemek.
- b. İngiltere'nin (Süveyş Kanalı krizindeki başarısızlığı) nedeniyle Orta Doğu'daki prestijini hemen hemen tamamen yitirmesinden sonra, Batı Avrupa ülkelerinin ve ABD'nin kendi ekonomik ve güvenlik politikası çıkarlarını takip etmek,
- c. SSCB'nin bir süper güç olarak kendi bölgesinde yer alması sebebiyle Orta Doğu'da bir askerî güç dengesini tesis etmek.

Türkiye, Eisenhower'in Orta Doğu'da komünizmi dolayısıyla Sovyet yayılmacılığını önlemeye yönelik doktrinini millî çıkarları nedeniyle memnuniyetle karşılamıştır. Süveyş krizinden sonra ABD'nin Orta Doğu'da İngiltere'nin nüfuzunun yerine geçmesini doğal karşıladığı ve ABD'nin bu doğrultudaki

politikalarını destekledi. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan savaşlar ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik siyaseti Türkiye'nin hafızasından silinmemiştir. Atatürk'ün 1918'de İngiliz gemilerinin İstanbul'a gelip Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatması karşısında söylediği "Geldikleri gibi giderler!" sözü Orta Doğu'da 1950'li yılların sonlarında ABD sayesinde gerçekleşiyordu.

Başbakan Menderes, Doktri'ni ABD'nin "Orta Doğu'ya yakın ilgisinin bir göstergesi olarak atılan çok kararlı bir adım" şeklinde yorumlamıştır. Türkiye, bu Doktrin ile ABD'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik sorunlara destek sağlayacağını ve bu çerçevede 200 milyon dolarlık askerî yardım alabileceğini düşünüyordu. Başkan Eisenhower'ın Yardımcısı James D. Richards, Orta Doğu ülkelerine Doktrin kapsamında yapacağı yardımları açıkça dile getirdi. Türkiye'ye gerekli yer donanımı ve personel eğitimiyle beraber 20 adet F-100'den oluşan bir filo ve ödünç denizaltı verileceğini söylüyordu. Menderes, ABD'nin Bağdat Pakti'ni zayıflatacak girişimlerden sakınmasını ve Orta Doğu ülkeleri arasında ayırım yapmadan hepsine eşit yaklaşılmasının uygun olacağını Richards'a ilettili. Eisenhower Doktrini, Mart 1957'de Amerikan Kongresinde onaylandı. ABD, bu Doktrin ile beraber Orta Doğu'da Mısır ve Suudî Arabistan politikalarında değişikliğe gitti. Nâsır yönetiminde olan ve İsrail'le uzlaşmayan Mısır geri plâna itiliyor, onun yerine Batı ile yakın ilişkilere gireceğini söyleyen Suudî Arabistan desteklenerek ön plâna çıkartılıyordu.

9 Mart 1957'de açıklanan "Eisenhower Doktrini"nin diğer bir anlamı 1947'de ilân edilen "Truman Doktrini" ile Türkiye'nin ABD'den aldığı askerî ve ekonomik yardımın bu sefer aynı gerekçelerle yani Sovyet yayılmacılığını Orta Doğu'da önleme felsefesine dayanan sebeplerle tekrar devam etmesini sağlamaktı. Aslında, Marshall yardımları bir ölçüde bu sefer başta Türkiye olmak üzere ABD'yi destekleyen Orta Doğu ülkeleri için devam edecekti.

Süveyş kanalı krizi sonrasında Suriye'nin Sovyetler Birliği ile yakınlaşması Ankara ve Washington'u büyük endişeye sevk etti. Suriye 1957'de yaptığı bir anlaşma ile Sovyet askerî uzmanlarının Suriye'ye gelmelerine imkân sağladı. Suriye'de komünizm düşüncesi gittikçe hâkim olmaya başlıyordu. Dolaylı olarak

Türkiye kuzeyden olduğu gibi bu sefer güneydoğudan Sovyet tehdidi ile karşı karşıya kaldı ve Türkiye'yi açıkça tehdit etmeye başladı. Suriye'nin komünist bir rejim tarafından yönetilmesi durumunda Türkiye'nin doğu bölgesi üç taraftan komünizm çemberi altına giriyordu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı yaptığı bir açıklamada, şayet SSCB Suriye topraklarında asker bulundurursa Türkiye'nin gerekli askerî önlemleri almasının zorunlu olacağına işaret ediyordu. Suriye Genelkurmay Başkanlığına komünizm yanlısı bir generalin atanması ve ayrıca Sovyet yapısı silâhların Suriye'ye sevkini içeren anlaşmanın onaylanması artık sadece Türkiye'yi değil aynı zamanda ABD'yi de endişelendirmeye başladı. Bu nedenle, 6 ncı Filoya Akdeniz'e hareket etme emri verildi. Bununla birlikte Batı Avrupa'daki üslerde bulunan Amerikan uçakları İncirlik Üssü'ne sevk edildi. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Low H. Henderson İstanbul'a geldi ve burada Türk yetkililerinin yanı sıra Irak Kralı Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin ile birer görüşme yaptı. 5 Eylül 1957'de Henderson, ABD yönetimine sunduğu raporda Türkiye, Irak, Lübnan ve Ürdün'ün Sovyet tehdidine karşı daha fazla desteklenmesini öneriyordu. Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığması ve ABD'nin ilgili ülkelere silâh yardımını ve sevkiyatını artırması SSCB, Mısır ve Suriye tarafından Türkiye'nin Suriye'ye yapacağı bir askerî müdâhale olarak tanımlandı. Türkiye ile Suriye arasındaki gerginlik Mısır'ın Lazkiye'de Suriye-Türkiye sınırındaki Suriye birliklerini güçlendirmek için birlik göndermesiyle had safhaya ulaştı. Türk ordusu sayıca fazla olmasına rağmen Suriye ordusu daha modern savaş silâhlarıyla teçhiz edilmişti. Rusya, yaptığı açıklamada Türkiye'nin Orta Doğu'da barışın korunmasından memnun olmayan güçlerle ortak hareket etmesi durumunda başına büyük felâketler geleceği tehdidinde bulunuyordu. Suriye, sıkı iş birliği yapmak hususunda Moskova'nın istekli olmasından mutluluk duydu. Suriye'nin az nüfusuna, zayıf ordusuna ve ekonomisine karşılık Sovyetler Birliği'nin desteğini sağlaması güvenlik açısından önemliydi.

Bunun üzerine ABD Başkanı Eisenhower, 11 Ekim 1957'de, "ABD'nin dostu olan Türkiye'ye karşı NATO içinde yüklenilmesi gereken garantileri yerine getirecektir." açıklaması ile Türkiye'yi Sovyet tehdidine karşı savunacağını dolaylı bir şekilde ilân ediyordu. Eisenhower Doktrini, Orta Doğu ülkelerini ikiye böldü.

Lübnan, Pakistan, Afganistan, İsrail, Irak, Türkiye, Libya, Tunus, Fas ABD yanlısı tutum sergilerken; Mısır, Suriye Ürdün, Suudî Arabistan ABD'ye karşı çıktılar. Menderes, Rusya'nın eleştirilerini reddetti ve Türkiye'nin Suriye topraklarında herhangi bir talebi olmadığını açıkladı.

Bu Doktrin ile ABD'nin, Sovyet yanlısı olmayan devletleri yanına çekmesi zor olmadı. 1955-1956 yıllarında Mısır'la sorunlar yaşayan Ürdün, ABD'nin desteğiyle bu tehlikeden kurtuldu. ABD'nin Ürdün'ün toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin Amerikan güvenliği için hayati olduğunu ilân etmesi Ürdün'ü rahatlattı. ABD bu kapsamda, Ürdün'e siyasî, askerî ve ekonomik desteğini sürdürdü. Ürdün, 50 milyon dolar tutarındaki ABD yardımının bir kısmı ile İngiltere'den modern silâh aldı. Aynı Doktrin'in bir diğer sonucu olarak İsrail'in Fransa ile ilişkilerinin gelişmesini, ABD destekledi. Bunu Arapların tepkisini çekmemek ve İsrail'e silâh satan ülke durumunda olmamak için yaptı.

Eisenhower Doktrini'nin ilânından sonra yapılan "Millî İstihbarat Değerlendirmesi"nde Orta Doğu'nun Amerikan menfaatleri açısından içinde bulunduğu durum ve gelecekte yapılması teklif edilmesi gereken maddeler özetle şu şekildedir:

Millî İstihbarat Değerlendirmesi

Washington, 8 Ekim 1957

Orta Doğu'da ABD'nin Çıkarlarını Etkileyen Gelişmeler

Konu : Gelecek birkaç yıl içinde ABD çıkarlarını etkileyecek olası gelişmeleri analiz etmek

1. Son birkaç yıl içinde köklü değişikliklerin yaşandığı Orta Doğu'da Batı ve ABD çıkarlarının geleceğini olumsuz yönde etkileyecek bir durum meydana gelmiştir. Bölgede İngiliz ve Fransız nüfusu azalırken Arap milliyetçi hareketi içindeki radikal unsurları destekleyen SSCB, Orta Doğu'da aktif bir rol üstlenmiştir. Fakat radikal Arap milliyetçileri sadece Mısır ve Suriye'de başa geçmişlerdir. Buna rağmen, Orta Doğu'daki Arapların büyük bir çoğunluğu, radikal milliyetçilerin güçlü Batı karşıtı, devrimci ve pan-Arabist siyasetlerini desteklemektedir. Araplar arasında Batı çıkarlarını destek sadece kötü yönlendirilen muhafazakâr milliyetçi unsurlardan gelmektedir ve bunların sayısı

oldukça azdır.

2. Mısır ve Suriye'deki mevcut askerî rejimler büyük bir olasılıkla birkaç yıl daha iktidarda kalacaklardır. Bu rejimlerin iktidarlarını sürdürmeleri durumunda Mısır ve Suriye'nin SSCB'ye olan askerî ve iktisadî bağımlılığı artacaktır. Nâsır ve Suriyeli liderler, bariz bir şekilde Sovyet kuklası olanlar hariç diğer tüm radikal milliyetçiler üzerindeki etkilerini sürdürmeye devam edeceklerdir. Yurt içindeki iktisadî sorunlar, yerel çıkarlar üzerine çıkan ihtilâflar, iktidar ve liderlik için yapılan kişisel mücadeleler radikal Arap milliyetçilerinin en önemli zayıflıklarıdır. İsrail ve sömürgeciliğe karşı çıkma konuları hariç Arap milliyetçileri arasında etkili bir birliğin kurulması söz konusu değildir. Fakat, Suriye ve Mısır'daki mevcut rejimler iktidarlarını kaybetseler, radikal Arap milliyetçileri Orta Doğu'da temel unsur olmaya devam edeceklerdir.

3. Suudî Arabistan, Ürdün, Irak ve Lübnan'dan oluşan muhafazakâr blok, mevcut sistemin korunması ve radikaller tarafından temsil edilen devrimci güçlere karşı çıkılması konusunda ortak çıkarlara sahip oldukları için ABD'den yardım talep etmektedirler. Muhafazakâr blok Arap milliyetçiliği fikrini reddetmez ve ABD'ye kıyasla doğu bloğu ülkelerine karşı daha müsamahalıdır. Suudî Kral radikal milliyetçilerden farklı düşünmesine rağmen, Arap birliğine sadık olduğu imajını sürdürmeye diğer muhafazakâr liderlere nazaran çok daha fazla önem vermektedir.

4. Her ne kadar Arap devletleri içindeki muhafazakâr güçler bölgede önemli bir etken olarak varlıklarını sürdürecektir olsalar da gelecekte bu güçlerin konumunun genişlemesi ve güçlenmesi düşük bir olasılıktır.

5. Arap devletleri ile İsrail arasındaki düşmanlık, bölgede istikrarın sağlanmasına ve ABD ile Arap devletleri arasında iş birliğine dayalı bir ilişkinin tesis edilmesine karşı en büyük engeldir.

6. Bölgede gelecek birkaç yıl içinde silâhlı bir çatışmanın patlak verme olasılığı çok yüksektir. Arap-İsrail düşmanlığından bu tür bir çatışmanın çıkması ihtimali iyice artmıştır. Suriye'ye yapılacak herhangi bir silâhlı müdahale Arap-İsrail savaşına dönüşecektir. Ürdün'deki rejiminin çökmesi sorunları artırabilir ve bu sorunlar Arap-İsrail çatışmasının önünü açabilir. Aden-Yemen

veya Muskat-Umman sınırında çatışmalar meydana gelecektir, ama bu çatışmalar muhtemelen diğer Arap devletlerine sıçramayacaktır. Bir savaşın çıkması durumunda SSCB, tehdide ve güç gösterisine başvurabilir. Fakat bu durum SSCB'nin bölgede varlığının bir kısmını ya da hepsini korumak maksadıyla genel bir savaşı başlatmayı göze alması muhtemel değildir. Ancak, burada Ruslar beklenenden farklı davranabilir.

7. Orta Doğu'daki etkisini güçlendirme ve Batı'nın çıkarlarını engelleme amacıyla olan Doğu Bloğu, Batı petrol imtiyazlarını, askerî üslerini ve Batı'nın İsrail ile olan ilişkilerini hedef almaya devam edecektir. Gelecek birkaç yıl içinde Doğu Bloğu, bölgede komünist bir rejim kurmaya çalışmayacaktır, ancak Doğu Bloğu kendini Arap milliyetçiliğinin destekleyicisi olarak gösterecektir ve Arap devletlerini birer birer Sovyet etki alanının içine dâhil etmeye çabalayacaktır. Her ne kadar radikal Arap milliyetçisi hükûmetler, kendi topraklarında bir askerî üs açmasına için SSCB'ye izin vermeye çok istekli görünmeseler de Sovyet yapımı silâhların kullanımı ve idamesi için inşa edilen ve içlerinde liman tesislerinin de dâhil olduğu yapılar, kısa süre içinde, SSCB'nin askerî gücünün fiziksel birer uzantısı olarak kullanılabilir.

8. Petrolü çıkaran ve nakleden ülkelerin lehinde yeni düzenlemelere gidilmesi yönünde Batı petrol şirketlerine yapılan baskılar artacaktır. Petrole sahip ülkelerde muhafazakâr hükûmetler iktidarda kaldığı sürece, Batı çıkarlarına uygun yeni düzenlemeler yürürlüğe konulabilir. Mısır ve Suriye, gelirlerini güvenceye almak ve petrol üreten Arap devletleriyle iyi ilişkilerini sürdürmek adına tesislerini açık tutacaklardır. Mısır ve Suriye'nin, aşırı bir provokasyona maruz kalmadıkları sürece, petrolün Basra körfezinden Akdeniz'e akışını durdurmaya çalışmaları söz konusu değildir.

Yukarıda sunulan Amerikan Millî İstihbarat Değerlendirmesi'ne göre Amerikalı yetkililer, Orta Doğu ülkeleri arasında var olan Arap milliyetçiliğine dikkat çekmekte ve bunların daha çok Suriye ve Mısır'da etkin olduklarını ifade etmektedir. Raporda ayrıca, İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa'nın bölgeden çekilmesi üzerine SSCB'nin Orta Doğu'da etkin olmaya başladığı ve Arap-İsrail çatışmasının Amerika'nın Arap ülkeleriyle sıcak ilişkiler kurmasını

engellediği belirtilmektedir. Bütün bu unsurların Orta Doğu'da Amerika'nın Orta Doğu menfaatlerini olumsuz etkilediği açıktır ve bu durum Amerikan yönetimini rahatsız etmektedir. Bağdat Pakti'nin Amerika'nın istediği ölçüde başarılı olamaması da Amerika'nın başka çıkmazı olarak gündemini korumaktadır.

Raporda ayrıca, Yeni Gelişmeler açıkça Bölge Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Olası Değişiklikler, Meseledeki Diğer Etmenler, Petrol Kaynakları, Batı Dünyasının Çıkarlarının Geleceği başlıkları altında özetle aşığıda sunulan değerlendirmeler yapılmıştır.

Yeni Gelişmeler

9. Arap bölgesinde İngiliz ve Fransızların gittikçe azalan etkinlikleri son iki yıl içinde daha da gerilemiştir. Öte yandan Doğu Bloğu, Mısır, Suriye ve Yemen'e silâh sağlayarak, Süveyş kanalı krizinde etkin bir rol alarak ve yoğun siyasî, iktisadî ve kültürel bir mücadeleye girişerek, Orta Doğu'da çıkarları ve etkisini doğrudan hissettiren bir güç olmuştur. Bu dönem boyunca ABD, Batı çıkarlarının herkesçe kabul gören temsilcisi olmuştur. Sonuçta Orta Doğu, ABD ile SSCB arasındaki mücadelenin en önemli alanlarından birisi hâline gelmiştir.

10. Bölge dışında yaşanan bu gelişmeler, bölgede cereyan eden gelişmeler ile etkileşime girmiştir. Süveyş kanalı krizinden sonra Nâsır, radikal Panarabizmin sözcüsü olmuştur. Ancak Süveyş kanalı krizinden önce bile, Müslüman ve Hristiyan liderler, Nâsır'ın kendi kendisini Arap dünyasının lideri olarak görüp, tek taraflı hareket etmeye meyilli olmasından ve kendi çıkarlarına bir tehdit olarak gördükleri komünist bloğa yakınlaşmasından endişe duymaktadırlar. Mısır diğer Arap devletlerindeki yıkıcı faaliyetleri, Nâsır'a duyulan güvensizliği artırmıştır. Sonuçta Irak, Lübnan, Ürdün ve Suudî Arabistan'daki siyasî liderler, kendi konumlarını güçlendireceğini düşündükleri ABD doktrinini memnuniyetle karşılamışlardır. Böylelikle Orta Doğu'da Araplar iki ayrı gruba bölündüler.

11. Radikal Arap milliyetçiliği, Nâsır ve Suriyeli liderlerin öncülük ettiği bir harekettir. Onlar bütün Arapların tek bir devlet altında birleşmesini savunmaktalar. Nâsır ve Suriyeli liderler diğer Arap liderleriyle kıyaslandığında, Batı karşıtı duyguları daha yoğun, Arap dünyasının güçlendireceğini

düşündüklerinden silâhlanmaya daha meraklı ve İsrail'e karşı hareketleri daha düşmancadır. Bu liderler, geleneksel iktisadî ve sosyal kurumları, kendilerine göre uyarladıkları bir tür sosyalist devlet ile değiştirmek istemektedirler. Orta Doğu bölgesinde belirli bir siyasî bilince sahip Müslüman Araplar, özellikle de orta sınıf aydınlar, Arap milliyetçiliği fikrine sıcak bakmaktadırlar. Arap milliyetçiliğini savunanlar, Batı dünyasının Orta Doğu ile ilgilenmesinin nedeni olarak, İsrail devletinin varlığını, bölgedeki petrol kaynaklarını ve Batı'nın bölgeye hâkim olmak istemesini görmekte; ayrıca, Batı'nın Arap birliğine karşı çıktığını düşünmektedirler. Son iki yıldır Arap milliyetçileri, SSCB yardımının, Batı'nın müdâhalelerine karşı çıkmak için gerekli olduğuna ve böyle bir yardımdan zarar gelmeyeceğine inanmışlardır.

12. Suudî Arabistan Ürdün ve Irak'ı yöneten hanedanlar, Muhafazakâr Arap milliyetçiliği fikrini benimsemişlerdir. Lübnan'da muhafazakâr ideoloji, mevcut hükümet ve hâkim Hristiyan unsurlar tarafından savunulmaktadır. Bu güçler geleneksel Arap birliği fikrine soğuk bakmasalar da radikal milliyetçilerin savunduğu tek devlet anlayışına karşıdırlar. Bu güçler, Arapların genelinde görülen emperyalist çıkarlara karşı çıkışı ve İsrail düşmanlığını dile getirirler. Ancak, bu ideolojiyi destekleyen muhafazakâr ve geleneksel unsurların Arap devlerindeki mevcut düzenin sürdürülmesinde büyük çıkarları vardır. Radikal milliyetçilerin "yeni düzenine" ve SSCB yardımına kuşkuyla bakmaktadırlar. Sonuç olarak İsrail konusundaki anlaşmazlıklara rağmen Batı'dan destek beklemektedirler. Bu muhafazakâr düşünce daha çok üst sınıfa ait kimseler tarafından savunulmaktadır ve halk desteğinden yoksundur.

Bölge Ülkeleri Arasındaki İlişkilerde Olası Değişiklikler

21. Türkiye, Suriye'deki SSCB yanlısı rejimden kaynaklanan sorunların farkındadır ve Suriye'deki hükümetin dış müdâhale ile devrilmesinden yanadır. Ancak Suriye'ye yapılacak olası bir siyasî müdâhale Arap dünyasından gelmelidir. Buna ilâveten, Irak'ın bu türden bir müdâhaleye karışmayacağını farkında olan Türkiye, ABD'nin destek yönünde bir garantisi olmadan harekete geçmeye hevesli değildir. Türkiye'nin Suriye ile ilgili kaygıları azalmayacaktır ve Türkiye'nin aceleci davranarak müdâhale edebileceği göz ardı edilmemelidir.

27. Lübnan'daki baskın Hristiyan unsurlar, radikal Arap milliyetçilerinin faaliyetlerini kaygıyla izlemektedirler ve bu yüzden bölgedeki yerel muhafazakâr milliyetçileri destekleyeceklerdir. Muhafazakâr devletlerin oluşturduğu birlik dağılırsa, Lübnan'ı kontrol eden muhafazakâr unsurlar Batı ile doğrudan bir ilişki kurmayı arzu edeceklerdir.

Meseledeki Diğer Etmenler

29. Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Orta Doğu'da da yerel komünist partiler, daha önce izledikleri stratejiyi değiştirerek, daha popüler milliyetçi gruplarla rekabet etmek yerine bu gruplarla iş birliğine girmeye çalışmışlardır. Suriye'de komünist parti kanunen yasaklanmış olmasına rağmen, siyasî anlamda kabul görmektedir. Suriye'deki yerel komünist parti, aralarında komünist sempatizanı General Bizri'nin de olduğu yönetici blok üzerindeki etkisini artırmıştır. Suriye'deki komünist hareket, gücünü şüphesiz bir komünist olan, Binbaşı Burhan Kasab Hasan tarafından küçük çaplı silâh ve dövüş eğitimi verilmiş 15-20.000 kişilik milliyetçi gençlik hareketinden almaktadır. Diğer Arap devletlerinde komünist partiler yasa dışı ilân edilmiş ve yerel komünist güçler tasfiye edilmişlerdir. Ürdün'de komünist partinin, genel muhalefet içinde küçük ama önemli bir rolü vardır ve bu hareket potansiyel olarak tehlikelidir.

Petrol Kaynakları

40. Batı dünyasının Orta Doğu'nun zengin petrol kaynaklarına olan ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Günde 3 milyon varil petrol tüketen ve bu miktarın % 72'sini Orta Doğu'dan karşılayan Batı Avrupa, Orta Doğu petrollerine bağımlı hâle gelmiştir. 1965 yılında, Batı Avrupa'nın günde altı milyon varilden fazla petrol tüketmesi beklenmektedir ve bu miktarın %75'i Orta Doğu'dan karşılanacaktır.

41. Bölgedeki milliyetçi hareketler, petrolden daha fazla gelir elde etmeyi amaçlayan Arap hükûmetleri, ve petrol üreten ülkeler için daha elverişli teklifler sunan Japonya , İtalya ve Batı Almanya gibi bölgeye yeni dâhil olan ülkelerin petrol şirketleri, Orta Doğu bölgesindeki mevcut petrol üretim ve taşıma sistemi

değiştirmeye çalışmaktadırlar. Sonuç olarak, üretim kârları ile aynı oranda alınan petrol boru hatları kullanım ücret tarifelerinde yeni bir düzenlemeye gidilebilir. Ancak, petrol üreten ülkelerin başında muhafazakâr milliyetçi hükümetler olduğu sürece, kamulaştırma ve ilâve vergiler koymak gibi finansal taleplerin gündeme gelmesi mümkün değildir.

42. Yeni boru hatlarının inşa edilmesine ve petrol nakliyatı için Süveyş kanalının kapasitesinin artırılmasına yönelik plânların geleceği belirsiz durumdadır. Bu koşullar altında, önümüzdeki beş yıl içinde, Orta Doğu petrolünün % 35'inin Süveyş'in batısındaki boru hattı ile, % 65 de Süveyş Kanalı vasıtası ile Batı dünyasına aktarılmasını öngören mevcut sistem varlığını sürdürmeye devam edecektir. Önümüzdeki beş yıl içinde Ümit burnu üzerinden petrol nakledebilecek yeni süper petrol tankerlerinin kullanımı artacaktır. Ancak bu durum, Batı Avrupa'ya olan petrol akışını etkilemeyecektir. Süveys kanalının ve boru hattının kapatılması durumunda, petrol tankerlerinin tam kapasitede kullanımı ve Batı yarımküre petrolünün Avrupa'ya yönlendirilmesi, Batı Avrupa'nın minimum petrol ihtiyacının karşılamasına yetecektir.

43. Aşırı bir provokasyona maruz kalmadıkları sürece, Mısır ve Suriye petrolün Basra körfezinden Akdeniz'e akışını durdurmaya çalışmayacaklardır. Mısır ve Suriye, boru hatlarından ve Süveyş kanalından elde ettikleri gelirleri koruma amacındadırlar ve Batı dünyasını ve petrol üreten Arap ülkelerini kızdırmak niyetinde değildirler. SSCB Orta Doğu'nun petrolerini Batı'ya nakledilmesini engellemeye devam edecektir. Ancak, olağan dışı bir durum gerçekleşmezse, Doğu Bloğu, ihtiyaç fazlası petrol ürettiği ve fazladan rafineri, depolama ulaştırma ve pazarlama tesislerine sahip olmadığı için Orta Doğu ülkelerinden imtiyazlar elde edemeyecektir. Doğu Bloğu Batı'nı tekeline kırmak amacıyla Orta Doğu petrolünün küçük bir kısmını pazarlamaya çalışacaktır.

Batı Dünyasının Çıkarlarının Geleceği

64. Mısır ve Suriyeli liderlerin olumsuz tutumlarından dolayı, ABD'nin bu ülkelerle bir yakınlaşma içine girmesi sınırlıdır. Suriye ve Mısır hükümetleri, ABD'nin kendi iktidarlarına son vermeye kararlı olduğu konusunda hemfikirlerdir. İki ülke de Batı dünyasına karşı şüphe duymaktadır ve SSCB bu kuşkuları

körüklemektedir.

65. Muhafazakâr Arap hükümetlerinin ABD'ye olan bağımlılığı artacaktır. Bu devletlerdeki iktisadî kalkınma bölge insanların gözünde ABD'nin değerini yükseltecektir.

66. Orta Doğu'da halkın daha iyi bir yaşam ve refah yönündeki taleplerinin artması, bölge hükümetlerini zor duruma sokacaktır. Mısır ve Suriye'deki radikal milliyetçi hareketler büyük ölçekli sosyal ve iktisadî reform vaadinde bulunmuşlardır. Ancak bu hükümetler, Sovyet yardımı alsalar bile uygulama sorunları ve kısıtlı kaynaklardan dolayı vaatlerini yerine getiremeyecekler ve sonunda siyasî krizler ile karşılaşacaklardır. Zengin petrol kaynaklarına sahip muhafazakâr hükümetler, halktan aldıkları desteği genişletecek ve konumlarını güçlendirecek reformları uygulamak için yeterli finansal kaynaklara sahiptirler. Ancak geniş ölçekli kalkınma programları sadece Irak'ta uygulanabilir.

67. Petrol üreten ve petrolü nakleden ülkelerin lehine yeni düzenlemelere gidilmesi yönünde Batılı petrol şirketlerine yapılan baskılar artacaktır. Petrol üreten ülkelerde muhafazakâr hükümetler iktidarda olduğu sürece, Batı çıkarlarına uygun düzenlemeler yapılabilir. Mısır ve Suriye, gelirlerini korumak ve petrol üreten Arap devletleriyle iyi ilişkilerini sürdürmek uğruna petrol nakil tesislerini açık tutacaklardır. Ancak, Mısır ve Suriye ile başa çıkmak çok daha zor hâle gelecektir ve nakil tesislerinin herhangi bir krizde bu hükümetler tarafından kapatılması olasılık dâhilindedir.

68. İngiltere'nin Irak'taki askerî varlığı ve siyasî etkisi devam edecektir ancak İngiltere'nin Basra körfezindeki konumu zayıflayacaktır. Bağdat Paketi, radikal milliyetçilerin ve Sovyetler'in hedefi olmaya devam edecektir. ABD'nin bölgeye katılımı, desteği, Bağdat Paketi'na üye olan ülkelere yardımı, Pakt'ın etkinliğini ve üye devletlerin isteğini artıracaktır.

Raporda genel olarak Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak Orta Doğu'nun SSCB ve Batı arasında en yoğun çatışmanın yaşandığı bölge olduğu vurgulanmakla beraber, Suriye ve Mısır'ın Sovyet yanlısı tutumu ile Amerika ile yakın ilişkiye giremeyeceği, özellikle Türkiye ile Suriye arasında mevcut gerginlik nedeniyle Türkiye'nin ABD'nin yardımı olmadan Suriye'ye karşı bir harekâta

girişmeyeceği ve petrol konusunda Sovyetler Birliği'nin girişimlerine rağmen Batı'ya petrol akışını engellemeyeceği ifade edilmektedir. Bu şartlarda Amerika'nın Bağdat Paktı'na üye olan devletleri Eisenhower Doktrini'ne paralel bir şekilde siyasî, askerî ve iktisadî açılardan destekleyerek kendi yanına çekmesi doğal görülmektedir. Petrol üreten ülkelerin başında Arap milliyetçisi olan yöneticilerin bulunması Batı'nın petrol menfaatlerine aykırı görülmekle beraber, Orta Doğu ülkelerinin petrol çıkarma ve işleme teknolojileri açısından yetersiz seviyede bulunmaları da Batı'ya olan bağımlılıklarını devam ettirmiştir.

G. Irak'ta Halk Darbesi ve CENTO'nun Kurulması

1 Şubat 1958 tarihinde Suriye ile Mısır, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleştiklerini ilân etmiştir. Buna karşılık Haşimî Hanedanının iki kralı (Irak Kralı II. Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin) 14 Şubat'ta (1958) Arap Birliği'ni kurmaya karar verdiklerini açıklamışlardır. Bu açıklama Mısır'ın tepkisi ile karşılandı ve Arap Birliğine karşı yoğun propagandaya geçildi. Irak halkı, gün geçtikçe bu propagandanın etkisi altında kalarak iktidara karşı güçlenmeye başladı. Nihayet 14 Temmuz 1958 günü ordu, General Kasım yönetiminde iktidara el koydu. Kral II. Faysal ve Naip Abdülillah öldürüldü. Başbakan Nuri Said Paşa kaçmak isterken halk tarafından linç edildi ve bu suretle Irak'ta monarşi yıkılarak Arap Cumhuriyeti ilân edildi.

Irak'taki darbe nedeniyle Türk Hükûmeti kendi güvenliği için ABD ile 5 Mart 1959 tarihinde bir anlaşma imzalamıştır. 14 Temmuz 1958 Irak ihtilâlinin başarıya ulaşmasının verdiği iç güvensizlik endişesi ve bunu izleyen Lübnan ve Ürdün'deki karışıklıklar Amerikan ve İngiliz kuvvetlerinin sür'atle müdâhalesi ile atlatılmıştır. Müdâhalenin verdiği başarıyla, Londra'daki toplantıda hazırlanan 28 Temmuz 1958 Londra Deklarasyonu'nda, ilk defa kullanılan "dolaylı saldırı" terimi, Orta Doğu'da (Türkiye, Pakistan ve İran dâhil) meşru sayılan bir hükûmete karşı yapılacak bir ihtilâl teşebbüsünün Amerikan Silâhlı Kuvvetlerinin müdâhalesi ile bastırılması kararlaştırılarak kabul edilmiş ve karar 5 Mart 1959 Anlaşması'yla uygulamaya hazır bir hâle getirilmiştir.

General Kasım Hükûmetinin ihtilâlden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği komünist Çin ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkiler kurması ve Bağdat Paktı gibi bir

ittifakın sona ermesi Türkiye-Irak ilişkilerini en alt düzeye indirmiş ve bundan sonraki ilişkiler eskiden olduğu gibi ikili komşuluk seviyesine dönüşmüştür. Yeni Irak yönetiminin Batı ittifakları yerine daha çok komünist ülkelerle yakın ilişkiler kurması ABD'nin Orta Doğu ve dolayısıyla Irak politikalarında soğuk bir dönem başlatmıştır. Merkezi Irak'ta bulunan Bağdat Paktı'nın yeri ve isminin değiştirilmesi gerekiyordu. 21 Ağustos 1959'da yapılan bir açıklamayla Bağdat Paktı adı CENTO (Central Treaty Organization) ismiyle değiştirildi. CENTO Konseyinin, yeni adıyla ilk toplantısı 7-9 Ekim 1959'da Washington'da ABD Dışişleri Bakanı Christian Herter'in başkanlığında icra edildi. Burada CENTO'nun merkezinin Ankara'ya alındığı açıklandı.

Türkiye'de 1960 darbesi ve 1963 Şubat ayında Irak'ta yapılan ikinci bir darbe, Türkiye-Irak ilişkilerine yeni bir boyut kazandırdı. General Abdülkerim Kasım'ın yaptığı 1958 devrimi sür'atle ferdî bir diktatörlüğe dönüştüğünden "Irak Sosyalist Baas Partisi", devrimi yeniden esas yönüne çevirmek üzere faaliyete başladı ve Abdüsselam Arif'in önderliğinde 8 Şubat 1963'te yeni bir darbe daha yapıldı. Albay Abdülselam iktidara geldi. 17 Temmuz 1968'de General Hasan El-Bekr iktidarı ele geçirdikten sonra Irak'ta Arap Baas Sosyalist Partisi hâkim olmaya başlamıştır. Baas ideolojisi Orta Doğu'da Irak ve Suriye'de ortaya çıkan siyasal nitelikte bir harekettir. Bu deneyim "Yeniden Diriliş" veya "Arap Sosyalist Diriliş Partisi" anlamında kullanılmaktadır. Bu ideoloji Irak'ta Saddam Hüseyin ve Suriye'de Hafız Esat tarafından temsil edilecektir.

Baas rejimi amaç olarak Orta Doğu'daki bütün Arap devletlerini tek bir Arap devleti şeklinde birleştirmeyi benimsemiştir. Bu nedenle, Arap Birliği Teşkilâtı ve Nâsırcı akımla paralellik göstermektedir. Irak'ın nihaî millî hedefi, Arap dünyasına lider olmak şeklinde özetlenebilir. 1963 ve 1968 devrimlerinin amaçları arasında; petrolün millîleştirilmesi, ilerici millî cephelerin oluşturulması, Filistin direnişinin, Güneydoğu Asya ve Afrika halklarının ulusal kurtuluş hareketinin desteklenmesi ideolojisi önemli yer tutmaktadır. İsrail-ABD ittifakından dolayı SSCB'ye yaklaşım nedeniyle sosyalizm ideolojisine ilgi artmıştır.

Baas rejimi 1968'de yapılan hükûmet darbesinden sonra Irak'ın tamamına

hâkim olmuştur. Darbenin lideri Hasan El-Bekr hem siyasî kadrolara hem de askerî kadrolara Baas üyelerini yerleştirmiş ve böylece Baas hâkimiyeti bütün ülkeye yayılmıştır. 1979 yılında Saddam Hüseyin, yaptığı bir girişimle Hasan El Bekr'i yönetimden uzaklaştırmış ve Irak'ta Saddam Hüseyin'in önderliğinde 24 yıllık bir Baas rejimi yönetime damgasını vurmuştur. Irak-Türkiye ilişkilerinde petrolün nakli, Kürt grupların hareketleri ve Türkmenlerin mağduriyetleri ön plâna çıkmıştır. Bununla beraber, Arap milliyetçiliği çerçevesinde dolaylı da olsa Türkiye aleyhindeki faaliyetlerden geri kalınmamıştır. Örneğin Irak Eğitim Bakanlığınca hazırlanan coğrafya kitaplarında Hatay ili Suriye sınırları içinde gösterilmiştir.

Irak'ın Irak petrolerini millîleştirme hareketi Batılı petrol şirketlerinin tepkilerini çekerken Türkiye bunu ülke menfaatleri doğrultusunda desteklemiştir. 27 Ağustos 1973'te ham petrol boru hattı için bir anlaşma yapılmıştır. Kerkük-Yumurtalık boru hattı toplam 981 km'dir. 340 km'si Türkiye, 641 km'si Irak sınırları içinde yer alan bu hat, yılda 35 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Türkiye, bu akacak petrolden yılda 110 milyon dolar geçiş hakkı alacağı gibi bir yılda 10-14 milyon ton ham petrolü satın alma hakkına sahip olacaktı. Türk-İrak ilişkileri, 1970'li yılların ortalarında hem ekonomik, hem de siyasal alanda hızlı gelişme göstermiştir. 1973 Arap-İsrail Savaşı sırasında petrol fiyatlarına yapılan zamlar Türkiye'nin Irak'tan aldığı petrol faturalarını kabartırken Irak'tan petrol ithalâtının da artışı sağlanmıştır. Lübnan olayları ve Ürdün krizinden sonra Irak'a hâkim olan Saddam Hüseyin Hükûmetinin ABD'den istediği askerî yardım talebi ABD tarafından kabul edilmiş ve bu çerçevede yardım için hiçbir şart ve siyasî mecburiyet olmadığını açıklamıştır. Böylece, Amerikan yönetimi yeni Irak Hükûmetiyle olan ilişkilerini Sovyet yayılmacılığına ve petrol çıkarlarına karşılık olarak normal seviyede tutmaya çalışmıştır.

Ğ. Lübnan Olayları (1958) ve ABD'nin Müdâhalesi

Lübnan, Eisenhower Doktrini'ni kabul edene kadar Batı ile ilişkilerinde Mısır ve Suriye gibi Arap milliyetçiliğini ön plânda tutan ülkeler arasında dengeli bir siyaset sergilemiştir. Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Şemun, 1955 yılının Nisan ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın davetlisi olarak Türkiye'yi

ziyaret etmiş, ardından Cumhurbaşkanı Celâl Bayar, iadeyi ziyaret için Haziran ayında Lübnan'a gitmiştir. Türkiye Başbakan Adnan Menderes vasıtasıyla Lübnan'ın Bağdat Paketi'na katılmasını ısrarla istemiş, ancak yapılan bütün baskılara rağmen Lübnan Paketi'na üye olmamıştır. Eisenhower Doktrini'nin uygulamaya girmesinden sonra tavrını değiştiren Lübnan, Irak'tan sonra Eisenhower Doktrini'ni kabul ettiğini ilân eden ikinci ülke olmuştur. Mısır ve Suriye Lübnan'ın bu tavrını şiddetle tenkit etmiş ve bu ülkeye düşmanca bir tutum göstermişlerdir. Türkiye ise önce Bağdat Paketi'na üye olmayan ve daha sonra Eisenhower Doktrini'ni kabul eden Lübnan'a karşı son derece yakın ve dost ülke olarak davranmaya başlamıştır.

Lübnan, Eisenhower Doktrini'ni kabul ettikten sonra 1943 yılından beri tatbik ettiği geleneksel tarafsızlık politikalarını terk etmiş ve Amerikan yanlısı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Lübnan halkının Müslüman ve Hristiyan olarak bölünmüşlüğü'nün ardından bir de hükûmetin Batı yanlısı tutum sergilemeye başlaması halkı siyasî açıdan da bölünmesine neden olmuştur. Şemun'un Eisenhower Doktrini'ni kabul etmesinden sonra ülkenin Mısır ile ilişkileri bozulmuştur. Mısır ve Suriye Lübnan Hükûmetine karşı şiddetli bir muhalefet başlatmakta gecikmemiştir. Lübnan'da Batı yanlısı Şemun Hükûmeti, BAC (Birleşik Arap Cumhuriyeti)' a dâhil olmak isteyen Müslüman halkın ve Hristiyanların bir bölümünün desteğini kaybetmiştir. Özellikle Kemal Canpolat'ın liderliğindeki İleri Sosyalist Parti ile diğer sol gruplar Lübnan'ın Mısır-Suriye birliğine katılmasını savunmuşlardır. Buna karşılık Falanjist Parti ile diğer sağ partiler Lübnan Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun'un desteği ile Eisenhower Doktrini'ni savunmuşlardır. Bu farklı görüşler nedeniyle ülke ülke gergin bir duruma girmiştir. 1958 Haziran ayında eski başbakanlardan Saip Selam'ın Lübnan'ın Bağdat Paketi'na girmemesi için yapılan gösteride güvenlik güçlerinin kendisini dipçikle döverek yaralaması halkı galeyana getirmiş ve Lübnan'da iç çatışmaların başlamasına neden olmuştur. Lübnan Genelkurmay Başkanı Fuad Şahap'ın tarafsız kalması sayesinde Lübnan ordusu iç savaşa katılmamıştır.

Bu ortamda 14 Temmuz'da (1958) Irak'ta meydana gelen ihtilâl Lübnan'da Şemun yönetimini zor durumda bırakmış ve Nâsır yanlılarına moral

kazandırmıştı. BAC, Irak'ta yeni kurulan yönetimi ilk tanıyan ülke oldu. Şemun, Lübnan'daki iç çatışmaları BAC'ın kışkırttığını ve hatta BAC'nin Suriye eyaletlerinden toplu hâlde Lübnan'a sızdıklarını içeren bir şikâyeti 22 Mayıs 1958'de BM Güvenlik Konseyine sunmuştur. Lübnan Başkanı Şemun'un Eylül 1958'de görevi sona erecek olması ve Anayasa gereği görevi sona ermesine rağmen anayasada değişiklik yapmak istemesi ve dolayısıyla dört yıl daha görev süresini uzatmak istemesi, Lübnan'da Arap milliyetçilerini harekete geçirmiştir. 14 Temmuz'da Irak'ta ihtilâlin olması Şemun rejimini zorda bırakmıştır.

Şemun yönetimi Irak'takine benzer bir ihtilâlin Lübnan'da tekrar edeceği endişesini taşıyordu. ABD yönetimi, Lübnan'daki gelişmeleri yerinde incelemek üzere Orta Doğu işleri uzmanlarından R. Murphy'ı bölgeye göndermiştir. R. Murphy verdiği raporda Lübnan'ın bağımsızlığı için uzlaşmanın gerekli olduğunu, uzlaşmanın sağlanabilmesi için ancak Şemun'un görevinden istifa etmesinin ve onun yerine tarafsız bir başkanın seçilmesinin zorunlu olduğunu bildirmiştir. Lübnan Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun, kendi durumunu garantiye almak üzere Amerika'dan yardım istemiştir. Türkiye'nin izni ile Adana'daki İncirlik Üssü'ne indirilen ve oradan da Beyrut'a gönderilen Amerikan birlikleri, Ürdün halkının ters tepkisiyle karşılaşmıştır. Amerikan askerlerinin İncirlik Üssü'nden sevk edilmesi konusunda Demokrat Partinin vermiş olduğu karar, Soğuk Savaş'ın bir uzantısıydı ve Türk Hükûmetinin Batı yanlısı tutumunu gösteriyordu.

ABD Başkanı Eisenhower, 15 Temmuz (1958) günü yayımladığı bir bildiri, "Irak ihtilâlinin bir örneğinin memleketinde de tekrarlanmasından korkan Lübnan Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun'un çağrısı üzerine, Lübnan'daki Amerikan vatandaşlarını korumak ve Lübnan'ın ABD'nin millî çıkarları ile dünya barışı bakımından hayati önem taşıyan bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü devam ettirmek için Lübnan Hükûmetine yardım etmek amacıyla ABD deniz piyadeleri Beyrut sahillerine çıkarma yapmıştır." açıklamasını yapmıştır. Böylece, kendi adıyla anılan Eisenhower Doktrini'nin ilk fiilî uygulaması gösterilmiştir. Amerikan deniz piyadelerinin Lübnan'a çıkarmasından bir gün sonra Ürdün Kralı Hüseyin, Amman'daki Amerikan ve İngiliz maslahatgüzarlarından ABD ve İngiltere'nin Ürdün'e askerî yardımda bulunmalarını istemiştir. İngiltere, Ürdün Kralı'nın

isteğine derhâl cevap vermiş ve 17-18 Temmuz 1958'de Kıbrıs'taki üslerinden hareket eden İngiliz kuvvetlerini Ürdün'e konuşlandırmaya başlamıştır.

General Kasım, 22 Temmuz'da verdiği beyanatta, Irak'taki hareketin Batı'ya karşı olmadığını duyurmuştur. Kasım'ın karşılıklı ilişkilerin saygıya dayanması durumunda Batı'yla iş birliğine devam edeceklerini açıklaması Batı'yla gerginliği azaltmıştır. SSCB ve birçok ülke tarafından tanınan Irak'taki yönetimin Batılılar tarafından da tanınması zaruretini ortaya çıkarmıştı. Nitekim, Ağustos ayının hemen başında Irak Hükûmeti ABD, İngiltere ve diğer Batılı ülkeler tarafından resmen tanındı. Böylece 1958 Irak buhranından ortaya çıkan gerginlik yeni hükûmetin tanınma aşamalarıyla yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladı. Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun'un görev süresi biterken taraflar Genelkurmay Başkanı Fuad Şahap'ın cumhurbaşkanı olması konusunda uzlaşmaya vardılar. 17 Ağustos 1958 günü Lübnan Parlâmentosu kendisini cumhurbaşkanı ilân etti ve Fuad Şahap 23 Eylülde göreve başladı. Tarafsız politika yürütmesinden dolayı Araplar ve Batılılar tarafından kabul gördü.

H. Ürdün Krizi (1958)

Mısır ve Suriye, Batı yanlısı Ürdün Kralı Hüseyin'e karşı yoğun baskı uygulamaya başlamış ve Ürdün Başbakanı Nelbusi'ye Kral Hüseyin'i devirmesi için olan desteklerini Nisan 1957 yılından itibaren artırmaya başlamıştır. Nelbusi yönetimindeki Irak Hükûmeti, Mısır ve Suriye'ye verdiği örtülü desteğin yanı sıra Sovyetler Birliği ile de yakın ilişki kurmak istemiştir. Bu durumdan endişe duyan Kral Hüseyin 10 Nisan 1957'de Nelbusi Hükûmetini görevden almıştır. Alınan bu karar ülkede büyük bir gerilime yol açmıştır. ABD, doğrudan olaylara karışmasa da Ürdün'ün bağımsızlığına vurgu yaparak yaptığı açıklamalar ve Doğu Akdeniz'e Amerikan 6. Filosunu göndermesi Ürdün'e verdiği önemi açıkça gösteriyordu. Türkiye ve Irak da Amerika'nın talepleri doğrultusunda sınırlarına asker kaydırdılar. Türkiye yaptığı açıklamada 5 nci Zırhlı Tugay ve 28 nci Tümen birliklerini güneye kaydırıldığını bildirdi.

Ürdün Kralı Hüseyin, Amman'daki Amerikan ve İngiliz elçiliklerinden Ürdün'e askerî yardım yapılmasını talep etmiştir. 1957'de Suriye krizinde BAC'ın kurulmasına tepki olarak Irak-Ürdün Federal Birliği kurulmuştu. Anayasada yer

alan maddeye göre Irak Kralı devrilince bütün yetkiler Ürdün Kralı'na geçecekti. Bu nedenle, Irak'taki ihtilâl Ürdün'ü yakından ilgilendiriyordu. Ürdün Kralı Hüseyin, Irak'ta gelişen olaylar üzerine Irak-Ürdün Federasyonu başkanı olduğunu dünyaya ilân etti ve Müttefiklerine de yeni oluşumu tanıması yönünde çağrıda bulundu. Türkiye'de Demokrat Parti Hükûmeti darbenin komünizm ve Nâsır kaynaklı olduğuna inanıyor ve Irak'ta darbeye iş başına gelen yeni yönetimi tanımıyordu. Nitekim Dışişleri Bakanı Zorlu, "Bizim gözümüzde yeni bir Irak Hükûmeti sorunu yoktur. Bugün Irak-Ürdün Federasyonu'nun başı Kral Hüseyin'dir ve meşru hükûmeti Kral Hüseyin yönetimindeki hükûmettir." diye açıklamada bulunmuştur. Diğer yandan Amerika'nın Lübnan'a askerî çıkarma haberleri Türkiye'ye ulaştığında Türk Hükûmeti, Amerika'nın yaptığı harekâtın aynı şekilde Ürdün'e de yapılmasının yerinde bir karar olacağını ve buna Türkiye'nin her türlü desteği vereceğini açıklamıştır. ABD ve İngiltere Irak'taki krizin bütün Orta Doğu'ya yayılacağından endişe duyuyordu, ancak Amerika askerî operasyonlarını Lübnan'la sınırlı tutmaya kararlıydı.

Irak krizi Bağdat Pakti'nin geleceğini tehlikeye sokarken diğer yandan da İngiltere'nin Kuveyt ve Basra körfezindeki petrol çıkarları için de tehlike oluştuyordu. Amerikalıların İngiltere'nin ortak harekât teklifine olumsuz bakmaları üzerine İngiltere tek başına hareket etmeye karar vermek zorunda kaldı. Bu nedenle, İngiliz Hükûmeti Ürdün Kralı Hüseyin'in askerî yardım çağrısına hemen karşılık verdi ve Irak ihtilâlinde 4 gün sonra (17-18 Temmuz 1958) Kıbrıs'ta bulunan İngiliz kuvvetlerini Ürdün'e sevk etti. İngilizlerin kara harekâtına Amerikan hava kuvvetleri de yardımda bulundular.

Türkiye, İngiltere'nin müdâhalesi karşısında olumlu tepki vermiştir. Türk Dışişleri Bakanlığı yaptığı açıklamada Ürdün'de meşru hükûmete karşı gizli bir tertibin ortaya çıkarıldığını ve Ürdün Hükûmetinin bağımsızlık ve birliğinin tehlikeye düştüğünü, bu nedenle de İngiltere'nin Ürdün Kralı'nın talebi üzerine olaya müdâhale ettiğini ifade etmiştir. Türkiye aynı zamanda Amerika'nın Lübnan'a yaptığı harekâtı da Eisenhower Doktrini'nin bir tatbikatı olarak değerlendirmiştir. Bu çerçevede Dışişleri Bakan Vekili Namık Gedik şunları söylemiştir: "Ürdünle çok yakın ve dostane ilişkilerimiz dolayısıyla bu ülkenin

bağımsızlık ve bütünlüğünün korunmasına büyük önem vermekteyiz. Bu sebeple, Ürdün'ün müracaatı üzerine İngiltere tarafından alınan tedbirlerin haklı olduğuna inanıyoruz.”

Lübnan ve Ürdün olayları nedeniyle BM Genel Sekreteri Hammarskjöld Ağustos sonu Eylül başında bu iki ülkeye bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Genel Sekreter, temasları hakkında 20 Eylül 1958'de BM Genel Kuruluna sunduğu raporda ABD ve İngiliz kuvvetlerinin Ekim ayı içinde Lübnan ve Ürdün'den çekilmesi konusunda teminat verdiklerini söylemiştir. Kararlaştırılan tarihte (26 Ekim) Amerikan ve İngiliz kuvvetleri (2 Kasım) Ürdün'den çekilmişlerdir. BM Genel Sekreteri 19 Kasım'da yaptığı açıklamada Lübnan'da normal duruma dönülmesi nedeniyle BM gözlemci heyetinin görevine son verildiğini bildirmiştir. Yeni Lübnan Hükümeti, BAC ile yakın ilişkilerin başladığını BM'ye bildirerek Mayıs 1958'de BAC aleyhine BM Güvenlik Konseyine yaptığı şikâyeti geri aldığını bildirmiştir. Bu safhada Ürdün ile BAC arasındaki ilişkilerde de belirli bir düzelme olmuştur.

Suriye ve Mısır'ın ortaklaşa kurdukları BAC uzun ömürlü olmamıştır. 28 Şubat 1961'de Şam'da gerçekleştirilen ihtilâl ile Suriye'nin yeni yönetimi, Mısır'dan daha fazla özerklik talebinde bulunmaya başlamıştır. Mısır'ın Lazkiye liman şehrine yaptığı deniz ve hava harekâtı başarısızlıkla sonuçlanınca Suriye'nin yüksek rütbeli komutanları Mısır ile oluşturdukları birlikteliğe son vererek, bağımsız ve egemen Suriye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilân ettiler. Mısır Kralı Nâsır, Suriye'nin bu kararını Arap Birliği'nde kınayacağını ve Suriye'de kurulan yeni yönetimi ancak Suriye halkının hür iradesiyle kabul edip onaylamasından sonra tanıyabileceğini duyurdu. Suriye'deki darbe Ürdün Kralı Hüseyin ve Suudî Arabistan Kralı İbni Suud tarafından finanse edilmişti. 28 Ekim 1961'de Suriye oy birliği ile Arap Birliği'ne kabul edildi ve böylece Mısır biraz daha yalnızlığa itilmiş oldu.

I. Johnson Mektubunun (5 Haziran 1964) Türkiye'nin Orta Doğu Politikasına Etkileri

ABD'nin Kıbrıs'a bakış açısı daha çok Sovyetler Birliği ile ABD ve Batı'nın karşılıklı oluşturdukları iki kutuplu güç dengesi ile alâkalıdır. Kıbrıs sorunu

nedeniyle NATO'nun güney kanadında yer alan Türkiye ve Yunanistan arasında çıkacak bir savaş bu kanadı zayıf düşürecekti. Soğuk Savaş döneminde bu stratejik yaklaşım ABD politikalarının ana çerçevesini oluşturmuştur. ABD ve Avrupa, Kıbrıs'a hep çıkarları açısından baktıkları için bağımsızlık, eşit egemen iki devlet, kendi geleceğini kendi belirleme ve insan hakları gibi başka kıt'alarda ve ülkelerde Batılıların savunduğu yüksek değerler maalesef Kıbrıs için geçerli sayılmamıştır. Kıbrıs'ta Makarios'un bağımsız politika yürütmesi ve Sovyet yanlısı Komünist Parti AKEL'in Kıbrıs'ta güçlü bir konuma gelmesi, ABD'yi kaygılandıran önemli gelişmelerden sayılıyordu. "Akdeniz'in Kübası" veya "Akdeniz'in Kastro'su" tabirleri yaygın bir şekilde kullanılıyordu. Ada'da çözüm, ancak ABD'nin stratejik hedefleri ile Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin çıkarlarının uyumlu olmasına bağlıydı. Sovyetler Birliği'nin Makarios'un sürdürdüğü politikalarla yakınlaşmasına izin verilemezdi.

Kıbrıs'ta EOKA'nın Türklere saldırılarının yoğunlaşmasıyla Türklerin elinde birkaç yerleşim bölgesi kalmıştı. Lefkoşa ateşkes hattıyla ikiye bölündü. Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi Ada'ya çok uluslu bir gücün görevlendirilmesini kararlaştırdı. Kıbrıs'ın kuzeybatısında Türk köylerine yapılan saldırıların yoğunlaşması üzerine Türk savaş uçakları Ada üzerinde ihtar uçuşları yaptı. Yunanistan ve Türkiye, Ada üzerinde kendi vatandaşlarına askerî eğitim vermek üzere subay ve askerlerini gizlice Kıbrıs'a gönderdiler. EOKA liderlerinden Grivas, Kıbrıs Rum Ulusal Muhafız Gücünün başına getirildi. ABD, gelişmeleri kaygıyla izliyordu. Türk-Yunan çatışması NATO'nun güneydoğu kanadını Sovyet tehdidi nedeniyle tehlikeye sokuyordu. Bu durum, NATO'da büyük bir çatlak meydana getirecek, psikolojik savaşta Batı önemli bir yara alacaktı. Türkiye'nin Varşova Paktı ülkeleriyle ilişkilerini artırma girişimleri ABD yöneticilerinin dikkatini çekti ve bu gelişmeler ABD'yi Kıbrıs konusunda daha temkinli hareket etmeye sevk etti.

ABD'nin stratejik menfaatleri Kıbrıs'ın NATO bünyesinde istikrarlı bir şekilde kalmasını öngörüyordu. Kıbrıs, aynı zamanda Sovyetler Birliği'ni güneyden çevreleyen önemli bir Ada konumuyla ayrı bir jeostratejik öneme sahipti. ABD, BM'nin barışı koruma gücüne samimî bir şekilde maddî ve

diplomatik destek verdi. Kıbrıs sorununun çözümünde silâh kullanılmamasına ve en iyi çözüm yolunun taraflar arasında doğrudan ikili görüşmelerle neticeleneceğine inanan ABD yönetimi, Türkiye ve Yunanistan'ın diplomatik çözümde daha etkin olmaları konusunda tarafları cesaretlendirmiştir. ABD, yaptığı açıklamalarda bütün ilgili tarafların çıkarlarını koruyacak bir çözümden yana olduğunu vurgulamıştır.

Kıbrıs'ta gelişen olaylar nedeniyle, TBMM'nin 17 Kasım 1963 günü gizli oturumunda Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yurt dışında kullanılması yönünde karar çıkarılmıştı. Türk halkının ABD ve Türk Hükûmeti karşıtı gösterileri siyasî ortamı germişti. ABD Başkanı Johnson, özel elçisi Cyrus Vance'ı Atina ve Ankara'ya göndermiş, ancak Esenboğa Hava Alanı'nda yapılan gösteriler nedeniyle uçak Mürtet Askerî Hava Alanı'na inmek zorunda kalmıştı. 24 Kasım'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın Kıbrıs'a müdâhale edileceğini açıklamasına rağmen ABD'nin yine devreye girmesi nedeniyle beklenen harekât gerçekleştirilememiştir. 12 Mart 1964 günü Kıbrıs'a müdâhale için garantör devletlerden İngiltere ve Yunanistan'a birer ültimatoma veren Başbakan İsmet İnönü, "Bir reaksiyon göstermezlerse çıkarma yapacağım... sabrediyoruz." diyordu. Ayrıca, 7 Nisan 1964 günü Makarios'a mektup gönderip Türklere karşı girişilen saldırıların durdurulmasını bildirmişti.

5 Haziran 1964 tarihinde NATO Müttefikleri Komutanı Orgeneral Lemnitzer tarafından, ABD Başkanı Johnson'un mektubu Başbakan İsmet İnönü'ye iletilmiştir. Türkiye'nin itidalli davranmasını içeren mektupta, İnönü ABD'ye davet edilmiştir. Johnson, 10 Haziran'da, ABD Dışişleri Müsteşarı George Bell'i önce Atina'ya daha sonra Türkiye'ye göndererek muhtemel bir çatışmayı önlemeye çalışmıştır. Başkan Johnson'un mektubu alışılmış olanın aksine, kabul edilen uluslararası diplomatik nezaket kurallarından uzak, sert lisanla kaleme alınmış âdeta yarı tehditkâr anlam taşıyordu.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdâhalesini önlemek üzere Johnson'un ileriye sürdüğü gerekçe Türkiye ile ABD arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma"nın dördüncü maddesine dayandırılıyordu. Bu maddeye göre, "Bu anlaşma gereğince Türkiye Hükûmeti

tarafından elde edilen her madde, hizmet veya malûmatın emniyetini sağlamak azminde bulunan ve bunda aynı derecede menfaatkâr olan Türkiye ve Birleşik Devletler hükûmetleri, badelmüşavere, bu uğurda diğer hükûmetin lüzumlu addedeceği tedbirleri karşılıklı olarak alacaklardır. Türkiye Hükûmeti, Birleşik Devletler Hükûmetinin muvafakatı olmadan, bu neviden hiçbir madde veya malûmatın Mülkiyet veya zilyetliğini devredemeyeceği gibi aynı muvafakat alınmadan Türkiye Hükûmetinin subay, memur veya ajanı sıfatını haiz bulunmayan bir kimse tarafından bu maddelerin veya malûmatın bu sıfatı haiz olmayan bir kimseye açıklanmasına ve bu maddelerin veya malûmatın verildikleri gayeden başka bir gayede kullanılmasına müsaade etmeyecektir.”

100 yıldan fazla geçmişe sahip Türk-Amerikan ilişkilerinde ilk ve en büyük sarsıntıyı oluşturan Johnson mektubuna karşılık Başbakan İsmet İnönü, “Yeni bir dünya kurulur, Türkiye orada da yerini alır!” diyerek tarihî bir yanıt vermiştir.

Johnson’un mektubundan sonra Türkiye yalnızlığa itilmiş, bu durumda Türk yöneticileri bazı konularda SSCB ile uzlaşmaya gidilebileceği konuları gündemine getirmeye başlamıştır.

23 Haziran 1964’te EOKA’nın eski lideri General Grivas Kıbrıs’a gitmiştir. Makarios’la görüşen Grivas, Türkiye’nin muhtemel çıkarmasına karşı yapılacak işleri gözden geçirmişlerdir. Başbakan İsmet İnönü, 23 Haziran’da ABD Başkanı Johnson’un daveti üzerine ABD’ye giderek Kıbrıs’taki olayları görüşmüştür.

Mansura bölgesinde Rumların saldırıları üzerine 8 Ağustos 1964 tarihinde 64 Türk jeti Kıbrıs’ta bazı hedefleri bombalamıştır. Bombalama sırasında 33 Rum öldürülmüş ve 8 Rum hücumbotu batırılmıştır. İlk gün Türk Dışişleri Bakanı Erkin, Amerikan Elçisine “Yunanistan Kıbrıs’a soktuğu bir tümen askerini çıkarın” diyordu. 5 Rum uçağı mukabelede bulunarak Erenköy’ü bombalamıştır. Düşen Türk jetinin pilotu Cengiz Topel Rumlar tarafından işkenceyle öldürülmüş ve naaşı İngiliz üssünden alınarak İstanbul’a getirilmiştir. Cengiz Topel için büyük bir cenaze töreni yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Erkin, Rusya’nın Kıbrıs Rumlarına yardım yaptıklarının tespit edilmesi durumunda Boğazlar’ı Rus gemilerine kapatacaklarını açıklıyordu. 28-29 Ağustos tarihlerinde İstanbul, Ankara ve İzmir’de sayıları 50.000’i aşkın topluluklar ABD, Yunanistan ve

Rusya'yı Kıbrıs politikaları nedeniyle protesto ettiler.

Kıbrıs'taki gelişmeler Yunanistan ile bir savaşı daima gündemde tutuyordu. 2 Eylül 1964 tarihinde İsmet İnönü TBMM'de yaptığı konuşmada, "Kıbrıs'ta askerî müdâhale hakkımız her zaman mevcuttur." diyerek bu ihtimali saklı tuttuğunu ifade ediyordu.

BM Genel Sekreterliği, 10 Eylül 1964 tarihinde yayımladığı raporda, Kıbrıslı Rumların Türkleri ekonomik yönden baskı altına almak için Rumaların ilâve vergiler koymasını kınarken, İngiltere sadece Kıbrıslı Rumların yaptıklarını kanun dışı olarak niteleyip protesto etmekle yetiniyordu. 1964 olaylarında İngilizler, Rum tarafının politikalarına uygun bir şekilde hareket etmişlerdir. 1964'te Makarios'un önerdiği azınlık plânı hakkında İngiliz Müstemlekeler Bakanı şunları söylemiştir: "Biz size yardım edelim. Karma köyleri Türk ve Rum köyleri hâline getirelim. Kim azınlık ise çıksın diğeri gelsin. Böylelikle Türk ve Rum köylerinden oluşan bir harita meydana gelsin. Ama siz bunu da Türkiye'nin gelip sizi kurtaracağına inanarak reddedersiniz. Biliniz ki, Türkiye ne gelecektir, ne gelebilir ve siz eğer bu 'azınlık haklarını' kabul etmez iseniz, Kıbrıs'tan gömleğiniz üzerinizde ancak kaçabileceksiniz. Her şeyi bırakıp kaçacaksınız!" diyordu. BM nezaretinde 1963-1964 yılları arasında devam eden Türkiye ve Yunanistan görüşmelerinde arabuluculuk görevini ABD'nin Kıbrıs Özel Temsilcisi Acheson yapıyordu. Acheson, Kıbrıs'ın iki toplum arasında bölünmesini öngören "Taksim Plânı"nı taraflara teklif etmiş ve bu Plân daha sonra "Acheson Plân"ı olarak kayıtlara geçmiştir.

Johnson mektubu Türk-Amerikan münasebetlerinde bir dönüm noktası olmuştur. Fahir Armaoğlu'nun da dediği gibi," Nasıl 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini Türk-Amerikan ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuş ise 5 Haziran 1964 tarihli Johnson'un mektubu da Truman Doktrini'nin açmış olduğu sağlam bir dönemi tersine çeviren bir dönüm noktası olmuştur." Bir Amerikalı tarihçi de "Johnson mektubu Türk dış politikasında büyük bir dönüm noktası oldu. Ankara'nın ABD ile otomatik olarak iş birliği yapma dönemi sona erdi." demiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, mektup krizinden sonra Ekim 1964'te SSCB'yi ziyaret etmiş, karşılığında SSCB Yüksek Konseyi Başkanı

Nikolayı Podgorni Ocak 1965'te Türkiye'ye gelmiş ve aynı dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü de Moskova'ya gitmiştir. SSCB Başkanı Aleksı Kossigin ve Başbakan Süleyman Demirel de karşılıklı ziyaretlerle ABD'nin sert tutumuna diplomatik yoldan karşılık vermişlerdir.

Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye göndermiş olduğu mektup ve onu takip eden yıllarda Kıbrıs'ta Türkiye aleyhine gelişen olaylar Türk-Amerikan ilişkilerinin gözden geçirilmesini ve dolayısıyla tek taraflı Batı'yla ittifakının Türkiye'ye verdiği siyasî zararları gündeme getirmiştir. Türkiye sadece Batı ittifakı içinde yer alan Amerika ile 1946 yılından beri sürdürdüğu Sovyet tehdidi karşısında Amerika'nın yanında yer alma politikasına devam mı edecekti? Bu politika aynı zamanda Johnson mektubunda görüldüğu gibi Amerika'nın her dediğini yapmak zorunluluğunu da ortaya koyuyordu. Türkiye, Kıbrıs'a Londra-Zürich Anlaşmaları ve Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın verdiği garantörlük hakkıyla Ada'ya müdâhale etmek istiyordu; fakat Amerika, bu girişime doğrudan müdâhale ediyordu. Johnson mektubu ile Türkiye'nin Amerika'ya ve Rusya'ya bakışı değişmeye başlamış yıllardır düşmanca karşı safta duran Sovyetler Birliği ile ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle yumuşatılmaya başlanmıştır. Bunun diğer bir sonucu da Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle olan ilişkilerindeki yumuşamadır. Türkiye, Batıyla ittifak hâlinde olması ve Sovyetler Birliği ile Soğuk Savaş çerçevesinde hasımane bir tavır sergilemesi Türkiye'nin Sovyet yanlısı Suriye, Irak, Mısır gibi Arap milliyetçiliğinin yoğun olarak yaşandığı ülkelerle ilişkilerini bozmuştu. Türkiye'nin, Sovyetler Birliği ile iyi ilişkilere başlamasıyla Türkiye'nin yukarıda sayılan Orta Doğu ülkeleriyle ilişkileri de yumuşamaya başlamıştır. Böylece, Bağdat Paktı ve Eisenhower Doktrini'nden dolayı Orta Doğu'nun Sovyet yanlısı ülkeleriyle iyi ilişkiler kuramayan Türkiye'nin dış politikasında önemli bir değişim yaşanmaya başlanmış daha önceki Batı yanlısı politikalar yerine bundan sonra daha çok denge politikası sürdürülmeye başlanmıştır. Bunda Türkiye'de 1965 yılında tabanı muhafazakâr seçmene dayanan Adalet Partisi'nin iktidara gelmesi de ayrı bir etken olmuştur. Çünkü yeni Türk Hükümeti, siyasî tabanın isteği ile Orta Doğu'daki Müslüman ülkelerle yakın iş birliğine gitmeyi zorunlu görüyordu.

İ. Arap-İsrail Çatışması ve ABD'nin Tutumu

1. Altı Gün Savaşları (1967)

Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak SSCB ve ABD, her an kullanılmak üzere silâhlı bir gücü Akdeniz'de bulunduruyorlardı. ABD'ye ait 6 ncı Filoya bağlı 50 gemi bölgede Amerikan çıkarları için görevini sürdürürken İngiltere'ye ait 10 savaş gemisi ve SSCB'ye ait 30'a yakın savaş gemisi Akdeniz'de devamlı görev hâlindeydi. Sovyet atom denizaltıları da bu kapsamda görev yapıyordu.

Orta Doğu ve Akdeniz ülkelerinin 1962-1967 yılları arasında İsrail-Arap geriliminin bir yansıması olarak dünya askerî harcamalarında ortalama % 50 oranında bir artış görülmektedir. İsrail'in 1961'de 182 milyon dolar civarındaki yıllık askerî harcaması 1967'de 463 milyon dolara çıkmıştı. Türkiye'nin ise 1962'de 287 milyon dolar olan askerî giderleri 1967'de 439 milyon dolara çıkmıştır.

1967 yılında İsrail'in nüfusu 2.300.000 kişiye ulaşmıştı. Ekonomik gücü de ABD'nin yardımları, dünyanın çeşitli yerlerindeki Yahudilerin katkıları ve Batı Almanya'dan alınan tazminatlarla artmıştı. ABD'nin, İsrail'in nükleer silâh kapasitesi açısından kuşkuları vardı. ABD Dışişleri Bakanlıkğı yetkililerinden Katzenbach'in Başkan Johnson'a yazdığı 1 Mayıs 1967 tarihli raporunda, İsrail'in Dimona bölgesinde bulunan nükleer reaktörün yılda bir ya da iki adet nükleer bomba üretebilecek kapasitede olduğu, dört yıl önce (1963) 80-100 ton civarında işlenmemiş uranyum cevherinin getirildiğini ve akıbetinin ne olduğu konusunda şüpheleri olduğunu belirtiyordu. Mısır ise teknik açıdan silâhlanma yarışını Almanya'nın desteğiyle sürdürmüştü, 1959 yılında Münih'te füze geliştirme programına ilişkin gizli bir anlaşma imzalamış ve bu program kapsamında 250 Alman teknik personel çalışmıştır. Mısır, ilk füze denemesini 26 Temmuz 1962 tarihinde gerçekleştirmiştir. El Kahir füzesinin menzili 350 mil, El-Zafir füzesinin menzili 175 mil olarak Mısır Silâhlı Kuvvetler silâh envanterine dâhil edilmiştir.

İsrail'in silâhlı gücü özellikle hava kuvvetleri Araplardan çok ileri seviyede bulunuyordu. Mısır'ın Süveyş kanalını millîleştirilmesinden sonra Süveyş'ten geçen İsrail gemilerine uyguladığı sıkı kontroller ve Filistinli komandoların İsrail'in

kuzey sınırına yaptıkları baskınlar bölgedeki gerilimi tırmandırmıştı. Bunun yanı sıra Mısır ve Suriye'nin Ürdün nehri yatağını kendi lehlerine değiştirme girişimleri yeni bir savaşın çıkacağına dair önemli işaretler oldu. Mısır Başkanı Cemal Abdül Nâsır'ın BM'ye yaptığı başvuruda Mısır-İsrail sınırında görev yapan ve Şarm El-Şeyh'te Tiran körfezi trafiğini düzenleyen BM gücünün çekilmesini istemesi ve arkasından Akabe körfezinin İsrail gemilerine kapatıldığını açıklaması İsrail'i harekete geçirdi. Mısır, Ürdün, Irak ve Kuveyt olağanüstü hâl ilân ettiler. 14 Mayıs 1967 tarihinde Mısır, Sina cephesine asker yığmaya başladı. 18 Mayıs'ta BM'ye ait kuvvetler geri çekildi. Aynı gün İsrail, seferberlik ilân ederek Mısır'ın hareketini kuşkuyla karşıladığını göstermiş oldu. 20 Mayıs'ta Mısır kuvvetleri Şarm El-Şeyh'i işgal etti ve Araplar Mısır Başkanı Cemal Abdül Nâsır'ın çevresinde birleşti.

1967 Arap-İsrail Savaşı'nda tarafların kuvvet dengesi şu şekildeydi: İsrail'in asker sayısı 246.000, uçak sayısı 300, tank sayısı 800 idi; buna karşılık Arapların asker sayısı 537.000, uçak sayısı 957, tank sayısı 2904 idi.

5 Haziran 1967 saat 07.45'te başlayan ilk İsrail hava taarruzu 10 adet saldırı bölgesini içeriyordu ve bunun dokuzu hava meydanlarıydı. Aynı dakikalarda eş güdümlü bir şekilde vurulan hava alanlarının tamamı görev yapamaz duruma sokuldu ve özellikle Mısır Hava Kuvvetlerine bağlı savaş uçakları daha kalkış yapmadan yerlerinde imha edildi. Kara harekâtı hava taarruzlarıyla koordineli bir şekilde başlatıldı. İsrail, öncelikli hedef olarak Mısır kuvvetlerine karşı taarruzda üç tümenini kullandı. Suriye ve Ürdün cephelerinde ise başlangıçta tespit kuvvetleriyle karşı kuvvetleri yerinde tutmayı başardı. İsrail Hava Kuvvetlerinin Kara Kuvvetlerine vermiş olduğu hava desteği sayesinde üç cephede de ilerlemeler sağlandı. Bu hava desteği özellikle Ürdün tanklarına karşı etkili olmuştur. Üç gün içinde Kudüs'ün Araplara ait olan kesimini ele geçiren İsrail ordusu, Şeria nehrinin batı kısmına kadar olan bölgeyi işgal etti. Savaş Arapların modern harp silâh araç ve gereçlerinin yetersiz olduğunu gösteriyordu. Ürdün kuvvetleri Irak kuvvetlerinin de takviyesini alarak Cenin-Nablus-Ramallah hattında hâkim sırtlarda tertiplenmesine rağmen yeterli ölçüde bir savunma hattını oluşturamadı.

Mısır Hava Kuvvetlerine ait çok sayıda uçağı ve hava alanını tahrip eden İsrail Hava Kuvvetleri 8 Haziran 1967 Perşembe günü bütün gücünü Suriye cephesine yöneltti. İsrail Hava Kuvvetleri Komutanı General Hod, Suriye uçaksavar silâhları üzerinde tavikli (gecikmeli) bombaların kullanılmasının Suriye uçaksavarlarını savaş dışı bıraktığını söylüyordu. İsrail, Suriye kuvvetlerinin moralini bozmak için aralık vermeden hava taarruzlarını sürdürdü. Kara taarruzlarının iki gün sonra (9 Haziran) bırakılmasının iki sebebi vardı. Birincisi, Suriye cephesini hava kuvvetleriyle yumuşatmak, ikincisi ise Ürdün ve Mısır cephesinde tasarruf edilecek güçlerle Suriye cephesine takviye alınmasıydı.

8 Haziran tarihine kadar geçen süre içinde Sina'da bulunan 7 Mısır tümeni imha edilmiş ve İsrail ordusu Süveyş kanalına kadar geniş bir bölgeyi işgal etmişti. İsrail'in bu cephede insan kaybı 275 ölü, 800 yaralıydı. Ayrıca, 26 uçak ve 61 tankı isabet alarak tahrip olmuştu. İsrail'in bu başarısında hava gücünün belirleyici olduğu görülmektedir. Mısır'ın 393'ü yerde olmak üzere 416 uçağı tahrip edildi. Baskın tarzındaki hava saldırısı uçakların yerden kalkmadan vurulmasını sağlamıştır.

Suriye ordusu her biri birer tank taburu ile takviyeli beş piyade ve iki zırhlı tugaydan oluşuyordu. Buna karşılık İsrail'in Suriye cephesinde hava destekli takviyeli bir tugayı bulunuyordu. Hava Kuvvetleriyle kritik hedef bölgelerini imha eden İsrail kuvvetleri, Mısır'a karşı kesin üstünlük sağladıktan sonra 9 Haziran günü ateşkes kararı verilmesine rağmen Suriye ordusuna karşı kara harekâtını başlattı. İsrail kuvvetleri mekânize piyade, paraşütçü ve zırhlı birliklerden müteşekkil üç tugay gücüyle 10 Haziran tarihinde Masada Kase-Kuneytra istikametinde yaptığı taarruzla Suriye cephesini yarmaya muvaffak oldu. Aynı gün Kuneytra kuşatıldı. Bu bölgenin alınmasıyla Suriye cephesinde önemli bir zafiyet oluştu. Şam'ı korumak için sadece bir zırhlı tugay ve bir mekânize tugay gücünde bir kuvvet kalmıştı. İsrail, 10 Haziran 1967 saat 16.30'da BM'nin ateşkes kararını tatbik etmeye başladı. Böylece, üç cephede İsrail kuvvetleri askerî başarı kazanmış oluyordu. İsrail-Arap Savaşı'ndan sonra Arap topraklarının büyük bir kısmı; Gazze bölgesi, Şarm El-Şeyh, Süveyş kanalına

kadar Sina yarımadasının tamamı, eski Kudüs ve Ürdün'ün batı kesimi İsrail'in eline geçti. İsrail'in bu savaşı kazanması Arapları ve onları destekleyen Sovyetleri derinden sarstı. 2,5 milyonluk İsrail 50 milyonluk Arap ülkelerine galip gelmişti. Savaşta 11.239 Arap ölürken İsrail'in kaybı 676 oldu. Arapların 410 tankı tahrip edilirken İsrail'in 100 tankı tahrip oldu. Uçak kaybı ise Arapların toplam 410, İsrail'in ise 40 civarındaydı.

1967 yılında gerçekleşen ve "Altı Gün Savaşları" olarak bilinen Arap-İsrail Savaşı'nda Mısır ordusunun yenilmesiyle Abdül Nâsır istifa etti. Halkın kendisini tekrar göreve davet etmesiyle yeniden göreve başladı. Abdül Nâsır'ın Haziran 1967'deki durumu 15 yıl önce Kral Faruk'un İsrail ordusuna yenilişine benziyordu. Yenilgiyle, birlikte utanç Cemal Abdül Nâsır'ı son derece üzgün bir hâle soktu. Yargılanmaya hazırdı. "Halk beni suçlu bulup da 'Hürriyet Meydanı'nda asarsa, böyle davranmakta haklı olduklarını onlara kendim söylerim." diyordu. Sorumluluğun kendisinde olduğunu ve siyasal hayattan çekildiğini açıkladığında halk liderine sahip çıktı ve başlarında kalması için âdeta yalvardı. Arap dünyası onu yeniden desteklemek için ve İsrail'e gereken dersi vermek için ayağa kalktı. Ordudaki subaylar ve askerler büyük bir moral bozukluğu içindeydiler. Abdül Nâsır, Arap Sosyalist Birliği Genel Sekreterliği görevini bizzat üstlendi. Sovyetler Birliği'ne ait savaş gemilerinin Mısır limanlarında ikmal ve bakımını yapmalarına imkân tanıyarak ve ayrıca Rus teknisyenlerini ülkesinde tutarak Batı karşısında denge sağlamaya çalıştı. Ancak Cemal Abdül Nâsır, hastaydı ve ruhen çökmüştü. 23 Temmuz 1952'de adı bilinmeyen bir albay olarak iktidara gelen lider 18 yıllık aradan sonra 28 Eylül 1970 yılında hayatını kaybetti.

Bu savaşta, İsrail'in askerî güç kullanarak toprak sahibi olma yönündeki girişimleri Türkiye tarafından şiddetle kınanmıştır. Türkiye, ayrıca İncirlik Üssü'nün savaş sırasında kullanımına izin vermemiş ve BM'deki müzakerelerde Arap ülkeleri ile birlikte İsrail karşıtı bir tutum sergilemiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda ABD'nin yanında yer alma görüntüsünden özenle kaçınmıştır. Aksine, Araplara yakın bir tutum izleyen Türkiye, savaş dolayısıyla Arap ülkelerinin birçoğuyla diplomatik ilişkilerini kesen ABD'nin bu ülkelerle olan

ilişkilerini Türkiye'nin aracılığı ile yürütme tekliflerini de geri çevirmiştir. Türkiye, bunun yanı sıra Mısır, Ürdün ve Suriye'ye bir miktar yiyecek ve giyecek yardımında bulunmuş ve ayrıca İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından çekilmesi tezini ileri sürmüştür. Türkiye'nin bu yaklaşımı Araplar tarafından "iftihar edici bir tutum" olarak takdirlerini kazanmıştır.

21 Ocak 1968 tarihinde ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Eugene Rostow, İngiltere'nin 1971'de Süveyş'in doğusundan çekilmesiyle ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere Türkiye, İran, Pakistan, Suudî Arabistan ve Kuveyt'in içinde bulunacağı bir Pakt'ın kurulacağını açıklaması üzerine Türk Dışişleri Bakanlığı bir açıklama yaparak projeden Türkiye'nin haberi olmadığını bildirmiştir. Çünkü Türkiye, başarısızlıkla sonuçlanan bir Bağdat Paktı projesinin tekrarını yaşamak istememiştir. Arap-İsrail çatışmalarının ardından zaman zaman iki kesim arasında çıkan çatışmalarda Türkiye, İsrail'in bütün saldırılarını kınama açıklaması yapmıştır. Ayrıca, 1968 yılında Güneydoğu Anadolu'da yapılması plânlanan "Orient Express" NATO tatbikatını aynı gerekçelerle iptal etmiştir.

2 Kasım 1967 tarihinde BM Güvenlik Konseyi Arap-İsrail çatışması nedeniyle bozulan dengeleri tekrar tesis etmek üzere İsrail'in işgal ettiği yerleri geri iade etmesini içeren kararlar aldı. Buna rağmen İsrail, savaşta işgal ettiği yerlere yerleşmeye ve mevzilenmeye devam etti. Ürdün ve Mısır'a karşı hava akınları ve topçu atışlarıyla askerî baskılarına devam etti. İsrail uçaklarının, 9 Ocak 1968 tarihinde Güney Lübnan'da bulunan topçu birliklerini vurmasıyla Arap-İsrail çatışması tekrar başlamış oldu. İsrail, 29 Mart 1968'de Ürdün'ün Kareme Mülteci Kampı'na tank ve uçaklarla yaptığı harekâta 5 uçak, 45 tank ve 200 askerini kaybetmiştir. Ürdün'ün isteği üzerine toplanan BM Güvenlik Konseyi, İsrail'i kınamıştır. Rus delegesi, Konseyde İsrail'in Arap topraklarından derhâl çekilmesini isterken, ABD delegesi İsrail'i eleştirmiştir. Ürdün Başbakanı Behçet El-Talhuni "İsrail'e unutamayacakları bir ders verdiklerini" söylemiştir. 29 Mart tarihinde ikinci kez Ürdün'e saldırı düzenleyen İsrail yine ağır kayıplar vermiştir. Savaş sırasında İsrail'in ihtiyacı olan silâh ve mühimmatı ABD'den tedarik etmesi, Arapları daha çok SSCB'ye yaklaştırmış ve dolayısıyla SSCB'nin

Orta Doğu bölgesinde daha aktif rol almasına sebep olmuştur.

Mısır, Altı Gün Savaşı'ndan sonra ekonomik yardıma muhtaç duruma düşmüştü. Her şeyden fazla silâha ihtiyacı vardı ve bunu alacak parası da mevcut değildi. Mısır yeniden silâhlandıktan sonra Nâsır, bunu şu sözleri ile ifade etmişti: “Silâhlı Kuvvetlerimizi donatmak üzere Sovyetler Birliği'nden aldığımız silâhlar için bugüne kadar bir kuruş ödemiş değiliz. Gerçek şudur ki, eğer para vermek gerekirse bizim silâh almak için paramız yoktur. Uçaklarla roketleri Rusya'dan başka hiçbir yerden bedelsiz olarak almak kabil değildir”. Nâsır, Amerika ile bağlarını koparmak suretiyle Moskova ile pazarlık gücünü zayıflatmış olduğunu biliyordu. Fakat, ödemek zorunda kalacağı bedel artık onu ilgilendirmiyordu. Yaptığı bir konuşmada hâlâ Sovyet yardımlarının arkasında gizli bir maksat bulunmadığını iddia ediyor ve şöyle diyordu:

“Sovyetler Birliği bütün bunları bize niçin veriyor?... Size açıkça ve samimiyetle bildirmek isterim ki, Sovyetler Birliği hiçbir zaman, hatta en zor durumlarda bulunduğumuz sıralarda dahi, bize şartlarını dikte etmiş ya da karşılıklı olarak bizden bir şey istemiş değildir... Saatlerce kendilerine sorduk, fakat onlar bir talepte bulunmadılar. Hatta onlar bizden hiçbir şey istemezken kendilerinden bu kadar çok talepte bulunduğumuzdan dolayı utanç duyduğumu söylediğim zaman bana, ‘Biz ideolojimize dayanarak bu davranışta bulunuyoruz... Karşılık olarak istediğimiz şey yoktur.’ demişlerdi.”

Sovyet liderlerinin isteyecekleri bir şey yoktu. Çünkü Nâsır, Sovyetler Birliği'yle iş birliğine zaten hazırды. Nâsır, 1968 Temmuzunda SSCB'ye yaptığı resmî ziyaretten sonra Sovyet Deniz Kuvvetlerinin Akdeniz'deki mevcudiyetlerini memnunlukla karşılamış ve bunun “ilerici Arap devletleri için yeni bir koruyucu kalkan” olduğunu söylemişti. 1970'te Mısır'da Abdül Nâsır'ın ölümü üzerine yerine Enver Sedat ve Suriye'de Baas mensubu Hafız Esad yönetimi devralmıştır.

1967 İsrail-Arap çatışması Filistin halkı için olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kitlesele göçlerle birlikte Filistinliler, Tulkarim, Cenin, Kalkilya vb. gibi son derece kötü yaşam şartlarının olduğu kamplarda yaşamaya zorlandılar.

Arap-İsrail çatışması ve ardından 1969 yılında Mescidi Aksa'ya yönelik İsrail saldırıları İslâm Konferansı Örgütü (İKÖ)'nün kurulmasına zemin hazırlamıştır. İsrail hariç olmak üzere Orta Doğu ülkelerinin tamamını kapsayan İKÖ, anti-sömürgeci bir düşünceye ve Batı'ya karşı bir siyasî güç hâline gelmeye başlamıştır. İKÖ toplantılarında Filistin, Kıbrıs, Keşmir vb sorunlara yönelik alınan kararlar, uluslararası kamuoyunda Örgütün Müslüman ülkelere olan desteğini artırmakta ve Batı ile Doğu arasında nispî bir denge oluşturmaktadır.

2. 1973 Arap-İsrail Savaşı

1967 Savaşı'ndan sonra İsrail, Suriye'nin Golan topraklarını, Mısır'ın Sina yarımadasının Süveyş kanalına kadar olan bölümünü ve Ürdün'ün batı bölgesinin önemli bir kısmını işgal etmiş oldu. Bundan sonraki dönemlerde İsrail'in 1967'de işgal ettiği bu topraklardan çekilmesi Araplar tarafından devamlı gündeme getirildi.

ABD Dışişleri Bakanı W. Rogers, 25 Temmuz 1970 tarihinde kendi adıyla anılan (Rogers Plânı) Plân'la İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği Arap topraklarını terk etmesini ve İsrail, Ürdün, Birleşik Arap Cumhuriyeti (Mısır ve Suriye)'nin birbirlerinin bağımsızlığını karşılıklı olarak tanıması ilkesini ortaya koyuyordu. Rogers Plânı İsrail, Mısır ve Ürdün tarafından kabul edilmiş, Suriye, Irak ve Filistin Kurtuluş Örgütü Plân'a karşı çıkmışlardır. Barışçı bir çözüme karşı olan Arap milliyetçiler özellikle Arapların lideri konumundaki Nâsır'ın bu Plân'ı kabul etmesini içlerine sindiremediler. 1970 Eylülünde Filistinli silâhlı gruplar Ürdün'de silâhlı çatışmalar çıkardılar. Suriye, Libya, Cezayir bu silâhlı grupları desteklediler. "Ürdün'deki çatışmaların Araplar için utanç verici" olduğunu söyleyen Nâsır, Arap ülkelerinin liderlerine çatışmaların durdurulması için çağrıda bulundu. 27 Eylül 1970 tarihinde 10 Arap devlet başkanının hazır bulunduğu toplantıda Ürdün Kralı Hüseyin ve El Fetih grubunun lideri Yaser Arafat, Ürdün iç savaşını resmen sona erdiren bir anlaşmayı imzaladılar. Ürdün olaylarının sona ermesinde aktif rol olan BAC Devlet Başkanı Nâsır'ın yapılan barış anlaşmasından bir gün sonra yani 28 Eylül 1970 tarihinde vefat etmesi Orta Doğu barış sürecini olumsuz yönde etkiledi. Moskova, 1970 Eylülü'nde Nâsır'ın aniden ölmesinden sonra, yerine geçen Enver Sedat ile yakın iş birliğini

sürdürmeye çalıştı. Bu iki ülke arasında, 1971 Mayısında imzalanan ve tarafların Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni askerî yönden güçlendirmek ve herhangi bir barış tehdidi ile karşılaşıldığında uyum içinde davranmak hususunda, iş birliği yapmak için anlaştıkları ve daha sonra Mısır tarafından resmen açıklanan 15 yıllık bir dostluk ve iş birliği anlaşması imzaladılar. Sovyetler'in, 1973 yılında Mısır'ın İsrail'e yaptığı saldırıdan önce ve sonra, Mısır'a yaptığı önemli silâh yardımı ve Kahire'nin birçok diplomatik çıkar elde etmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuş olmasına rağmen, Mısır'ı destekleme politikası, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

ABD Başkanı Richard Nixon, 23 Ekim 1970 tarihinde BM Genel Kurulunda Orta Doğu ve Arap-İsrail çatışması için şu sözleri ifade etmiştir.

“Bu uzun ve acı mücadele Orta Doğu krizinin kalbinde yatmaktadır. Büyük kuvvetlerin dâhil olmasıyla muhtemel zararı muhakkak ki artmıştır. Fakat bu çatışmanın devamı alâkalı herkesin menfaatlerine dokunduğu basit bir hakikattir:

1. Dünya sulhunu tehlikeye sokmuş ve Sovyetler Birliği'ni ve Amerika'yı yandaşlarıyla askerî iş birliğine itmiştir.

2. Amerika Birleşik Devletleri'nin birtakım Arap ülkeleriyle normal münasebetlerinin bozulmasına neden olmuştur. Bu, Arapların zaten çok olan Sovyet yardımına dayanmalarını artırdı ve dolayısıyla Sovyet tesirine tehlikeli olarak fazla fırsat verdi.

3. Arap milletlerinin iç istikrarını zedeleyecek radikal elemanlar tarafından kullanılacak ve istismar edilebilecek bir mesele oldu.

4. Yirmi senedir İsrail ve komşu memleketlerdeki 50 milyon insanı daimî düşmanlık ve saldırı korkusu içinde tuttu.

5. Hem Arap hem de İsrail hükûmetlerinin kaynaklarının büyük bir kısmını harp faaliyet ve araçlarına ayırmasına sebep oldu.

6. Yalnız İsrail kurulurken evlerini terk edip kaçanlar değil de aynı zamanda muharip kamplarının ümitsizliği ve sükûtu hayaline doğup büyüyen bir nesil Filistin muhacirlerinin hayatını fakirlik ve hissizliğe gark etti. Filistin halkının tarihî istikbaldeki trajedilerini yaratma kaynağı oldu.

Hâli hazırdaki durumun özeti budur. Şimdi Amerikan halkı derin endişe içindedir. Bir seçimle karşı karşıyayız. Diplomatik müdâhalemizin zaten karışık

problemi daha da karıştıracağı nazariyesiyle gidip probleme karışmamayı seçebilirdik. Bu yolu kabul etmedik. Üç sebepten dolayı böyle davrandık. İlk olarak, pasif bir rol takınmamız için netice çok büyük. İkinci olarak, kendimizi frenlememizin sadece durumu kötüye götürerek açık harbe dönmesinden başka bir neticeye gitmeyeceğini gördük. Üçüncü olarak, Orta Doğu mahallî düşmanlıklarına, dünya sulhu ve Sovyetler Birliği ile daha istikrarlı münasebetleri ümidini feda etmemiz kabul edilemezdi.” Bu sözlerle ABD Başkanı, Orta Doğu’da Arap-İsrail çatışmasının dünya barışını tehdit ettiğini ve Sovyet Rusya’nın da buna zemin hazırladığını ifade etmeye çalışmıştır.

Avrupa ve ABD, Araplara yaptığı muazzam askerî yardımla Orta Doğu’da silâhlanma yarışını başlattığı gerekçesiyle Rusya’yı suçladılar. Rusya, Kuzey Vietnam’a vermekten imtina ettiği “SAM-3” füzelerini Mısır’a vermekten çekinmemişti. Ayrıca, askerî danışman ve savaş uçağı pilotları göndermişti. Böylece, muharip Sovyet askerleri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ilk kez yabancı topraklarda fiilî görev almış oldular. Bu kez Rusya, ABD desteğine karşı Arapların yanında güçlü durmak ve 1967 hezimetini tekrar yaşamak istemiyor, Müttefiklerine her türlü imkânı seferber ediyordu.

ABD Başkanı Nixon’un 25 Şubat 1971’de ABD Kongresine sunduğu “Güvenlik Raporu”nda Orta Doğu’daki güç dengesinin nasıl sağlanacağını ve Sovyetler Birliği’nin buna nasıl katkı sağlayacağını şu şekilde belirtiyordu: “Orta Doğu, büyük kuvvetlerin bir asırdan fazla ilgilendikleri bir bölge olmuştur... Üstünlük elde etmek için herhangi bir kuvvet tarafından yapılan girişimler mahallî anlaşmazlıkları şiddetlendirir. Avrupa’nın güvenliğini etkiler ve dünya sulhunu tehlikeye sokar. Böyle bir durum aramıyoruz ve başkalarına da müsaade etmeyiz. Orta Doğu’nun istikrarı için orayla alâkalı dış kuvvetlerin faaliyetlerinde bir denge kurmak gerekiyor. Her biri birbirlerinin meşru menfaatlerine saygı duymalıdır... Buna dayanarak, 1969 ve 1970’te Araplar ve İsraililer arasında sulh müzakerelerinde yapıcı katkıda bulunmak üzere Sovyetler Birliği ile müzakerelere gitme yollarını aradık. Karşılıklı olarak Orta Doğu’da silâhlanma yarışını kısıtlamak istediğimizi müteaddit defalar Sovyet liderlerine açıkladık.”

İsrail’in, işgal ettiği topraklarda Yahudi göçmenlerin yerleşmesini plânlı bir

şekilde sürdürmesi Arapların tepkisini çekiyordu. Bu arada Mısır ve Suriye, 1967'deki yenilgilerini telâfi etmek üzere askerî silâh ve malzeme eksikliklerini tamamlıyordu. Mısır ve İsrail, İsrail'e karşı insan gücü üstünlüğünün yanı sıra zırhlı birlikler açısından 2/5, savaş uçakları açısından 1/2 üstün konuma gelmişlerdi. Arap liderler sınırlı bir askerî başarının dahi siyasî bir zafer olacağına inanıyorlardı. Böylece, İsrail'in askerî üstünlüğüne olan inanç ortadan kaldırılmış olacaktı.

İsrail'in, işgal ettiği Golan tepeleri, Ürdün nehri batı yakası, Gazze şeridi ve Şarm El Şeyh üzerindeki taleplerinden vazgeçmiyor ve bir barışa yanaşmıyordu. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile Suriye Devlet Başkanı Hafız Esat, 1 Nisan 1973 tarihinde buluşarak İsrail'e karşı uygulayacakları askerî harekâtın plânları hakkında görüş birliğine vardılar. 1967 Savaşı'ndan sonra gergin bir safhaya giren Arap-İsrail ilişkileri neticesinde taraflar Haziran 1973'te ABD ve SSCB devlet başkanları zirvesinden çıkan sonucu merakla beklediler. Ancak zirveden tarafları tatmin edecek bir netice çıkmaması Arapları silâhlı mücadeleye sevk etti. Ürdün ve Lübnan, hukuken bu savaşa katılmaktan kaçındılar. Ancak bütün Arap ülkeleri, tam bir iş birliği içinde Mısır ve Suriye'ye malî, siyasî ve askerî yardımda bulundular.

Mısır ordusu, 6 Ekim 1973 tarihinde İsrail'in millî bayramını kutladığı bir günde Süveyş kanalına doğru harekete geçip ilk aşamada hızlı bir başarı sağlayıp Sina'nın bir bölümünü ele geçirince, 275 mil kuzeydeki Suriye kuvvetleri de harekete geçti. Hava ve zırhlı birlik harekâtıyla Suriye kuvvetleri Golan tepelerine doğru ilerleyişini sürdürdü. İsrail buna F-4 Fantom uçakları, ağır tanklar ve deniz kuvvetleriyle cevap verdi. İsrail bu kez anî bir baskına uğramıştı. İsrail Başbakanı Golda Meir "Muzaffer olacağımızdan asla şüphem yok... Var oluşumuzun savaşını veriyoruz." diyordu. Savunma Bakanı Moşe Dayan ise "Zannedersen büyük bir savaş olacak. Gayemiz kazanmaktır. Araplar bunu çok ağır ödeyecekler. Maksat, onları geri çevirmek değil, çok büyük zararlar da verdirmektir." şeklinde savaşın muhtemel boyutlarına değiniyordu. Mısır Başbakanı Enver Sedat, Süveyş'e yakın ordu karargâhına hareket ederek savaşı bizzat idare etmek istiyordu. ABD ve İsrail istihbaratı Suriye ve Mısır'daki büyük

insan, araç ve malzeme hareketlerini keşfetmiş olmasına rağmen bir taarruz beklemiyorlardı. ABD yetkilileri “askerî harekâtın başlayacağına dair en ufak bir işaret almadık.” diyecektir. Kuvvet dengesi açısından Suriye ve Mısır’ın toplam 450.000 askerî ve 900 uçağı varken İsrail’in 350.000 askeri ve 500 uçağı bulunuyordu. İsrail birlikleri, kısa zamanda toparlandı ve Süveyş kanalında kurulan birçok köprüyü havaya uçurdular. 400 adet Mısır tankı imha edildi. Diğer Arap ülkeleri, Mısır ve Suriye’ye önemli ölçüde yardım ve destekte bulundular. Bunlar arasında Libya, Tunus ve Ürdün vardı. Irak, Mısır’a yardım için bir filo gönderdi ve Amerikan petrol holdingini millileştirdiğini açıkladı. Suudî Arabistan Kralı, “Şayet ABD İsrail’in tecavüzlerine son vermez ise Orta Doğu infilâk edecektir. Bu infilak sınırlı olmayacak ve bir dünya harbine dönüşecektir.” diyerek savaşın ABD boyutuna değiniyordu.

Arap devletleri içinde koyu Arap milliyetçilerinden Suriye’nin savaşa girmesi tesadüfî değildi. Savaştan önce İsrail, Suriye’nin Akdeniz’deki uçaklarına saldırmış ve 13 Suriye uçağını düşürmüştü. Mısır Başbakanı Enver Sedat bu hadiseyi onur kırıcı olarak değerlendirmiş ve Suriye ile Mısır kendi aralarında anlaşarak İsrail’e karşı yeni bir öç alma girişimini başlatmışlardı. Ürdün sınırında bir üçüncü cephenin açılması İsrail’i çok zor durumda bırakabilirdi. Bu nedenle, İsrail, Golan tepelerini yedekleriyle 6 gün içinde takviye etti ve bu cephede çok şiddetli çarpışmalar cereyan etti. 7 Ekim (1973) tarihinde ilk karşı saldırısında başarısız olan İsrail, 11 Ekim’de her iki cephede de ikinci bir karşı taarruza geçti. Ancak Mısır’ın direnişiyle karşılaştı. Bunun üzerine İsrail, ilk önce Suriye cephesinde kazanmak amacıyla kuvvetlerinin sıklet merkezini kuzeyde oluşturmaya başladı. 12 Ekim’de Golan’da duruma tamamen hâkim olan İsrail kuvvetleri, Kuneytra-Şam hattındaki hedeflerini ele geçirdi. Rusya Araplara, ABD ise İsrail’e açıktan silâh yardımına devam ettiler. 50 tanktan müteşekkil İsrail görev kuvveti 17-18 Ekim tarihlerinde, hava kuvvetlerinin desteğinde iki Mısır tümenini yararak Acıgöl istikametinde Kanal’ın batı kısmını işgal etmeyi başardı. Mısır ordusu, İsrail’in bu harekâtını durduramadı. 18 Ekim günü 12 km’lik yol boyunca yüzlerce Mısır tankı imha edildi.

17 Ekim tarihinde Sovyet Rusya, ABD’nin Rusya’daki büyükelçisine eğer

Orta Doğu'da derhâl ateşkes uygulanmazsa Rus birliklerinin bölgeye gönderileceğini bildiriyor ve bu maksatla ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'i ivedi Rusya'ya davet ediyordu. ABD, olayların bu şekilde ciddî bir hâl alması üzerine BM Güvenlik Konseyini toplantıya çağırılmış ve ardından bütün ABD kuvvetlerinin alârma geçmesini ve nükleer gücünü kullanmak üzere hazır tutulmasını kararlaştırmıştır. 19 Ekim gecesi Kissinger, Rusya'ya hareket ettikten sonra ABD-Rusya görüşmeleri yapıldı ve sonunda Orta Doğu'da derhâl bir ateşkes uygulanmasına karar verildi. 22 Ekim'de ABD'nin ve Rusya'nın BM'ye sundukları ortak ateşkes tasarısı 14 oyla kabul edildi ve BM, taraflara 1967'de alınan "242 Sayılı Ateşkes Kararı"nın uygulanması çağrısında bulundu. Ancak, taraflar ateşkes çağrısına uymadılar. Ürdün, elindeki kuvvetleri kaybetmekten çekinerek savaşa girmedi ve bu durum İsrail'in işine yaradı. Ateşkesin sağlandığı 22 Ekim 1973 günü, İsrail ordusunun ileride bulunan birliklerinin Suriye'nin başkenti Şam'a olan uzaklığı 22 mil civarındaydı.

Mısır, İsrail'in yedeklerini alıp takviye olmalarına müsaade etmeden 6 gün içinde ilerleyebilir, 1967'de kaybettiği bütün topraklarını geri alabilirdi. Ama bunu yapmadılar ve "Bar-lev Hattı"nı geçip Kanal'ın doğusunda 20 mil ilerleyerek tertiplendiler ve İsrail'e istedikleri zamanı kazandırdılar. İsrail, Mısır ordusuna ait boşluklardan istifade ederek tank birliklerini buradan bir kama şeklinde yararak Kanal'a ulaştı. Buradan da doğuya ilerleyip SAM uçaksavar mevzilerini tahrip ettiler. Aynı zamanda, 3 ncü Orduyu çembere aldılar. 22 Ekim'de ateşkes uygulandığında İsrail kuvvetleri Kanal'ı geçmiş ve Süveyş şehrinin Mısır'la irtibatı kesilmişti.

1973 Arap-İsrail Savaşı 16 gün sürdü. Savaşın ilk aşamasında başarılı olan Mısır ve Suriye, yaptıkları taktik hatalar ve İsrail'in hazırlıklı olması nedeniyle bu başarılarını devam ettiremediler. Savaş bittiğinde İsrail'in karşı saldırıları neticesinde Suriye'den 600 km², Mısır topraklarından 1500 km² toprak İsrail'in eline geçmiş oldu. Her iki taraf da birbirine ağır kayıplar verdi. Rusya'dan temin edilen SAM-6 ve SAM-7 füzeleriyle yaklaşık 120 İsrail uçağı düşürüldü. Yine "Sagger" ve "Sheml" tanksavar füzeleriyle çok sayıda İsrail tankı imha edilirken buna karşılık eğitimli İsrail zırhlı birliklerinin yaptığı karşı taarruzlarda

Mısır ve Suriye tankları beklenen başarıyı gösteremediler ve çok zayıf verdiler. 400-500 adet İsrail tankı Kanal'ın batısına çıkararak Mısır ordusunu kuşatmış ve Mısır'a ait 2 ve 3 ncü Ordular arasından sızma yapan İsrail tankları Mısır kuvvetleri tarafından çok geç fark edilebilmiş ve cephenin yarılmasına neden olmuştur. Mısır ordusu, SSCB'nin savunmalı hücum plânını uygulamayıp ilerlemesini sürdürebilseydi önemli bir başarı elde edebilirdi. Bu gecikme ve kararsızlığın yanısıra, Mısır Hava Kuvvetlerinin hâkimiyeti kaybetmesi sebebiyle de beklenen başarı sağlanamadı. Ateşkes için sürdürülen diplomatik çabalar devam ederken İsrail kuvvetleri Acıgöl bölgesinde önemli bir başarı kazanmış ve beklenmedik bir yerden Süveyş kanalının karşısına geçmişti. Mısır ordusunun o güne kadar sağladığı başarı bir anda gölgelenmişti. Bunda Enver Sedat'ın diplomatik girişimler sırasında yaptığı "İsrail 1967 sınırlarına dönerse ateşi keseriz." şeklindeki açıklaması etkili olmuş ve Mısır ordusu üzerinde psikolojik açıdan olumsuz bir tesir meydana getirerek ve askerinin savaşa azmi kırılmıştı.

Bu savaş sırasında İsrail'in kullandığı Fantom ve Skyhawk tipi uçaklara atılan SAM füzeleri etkin bir rol üstlendi. Jetlerin egzozundan çıkan ısıya ayarlanmış SAM füzeleri sayesinde günde ortalama 20 İsrail uçağı düşürüldü. Ölmek için uçaktan atlayan ve esir düşen İsraili pilotların sayısı 200 civarındaydı. Mısır ordusunun diğer bir başarısı ise İsrail'in Süveyş kanalı boyunca 200 milyon dolar harcayarak ve aylarca süren çalışmalardan sonra tamamladığı "Borlev" savunma hattını aşmış olmasıydı. Savaşlarda her iki tarafın kayıpları dâhil olmak üzere toplam 20.000 asker hayatını kaybetti. 1967 savaşlarından farklı olarak Mısır ordusu ve halkı bu savaşa son derece hazırlıklı bir şekilde girmişti. Kahire'nin 50.000 kişilik bir orduyla savunmaya hazırlanmasının yanı sıra, Nil nehri üzerindeki bütün köprülerin tahrip edilmesi, halkın gece karartmasına harfiyen uyması savaş disiplinini gösteriyordu. Kahire'de çıkabilecek sokak savaşlarına karşı halk eğitilmişti. Kahire'deki stadyumlar gençlerin gerillâ eğitimi ve savunması için bir çeşit üs gibi kullanıldı. İsrail Genelkurmayının bu savaşta en büyük hatası ise düşmanı küçümsemesiydi. Genelkurmay Başkanı David Elazar, "Karşımızda çarpıştığımız Arap ordusu 1948, 1957 ve 1967'nin Arap ordusudur." diyordu.

1967'de Arap-İsrail çatışmalarının devam ettiği yıllarda Mısır ile ABD arasındaki ilişkiler olumsuz bir seyir izlemişti. 1975 yılından sonra ABD Başkanı Ford ve Dışişleri Bakanı Kissinger'in girişimleriyle Mısır ile ABD arasındaki iyi ilişkiler geliştirildi. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın İsrail ile tekrar bir çatışma çıkmaması için Arap devletleriyle olan olumlu siyaseti ABD tarafından yakından takip ediliyordu. Mısır, bir başka açıdan SSCB'nin Orta Doğu'daki etkinliğini sınırlı tutmak amacıyla da ABD'nin önem verdiği bir ülke konumunu sürdürüyordu. ABD, Mısır'ı Sovyet nüfuzundan kurtararak kendi yanına çekme siyasetiyle bölgedeki Sovyet etkinliğini bölmenin yanı sıra Arapların tekrar birleşmelerini de önlemeyi amaçlıyordu. Bunun için İsrail'e siyasî baskı uygulamaktan ve 1967'de işgal ettiği Mısır topraklarından çekilmeye zorlamaktan çekinmedi. Enver Sedat, 1974 yılında İsrail'in Sina'dan çekilmesini sağlamak için Moskova'dan ayrılıp ABD ile iş birliği yapmaya karar verdi. Sedat'ın davranışları Kremlin'i, Sovyetler'in 1946 yılında Kuzey İran'dan çekilmesinden bu yana, en onur kırıcı diplomatik yenilgiye zorladı. Sedat, sadece Mısır donanmasının kullanılması konusundaki Sovyet haklarına son vermekle kalmadı, 1971 yılında Dostluk Anlaşması'nı da resmen feshetti.

1973 Arap-İsrail Savaşı'nda Türkiye'nin tutumu daha çok Araplarla paralellik arz etti. Mısır ve Suriye'nin yardım çağrılarına Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yaptığı açıklama, İsrail'in kuvvet yoluyla yaptığı işgali onaylamadığını ve bölgede sürekli barışın sağlanabilmesi için ancak Arap ulusunun meşru isteklerinin karşılanmasına bağlı olduğu şeklindeydi. Buna karşılık Mısır ve Suriye uçaklarına yakıt ikmali yapmak için bölgeye giden Sovyet uçaklarına hava sahasının kullanılması konusunda izin verilmiştir. 1975 yılında BM Genel Kurulunda alınan kararda siyonizmi ırkçılık olarak kabul eden ve 79 ülke ile beraber olumlu oy kullanan Türkiye, aynı yıl FKÖ'yü Filistin'i temsil eden örgüt olarak kabul ettiğini açıklayarak Araplara açık destek vermiştir. Askerî destek açısından ise ABD'nin İncirlik Üssü'nü kullanma isteği kabul edilmemişti. 1958 yılında Lübnan krizinde Amerikan kuvvetlerinin Lübnan'a askerî müdahalesi için İncirlik Üssü'nü Amerika'nın kullanımına açan Türkiye, bu kez sorun Arap-İsrail çatışması olduğunda Orta Doğu'daki dengeleri gözeterek

İncirlik Üssü'nü kullanıma kapalı tutmayı tercih etmiştir.

J. Orta Doğu'da Petrolün Önemi ve ABD

Almanya ile Osmanlı Devleti'nin ilişkilerinin geliştiği dönemde (1903) Almanlar, Sultan II. Abdülhamit'ten İstanbul-Bağdat demir yolunun yapımını ve ayrıcalığını almışlardır. Bunun yanı sıra İran'da Almanlar Anglo-Persian Şirketini ve Türkiye'de Türkisch-Petroleum ortaklığını kurmuşlardır. Daha sonra İngiltere, Mezopotamya petroleri için aktif bir tutum sergileyerek Osmanlı Devleti ile petrol çıkarma anlaşmaları yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'nın bu bölgedeki petrol imtiyazları, İngiltere ve Fransa arasına bölüşülmüş bu aşamada ABD yavaş yavaş bölgede etkinliğini artırmaya başlamıştır. Irak'ta ilk petrol 14 Ekim 1927'de Kerkük yakınlarında Baba Angur bölgesinde 465 metre derinlikten çıkarılmıştır. Günde 36.000 ton çıkarılan petrolün taşınması için 241 km'lik bir çift boru hattı inşa edilmiş ve bir kolu Trablus'a, diğer kolu Hayfa'ya bağlanmıştır. Bu hat 1931 yılına kadar çalışmıştır. 1932 yılında "Mediterranean Pipe-Lien Ltd." Irak Petroleum Şirketini kurmuştur. Bu şirket aynı zamanda boru döşeme işini de üstlenmiş ve bazı değişikliklerle boru hattını Doğu Akdeniz'e ulaştırmıştır.

ABD'de 1911'de Standard Oil'in dağılmasından doğmuş 33 şirketten üçü, ana şirketin yabancı ülkelerdeki faaliyetini sürdürmüşlerdir. Bu 33 şirketin en güçlüleri şunlardır: Standard Oil Of New Jersey, sonradan Socony-Mobil Oil olan Socony Vacuum ve Standard Oil Of California. 1920 yıllarında dünya piyasası güçlü Amerikan ve Avrupa şirketleri arasındaki çekişmeye sahne olmuştur. Bunların birincisi üretimlerinin esasını bizzat ABD'den sağlamakta, ikincisi ise çok dağınık besleme kaynaklarına sahip bulunmaktadır. Bununla beraber, Birinci Dünya Savaşı, Amerika'da yerli yatakların tükenmesi ve petrol kıtlığı korkusunu doğurmuştur. O zaman, yabancı ülkelerde üretim kaynaklarına sahip olmak isteyen büyük Amerikan şirketleri, ABD dışındaki yatakların çoğunun İngiltere şirketlerinin elinde bulunduğunu görmüşlerdir. On yıl kadar süren bir devre için, dünyanın her tarafında yeni rezervleri ele geçirmek amacıyla Amerikan ve İngiliz şirketleri arasında ciddi bir yarış başlamıştır ve başlıca mücadele alanları Meksika, sonra da Venezüellâ ve Orta Doğu olmuştur.

Dünya petroleri kaynaklar bakımından % 67 oranıyla Orta Doğu

bölgesinde toplanırken, doğal gaz yatakları bakımından iki bölgede yoğunlaşmıştır. Orta Doğu'da yaklaşık % 34, Rusya-Orta Asya havzasında ise % 35 oranında doğal gaz yatakları mevcuttur. Bu kaynaklardan azamî derecede yararlanan ABD, Avrupa, RF ve ÇHC açısından bu kaynakların üretilmesi, satışı ve güvenli bir şekilde ilgili devletlere ulaştırılması stratejik öneme sahiptir. ABD kendisi için hayatî önemi haiz bu kaynakları denetimi altına alamazsa enerji sağlama ve iktisadî güvenliğini tehlikeye sokacağıının bilinci içindedir. Suudî Arabistan'da olduğu gibi Orta Asya, İran ve Irak'taki petrol ve doğal gaz kaynaklarını ya kendisinin ya da Müttefiklerinin işletmesini; ayrıca, ucuz çıkarılmasının yanı sıra kolayca sekinin sağlanmasını ve kendi şirketlerinin Avrupa'ya ve ÇHC'ye petrolü satabilmesini istemektedir. ABD, Irak harekâtına başlamadan önce Irak ve İran'da faaliyet gösteren hiçbir ABD petrol şirketi bulunmuyordu. Hâlbuki 1979 İran Devrimi'nden önce Şah döneminde Amerikan petrol şirketlerinin İran'da % 40, Irak'ta % 23,75 oranında imtiyazı bulunuyordu.

ABD'nin Orta Doğu politikasında üç önemli unsur öne çıkmaktadır: İsrail'in güvenliği, petrolün ucuz maliyetle elde edilmesi ve çıkarılan petrolün emniyetli bir şekilde en uygun güzergâhtan Batı'ya sevk edilmesi. Bu kapsamda, 1948'de İsrail Devleti'nin kurulmasından itibaren ABD'nin Orta Doğu politikasında önemli bir artış gözlenmiştir. İsrail'in Filistin topraklarına yerleşmesiyle düşük yoğunlukta başlayan Arap-İsrail çatışması daha sonraki dönemlerde diğer Arap devletlerinin katılımı ile genel bir savaşa dönüşmüştür.

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda ABD'nin petrole olan ihtiyacının artması nedeniyle Orta Doğu'da özellikle Suudî Arabistan petroleri üzerindeki ilgisi yoğunlaşmaya başlamıştır. Ömer Rıza Doğrul'un söylediği gibi ABD'nin Orta Doğu siyaseti sadece petrole sınırlı kalmamış ve ileride kurulması plânlanan İsrail Devleti'ne destek anlamında da bu bölgeye olan ilgisi gittikçe artan oranda devam etmiştir. Dikkati çeken diğer bir husus da 1944 yılında ABD basınında yer alan haberlerde Amerikan petrolerinin 30-40 yıl içinde tükeneceğinin yer almasıdır. Ancak, aradan geçen 60 yıllık dönemde ABD petroleri tükenmemiştir. Acaba ABD siyasetçileri bu hususu siyasî manivela olarak mı kullanıyorlardı? Günümüzde de aynı gerekçelerle siyasî kararlar

alınmaktadır. Döneminde tanınmış Amerikalı araştırmacı yazarlardan Lippman petrolün ABD'ye sevk edilmesi için kuvvetli bir donanmaya ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bu yorum doğrudur ve ABD günümüzde dünyanın en güçlü donanmasını kurmayı başarmıştır. ABD'nin Müttefikleriyle ve ilgili devletlerle anlaşmalar yapması ve her tarafa iletişimini ve emniyetini tesis edecek üsler inşa etmesi bu görüşü desteklemektedir. Bugün baktığımızda bu öneriler büyük bir titizlikle yerine getirilmiştir.

Suudî Arabistan, ilk petrol imtiyazını 1923 yılında British Petroleum'a vermiş, fakat 4 yıl aradan sonra bu imtiyazı iptal etmiştir. 1932 yılında Bahreyn adasında petrol bulunduğundan sonra Suudî Arabistan 1933 yılında ABD Standard Oil Of California Şirketiyle 60 yıl süreli ve bütün Doğu Suudî Arabistan'ı kapsayan ikinci anlaşmasını yapmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın Amerika'ya kazandırdığı kazanımlarından biri Orta Doğu petroleri olmuştur. 1938 yılında Orta Doğu'da % 13,0 olan Amerikan payı 1948 yılında % 55,2'ye çıkmıştır. Bu oranın bu kadar fazla yükselmesiyle Amerika'nın Orta Doğu'ya olan ilgi ve menfaatleri de giderek artan bir seyir takip etmiştir. Amerikan sanayi ve Silâhlı Kuvvetleri için gerekli olan petrol en ucuz bir şekilde Orta Doğu'dan elde edilebilecektir.

1948 yılına kadar çeşitli petrol şirketleri ile anlaşma yapılmış ve bu tarihte yapılan anlaşma ile "Standart Oil Of New Jersey ve Socony Mobil Oil Company" ve Aramco (Arabian American Oil Company) üretimden % 30'ar hisse almışlardır. Suudî Arabistan'da ticarî kapasite ve kalitede ilk petrol 1938 yılında Dammam'da Aramco tarafından bulunmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda petrol çalışmaları önemli ölçüde aksamıştır. Savaştan sonra Aramco şirketi, dört petrol sahası daha bulmuş ve işletme imtiyazını almıştır. Böylece Aramco 1968 senesinde elinde bulundurduğu petrol sahasının bir kısmını iade ederek 125.000 mil karelik bir sahada faaliyet göstermiştir. 1968 yılında elinde 20.000 mil karelik bir saha kalacak şekilde her 5 yılda bir 20.000 mil karelik sahayı Suudî Arabistan'a terk etmeyi ve Suudî Arabistan'a ödediği imtiyaz ücretinin kârlarını da % 50 oranında paylaşmayı kabul etmiştir. 1972'de Suudî Arabistan Kralı Faysal, petrolü hiçbir zaman politik maksatlarla kullanmayacağını söylemişti.

Fakat, Kralın Petrol Bakanı Ahmet Zeki El-Yamani Nisan 1973'te, Washington'a yaptığı açıklamada, eğer ABD İsrail'i destekleme politikasını değiştirip sağlam bir politik ortam oluşturursa Suudî Arabistan'ın petrol üretimini günde 20 milyon varile çıkarması için iyi bir fırsat doğacağını söylemişti. Kral Faysal NBC'ye verdiği bir demeçte iki şart yerine getirilmedikçe Suudî Arabistan'ın petrol üretimini artırmaya hazırlıklı olmadığını bildirmişti. Bu iki şart şunlardı: Birincisi, ABD ve Batı petrole bir alternatif gelir kaynağı meydana getirmek üzere Suudî Arabistan'ın sanayileşmesine etkin bir biçimde yardımcı olmalı; ikincisi de Orta Doğu krizi ve siyonistlerin genişleme tutkuları ile bozulmuş bulunan siyasî ortam uygun hâle gelmeliydi.

Bu sırada Başkan Nixon'un Kongre'ye İsrail'e yoğun askerî yardım yapılmasını teklif ettiği haberi gelmişti. Kral Faysal bunu, ABD'nin Arap-İsrail anlaşmazlığına eşit ve barışçı bir çözüm getirmeye gayret edeceği yolundaki şahsi umutlarına bir ihanet olarak kabul etti. Suudî Arabistan ihracatı derhâl % 10 kısıtı ve iki gün sonra da ABD'ye yapılan petrol sevkiyatına toptan ambargo koydu. Bu baskı, kısa zamanda, belki de Arap petrol üreticilerinin umduğundan da öte, çok önemli sonuçlar doğurdu. Kasım ayındaki o panik içinde İran ve Nijerya'da devlet hissesi petrole varil başına 17 dolar ödendi. 6 Kasım 1973'te Avrupa Topluluğu Bakanlar Konseyi Filistin halkının sadece "emellerini" değil "haklarını" da tanıdığını açıklayan bir bildiri yayımladı. 22 Kasım'da Japonya, İsrail ile ilişkilerinin kesilmesi pahasına kat'i olarak Arap yanlısı bir tavır takındı. Avrupa'da, bilhassa İngiltere ve Fransa Araplara iltifatta fazlaca ileri gittiler. 6 Ekim 1973'te başlayan İngiliz silâh ambargosu açıkça İsrail'e karşı idi. Bu manevralar, Avrupa Topluluğunu karışıklığa itti. Gelişmeler, petrolün bir silâh gibi kullanılabileceğini göstermiş oldu. Orta Doğu'da ılımlı iktidarlar, 1974'ten beri Suudî Arabistan ve Mısır'ın yönetiminde üstünlüğü elde etmişlerdi. Bunun nedenlerinden biri, Arap dünyasında geri kalmışlıktan doğan bütün sorunları çözümleneceğine inanılan yeni petrol zenginliğinin yarattığı refaktı. Böylece hızlı bir ekonomik ve sosyal kalkınmayı, yeni ve modern bir Arap âlemi kurmayı hedef alan iç politika, asıl görevi bölgesel istikrarı sağlamak olan dış politikaya nazaran öncelik kazanmış bulunuyordu. İlimli kuvvetlerin zaferinin ikinci nedeni, ABD'nin

oynadığı yeni rol ve bütün tersine gelişmelere rağmen Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümünde gözle görülen bir ilerleme kaydedilmiş olmasıydı. Bu dönemde Suudî Arabistan, petrol ihraç eden devletler teşkilâtında egemen bir yere sahipti. Gerçi Suudî Arabistan, hiçbir zaman sanıldığı kadar kuvvetli değildi; ama Basra körfezi şeyhlikleri üzerindeki etkisiyle, oldukça büyük üretim rezervleriyle ve nihayet İran'ın desteğiyle petrol fiyatlarının uzun süre sabit kalmasını sağlayabiliyordu.

Nihayet bu dönemde Suudî Arabistan'ın iç politikasına tamamen hanedanın Amerikan yanlısı kanadının egemen olduğu görülmektedir. Buna rağmen Hanedan ve hükûmet içinde üretim ve fiyat konusunda farklı görüşte olanlar vardı. Bu nedenle de Suudî Arabistan'ın petrol politikası hanedan arasında bir tür uzlaşmaya dayanıyordu.

Dünya üretilabilir petrol rezervlerinin 1050 milyar varil olduğu görüşü yaygındır. 260 milyar varil rezerve sahip Suudî Arabistan'ın ardından gelen Irak'ta bilinen rezerv 112,5 milyar varildir; yani, dünya rezervlerinin % 11'ini oluşturmaktadır. Irak Orta Doğu'nun en önemli petrol kaynaklarına sahip ülke konumunu sürdürmektedir. Irak'ta işlenmemiş "süper giant" kategorisine dâhil 6 rezervin her birinde 5'er milyar varil petrol bulunduğu tahmin edilmektedir. Sayıları 23 tane olan diğer "giant" kalitesine sahip rezervlerde ise 0,5 ilâ 5 milyar varil petrol bulunmaktadır.

Dünyadaki ortak petrol politikasını sağlamak üzere ilk önce Venezüelâ'nın başkenti Caracas'ta OPEC adıyla bir teşkilât kurulmuştur. Daha sonra bu teşkilâtın merkezi Viyana'ya taşınmıştır. Başlangıçtaki üyeleri, BAE (Birleşik Arap Emirliği), Cezayir, Ekvator, Endonezya, Gabon, İran, Irak, Katar, Kuveyt, Libya, Nijerya, Suudî Arabistan ve Venezüelâ olan teşkilât, 1960-1970 yılları arasında etkili olamamıştır. Ancak, petrole olan talebin giderek artmasına paralel olarak önemi artmıştır. OPEC'in kuruluş amacı şu şekildedir:

1. Petrol fiyatlarında gerek üretici v gerek tüketici ülkelerin ekonomik gelişmelerini engellemeyecek fiyat dalgalanmalarına engel olmak,
2. Üretimi düzenleme yolu ile fiyatlarda kararlılık sağlamak,
3. OPEC'e üye olan ülkelerin, üye olmayan ülkelerle ilişkilerinde her türlü

ayrıcalık tanıyan uygulamadan kaçınmak.

1973 yılına kadar fazla etkili olamayan OPEC, Ekim 1973'te Arap-İsrail savaşı ile birlikte petrol fiyatlarını 2,55 dolardan 8,32 dolara çıkardı. Varil başına petrol fiyatı enflasyon rakamlarına uygun bir şekilde artış eğilimi gösterdi. Ocak 1973'te 13,34 dolara çıktı. İran Devrimi'ni izleyen İran-İrak Savaşı'nda fiyatlar yükselişe geçti. Varil başına petrol fiyatı bir ara 40 dolara kadar çıktı.

Bugün dünya petrolünün % 28,4'ünü ABD, % 8,3'ünü Japonya ve % 20'sinden fazlasını İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Hollânda gibi sanayileşmiş Avrupa ülkeleri tüketmektedir. Geçmişte "Yedi Kız Kardeş" olarak bilinen bugün şirket evlilikleri ile beşe inen Exxonmobil, Cheuron, Texaco, Bpamaca, Hollânda Kraliyet-Shell ve Gulfoil'den oluşan dünya çapındaki petrol şirketlerinin en büyük hedefleri petrol bölgelerinden gerekli yatırım izinleri almak ve bu sahalarda kalıcı imtiyaz haklarının kendilerine verilmesidir. 1951 yılından sonra başlayan millîleştirme çabaları ile "Yedi Kız Kardeşler" dünya rezervlerindeki petrol ve doğal gaz mülkiyet hakları önce % 90'lara, 1970'li yıllardan itibaren % 70'e, 1980'lerin hemen başında % 20'lere gerilemiştir. Günümüzde OPEC hemen hemen dünya petrol rezervlerinin % 80'ini kontrolü altında tutmaktadır.

1970'li yıllarda teşkilâta, toplam üretimleri OPEC'in % 48'ine ulaşan İran ve Suudî Arabistan hâkimdir. Bu dönemde OPEC, dünya toplam üretiminin % 53'ünü karşılıyordu. Ancak, 1976 yılından itibaren dünya para piyasalarındaki gelişmeler ve doların önemli ölçüde değer kaybetmesi OPEC üyeleri arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştu. Suudî Arabistan fiyatları düşük tutmak maksadıyla üretimini artırsa da 1973-1978 yılları arasında petrol fiyatlarının iki misli artmasına mani olamamıştır. Amerika'nın petrole erişimini güvence altına almak için bölgeye askerî müdâhalede bulunabileceğini söyleyen "Carter Doktrini", 1980'de gündeme getirildi. Carter Doktrini, Sovyetler'in, Afganistan'a askerî müdâhalede bulunarak ülkeyi kontrol altına alması üzerine ortaya atılmıştı. ABD, Sovyetler'in bu hareketinin Basra körfezi ve petrol bölgesine yayılmasından kuşkulandı. Carter Doktrini'nde herhangi bir devletin Körfez bölgesinin kontrolünü ele geçirmeye çalışmasının, ABD'nin hayatî menfaatlerine saldırı

sayılacağı açıklanmıştır. Bu Doktrin ile ABD, Orta Doğu politikasında petrole öncelik verdiğini açıkça ortaya koyuyordu. Bu politikanın esasları 1973 petrol krizi sırasında ortaya konulmuştur. 1980'lere gelindiğinde tüketicilerin savunma mekanizmalarını çalıştırmaya başladığı ve talebi azaltma yönündeki eğilimlerin hız kazanmaya başladığı gözlenmektedir. Talepteki daralmanın önemli nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

a. 1970'lerde görülen sürekli fiyat artışı, petrol yoğunluklu seçeneklerden vazgeçilmesi ve alternatif enerji kaynaklarının devreye sokulmasına neden olmuştur,

b. Bu dönemde görülen ekonomik durgunluk diğer etkilerinin yanı sıra enerji talebini de daraltmıştır,

c. Batı ekonomileri bu dönemde tabiri caizse kabuk değiştirmeye başlamışlar; sanayi ve imalât sektörü yerini büyük bir hızla hizmet sektörüne bırakmıştır. Gayrisafi millî hâsıla içinde üretim payının azalması doğal olarak enerji ihtiyacının azalması sonucunu doğurmuştur,

d. Tüketici ülkeler bilinçli olarak tasarruf tedbirleri uygulamaya başladılar (ısı yalıtımı, hız sınırlaması, küçük arabalar vs.).

Bu gelişmeler sonucu OPEC'in dünya pazarlarındaki payı 1981 yılında % 40'a ve 1986'da % 30'a kadar düşmüştür. 1973 yılında bu rakamın % 53 olduğu hatırlandığında, düşüşün büyüklüğü ortaya çıkmaktadır.

K. Amerika'da Yahudi ve Silâh Lobilerinin Orta Doğu Politikalarına Etkileri

ABD'de petrol, silâh, elektronik aletler, otomobil üreticisi bankalar gibi büyük şirketler kendi çıkarlarını korumak ve yeni satış imkânları oluşturmak üzere Washington'da lobicilik faaliyetlerini ya bizzat kendi kurdukları özel lobi şirketleri vasıtasıyla yürütmekte ya da profesyonel lobi şirketlerinin biriyle anlaşarak kendi adına lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bunlara bazı örnekler vermek gerekirse, Citibank, International Ineterest Inc., The John Buckley Co., Koch Industries Inc., Lanxide Corp., United States Surgical, Corp. ve The Times Mirror Co., lobi faaliyetini kendi bünyesinde görevlendirdiği bir kişi aracılığıyla yürütmektedir. Diğer taraftan, Rochester Community Saving Bank (Lobi Firması:

Butera & Andrews), Wisconsin League of Financial Institutions Lmt (Lobi firması: Butera & Andrews), NVR Saving Bank (Lobi firması: Ruter & Andrews), The Bank of Baltimore (Lobi firması: Ruter & Andrews), Citizens Financial Group Inc., (Lobi Firması: Butera & Andrews), Electronic Data Systems (Lobi Firması: Fleishman-Hillard Inc, Bu firma Türkiye için lobi faaliyeti yürüten iki şirketten birisidir). Electronic Data Sysytems Corp., (Lobi firması: McAuliffe Kelly Raafaelli, 1993'e kadar Türkiye için lobi yapan şirketlerden biri), General Atomics (Lobi firması: McAuliffe Kelly Raffaelli), General Atomics (Lobi firması: McClure, Gerrad & Neuenschwander Inc.) Nissan Motor Co. Lmt ve Nissan Motor Manufacturers Corp. (Lobi firmaları: Policy Consulting Services Inc.,) gibi şirketler, lobi faaliyetlerini parantez içinde isimleri verilen Washington'daki lobi firmaları aracılığıyla yürütmektedirler. Dolayısıyla ayrı ayrı konular için şirketler birden fazla lobi firmasından yararlanabilmektedir. Örneğin Exxon, Washington'daki kendi bürosunun dışında beş ayrı hukuk ve danışmanlık firmasıyla çalışmaktadır. Aynı şekilde Ford ve General Elektrik de Washington'da kendi büroları olmasına karşın her biri 10 ayrı hukuk ve danışmanlık firmasıyla çalışmaktadırlar.

Tayyar Arı lobiciliği şu şekilde tanımlamaktadır: “Lobicilik, kararları etkilemek isteyen kişinin hükûmetteki veya karar alma sürecindeki kişileri amaçları doğrultusunda etkilemek için kurduğu bir tür iletişim ve bilgi alış-verişidir.” 1946 tarihli “ Amerikan Federal Lobi Yasası ise lobicileri, “Amerikan Kongresindeki yasaları etkilemeye veya yasanın çıkmasını veya çıkmamasını sağlamaya çalışan bunun için doğrudan veya dolaylı para ve diğer değerli eşyaları alan veya toplayan veya asıl amacı bu olan kişiler” olarak tanımlamaktadır. Lobicilik genel olarak iki türlü uygulanmaktadır. Birincisi, doğrudan lobicilik, diğeri ise kamuoyu oluşturarak kitleleri ve basını etkileyerek dolaylı yoldan sonuç almaya yönelik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler Washington gibi bir başkentte yapılabildiği gibi il, ilçe düzeyinde de yapılabilmektedir. Ayrıca, BM, NATO, AB gibi uluslar arası örgütlerde de lobicilik yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte bazı baskı grupları sürekli bir firmayla çalışmak yerine kendi üyelerinden yararlanarak kendileri için önemli olan konuları hükûmetin veya

yasamanın gündemine geldiği zaman bunları harekete geçirerek lobi yapmaktadır. Bunlar bir anlamda yeterli malî kaynakları almamaları nedeniyle bu yolu tercih etmektedirler. Genelde bunlar ahlâkî, dinî, etnik çevre, insan hakları konuları gibi amatör lobicilik faaliyetlerinde etkin olmaktadır.

Amerikan halkı, silâh ve petrol şirketlerinin Amerikan dış politikasındaki etkilerinden kaygı duymaktadır. Örneğin, 1988 yılında yapılan bir araştırmada Amerikan halkının % 72'si büyük şirketlerin Amerikan dış politikasını kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirdiğini düşündüğünü göstermiştir. Bu nedenle, Amerikan kamuoyunda bu konuyla alâkalı ciddî bir endişe bulunmaktadır. Yabancılar da kendi çıkarlarını takip etmek için Amerika'daki lobicilik faaliyetlerine el atmışlardır. Bu amaçla başta İsrail, Yunanistan, Ermenistan, Türkiye, Almanya, Kanada, Fransa, Arap ülkeleri, Japonya, Çin ve Meksika başta olmak üzere birçok ülke yoğun bir çaba içine girmişlerdir. Türk lobisi 1990'lı yıllardan itibaren adını duyurmaya başlamıştır. Yunan ve Ermeni lobileri Türk lobilerini yakından takip etmekte ve ciddîye almaktadır. Türk lobisini oluşturan dernekler arasında en etkili olanı Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi (ATAA)'dır. Bu aynı zamanda lobicilik konusunda da faaliyet gösteren Amerika'daki en önemli Türk derneğidir. Bunun dışında hemen her eyaletle veya şehirde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren Türk dernekleri bulunmaktadır. Bunların başında American Turkish Assosiaton of Houston, (North Caroline, Washington D.C., Florida, Maryland Ohio, California, Kansas City), Turkish American Cultural Alliance, Turkish American Cultural Assocaiton of Alabama (Florida, Georgia, Michigan, Seattle) ve Turkish American Society Of Colorado (Northeastern, Northern Texas, Hawaii) bunlardan birkaç tanesidir. Bunların dışında, Türk Çalışmaları Enstitüsü ITS), Türk Amerikan Bilim Adamları Derneği (Association of Turkish Ameican Scientists. ATAS), Türk Amerikan İslâm Vakfı (Turkish American Islamic Foondaiton: TAIF), Amerikan Türk Konseyi (ATC) ve Türkiye'nin Amerikalı Dostları (AFOT) dernekleri de Amerika'da eğitim, kültür, bilim, din, ekonomi ve savunma konularında Türkiye ile ABD arasındaki ilişkileri geliştirmek, bu konularda Amerika'da yaşayan Türkleri bilinçlendirmek, Amerika'da Türkiye'ye karşı oluşmuş ön yargıları ortadan

kaldırmak ve Türklerin siyasal sürece katılımını teşvik etmek amacıyla kurulmuş örgütlerdir.

1. Yahudi Lobisi

Yahudi lobisi Amerika'da en organize olmuş lobilerin başında gelmektedir. Finansal açıdan oldukça iyi durumda olan ve karar alma ve kamu oyu oluşturma sürecini etkileyen Yahudi lobisi kendisine rakip olan Arap lobisi karşısında çok başarılı faaliyetlerde bulunmaktadır. Bunda Amerika'da yaşayan 6 milyon Yahudi nüfusunun sahip olduğu oy potansiyeli de önemli bir faktör olmaktadır. Arap Lobisi Amerika'da yaşayan iki milyon civarındaki Arap ve Arap yanlısı grupları örgütleyerek Arap-Amerikan lobisini oluşturma çabası içindedir. Diğer ana hedefleri ise Filistin için bir devlet kurulması, Amerika'nın Arap ülkeleriyle yakın askerî ve ekonomik iş birliğini vurgulamak ve öne çıkarmak ve ABD-İsrail bağlarının gevşetilmesini temin etmektir. Yahudi lobisi ABD kamuoyunu, milletvekillerini ve ABD yönetimini en çok etki altında bırakan ve yönlendiren bir yapıya sahiptir. Yahudi lobisinin temel amacı İsrail'in güvenliğini sağlamak ve bunun için gerekli parasal yardım ve ileri silâh ve ekipman desteğini temin etmektir. İsrail, yılda ortalama 3 milyar dolar hibe yardım alarak ABD'den bu şekilde yardım alan ülkeler arasında birinci ülke konumunu sürdürmektedir. Amerika'da etkili Yahudi örgütlerinin başında 1946 tarihli "Federal Lobi Yasası" gereğince kayıtlı lobici olarak gözüken ve Amerikan siyasetinde İsrail ile ilgili her konuda adı sık sık duyulan AIPAC gelmektedir. Teven Grossman'ın (President) başkanlığını yaptığı Amerikan İsrail Halkla İlişkiler Komitesi (The American-İsrail Puplic Affairs Committee: AIPAC) 1951'de kurulmuş olup, yaklaşık 150 personeliyle Amerika'daki Yahudilerin Kongre ve yönetimdeki en etkili temsilcisidir. 30 milyon dolar bütçeye sahip olan AIPAC'ın 55.000 dolayında üyesi bulunmaktadır. ABD, İsrail'in güvenliğini sağlama konusunda kendisini sorumlu hissetmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri ABD'deki Yahudi lobisinin ABD yönetimi üzerindeki etkin baskılarıdır

Kongre ile sürekli temas hâlinde olan AIPAC, ABD ile İsrail arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin gelişmesi için faaliyet göstermektedir. Yahudi lobisi, siyasî açıdan Amerika'da son derece faaldir. Amerika'nın en önde gelen NBC,

CBS, New York Times, Washington Post gibi televizyon ve basın organlarının ya ortakları ya da sahibi durumundadırlar. Yahudi lobisi, Amerikan yönetimini ve milletvekillerini İsrail ile ilgili politikalarda yoğun bir şekilde baskı altında tutmaktadır. Lobi üyeleri düzenli olarak Kongre üyelerini ziyaret etmekte ve İsrail ile ilgili çıkan haberler konusunda vekillere bilgi vermektedirler. İsrail menfaatlerine yönelik bir tasarı hazırlandığında lobi üyeleri hemen devreye girerek kararların İsrail lehine sonuçlanması konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Bu safhada İsrail Hükûmetinin tasarı hakkındaki düşünceleri Yahudi lobisine öncelikle yön vermektedir.

2. Silâh Lobisi

Dünya silâh üreticilerinin en çok ilgilendiği ülkelerin başında Orta Doğu ülkeleri gelmektedir. Bu nedenle daha fazla silâh satışı yapmak istenen silâh üretici ülkeler bir devlet politikası olarak Orta Doğu ülkelerinin sınırlarını tarihî, siyasî, etnik ve dinî uyumlara göre değil tamamen karışık ve sun'î olarak çizmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Orta Doğu ülkeleri arasındaki istikrarsızlığın ve savaşların en büyük nedenlerinden biri çizilen sınırların ve bölgeye yerleştirilen İsrail Devleti'nin varlığından kaynaklanmaktadır.

Silâh lobisi, silâh üreticilerinin temsilcilerini içermektedir. Bunlar arasında McDonneli Douglas, Boeing, General Dynamics ve Grumman'ın yanısıra, genellikle silâh endüstrisi olarak görülmeyen kuruluşlar da bu grupta yer almaktadır. General Electric, Westinghouse, Chrysler, American Telephone and Telegraph vb. Bu lobiciler Temsilciler Meclisi Silâhlı Kuvvetler, Bütçe ve Ödenek Komiteleri'nden çok Pentagon'a yöneliktirler, kendi silâhlarını kabul ettirme rekabeti içindedirler. Silâhlendirme politikasının iki amacı bulunmaktadır. Birincisi o ülkeden kazanılan gelirler, ikincisi ise ülkelere üzerindeki sömürgeci düşüncelerdir. Silâh üretici devletlerin bir ülkeyi silâhlendirirken o ülkenin sahip olduğu silâhların mühimmat ve yedek parçaya olan ihtiyaçları açısından ilgili ülkeye bağımlı olmasını sağlamsı, silâh satın alan ülkenin dış politikalarında önemli bir bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Örneğin Truman Doktrini ve Marshall Yardım Plânı çerçevesinde Türkiye'ye silâh ve malzeme yardımında

bulunan ABD, ön şart olarak satılan silâhların Amerika'nın istemediği bir ülkeye karşı kullanamayacağını anlaşma maddesine ekletmişti. Bu madde Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili politikalarında karşısına çıkarılmış ve gerektiğinde silâh ambargosu konularak savaşın gidişatına tesir edilmek istenmiştir.

Silâh lobisinin diğer bir amacı da silâh üreticilerinin ABD Savunma Bakanlığını ve Genelkurmay Başkanlığını etkileyerek kendi silâhlarını tanıtmak ve bu silâhlardan alınmasını temin etmektir. Orta Doğu'da ülkelerin silâhlanmasının bir diğer sebebi Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da kendine yakın gördüğü ülkeleri sınırsız bir şekilde silâhlandırmak istemesidir. ABD Başkanı konuya ilişkin 1970 yılında ABD Kongresine sunduğu raporunda şunları söylemektedir: "Orta Doğu büyük güçlerin bir asırdan fazla ilgilendikleri bir bölge olmuştur. NATO ve Avrupa'nın askerî ve ekonomik bağımsızlığı hayatidir. Aynı şekilde Rusların da gördüğümüz menfaatleri vardır. ... Bölgenin istikrarsızlığı ve çabuk değişmesi bu hakikatten doğan endişeleri artırmaktadır. Üstünlük elde etmek için herhangi bir kuvvet tarafından herhangi bir gayret mahallî anlaşmazlıkları şiddetlendirir. Avrupa'nın güvenliğini etkiler ve dünya sulhunü tehlikeye atar. Böyle bir durum aramıyoruz ve başkalarına da buna müsaade etmeyiz. Orta Doğu'nun istikrarı için orayla alâkalı dış kuvvetlerin faaliyetlerinde bir denge kurmak gerekiyor. Her biri meşru menfaatlerini, birbirlerinin meşru menfaatlerine saygı ve bölgedeki ülkelerin çıkarları çerçevesinde götmelidirler. Buna dayanarak Birleşmiş Milletler 1969 ve 1970'te Sovyetler Birliği ile bize ve onlara dünya çapında önem taşıyacak ve Araplar ve İsraililer arasında sulh müzakerelerinde yapıcı katkıda bulunacak müzakerelere girmek yollarını aradık. Karşılıklı olarak Orta Doğu'da silâhlanma yapısını kısıtlamayı istediğimizi müteaddit defalar Sovyet liderlerine açıkladık. 4 Şubat 1970'te BM Başkanlık Konseyine iki ülkenin Orta Doğu'ya sağladığı silâhları kısıtlama sorununu konuşmayı teklif ettim. Sovyetler Birliği, geçmişte buna benzer teklifleri reddettiği gibi bunu da reddetti. 23 Martta Dışişleri Bakanı Rogers İsrail'in daha fazla uçak talebi kararını bekleteceğimizi, 'Orta Doğu'ya ikmal yapan diğer ana ülkelerin kendilerini tutmaları lâzımdır. Eğer sulh olacaksa hiçbir millet bölgede tek başına avantajlı vaziyete gelemes.' diyerek açıkladı.

Sovyetler Birliği, Mısır'a hava savunma roketleri ve Sovyet muharip ekipleri tarafından donatılmış sevkıyatını artırarak cevap verdi. İlk olarak komünist sınırları dışında Sovyet savaş malzemeleri çıkıyordu. Birleşik Devletler'in silâh sevkıyatında kendini tutmayı tercih ettiğimi söylerken müteaddit defalar da İsrail ile Arap lkeleri arasında askerî dengenin idame ettirilmesini söyledim. BM Başkanlık Konseyine 4 şubat tarihli mektubumda dengenin devamı için ABD'nin İsrail'e silâh yardımı yapmaktan çekinmeyeceğini söyledim. 4 Temmuz'da "ateşkes teklifimizin bölünmez bir parçası olarak ateşkes devresini, iki tarafın da ateşkes hattının arkasında askerî durumu iyileştirmeye kullanmaması idi. Hepsi bölgede askerî kuvvetlenmeden kaçınacaklardır, diye açık olarak belirttim."

Sovyetler Birliği Orta Doğu'da kendisine en yakın gördüğü ülkeler arasında bulunan Suriye'ye çok sayıda silâh vermiştir. 1973 Arap-İsrail çatışmasında kullanılan ve İsrail Hava Kuvvetlerine çok sayıda zayıat verdiren uçaksavar füzeleri Sovyetler Birliği tarafından verilmiştir. Suriye'nin sahip olduğu 4600 adet tank, 4250 adet zırhlı araç, 100 adet savaş helikopteri ve 670 adet savaş uçağının büyük bir bölümü Sovyet yapımıdır. Orta Doğu ülkelerinden en çok silâhlanan ülkelerin başında Türkiye, İsrail, Suudî Arabistan, Suriye, Irak ve İran gelmektedir. ABD, toplam silâh satışının % 38'ini Orta Doğu ülkelerine yapmaktadır. Bu nedenle, Orta Doğu lkeleri silâh üreticisi ülkeler ve şirketler için vazgeçilmez bir pazar konumundadır.

Orta Doğu, devamlı bir şekilde savaşların ve çatışmaların yaşandığı bir bölge hâline gelmiştir. Bunda devlet politikalarının yanı sıra silâh üretici lobilerin doğrudan ve dolaylı etkileri olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği nükleer silâhlanma yarışını sürdürürken ABD, Orta Doğu'da kendi sömürgeci çıkarlarını koruyacak ve denetleyecek olduğu stratejik ortağı İsrail'e son model silâh teknolojisini vermekten çekinmemiştir. İsrail gelişmiş savaş teknolojisi ile Türkiye'ye ait Fantom ve F-16 savaş uçakları ile gelişmiş M-60 savaş tanklarını modernize edebilecek teknik imkân ve kabiliyetine sahiptir. Gelineen noktada nükleer silâh gücüne de sahip olan İsrail, Orta Doğu bölgesinde bulunan ülkeler içinde yüksek teknik silâh gücü açısından en ileri devlet konumundadır.

Silâh lobileri kendi devletlerinden müstakil hareket ederek Amerika'nın ve diğer Batılı ülkelerin bir ülkeye uyguladığı ambargoları delmekte ve ilgili Orta Doğu ve başka ülkelere dolaylı yoldan silâh temin etmektedir. Saddam Hüseyin döneminde Irak ve aynı şekilde Humeyni döneminde İran her türlü silâh ambargosuna rağmen ülkelerini değişik kanallardan silâhlandırmayı başarmışlardır. Bunda silâh lobilerinin ikinci ve üçüncü ülkeleri kullanarak gayriresmî bir şekilde silâh satışları etkili olmuştur.

SONUÇ

Bu tez çalışmasında 1919-1973 yılları arasında Orta Doğu'da cereyan eden olaylar, ABD ve Türkiye açısından değerlendirilmiş ve ön sözde belirtilen sorular bilimsel yöntemlerle araştırılıp, sorgulanarak aşağıda sunulan sonuçlara ulaşılmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1919 tarihinden itibaren Orta Doğu ülkeleri kapsamında yer alan Türkiye ile ilişkileri öncelikle Sevr Anlaşması'nda geçen Türkiye'nin doğu sınırlarında kurulacak bir Ermeni devletinin kurulması için çizilecek sınır yetkisinin Amerika'ya verilmesiyle başlamıştır. Bunun yanı sıra Türkiye'de tartışılan ve özellikle Sivas Kongresi'nde uzun tartışmalara neden olan Amerikan mandası fikrinin araştırılması için bölgeye gönderilen General Harbord ve heyetinin hazırladığı rapor, gelecekteki Türk-Amerikan ilişkilerine ışık tutmuş ve Amerika'nın Türkiye siyasetinin şekillenmesinde olumlu katkılar

sağlamıştır. Buna uygun olarak Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulması ve Türkiye'de Amerikan mandasının uygulanması fikri Amerikan yönetimi tarafından gerçekçi bulunmayarak terk edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye ile savaşmayan ABD, Lozan Konferansı görüşmelerinde kapitülasyonlar, Türkiye'deki Amerikan okulları, ticarî imtiyazlar, azınlık hakları, Türk Boğazları'ndan serbest geçiş, uluslararası finans ve arkeolojik araştırmalar gibi konu başlıklarında Amerikan çıkarlarını savunucu bir tutum sergilemiştir. ABD ile ilişkilerini artırmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, yeni Türk Devleti'nin dış siyasette ABD'yi yanına alabilmesi için öncelikle 9 Nisan 1923 tarihinde "Chester Projesi" adıyla demir yolu yapımını içeren bir anlaşmanın yapılmasına onay vermiştir. Bu sayede Avrupa'nın dışında ABD ile daha yakın ve serbest ticareten yana olduğumuz vurgulanmış ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batılı devletlere vermiş olduğu imtiyazların bir dereceye kadar geçersiz olduğu ima edilmiştir. Chester imtiyazları Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasındaki soğukluğu derinleştirmiştir. Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra 6 Ağustos 1923 tarihinde Amerika ile "Türk-Amerikan Lozan Antlaşması" imzalanmış ve ABD ve Türkiye arasında diplomatik ilişkiler başlatılmıştır. Bu anlaşmalardan ve diplomatik sürecin başlamasından sonra Türk-Amerikan ilişkileri olumlu süreç izlemiştir. ABD, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk yıllarında daha çok ticarî ilişkileri ön plâna çıkararak realist bir politikayı tercih etmiştir.

Türkiye'nin 1923 yılında Cumhuriyet'i ilân etmesinden sonra Arap ülkelerine yönelik politikalarında ideolojik ve stratejik anlamda iki unsur öne çıkmıştır: İdeolojik anlamda Türk devriminin bir model olarak İslâm ülkelerine örnek teşkil etmesi, stratejik açıdan ise Orta Doğu'da manda rejimini devam ettirmek isteyen Fransa ve İngiltere'nin politikalarına engel olmak için Suriye ve Irak başta olmak üzere bütün İslâm devletlerinin bağımsızlıklarının Türkiye tarafından teşvik edilmesi ve desteklenmesidir. Türkiye, haklı olarak kendisi için bölgede tehlikeli bulunduğu İngiltere ve Fransa'nın siyasî nüfuzunu kırmak istemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Doğu'da Arap ülkeleriyle olan ilgisi

1920'li yıllarda bu bölgede geniş petrol yataklarının tespit edilmesi ve bunun sonucunda Amerikan petrol şirketlerinin bölgeyle ilgilenmesiyle ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa'nın Arap ülkelerine uygulamış olduğu manda yönetimleri Amerika'nın bu ülkelerle diplomatik süreci başlatmasını geciktirmiştir. Bu nedenle Amerika, İkinci Dünya Savaşı sonunda İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'dan çekilmesine kadar bu bölgede etkin bir siyaset gerçekleştirememiş, ancak bu tarihten sonra askerî ve siyasî etkinliğini artırmayı başarmıştır.

İsrail Devleti'nin kurulmasında İngiltere ve Amerika öncülük etmiş ve bu iki devletin İsrail ile olan siyasetine Batı dünyası politik destek vermiştir. İsrail Devleti'nin kurulmasından (1948) itibaren Doğu ile Batı arasında medeniyetler arası çatışma derinleşmiştir. Filistin-İsrail çatışması, dolayısıyla Kudüs'ün paylaşılabilmesi ve buna duyulan tepkiler Arapları Batıyla fikrî bir zıtlığa itmiştir. Her iki tarafın da üzerinde anlaşamadıkları konular temelinde üç grupta toplanmaktadır: Kudüs, mülteciler ve Filistin bölgelerinde kurulan Yahudi yerleşim yerleri gibi konulardır. Başta Kudüs meselesi olmak üzere, üzerinde anlaşma sağlanamayan bütün meselelerde çok çeşitli çözüm önerileri ileri sürülmesine rağmen bugüne kadar bir çözüm sağlanamamıştır. Bunda İsrail tarafının teknik silâh gücüne sahip olması, bu nedenle 1967 Savaşı'nda ve daha sonra elde ettiği yerleşim yerlerinden az yer verme arzusu ve bunun Filistinliler tarafını kabul edilmemesi gibi nedenler etkili olmuştur.

İsrail'in kuruluşundan itibaren bu ülkenin Arap topraklarından atılması fikrini savunan Araplar, şu anda İsrail'in 1967 Savaşı'ndan önce işgal ettiği sınırlarını tanıyarak duruma gelmişlerdir. İsrail Devleti'nin; Filistin, Suriye, Irak ve Suudî Arabistan ile barış yapabilmesi 1967 Savaşı öncesindeki sınırına çekilme şartına bağlıdır. Filistinli yetkililer, çeşitli vesilelerle yaptığı açıklamalarda BM'nin 194, 338 ve 242 sayılı kararlarının uygulanmasını istemekte ve dolayısıyla İsrail'in 1967 Savaşı öncesindeki sınırlarına çekilmesini ve mülteci sorununu da çözüme kavuşturulmasını arzu etmektedirler. Bunun diğer bir anlamı, İsrail'in 1967 Savaşı'na kadar elde ettiği toprakların Araplar tarafından kabul edildiği gerçeğidir.

ABD'nin İsrail ile Araplar arasında barış sağlama yönündeki girişimlerinden sonuç alınamamıştır. Bunda Amerika'da faaliyetlerini sürdüren Yahudi lobisi ve silâh lobilerinin önemli etkileri mevcuttur. Amerikan yönetimi bu iki lobinin etkisi altında kalmakta ve İsrail Devleti'ni desteklemek için realist politikaları terk ederek daha çok seçim kaygıları nedeniyle İsrail yanlısı bir politika izlemeyi tercih etmektedir. Buna karşılık Amerika'da yaşayan iki milyon Arap'ın oluşturduğu Arap lobisi Yahudi lobisi karşısında güçsüz kalmakta ve denge Yahudiler lehinde bozulmaktadır. Silâh lobisi ise daha fazla silâh satabilmek için çatışmaların en yoğun olarak cereyan ettiği Orta Doğu'da özellikle Arap-İsrail çatışmasını örtülü olarak desteklemektedir.

İsrail'in çıkarları açısından, barışa Filistinlilerden daha fazla ihtiyaç duyduğu açıktır. İsrail'in gelişen ekonomisi ile istikrarlı ve barışçıl bir ortama ihtiyacı vardır. Gelişmiş sanayi, ABD'den doğrudan aldığı ileri teknoloji ile bölgede barıştan en fazla yararlanacak ülke İsrail'dir. Bu nedenle İsrail Devleti'nin Arapların da kabul edebileceği barış şartlarını benimsemesi ve bunu BM'nin gözetiminde icra etmesi Orta Doğu'nun siyasî ve ekonomik istikrarı ve gelişmesi açısından önemli olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerinde meydana getirdiği ağır tahribattan ders alan Türk yöneticiler, taraf ülkelerin yoğun ve ağır baskılarına rağmen İkinci Dünya Savaşı'na girmemeyi başarmışlardır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalıcı bir barışın sağlanması için toplanan Postdam Konferansı'nda Rusya'nın "Boğazlar" konusuna tek taraflı bakarak meselenin sadece Türkiye ve SSCB arasında bir sorun olduğunu ileri sürüp Boğazlar'da deniz ve kara üssü talebinde bulunması Amerika ve İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Bu çerçevede İngiltere, Türkiye'ye siyasî destek verirken ABD, askerî ve ekonomik yardımlarıyla SSCB tehdidine karşı Türkiye'yi güçlendirmeye çalışmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonunda ekonomik dar boğaza giren Avrupa devletleri, Rusya'nın komünizm propagandalarını ve tehditlerini öne sürerek Amerika'dan yardım istemişlerdir. Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall, yapılacak yardımın plânlı bir şekilde olması için Avrupa devletlerinin bir araya gelerek hangi devlete

ne ölçüde ve hangi alanlarda yardım edileceğinin karara bağlanmasını istemiştir. Marshall Yardım Plânı çerçevesinde Batı Avrupa ülkelerinin yanı sıra Kore, Formoza, Filipinler, Tayland, Vietnam, Kamboçya, Laos, Pakistan, İtalya, İspanya, Yugoslavya, Yunanistan, Türkiye, İran, Ürdün, Lübnan, Mısır ve Hindistan yardım kapsamına alınmış ve bu ülkelere savunma destekli askerî, ekonomik ve teknik yardımlar yapılmıştır. Görüldüğü gibi Marshall Yardım Plânı sadece Avrupa devletlerine değil Orta Doğu ülkeleri dâhil komünizm tehlikesi altında olan ve Amerikan yardımını kabul eden tüm dünya ülkelerine yapılmıştır. Truman Doktrini ve Marshall Yardım Plânı çerçevesinde alınan dış yardımlar, CHP ve DP dönemlerinde Türk-Amerikan ilişkilerinin yoğun bir şekilde gelişmesine sebep olmuştur. Bundan sonra yardım arama çabaları Türk Hükûmetleri tarafından kesintisiz devam ettirilerek devlet politikası hâline getirilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tehditleri karşısında sağlanan ABD'nin siyasî ve askerî yardımları tesirini göstermiş, SSCB'nin doğu vilâyetleri ve Boğazlar üzerindeki talepleri Stalin'in ölümü ile sona ermiştir (3 Mart 1953). Yeni Sovyet Hükûmeti, 30 Mayıs 1953'te yaptığı bir açıklamayla Türkiye ile Rusya'nın barış içinde yaşaması gerektiğini vurgulamasının yanı sıra Sovyet Rusya'nın şimdikiye kadar yanlış bir tutum içinde olduğunu kabul ettiğini belirtmiştir. 1950-1960 yılları arasında başarılı olan ABD ekonomisi 1965'ten itibaren bütçe açıkları ile bazı sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Bu nedenle, Avrupa ülkelerine yapılan hibe yardımlar kredili satışlara dönüşmeye başlamış ve bu eğilim gün geçtikçe artmıştır. Geçmişe göre dış yardımlar oldukça azaltılmıştır. Günümüzde Marshall Yardım Plânı hâlâ güncelliğini korumaktadır. ABD'nin politik çıkarlarına hizmet ettiği kabul gören ekonomik yardım girişimleri bu isimle anılmaktadır.

1955 yılında ABD'nin desteğiyle Bağdat Paketi'nin kuran Türkiye, İran, Irak ve Pakistan devletleri, diğer Arap devletleri tarafından İslâm'a ve Arap davasına ihanet ettikleri gerekçesiyle dışlanmış ya da tepki çekmişlerdir. Bunun sonucunda üç yıl sonra 1958'de Irak yönetimi kanlı bir darbeye çökertilmiştir. Türkiye, ABD ve İngiltere, Bağdat Paketi'nden beklediği siyasî, ekonomik ve

askerî sonuçları elde edememiş ve bu Pakt, daha sonra işlevselliğini yitirmiştir. Bağdat Paktı, Amerika'nın Orta Doğu'da SSCB'ye karşı NATO'nun bir uzantısı olarak düşünülmüştür. Ancak, Sovyetler Birliği'nin de etkisiyle Orta Doğu ülkeleri arasında Birinci Dünya Savaşı ile artarak devam eden Arap milliyetçiliği, Bağdat Paktı'nın uzun süre devam etmesine engel olmuştur.

1956 yılında İngiltere ve Fransa ile gizli bir anlaşma yaparak Mısır'ın Süveyş Kanalı'na baskın yapan İsrail güçleri başta Arap ülkeleri olmak üzere Sovyet Rusya'nın tepkisini çekmiştir. ABD, Rusya'nın askerî müdahale tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'ya baskı uygulayarak krizi önlemeye çalışmıştır. Bu kriz, Orta Doğu'da Soğuk Savaş'ın en yoğun bir şekilde yaşandığını gösteren önemli bir olay özelliğine sahiptir ve Orta Doğu'da iki kutuplu dünyada her an bir çatışmanın çıkabileceğini göstermiştir. Amerika'nın tansiyonu düşürücü yaklaşımı olası çatışmayı önlemiştir.

Lübnan, Eisenhower Doktrini'ni kabul ettikten (1957) sonra 1943 yılından beri tatbik ettiği geleneksel tarafsızlık politikalarını terk etmiş ve Amerikan yanlısı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Mısır ve Suriye, Lübnan Hükûmetine karşı şiddetli bir muhalefet başlatmış ve iç çatışmaların tehlikeli boyutlara ulaşmasından sonra Lübnan Cumhurbaşkanı Kâmil Şemun, Amerika'yı yardıma çağırmıştır. ABD, Müttefiki olan Türkiye'den İncirlik Üssü'nü kullanmayı talep etmiş, Türkiye'nin bunu kabul etmesinden sonra Amerikan kuvvetleri Türkiye üzerinden Lübnan'a askerî müdahale ederek iç çatışmayı önlemiştir. Bu gelişme, Amerika'nın 1953 yılında İran'da Amerikan karşıtı Musaddık yönetimini CIA'nın gizli bir operasyonu ile devirmesinden farklı olarak açıktan ve doğrudan ilk defa Orta Doğu meselesine askerî güç kullanarak müdahale ettiği ilk olay olmuştur. Türkiye'nin İncirlik Üssü'nü Amerikan askerinin kullanımına açarak harekâta destek vermesi Rus yanlısı Arap ülkelerinin tepkilerini çekerken Türk-Amerikan ittifakı daha güçlü bir hale gelmiştir.

ABD'nin Kıbrıs'a bakış açısı daha çok Sovyetler Birliği ile ABD ve Batı'nın karşılıklı oluşturdukları iki kutuplu güç dengesi ile alakalıdır ve NATO ve Varşova Paktı kapsamında değerlendirilmektedir. Kıbrıs sorunu nedeniyle NATO'nun güney kanadında yer alan Türkiye ve Yunanistan arasında çıkacak bir savaş bu

kanadı zayıf düşürecekti. Soğuk savaş döneminde bu stratejik yaklaşım ABD politikalarının ana çerçevesini oluşturmuştur. ABD ve Avrupa Kıbrıs'a hep çıkarları açısından baktıkları için bağımsızlık, eşit egemen iki devlet, kendi geleceğini kendi belirleme ve insan hakları gibi başka kıt'alarda ve ülkelerde Batılıların savunduğu yüksek değerler maalesef Kıbrıs için geçerli olmamıştır. Kıbrıs'ta Makarios'un bağımsız politika yürütmesi ve Sovyet yanlısı Komünist Parti AKEL'in Kıbrıs'ta güçlü bir konuma gelmesi, ABD'yi kaygılandıran önemli gelişmelerden sayılmıştır. Türkiye'nin 1964 tarihinde Kıbrıs'a müdahalesi, ABD Başkanı Johnson'un 5 Haziran'da (1964) yazdığı ve ismiyle anılan mektubu ile önlenmiştir. Bu siyasî gelişme Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiş ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve Orta Doğu ülkelerine karşı bakışını daha yumuşak hale getirmiştir.

17 Ekim 1933 tarihinde Suudî Arabistan'la bir anlaşma yapan ABD, bu ülke ile diplomatik süreci başlatmıştır. 1936 yılında ABD, Suudî Arabistan'la birlikte ortak Aramco (Arap Amerikan Cooperation) şirketini kurmuştur. Aramco şirketinin Suudî Arabistan'da faaliyete başlaması Amerika'nın Orta Doğu'da siyasî ve iktisadî yaklaşımlarının başlangıcını teşkil etmiştir. Aramco şirketinin 1938 yılında üretim miktarı 100.000 ton 1949'da, 23.471.000 ton ve 1959 yılında 53.600.000 ton olmuştur. Bu tarihten sonra Amerika'nın Orta Doğu petrolerine olan ilgisi gün geçtikçe artmıştır. ABD'nin savunma giderlerinin günlük ortalaması bir milyar dolar, İngiltere'nin yıllık savunma harcamaları 37 milyar dolar, Fransa'nın 25 milyar dolardır. Yaklaşık 1,2 milyon kişinin silâh altında bulunduğu Amerikan ordusu, ABD ekonomisine ağır bir yük getirmektedir. Bu masrafları karşılamak ve ordunun yüksek düzeyde yakıt giderlerini temin etmek için dünya petrol rezervlerinin % 65'ini bünyesinde bulunduran stratejik konumdaki Orta Doğu petroleri, ABD için vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Henry Kissinger bu konuda, endüstriyel demokrasilerin Körfez'deki petrole ulaşamamayı kabul edemeyeceğini ya da Körfez'in kendilerine düşman bir ülke veya ülkeler grubu tarafından yönetilmesine rıza göstermeyeceklerini ifade etmiştir.

ABD, ulusal çıkarlarını devam ettirmek ve hayatî önemi haiz bölgeleri

denetimi altına alabilmek ve dolayısıyla bu bölgelerde siyasî ve askerî varlığını devam ettirebilmek maksadı ile kendi iç kamuoyunda ve dış kamuoyunda tehdit konusunu devamlı bir şekilde canlı tutmaktadır. Gerçekte tehdit sadece yok edilmesi gereken bir hedef değil aynı zamanda ABD'nin çıkarlarını elde etmek için bir araç olarak kullanılmaktadır. ABD, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyasına SSCB'yi bir tehdit olarak öne sürmüş ve bu hedefle bir yandan mücadelesini devam ettirirken bir yandan da NATO, CENTO gibi kuruluşlarla Avrupa'nın ve Orta Doğu'nun savunma ve karar mekanizmaları içinde yer almıştır. Yine SSCB tehdit olarak gösterilerek bu ülkeyi kuşatan birçok ülkede askerî üslere yerleşerek Avrupa ve Asya'daki nüfuz ve etkinliğini artırmıştır. Önümüzdeki 50 yıllık dönem içinde ABD'nin Orta Doğu, Kafkaslar, Orta Asya ve Afrika bölgelerinde ekonomik, siyasî ve askerî etkinliğini artıracığı tahmin edilmektedir.

ABD yönetimi, İsrail, İngiltere ve Türkiye'nin dâhil olduğu iş birliğine önem vermektedir. Orta Asya'dan Afrika'ya hatta Avrupa'ya kadar olan geniş bir bölgede ABD çıkarları ile uyumlu hareket edecek bir gücün varlığına ihtiyaç duymaktadır. Türkiye stratejik konumu ve tarihî misyonu sebebi ile bu ihtiyaca cevap verebilecek son derece önemli bir ülke konumundadır. Türkiye ile ABD arasında zaman zaman meydana gelen siyasî krizler iki ülkenin ortak çıkarları sebebiyle ikili görüşmelerle aşılmaktadır. Gelecek dönemde de büyük sapmalar olmadan benzer politikaların devam ettirileceği tahmin edilmektedir.

Susan Strange gibi düşünürler realist bir gelenekle Amerika'nın küresel bir ekonomi ile üretim, finans ve bilgi yapılarında sağladığı güçle hegemonyasını sürdürdüğünü ileri sürmüştür. ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Orta Doğu'da sürdürdüğü hegemonik yapısı soğuk savaşın bir uzantısı olarak daha çok askerî güçle alâkalı olmuştur. ABD bu çerçevede Orta Doğu Komutanlığının kurulması düşüncesinin yanı sıra Bağdat Paktı'nın kurulmasına önemli destek vermiştir. Ayrıca, Türkiye, Irak, İran gibi ülkelerin Batı yanlısı politikalarına destek vererek fikrî anlamda demokrasi karşıtı komünizm gibi ideolojilerle mücadele yolunu tercih etmiştir. Realist politikaların çerçevesine oturan ekonomik ilişkilerde Orta Doğu'da Amerika'yı ilgilendiren en önemli konu, ihtiyaç duyduğu petrolün

çıkarılması ve bunun güvenli bir şekilde Batı'ya akışının temin edilmesi olmuştur.

Sonuç olarak, ABD'nin, Orta Doğu politikasını belirleyen olayların başında öncelikli olarak Orta Doğu ülkelerinin Birinci Dünya Savaşı sonunda bağımsızlıklarına kavuşmaları ve ardından İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu bölgesinden çekilmeleri, daha sonra İsrail Devleti'nin kurulması ve İkinci Dünya Savaşı neticesinde Sovyetler Birliği'nin küresel bir güç olarak dünya sahnesine çıkması gelmektedir. ABD, Orta Doğu'da Sovyet Rusya'ya karşı Soğuk Savaş'ın bir uzantısı olarak NATO, Bağdat Paktı, CENTO gibi teşkilâtlar vasıtasıyla ve Eisenhower Doktrini gibi siyasî fikirler çerçevesinde "güç dengesi" politikasını sürdürmeyi tercih etmiştir. ABD, Arap-İsrail çatışmasında Amerika'daki Yahudi lobilerinin ve silâh lobilerinin etkisinde kalarak realist politikaların dışına çıkmış ve bu nedenle Arap ülkeleriyle beklediği seviyede siyasî ve iktisadî ilişkiler içine girememiştir.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ :

A. Amerikan Arşiv Belgeleri

Foreign Relation of the U. S., 1920. Volume III.

Foreign Relation of the U. S., 1921. Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1923, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1926, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1927, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1930, Volume III.

Foreign Relation of the U. S., 1933, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1934, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1938, Volume II.

Foreign Relation of the U. S., 1939, Volume IV.

Foreign Relation of the U. S., 1941, Volume III.

Foreign Relation of the U. S., 1944, Volume V.

Foreign Relation of the U. S., 1945, Volume VIII.

Foreign Relation of the U. S., 1946, Volume VII.

Foreign Relation of the U. S., 1948, Volume IV.

Foreign Relation of the U. S., 1948, Volume V.

Foreign Relation of the U. S., 1949, Volume VI.

Foreign Relation of the U. S., 1950, Volume V.

Foreign Relation of the U. S., 1952-1954, Volume VIII.

Foreign Relation of the U. S., 1955-1957, Volume XII.

Foreign Relation, of the U. S., 1964-1967, Volume XVIII.

Foreing Relation of the U. S., 1943, Volume IV.

Foreing Relations of the U. S., 1919, Volum II.

Foreing Relations of the U. S., 1948, Volum V.

The Department of State, Papers Relating to the Foreing Relation of the States, Volume I, United States Goverment Printing Office Washington, 1933.

The Department of State, Papers Relating to the Foreing Relation of the States, The Paris Peace Conferance 1919, Volume VI, United States Goverment Printing Office

Washington, 1946.

The Department of State, Papers Relating to the Foreign Relation of the United States, 1918 Volume VI, United States Government Printing Office Washington, 1933.

The Department of State, Papers Relating to the Foreign Relation of the States, Volume VI, United States Government Printing Office Washington, 1934.

B. Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı (ATASE) Arşiv Belgeleri:

ATASE 19 C, Kutu No: 1510, Gömlek No: 56 (15235, 5 Eylül 1923)

ATASE ATA 2A-1, K.no: 2, Gömlek No: 13 (1101), 28 Eylül 1919.

ATASE ATA 2B-1, K. No: 34, Gömlek No: 64 (1187), 2 Ekim 1919.

ATASE ATA 2B-1, Kutu NO: 10, Gömlek No: 17, (1090), 27 Eylül 1919.

ATASE İSH 1, Kutu No: 23, Gömlek No: 40.

ATASE İSH 2A, Kutu No: 41, Gömlek No: 82, 25 Eylül 1919.

ATASE İSH 2A, Kutu No: 53, Gömlek No: 151 (2467), 9 Ağustos 1335.

ATASE İSH 3A, Kutu No: 68, Gömlek No: 63, 29 Kasım 1919.

ATASE İSH 7B, Kutu No: 349 Gömlek No: 183, (7069, 15 Eylül 1919).

ATASE İSH 7B Kutu No: 349, Gömlek No: 188, (7101), 16 Eylül 1919.

ATASE İSH 7B, Kutu No: 315, Gömlek No: 29.

ATASE İSH 7B, Kutu No: 341, Gömlek No: 6

ATASE İSH 7B, Kutu No: 349, Gömlek No: 126, 4 Eylül 1919

ATASE İSH 7B, Kutu No: 349, Gömlek No: 158/ (6974) (12 Eylül 1919).

ATASE İSH 7B, Kutu No: 53, Gömlek No: 151.

ATASE İSH 8A, Kutu No: 430, Gömlek No: 5, 25 Eylül 1919.

ATASE İSH 9B, Kutu No: 558, Gömlek No: 3 (11894).

ATASE İSH, Kutu No: 155, Gömlek No: 314, 19 Haziran 1919.

ATASE İSH, Kutu No: 346, Gömlek No 158, 17 Ağustos 1919.

ATASE İSH, Kutu No: 349, Gömlek No: 135, (6900, 9 Eylül 1919);

ATASE İSH. 5B, Kutu No: 196, Gömlek No: 76, 21 Eylül 1919.

ATASE İSH. 5B, Kutu No: 197, Gömlek No: 56, 15 Eylül 1919.

ATASE İSH. 6B, Kutu No: 257, Gömlek No: 164, 7 Temmuz 1919.

ATASE İSH. 6B, Kutu No: 293, Gömlek No: 6, 21 Haziran 1919.

ATASE İSH. 7B, Kutu No: 315, Gömlek No: 26-27.

ATASE İSH. 7B, Kutu No: 349, Gömlek No: 180, 14 Eylül 1919.

ATASE, İSH. 2A, Kutu No: 59, Gömlek No: 53.

B. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA) :

BCA Belge No: 104, 030 18 1108 44 07, 7 Ocak 1924.

BCA, Belge No: 12196 030 18 102 89 102 17, 23 Ekim 1939.

BCA, Belge No: 3/11607, 030 18 102 123 61, 30 Eylül 1950.

BCA, Belge No: 3/8942 (1), 030 18 102 118 108 03, 29 Mayıs 1948.

BCA, Belge No: 3/8942 (2,3), 030 18 102 119 108 03, 20 Mayıs 1948.

BCA, Belge No: 3/8942 (4), 030 18 102 118 108 03, 24 Mart 1949.

BCA, Belge No: 3/8942 (5), 030 18 102 118 108 03, 24 Mart 1949.

BCA, Belge No: 3/8942 (6), 030 18 102 118 108 03, 24 Mart 1949.

C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü TİTE Arşiv Belgeleri :

TİTE, Kutu No: 113, Belge No: 21.

TİTE, Kutu No: 92, Belge No: 30.

TİTE, Kutu No: 23, Belge No: 25-26.

2. KİTAPLAR

1973 Arap-İsrail Savaşı, ATASE Yayınları, Ankara, 1975.

A. Concise Briefin Note, The Cyprus Wuestion, This Briefing Note is Puplished By The British Parliamentary Group, of the Friends of Northern Cyprus, London, May 1992.

ABD Başkanı Richard Nixon'un 25 Şubat 1971'de Kongreye Sunduğu (Ulusal Güvenlik) Raporu, Gnkur. Yayınları, Ankara.

Acar, Cemal, Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası, MN Ofset Matbaacılık, Ankara, 1991.

Acar, İrfan C., Lübnan Bunalımı ve Filistin Sorunu, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Ahmad, Feroz, İttihat ve Terakki, Kaynak Yayınları, Çev. Nuran Yavuz, İstanbul, 1986.

Akalın, Hakkı, İnfaz Yeri Kıbrıs, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2002.

Akgün, Seçil, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Akgün, Seçil, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul.

Akyüz, Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, TTK Yayınları, 2. B, Ankara, 1988.

Akın, Kenan, Yaser Arafat, Birey Yayıncılık, İstanbul.

Akşin, Abdülhat, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, II. Ks. İnkılâp ve Aka Kitapevi, İstanbul, Tarihsiz.

- Akşin, Sina, Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.
- Amerikan Tarihinin Ana Hatları, ABD Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1963.
- Anadolu'nun Taksim Plânı, Belge Yayınları No: 4, İstanbul 1972.
- Andaç, Zeynep, Orta Doğu'da Siyaset ve PKK, Yayımlanmamış Master Tezi, Ankara.
- Apatay, Çetinkaya, Port Arthur'dan Pearl Harbor'a Pasifik'te Olup Bitenler, İstanbul, 2002.
- Arap-İsrail Harbi (5-10 Haziran 1967) KKK Yayınları, Ankara, 1967.
- Arap-İsrail Harpleri ve Bu Harplerden Alınacak Dersler, Gnkur. Yayınları, 1979.
- Arap-İsrail Harpleri ve Bu Harpten Alınacak Dersler, ATASE Yayınları, Ankara, 1979.
- Arap-İsrail Savaşı, Başbakanlık MİT Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973.
- Aras, Bülent, Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arı, Tayyar, Amerika'da Siyasal Yapı Lobiler ve Dış Politika, ALFA Yayınları, İstanbul, 1997.
- Arı, Tayyar, Geçmişten Günümüze Orta Doğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Arı, Tayyar, Irak, İran ve ABD, Önleyici Savaş, Petrol ve Hegomanya, Alfa Yayınları, İstanbul, 2004.
- Armaoğlu, Fahir, 19 ncu yy. Siyasî Tarihi (1789-1914) TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- Armaoğlu, Fahir, Siyasî Tarih, TTK Yayınları, Ankara, 1973.
- Aşkun, Vehbi Cem, Sivas Kongresi, İnkılâp ve Aka Kitabevi, 2. B, İstanbul, 1963.
- Atatürk, Mustafa Kemal, Nutuk, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1994.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri, Kaynak Yayınları, 2. B, 2002.
- Avcıoğlu, Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi, C. IV; İstanbul, Tekin Kitapevi, 1991, s.1681-1682.
- Aybars, Ergün, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, C. I, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4. B, İzmir, 1995.
- Aydemir, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C. 2, (1938-1950), Remzi Kitap Evi, İstanbul, 2000.
- Bağış, Ali İhsan, Türk İngiliz İlişkileri (1583-1984, 400. Yıl Dönümü), Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1984.
- Balisdell, Donald C., Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Denetimi "Düyunu Umumiye" Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 1979.
- Barkay, Gül İnanç, ABD Diplomasinde Türkiye (1940-1943), İstanbul, 2001.

Başer, Alev Erkilet, Orta Doğu'da Modernleşme ve İslâmî Hareketler, 2. B, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 2000.

Baydar, Mustafa, Atatürk ve Devrimlerimiz, İstanbul, 1973.

Bayramoğlu, N. Nisa, Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri, Ankara 1985.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılâp Tarihi C. II ve C III, Ks. IV, TTK Yayınları, Ankara, 1967.

Bayur, Yusuf Hikmet, Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti, 2. B, TTK Yayınları, Ankara, 1995.

Boratov, Korkut, Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), 6. B, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1998.

Bostanoğlu, Burcu, Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

Bozarslan, Mehmet Emin, Savaşın Lübnan, Üçüncü Dünya Yayınları, İstanbul, 1976.

Bölükbaşı, Süha, Türkiye ve Yakındaki Orta Doğu, Hacettepe Dışpolitika Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992.

Briefs, Strategic, Air University Maxwell Air Force Base, Alabama, 1967.

Budak, Mustafa, İdealden Gerçeğe, Misâk-ı Millîden Lozan'a Dış Politika, Küre Yayınları, İstanbul, 2002.

Can, Mehmet, Orta Doğu'da Amerikan Politikası, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1993.

Cem, İsmail, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Yelken Matbaası, İstanbul, 1974.

Churchill, Winston S., Randolph S.Churchill, Son İsrail-Arap Harbi, Neinemann, Londra, 1967, Çev. Remzi Yalman, Hv. K. Basımevi, 1969.

Çabuk, Vahit, Osmanlı Siyasî Tarihinde II. Abdülhamit, Emre Yayınları, İstanbul, 1990.

Çamlı, İbrahim, Dünya Amerika Türkiye, Köprü Yayınları, İstanbul, 1966.

Davutoğlu, Ahmet, Stratejik Derinlik, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.

Dilan, Hasan Berke, Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939), Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

Durand, Daniel, Milletlerarası Petrol Politikası, Çev. Ahmet Angın, Akşam Kitap Kulübü Yayınları Seri No: 29, İstanbul, 1966.

Earle, Edward Mead, Bağdat Demiryolu Savaşı, Çev. Kasım Yargıcı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.

Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK Basımevi, Ankara, 1994.

Erciyas, Erdem, Orta Doğu Denklemi Türkiye-Suriye İlişkileri, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.

Erendil, Muzaffer, Çağdaş Orta Doğu Olayları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Erhan, Çağrı, Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri, İmge Yayınları, Ankara, 2001.

Erim, Nihat, Devletler Arası Hukuk ve Siyasal Tarih Metinleri, Ankara, 1953,

Erkin, Feridun Cemal, Dışişlerinde 34 Yıl, II.C., 2. Ks., TTK Yayınları, Ankara 1999.

Erol, Mine, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerika'nın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Bilgi Basımevi, Ankara, 1976.

Erol, Mine, Osmanlı İmparatorluğu'nun ABD ile Yaptığı Ticari Anlaşmaları, Damla Matbaası, Konya, Tarihsiz.

Erol, Mine, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi (1919-1920), İleri Basımevi, Giresun, 1972.

Evans, Lawrence, Türkiye'nin Paylaşılması (1919-1924), Çev. Tefik Alanay, Milliyet Yayınları, 1972.

Fendoğlu, H. Tahsin, Türkiye ve Orta Doğu, Akabe Yayınları, İstanbul, 1988.

Fouskas, Vassilis K., Balkanlar, Orta Doğu, Kafkasya, Soğuk Savaş sonrası ABD Politikaları, Çev. Ali Çakıroğlu, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Fromkin, David, Barışa Son Veren Barış, Modern Orta Doğu Nasıl Yaratıldı (1914-1922)?, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1993.

Fuller, Ian O. Lesser-Graham E., Balkanlar'dan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Garnier, Jacqueline Beaujen, Orta Doğu Ekonomisi, Çev.; Ahmet Angın, Kitapçılık Yayınları, İstanbul, 1967.

Gaze, Ayferi, Tük Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 1993.

George, Mc Ghee, ABD-Türkiye-NATO-Orta Doğu, Çev. Belkıs Çorakçı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992.

Gerede, Hüsrev, Siyasî Hatıralarım, İran, C. 1, İstanbul, 1952.

Gerger, Haluk, Türk Dış Politikasının Ekonomi Politigi, 2. B, Belge Yayınları İstanbul, 1999.

Ghee, George Mc, ABD-Türkiye- NATO- Orta Doğu, Çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, Bilgi Yayınları, 1992.

Gnkur. ATASE Yayınları, Öncesiyle ve Sonrasıyla 100 Soruda Mondros Mütarekesi ve Sevr Anlaşması, Gnkur. Basımevi, Ankara 2001.

Gnkur. Bşk.ığı Yayınları, Amerika Birleşik Devletleri'nde Lobi Faaliyetleri, Ankara, 1986.

Gönlübol, Mehmet, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), Ankara, Sevinç Matbaası,

1974.

Gözen, Ramazan, Amerika Kışkacında Dış Politika, Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası, Liberte Yayını, Ankara, 2000.

Graves, Philip P., İngilizler ve Türkler, Osmanlıdan Günümüze Türk-İngiliz İlişkileri (1790-1939), 21.yy.Yayınları.

Grayson, Benson Lee, Orta Doğu'da Sovyet çıkarları ve Amerikan Tercihleri, Çev. Harp Akademileri YABE Bşk.lığı, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1984.

Grenville, J. A. S., The Major International Treaties 1914-1973 History and Guide With Text, Stein and Day, Pablishers New York, 1974.

Gürgüç, H., 1943-1944 Alman-Rus Savaşı, Askerî İstanbul Matbaası, İstanbul, 1944.

Gürün, Kâmuran, Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1923), TTK Basımevi, Ankara, 1991.

Halaçoğlu, Yusuf, Ermeni Tehciri ve Gerçekler, TTK Yayınları, Ankara, 2001.

Harp Akademileri Yayınları, İsrail Filistin ve Lübnan Harpleri ve Bu harplerden Alınacak Dersler, İstanbul, 1983.

Haslip, Joan; Bilinmeyen Tarafları ile Abdülhamit, Toker Matbaası, İstanbul,1964.

Havatme, Nayif, Filistin'de Halk Savaşı ve Orta Doğu, Çev. Mehmet Emin Bozaslan, Ant Yayınları, İstanbul.

Helmreich, Paul C., Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi, Çev. Şerif Erol, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1996.

Heykel, Muhammed Hasaneyn, Kahire Dosyası, Çev. Berin Büktaş, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974.

Higgins, Hug, Soğuk Savaş, Koza Yayınları No: 18, İstanbul, 1975.

Hoskins, Halford L., The Middle East Problem Area in World Politics, The Mac Millian Company, New York, 1958.

Hourani, Albert, Arap Halkları Tarihi, İletişim Yayınları, 3. B, İstanbul, 2001.

Hurewitz, J. C., Middle East Politics The Military Dimension (Orta Doğu Siyaseti, Askeri Boyutlar), Cromwell Place, London, 1969, Çev. ATASE Bşk.lığı, Ankara, 1979.

Hurewitz, J. C., Orta Doğu Siyaseti, Askerî Boyutlar, Pall Mall Yayınevi, Londra, Çev: Nusret Özselçuk, ATASE Yayınları, Ankara, 1979.

Inbar, Efraim, Türk-İsrail Stratejik Ortaklığı, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

İğdemir, Uluğ, Sivas Kongresi Tutanakları, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İğdemir, Uluğ, Heyeti Temsiliye Tutanakları, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

İnönü, İsmet, Hatıralar, 2 nci Kitap, Ankara, 1987.

İnönü, İsmet, Hatıralarım, Hazırlayan: Sabahattin Selek, Burçak Yayınları, Ankara, 1970.

- İslâm, Saleh Mustafa, Suudi Arabistan'ı Tanıyınız, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1961.
- İsrail-Arap Harbi, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1968.
- İsrail der Judenstaat das Jahr der Zionisten, Jarusalem-Luzern, 1949.
- Julien, Claude, Amerikan İmparatorluğu, Çev. Tahsin Saraç-Aysel Gülercan, Hitit Yayınları, Ankara, 1969.
- Kansu, Mazhar Müfit, Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, Ankara, 1966.
- Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimizin Esasları, Emre Yayınları, İstanbul, 1995.
- Karakuş, Erdoğan, İngiliz Belgelerinde İkinci Dünya Savaşı Öncesi Türk-İngiliz İlişkileri (1938-1939), 2. B, Ankara, Basımyeri yok, 2002.
- Karal, Enver Ziyar, Osmanlı Tarihi, C. IX, TTK Yayınları, XIII Dizi, s. 16, Ankara, 1996.
- Kasalak, Kadir, Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi, ATASE Yayınları, Ankara, 1993.
- Kaya, Mehmet, Düşünceler, İmaj Yayınevi, Ankara, 1996.
- Kayar, Mustafa, Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu, IQ Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kayra, Cahit, Sevr Dosyası, Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kennan, George F., Soviet Foreign Policy, 1917-1941, Princeton, D. Von Nostrand Co., 1960.
- Kinross, Lord, Atatürk, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. B, İstanbul, 1994.
- Kissinger, Henry Alfred, Amerikan'ın Dış Politikaya İhtiyacı Var mı? Çev. Tayfun Evyapan, ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara, 2001.
- Kissinger, Henry, Diplomasi, Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. B., İstanbul, 1994.
- Kocabaş, Süleyman, Tarihte ve Günümüzde Türkiye'yi Paylaşma Plânları, Vatan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kocabaşoğlu, Uygur, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, 3. B., İmge Kitapevi, Ankara, 2000.
- Kocabaşoğlu, Uygur, Majestelerinin Konsolosları İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.
- Kocaoğlu, Mehmet, Uluslararası İlişkiler Işığında Orta Doğu, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1995.
- Kocatürk, Utkan, Atatürk ve Türkiye Tarihi Kronolojisi (1918-1938), 3. B, TTK Yayınları, Ankara, 2000.
- Koçak, Cemil, Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- Koçsoy, Şevket, Irak Türkleri ve Türk-İrak İlişkileri, (1932-1963), Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.

Kongar, Emre, Devrim Tarihi ve Toplum Bilimi Açısından Atatürk, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Krüger, K., Kemalist Türkiye ve Orta Doğu, ATASE Bşk.lığı Yayınları, Ankara, 1976.

Kumkale, Tahir Tamer, Tarihten Günümüze Türk-Rus İlişkileri, İrfan Yayınları, İstanbul, 1997.

Kurat, Yuluğ Tekin, Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması, Kalite Matbaası, Ankara, 1976.

Kutay, Cemal, Türk Millî Mücadelesinde Amerika, Boğaziçi Yayınları : 49, İstanbul, 1979, s. 27-28.

Kutay, Cemal, Türk Millî Mücadelesinde Amerika, Boğaziçi Yayınları : 49, İstanbul, 1979.

Kürkçüoğlu, Ömer E., Türkiye'nin Orta Doğu'suna Karşı Politikası, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972.

Lagueur, Walter, Rusya Orta Doğu'ya İniyor, Çev. Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1969.

Lesser Ian O., Graham E. Fuller, Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Lewis, Bernard, Orta Doğu, Hristiyanlığın Doğuşundan Günümüze Orta Doğu'nun 2000 Yıllık Tarihi, Çev. Mehmet Harmancı, Sabah Yayınları, İstanbul, 1996.

Lord Kinross, Atatürk, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. B, İstanbul, 1994.

Lord, Walter, Pearl Harbour, Çev., Yalçın Gürkan, Başkan Yayınları, İstanbul, 1979.

Mallory, Walter H., Political Hand Book of The World, 58 East 68 th Street, New York, 1956.

Mansel, Philip, Sultanların İhtişamı, Çev. Nigâr Alemdar, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1998.

Maraşlıyan, Levan, Ermeni Sorunu ve Türk-Amerikan İlişkileri (1919-1923), Çev. Şen Süer, İstanbul, 2000.

Massoulie, François, Les Conflits du Proche-Orient, Casterman, Paris, 1994.

Memiş, Ekrem, Kaynayan Kazan Orta Doğu, Çizgi Yayınları, Konya, 2002.

Meray, Seha L. - Olcay, Osman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri, Mondros Bırakışması, Sevr Anlaşması, İlgili Belgeler, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 409, Ankara.

Metin, Halil, Türkiye'nin Siyasî Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.

Miksche, F.O., Hitler'in Stratejik Hataları, Çev. Zeki Erkmen, Gnkur. Yayınları, İstanbul,

1952.

Morison, Samuel Eliot, *The Rising Sun in the Pacific (1931-1942)*, Brown and Company Boston, 1951.

Maurois, Aragon- Andre, *Amerika-Rusya*, Çev. Galip Üstün, İskender Matbaası, İstanbul, 1968.

Müftüoğlu, Mustafa, *Yalan Söyleyen Tarih Utansın*, Cilt I, Çile Yayınları, İstanbul, 1976.

Müderisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

NcNeill, William H., *Dünya Tarihi*, Çev. Alaeddin Şenel, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1985.

Nur, Rıza, *Lozan Hatıraları*, 2. B, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1991.

Oral Sander, *Siyasî Tarih*, 8. B, İmge Yayınları, Ankara, 2000.

Oran, Baskın, *1919-1923 Kurtuluş Yılları*, Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, C. I, 5. B, Der. Baskın Oran, İstanbul, 2002.

Orta Doğu Üzerine Bir Yorum, Harp Akademileri K.ılığı Yayınları, İstanbul 1985.

Orta Doğu'nun Tarihi Gelişimi, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1992.

Osman, Özbek, *11 Eylül 2001'in Düşündürdükleri*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.

Osmanlı İmparatorluğu ve Bağdat Demir Yolu Serüveni, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul 1994,

Osmanlı Siyasî Tarihinde Sultan Abdülhamit Han, Emre Yayınları, İstanbul 1999.

Ökçün, A. Gündüz, *Osmanlı Sanayi (1913-1915 İstatistikleri)* 2. B, Hil Yayınları, Ankara, 1970.

Ökçün, Gündüz, *İktisat Tarihi Yazıları*, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, Ankara, 1997.

Öke, Mim Kemal, *Siyonizm'den Uygarlıklar Çatışmasına Filistin Sorunu*, 4. B, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2002.

Öz, Muzaffer, *ATASE Güncel Konular Serisi*, No: 2, Ankara, 1981.

Özmen, Süleyman, *Orta Doğu'da Etnik Dinî Çatışmalar ve İsrail*, IQ Araştırma Yayınları, 2. B, İstanbul, 2003.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadî Tarihi (1500-1914)*, 4. B, Gerçek Yayınevi, İstanbul, tarihsiz.

Parlar, Suat, *Orta Doğu, Vaat Edilmiş Topraklar*, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1999.

Pehlivanoğlu, A. Öner, *Orta Doğu ve Türkiye*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2004.

Revue Defense National (Nowember 1967), Çev. Osman Canberk, Harp Akademileri K.ılığı Yayınları, İstanbul, 1968.

- Sadak, Necmettin, Akşam, 7 Mart 1947.
- Sander, Oral-Fişek, Kurthan, Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı (1829-1929), Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977.
- Sander, Oral, Siyasî Tarih (1918-1914), İmge Kitabevi, 8. B, Ankara, 2000.
- Sander, Oral, Türk-Amerikan İlişkileri, Ankara Ün. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını No: 427, Ankara, 1979.
- Sarıca, Murat, Siyasal Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.
- Schwartz, Urs, American Strategy a New Perspective, Garden City, New York, 1966.
- Sever, Ayşegül, Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu (1945-1958), Boyut Yayınları, İstanbul, 1997.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, History of The Ottoman Empire and (1808-1975) Modern Turkey, Volum 2, Cambridge Universty Press, 1977.
- Sipahi, Gökhan Gündüz, Ambargo ve Türkiye, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1978.
- Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, C. 2, TTK Basımevi, Ankara, 1991.
- Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, TTK Yayınları, Ankara, 1995.
- Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980), Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.
- Sönmezoğlu, Faruk, ABD'nin Türkiye Politikası (1964-1980), Der Yayınları, İstanbul, 1995.
- Strategic Briefs, Air University Maxwell Air Force Base, Alabama, 1967.
- Sözüöz, Necati, Türk-Amerikan ilişkilerine Genel Bir Bakış (1923-1953), Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1992.
- Suvla, Refii Şükrü, Türkiye ve Marshall Plânı, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- Şahin, Halûk, Gece Gelen Mektup, Türk-Amerikan İlişkilerinde Dönüm Noktası, Cep Kitapları A. Ş., İstanbul, 1987.
- Tanyu, Hikmet, Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Tarihte Türk-İran İlişkileri, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1976.
- Taylor, Alan R., İsrail'in Doğuşu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tevetoğlu, Fethî, Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, TTK Yayınları, Ankara, 1988.
- Timmerman, Kenneth R., Ölüm Lobisi Batı Irak'ı Nasıl Silahlandırdı? Çev.İbrahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul, 2002.
- Tokgöz, Erdinç, Türkiye'nin İktisadî Gelişme Tarihi (1914-1999), 5. B. Ankara, İmaj Yayınları, 1999.

- Toland, John, Pearl Harbour Baskını ve Sonrası, Başkan Yayınları, İstanbul, 1981.
- Toprak, Metin, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999.
- Toprak, Zafer, Türkiye'de Millî İktisat (1908-1918), Yurt Yayınları 2. B, Ankara, 1982.
- Topur, Tuncer, Dipsiz Kuyu Orta Doğu ve Türkiye, IQ Yayınları, İstanbul, 2004.
- Truman, Harry S., Memoris, New York, 1955.
- Tunçkanat, Haydar, İkili Anlaşmaların İç Yüzü, Ekim Yayınevi, Ankara, 1969.
- Turan, Ömer, Tarihin Başladığı Nokta, Orta Doğu, Step Ajans, İstanbul, 2002.
- Turan, Refik, Mustafa Safran (Ortak Yayın), Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2000.
- Turan, Şerafettin, İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Turan, Yılmaz, Türkiye-İsrail Yakınlaşması, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.
- Tülümen, Turgut, Siyasî Satrançta Mat Olmamak, Kavaklıdere Kültür Yayınları, Ankara, 2001.
- Türk İstiklâl Harbi, Balkan Harbi, Gnkur. ATASE Yayınları, Ankara, 1960.
- Türkiye ve Yunanistan'a Yapılan Amerikan Askerî Yardımı Hakkında Kongreye Sunulan Rapor (30 Eylül 1948 tarihinde sona eren devreye kadar), ABD Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Çev. Aydın Sinanoğlu, Gnkur. Yayınları, Ankara, 1949.
- Uçaroğlu, Rifat, Siyasî Tarih, Filiz Kitap Evi, İstanbul, 1985.
- Uçarol, Rifat, Siyasî Tarih, Gnkur. Harp Akademileri Yayınları, Seri No: 4, İstanbul, 1985.
- Umar, Ömer Osman, Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940) Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları No: 3, Elazığ, 2003.
- Üçok, Coşkun, Siyasal Tarih (1789-1960), Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 369, Ankara, 1975.
- Ülman, Haluk, İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Truman Doktrini'ne Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), Ankara, Sevinç Matbaası, 1961.
- Ülman, Haluk, Türk Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947) Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1991.
- Ünal, Tahsin, Türk Siyasî Tarihi, Ayyıldız Matbaası, 2. B, Ankara 1958.
- Üşümezsoy, Şener, Şamil Şen, Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2003.
- Vedat Eldem, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadî Şartları Hakkında Bir Tetkik, TTK

Basımevi, Ankara, 1994.

Velay, A. Du, Türkiye Maliye Tarihi, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşriyatı No: 178, Derleyen Maliye Tetkik Kurulu, Damga Matbaası, Ankara, 1978.

Vidal, Alain Gresh-Dominique, Orta Doğu Mezopotamya'dan Körfez Savaşı'na, Çev., Hamdi Türe, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Weisband, Edward, İkinci Dünya Savaşında İnönü'nün Dış Politikası, Çev.: M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, 1974.

Willkie, Wendell, Tek Bir Dünya, Çev.: Tefik Sadullah, Tasvir Neşriyatı, İstanbul, 1944.

Winstone, H. V. F., Orta Doğu'nun Serüveni, 1826-1926 Yılları Arasında Orta Doğu'daki Siyasî ve Askerî İstihbaratın Öyküsü, Cengiz Kürşat, Çev. Fuad Davudoğlu, Risale Yayınları, İstanbul, 1999.

Yıldız, Yavuz Gökalp, Global Stratejide Orta Doğu, Der yayınları, İstanbul, 2000.

Yılmaz, Turan, Türkiye-İsrail Yakınlaşması, İmaj Yayınları, Ankara, 2001.

· Yirmibeşoğlu, Sabri, Askerî ve Siyasî Anılarım, Kastaş Yayınları, C.2, İstanbul, 1999.

3. MAKALELER

Açıkses, Erdal, "Lozan'da Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan 6 Ağustos 1923 Tarihli Anlaşma", Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 11 (Mayıs 1998).

Akbal, Oktay, "Sivas Kongresi Tutanakları", Cumhuriyet (İstanbul), 8 Eylül 1970.

Akçora, Ergünöz, "Hatay'ın Anavatana İlhâkının Türk Dış Politikasındaki Yeri", Der. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Der. Berna Türkdoğan, Ankara, 2000.

Akgün, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü, Atatürk Yolu, Sayı: 1 (Mayıs 1988).

Akgün, Seçil, "General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu", Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.

Akkaya, M. Şükrü, "4 Eylül Sivas Kongresi", Yeni Tanın (Ankara), 3 Temmuz 1968.

Akın, Kenan, "Arap-İsrail Çatışmasının Türkiye Yönünden Anlamı", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 38 (Kasım 1970).

Akın, Rıdvan, "TBMM'nin Lozan Siyaseti ve Heyet-i Murahhasa'nın Karşılaştığı Belli Başlı Sorunlar", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 41 (Haziran 2001).

Albayrak, Mustafa; "Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolunun Yapımı", Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı: 6, Ankara, 1995.

Ali Rasizade Şamiloğlu, "Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasinin Hataları", Çev. Muhibbi Ahmedov, TTK Yayınları, Belleten, C. LV, Say. 212 (1991).

Erem, Ali Rıza, "Lozan'ın 31 nci Yılında", Halkçı (Ankara), 24 Temmuz 1954.

Ali Sarıkoyuncu, "Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Yazışma ve Tartışmaların Değerlendirilmesi", Atatürk Araştırma Merkezi, I. Uluslararası Sempozyumu, Sivas, 2-4 Eylül 2002.

Altuğ, Kurtul, "Lozan, Kore ve Irak'a Türk Askeri", Gözcü, 28 Temmuz 2003.

Arı, Tayyar, "2000'li Yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu Politikası", Der. Bal, 21. Yüzyılın Eşiğinde Türk Dış Politikası, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Armaoğlu, Fahir, "Amerika, Sevr Antlaşması ve Ermenistan Sınırları", Belleten, Sayı: 230 (Nisan 1997).

Armaoğlu, Fahir, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", Belleten, Sayı: 237 (Nisan 1998).

Armaoğlu, Fahir, "Harbord Misyonu Nasıl Ortaya Çıktı?" Belleten, Sayı: 232 (Aralık 1997).

Armaoğlu, Fahir, "Lozan Konferansı ve Amerika", Belleten, Sayı: 213 (Ağustos 1991).

Armaoğlu, Fahir, "Türk-Amerikan İlişkileri" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 38, Temmuz 1997.

Aşkun, Vehbi Cem, "Sivas Kongresi", Dünya (İstanbul), 7 Eylül 1967.

Aşkun, Vehbi Cem, "Sivas Kongresi", Milliyet (İstanbul), 5 Eylül 1970.

Atay, Falih Rıfki, "Boğazlar Meselesine Dair", Ulus (Ankara), 7 Aralık 1945.

Atay, Mehmet, "İran İslâm Devriminde: Tarihsel Süreç, Özgün Şartlar, İç ve Dış Dinamikler", Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, Sayı: 3 (Sonbahar 1999).

Attar, Aygün, "Yeni Belgeler Eşliğinde İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkilerinde İran Gerginliği", Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. II, Sayı: 2, Elazığ, 2004.

Avcı, Orhan, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikası", Askeri Tarih Bülteni, Gnkur. Yayınları, Say: 41 (Ağustos 1996).

Avşar, Servet, "İkinci Dünya Savaşı ve İsmet İnönü'nün Uyguladığı Dış Politika", Altıncı Askeri Tarih Semineri, ATASE Yayınları.

Ayferi Gaze, Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi, Beta Yayınları, İstanbul, 1993.

Bağcı, Hüseyin, "Demokrat Parti'nin Orta Doğu Politikası", Der. Faruk Sönmezoğlu.

Baharçipek, Abdülkadir, "Soğuk Savaşın Anlamı ve Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", Der., İdris Bal, 21. Yüzyılın Eşliğinde Türk Dış Politikası, Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.

Başaran, Nuray, "İkinci Johnson Mektubu", Akşam (İstanbul), 8 Mayıs 2003.

Başdoğan, Ferhat, "16 yüzyıldan Günümüze Kadar Türk-İran İlişkileri", Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 8 (Ağustos 1987).

Başdoğan, Ferhat, "Türk-İrak İlişkileri ve Bugünkü Irak", Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 7 Ağustos 1988.

Bayar, Celal, "Türkiye, NATO ve Amerikan Yardımı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 27 (Mayıs 1987).

Bekrek, Şevki, "Lozan Muahedesi", Tanin (İstanbul), 24 Temmuz 1964.

Benice, İzzet, "Türk-Alman Münasebetinin Kesilişi Karşısında", Son Telgraf (İstanbul), 3 Ağustos 1944.

Bilgen, Deniz “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması” Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 18 (Kasım 1996).

Brown, Philip Marshall, “Capitulations”, Foreign Affairs, Vol: 4 (jun 1923).

Cordesman, Antony H., “An American-Driven, Clash of Civilizations”, Torben Retboll, “Human Rights and The Israeli-Palestinian Conflict”, Contrasts and Solutions in the Middle East, Arhus Universty Press, England, 1997.

Coşar, S., “Suriye’nin Halli”, Cumhuriyet (İstanbul), 9 Mayıs 1957.

Coşkun, Orhan, “Atatürk’ün Davranış Özellikleri”, Anıtkabir Dergisi, Sayı: (14 Temmuz 2003).

Çağlar, Günay, “Atatürk’ün Tahran Büyükelçisi Hüsrev Gerede Zamanında Türkiye-İran İlişkilerine Bir bakış, 1930-1934 Yılları Arasında Türkiye ve Dünya”, Atatürk 4 ncü Uluslararası Kongre (25-29 Ekim 1999), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çeçen, Anıl “Arap Dünyasında Nâsır Önderliği”, Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, C. 6., Sayı: 1 (İlkbahar 2000).

Çeliker, Fahri, “Petrol ve Politika, Orta Doğu’daki Gelişmeler ve Dünya Enerji Durumu üzerindeki Etkileri”, Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 70, Nisan 1980.

Çetindağ, Esat, “Orta Doğu Savaşı ve Getirdikleri”, Hv. K. K. Dergisi, Sayı 251 (Mart 1974).

Çetinsaya, Gökhan, “Atatürk Dönemi Türk-İran İlişkileri (1926-1938)”, Der. Faruk Sönmezoğlu.

Çetinsaya, Gökhan, “Türk-İran İlişkileri”, Der. Faruk Sönmezoğlu.

Dedeoğlu, Beril, “Turkish-İsraeli Relations”, Turkish Review of Middle East Studies, Annual 12, İstanbul, 2001.

Dedeoğlu, Hıfzı Veldet Veli, “50 nci Yılında Lozan’dan Günümüze”, Cumhuriyet (İstanbul), 7 Ağustos 1973.

Denktaş, Rauf, “Kıbrıs Sorunu”, Savunma ve Havacılık, Sayı: 20613 (2003).

Dionne, E. J. Jr., “Inevitable, The Politics Of Terror”, Washington Post, 24 May 2003.

Doğrul, Ömer Rıza, “Amerikan’ın Yeni Petrol Siyaseti”, Cumhuriyet (İstanbul), 4 Mart 1944.

Duman, Sabit, “Türkiye’nin Orta Doğu Politikası (1923-1938)”, Atatürk 4 ncü Uluslararası Kongresi, 25-29 Ekim 1999, C.1, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Ekinci, Necdet, "ABD Arşiv Belgeleri ve Değişen Dünya Siyasal Konjonktürünün Işığında Mac Arthur'un Türkiye Ziyareti, Bunu İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türk-Amerikan İlişkilerine Olumlu Etkisi", Atatürk 4 ncü Uluslararası Kongresi.

Ekşi, Davut, "İmaj Sorunu ve Türk-Arap İlişkileri Üzerine Bir Deneme", Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, Sayı: 16 (İlkbahar 2000) .

Ercan, Suna, "İsrail'deki Arap Azınlığın Kimlik Sorunu", Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, C. 6, Sayı: 1 (İlkbahar 2000).

Erdem, Tanju, "ABD Yeni Jeopolitiği ve Türkiye" Jeopolitik, Sayı: 7 (Yaz 2003).

Erem, Ali Rıza, "Sivas Kongresi Sonrası", Ulus (Ankara), 26 Aralık 1956.

Erem, Ali Rıza, "Sivas Kongresi'nin 37 nci Yıldönümü", Ulus (Ankara), 11 Eylül 1956.

Erendil, Muzaffer, "İran-İrak Savaşı Muhtemel Gelişmeler Neler Olabilir? Her İki Ülkenin Bundan Sonra İzleyebileceği Muhtemel Politika", Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 10 (Ağustos 1989).

Erhan, Çağrı, "1830 Osmanlı-Amerikan Antlaşması'nın Gizli Maddesi ve Sonuçları", Belleten, Sayı: 234 (Ağustos 1998).

Erim, Nihat, "Türkiye'nin 20 Yıllık Dış Münasebetleri", Ankara Üniversitesi Haftası Dergisi, Yıl-1945.

Erinç, Orhan, "Günümüzde Wilson İlkeleri", Cumhuriyet (İstanbul), 29 Mart 2003.

Ermen, Serhat, "ABD'nin Orta Doğu'da Değişim İhtiyacının Nedenleri", Stratejik Analiz (Mart 2003).

Erol, Mine, "Amerika'nın Cezayir ile Olan İlişkileri (1785-1816)" Tarih Dergisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 32 (Mart 1979).

Ertem, Sadri, Vakıf, 5 Şubat 1943.

Esat Çetindağ, "Orta Doğu Savaşı ve Getirdikleri", Hv. K. K. Dergisi, Sayı 251 (Mart 1974).

Esmes, Ahmet Şükrü, "Amerika'nın Dış Politikası", Ulus (Ankara), 24 Mart 1944.

Gabeliç, Andro, "Akdeniz'deki Endişe Verici Tablo", Review of International Affairs, Belgrad, 20 April 1968; ATASE Stratejik Etütler Bülteni Sayı: 8 (Ağustos 1968).

Giritli, İsmet, "Sivas Kongresi", Cumhuriyet (istanbul), 4 Eylül 1964.

Gözen, Ramazan, "Amerika Kısacasında Dış Politika, Körfez Savaşı", Turgut Özal ve Sonrası, Liberte Yayını, Ankara, 2000.

Gül, Mustafa, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Müttefikler Arasında Yapılan Önemli

- Toplantılarda Türkiye” Bildiriler, (20-22 Ekim 1997) C. 2., ATASE Yayınları, Ankara, 1999.
- Güneş, Çetin, “Lozan”, Son Posta (İstanbul), 26 Temmuz 1969.
- Güney, Gültekin, “Son Orta Doğu Savaşı’nın Anatomisi”, Hv. K. K. Dergisi, Sayı: 252 (Temmuz 1974).
- Gürler, Hamdi, “Millî Mücadelede Türk-İtalyan İlişkileri”, Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 37 (Ağustos 1994).
- Gürtuna, M. Faruk, “Sivas Kongresinde Mustafa Kemal”, Her Gün (İstanbul) 10 Eylül 1967.
- Hatipoğlu, Süleyman, “Atatürk’ün Hatay Meselesindeki Barışçı Siyaseti”, Atatürk, 4 ncü Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Hourani, Albert, Arap Halkları Tarihi, İletişim Yayınları, 3. B, İstanbul, 2001.
- İldeniz, Hüseyin, “İkinci Dünya Harbi’nin Siyasî ve Askeri Olaylarının TBMM Müzakerelerinde Değerlendirilmesi”, Altıncı Askeri Tarih Semineri, 1999.
- Kalyonucu, Bekir, “Petrol ve Petrol İhraç Eden Ülkeler Teşkilâtı (OPEC)”, TSK Dergisi, Sayı: 350 (Ekim 1996).
- Kansu, Ceyhun Atuf, “Sivas Kongresi”, Vatan (İstanbul), 3 Eylül 1964.
- Kasalak, Kadir, “Erzurum Kongresi’nin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Tartışmalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 23 (Mart 1992).
- Kasalak, Kadir, Millî Mücadele’de Manda ve Himaye Meselesi, ATASE Yayınları, Ankara, 1993.
- Kaya, Şükrü, “Irak’ta Kabine Değişikliği”, Hürriyet (İstanbul), 21 Haziran 1957.
- Kirişçi, Kemal, “Türk-Amerikan İlişkileri”, Avrasya Dosyası, ABD Özel ASAM Yayınları, (Yaz, 2000), Sayı: 2.
- Kocabaş, Süleyman, “Türkiye’nin İkinci Dünya Harbi Politikası”, Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 45 (Ağustos 1998).
- Kongar, Emre, “Pazarlık ve Kuzey Irak’taki Kürtler Konusunda İsmet Paşa Örneği”, Cumhuriyet (İstanbul), 3 Mart 2003.
- Köni, Hasan, “Hatay Sorununa Yeni Bir Bakış”, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 4 (Kasım 1980).
- Köni, Hasan, “İkinci Dünya Savaşı Öncesinde Türk Dış Politikası”, Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 1 (Mayıs 1988).

Kürşat, Cengiz, "Orta Doğu'da Kaynayan Kazan, Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 28 (Ocak 1970).

Kütükoğlu, Mübahat, "Osmanlı İktisadî Yapısı", Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihî, İstanbul, 1994.

Latimer, Fredrick, "Sivas Kongresi'nde Amerikalı Bir Gazeteci", Tarih Mecmuası Dergisi, Sayı: 9 (1 Ekim 1965).

Metin, Öztürk Osman, "İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açıdan Türkiye", Gnkur. Başkanlığı Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Gnkur. Basımevi Ankara.

Military Review "Irak Kürdistanında İsyân", Haziran 1968, Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: (Ağustos 1968).

Minibaş, Türkel "Eşit Devlet Anayasası", Cumhuriyet (İstanbul), 21 Temmuz 2003.

Monroe, Elizabeth, "The Middle East", The Cold War, Edited by Even Luard, New York, 1964.

Mourois, Andre, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, Çev. Fırat Gökbudak, Osmanbeyli Basımevi, İstanbul, 1949.

Nuray Başaran "İkinci Johnson Mektubu", Akşam (İstanbul), 8 Mayıs 2003.

Nurbaki, "Sivas Kongresi Yıldönümü", Ulus (Ankara) 8 Eylül 1967.

Okur, Mehmet Akif, "Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye", Der.Türel Yılmaz-Mehmet Şahin, Orta Doğu Siyasetinde Suriye, Platin Yayınları, Ankara, 2004.

Orhan, Coşkun, "Atatürk'ün Davranış Özellikleri", Anıtkabir Dergisi, Sayı: (14 Temmuz 2003).

Ose, Dieter, "40 Yıl Sonra İkinci Dünya Harbi-Japon Yenilgisi", Askerî Tarih Bülteni, Sayı: 15 (Şubat 1983).

"Orta Doğu'da Kaynayan Kazan, Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 28 (Ocak 1970), Mentuş Kitapevi, İstanbul.

Ökçün, Gündüz, "Sevr ve Lozan", Yeni Gazete (İstanbul), 24 Temmuz 1966.

Önsöy, Rıfat, "Tanzimat Dönemi İktisat Politikası", Tanzimat'ın 150'nci Yıldönümü Sempozyumu, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Öz Tekin, A. Sadık, "Orta Doğu ve Arap Devletleri Arasındaki İlişkiler", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 48 (Nisan 1975).

Öz, Muzaffer; "İsrail ve Orta Doğu", ATASE, Güncel Konular Dergisi, Sayı: 4, Ağustos 1983.

Özen, Çınar, “İkinci Dünya Savaşı Sonrasında ABD’nin Avrupa Politikası ve Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun Kuruluşu”, Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 47 (Ağustos 1999).

Özgiray, Ahmet, “İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasî İlişkileri (1920-1938), Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Der. Berna Türkdoğan, Ankara, 2000.

Özgiray, Ahmet, “Türk-İran İlişkileri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 33, (Kasım 1995).

Özkan, Cemal, “Kuruluşunun 41 nci Yılında NATO, Sorunlar, Arayışlar”, ATASE Yayınları, Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 85 (Ağustos 1985).

Özkan, Zafer, “İkinci Dünya Savaşı’nın Sebepleri, Savaşın Başlaması, Cepheleleri ve Sonuçları”, TSK Dergisi, Sayı: 349 (Temmuz 1996).

Öztoprak, İzzet, “İkinci Dünya Savaşı Döneminde Adana Görüşmelerinin Askeri Yönü”, Belleten, Sayı: 237, Ağustos 1999.

Öztürk, Osman Metin, “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde (1919-1939) Stratejik Açıdan Türkiye”, Gnkur. Başkanlığı Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, Gnkur. Basımevi Ankara.

Pamir, Necdet, “Irak’a Müdahale ve Petrol Boyutu”, Jeopolitik Dergisi, Sayı: 2 (Kasım 2003).

Pfaff, William, “Toward A New World, Oisarder”, Boston, Globe, 19 March 2003.

Quanol, William B., “Washington’un Arap İlgisi ABD’nin Orta Doğu Politikasının Yeni Unsuru, Arap Devletleriyle İlişkiler”, ATASE Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 50 (Ağustos).

Rohwer, Jurgen, “1939-1941 Amerikan Tarafsızlığı ve Atlantik Meydan Muharebesi”, Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 5, Mart 1978.

Sadak, Necmettin, Akşam, 7 Mart 1947.

Safa, Peyami, “Türkiye Kime Karşı, Niçin ve Nasıl Harbe Girer?”, Tasviri Efkâr (İstanbul), 6 Mart 1944.

Sakarya, İhsan, “Petrol Sorunu ve Orta Doğu Petrollerinin Önemi”, Stratejik Etütler Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 86, (Eylül 1991).

Sarıkoçuncu, Ali, “Sivas Kongresi Öncesinde Manda İstemi Konusundaki Yazışma ve Tartışmaların Değerlendirilmesi”, Atatürk Araştırma Merkezi, I. Uluslararası Sempozyumu, Sivas, 2-4 Eylül 2002.

Sarıncay, Yusuf, “Atatürk’ün Hatay Politikası”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 34 (Mart 1996).

Sever, Ayşegül, "ABD'nin İkili Çevreleme Politikası ve Türkiye", En Uzun On Yıl, Der. Gencer Özcan, Boyut Yayınları, İstanbul, 1998.

Sezer, Zihni, "Doğu Sorunu, Osmanlı Topraklarının Paylaşılması", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 24, (Şubat 1988).

Shaikh, Masud Akhtar, "Turkey And Iraq War", 31 Ocak 2003.

Sirmen, Ali, "Lozan'dan Geriye Ne Kaldı?", Cumhuriyet (İstanbul), 24 Temmuz 2003.

Sirmen, Ali, "Lozan'dan Ne Kaldı?" Cumhuriyet (İstanbul), 25 Temmuz 2002.

Soysal, İsmail, Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1980), Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981.

Soysal, Mümtaz, "Amerika, Lozan ve Kürtler", Cumhuriyet 25 Temmuz 2003.

Sönmezoğlu, Faruk, "Kurtuluş Savaşı Dönemi Diplomasisi", Türk Dış Politikasının Analizi, Derleme, Der Yayınları, İstanbul, 2001.

Sürücü, Cengiz, "Otokrasi, Modernite, Devrim İran'ın En Uzun Yılı", Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, Sayı: 3 (Sonbahar 1999).

Şahinöz, Mehmet, Vahdet Keleşyılmaz "Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 35 (Temmuz 1996).

Şamiloğlu, Ali Rasizade, "Türkiye Açısından Truman Doktrini ve Stalin Diplomasisinin Hataları", Çev. Muhibbi Ahmedov, TTK Yayınları, Belleten, C. LV, Say. 212 (1991).

Şevki, Refik, "Bugünkü Sınırlarımız ve Lozan Antlaşması", Yeni İstiklâl (İstanbul), 7 Eylül 1966.

Şimşir, Bilal N., "Lozan'a Doğru", Cumhuriyet (istanbul), 6 Ağustos 1973.

Tanrıkulu, Cem, "Türk-İran İlişkileri", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 31 (Nisan 1970).

Taşkıran, Cemalettin, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-İngiliz İlişkileri", Askeri Tarih Bülteni, Sayı 39 (Ağustos 1995).

Tunçoku, Mete, "İsrail'in Kuruluşuna Varan Gelişmeler İçinde Çanakkale Savaşlarının Önemi", Belleten, Sayı: 212, Nisan 1991.

Tünay, Bekir, "Atatarük ve Hatay", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 5 (Mart 1986).

Türenç, Tufan, "İsrail", Hürriyet (İstanbul), 8 Nisan 2002.

Uçarol, Rifat, "İkinci Dünya Savaşı, Misak-ı Millî ve Türkiye'nin Savaşa Girmemek İçin Direnişi", Altıncı Askeri Tarih Semineri (20-22 Ekim 1997-İstanbul), ATASE Yayınları,

Ankara, 1998.

Ulus, İbrahim, "II. Dünya Savaşı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 5 (Temmuz 1985).

Umar, Ömer Osman, "Hatay Meselesi ve Atatürk Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 48 (Şubat 2000).

Us, Asım, "Filistin Meselesinin Yeni Safhası", Yeni Gazete (İstanbul), 7 Ocak 1949.

Uslu, Nasuh, "1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkilerinin Genel Portresi", Avrupa Dosyası, ABD Özel, Sayı: 2 (Yaz 2000).

Uslu, Nasuh, "Kıbrıs Sorunu ve ABD", Der. İrfan Kaya Ülger-Ertan Efeğil, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2002.

Üşümezsoy, Şener- Şen, Şamil, "Muhtemel Körfez Savaşı'nın Petrol-Politik Anlamı ve Türkiye'ye Etkisinin Analizi", M-5, Savunma Stratejisi Dergisi, Sayı: 117 (Mart 2003).

Wassef, Ceres Wissa, "Arap Ülkeleri Arasındaki Anlaşmazlıklar Karşısında Arap Birliğinin Durumu", Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, ATASE Yayınları.

Yalazan, Talat, "Doğuşundan Günümüze Kadar İsrail", Güncel Konular Dergisi, Sayı: 8 (Ağustos 1987).

Yalazan, Talat, "Orta Doğu Petrolleri ve Türkiye", Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 6 (Ağustos 1948).

Yalçın, Hüseyin Cahit, "1939 İttifak Muahednamesi ve Türk Menfaatleri", Tanin, 10 Mart 1944.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Suriye'de Fransızlar", Yeni Sabah 1 Haziran 1938.

Yalçın, Hüseyin Cahit, "Türkiye Silâhsız Bırakılıyor ve Türkiye Kabahatli Görünüyor", Tanin (Ankara), 5 Mart 1944.

Yalçın, Semih, E., "Milli Mücadele Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri", Atatürk 4 ncü Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1999), C.2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Yalçın, Semih, E. "Misak-ı Millî ve Lozan Barış Konferansı Belgelerinde Musul Meselesi", Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, Der. Berna Türkdoğan, Ankara, 2000.

Yavuz, Ünsal, "Cumhuriyet Devri Demiryolu Politikasına Yaklaşım Biçimi", IX Türk Tarih Kongresi, TTK Yayınları, Ankara, 1989.

Yerlikaya, İlhan, "Yabancı Basında (1925) Musul-Kerkük Sorunu", Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 39 (Ağustos 1995).

Yılmaz, Mustafa, "İngiliz Kamuoyu ve Musul Sorunu" Atatürk 4 ncü Uluslararası Kongresi (25-29 Ekim 1919).

Yılmaz, Mustafa, "İnönü Dönemi Türk Dış Politikası", ATA Dergisi, Sayı: 8 (199) 22.

Yost, Charles, "İsrail ve Araplar" Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 17, Şubat 1970.

"Irak Kürdistan Cephesinin Kürdistan Bölgesinde Özerlik Tasarısı Üzerinde Bir İnceleme ve Varılan Sonuçlar II", Türkiye Stratejik Araştırmalar ve Eğitim Merkezi, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 54 (Temmuz 2002).

"Orta Doğu Harbi", ATASE Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 46 (Aralık 1974).

"Orta Doğu'da Kaynayan Kazan, Arap-İsrail İhtilafı ve Türkiye", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 28 (Ocak 1970), Menteş Kitapevi, İstanbul.

4. SÜRELİ YAYINLAR

Adalet Dergisi, 4 Eylül 1966.

Akşam (İstanbul), 13,17 Ekim 1947.

Akşam (İstanbul), 16 Mayıs 1947.

Akşam (İstanbul), 20 Aralık 1947.

Akşam (İstanbul), 22 Nisan 1947.

Akşam (İstanbul), 23 Mayıs 1947.

Akşam (İstanbul), 23 Şubat 1947.

Akşam (İstanbul), 24 Mart 1947.

Akşam (İstanbul), 27 Ağustos 1947.

Akşam (İstanbul), 28 Şubat 1947.

Akşam (İstanbul), 29 Nisan 1947.

Akşam (İstanbul), 4 Mart 1947.

Akşam (İstanbul), 5 Ocak 1947.

Akşam (İstanbul), 8 Mayıs 2003.

Akşam (İstanbul), 8 Mayıs 2003;

Akşam (İstanbul), 9 Kasım 1947.

Akşam (İstanbul),10 Mayıs 1947.

Akşam, (İstanbul), 2 Nisan 1947.

Akşam, (İstanbul), 3 Eylül 1947.

Akşam, (İstanbul), 9 Nisan 1947.

Akşam, (İstanbul),1 Eylül 1947.

Akşam, (İstanbul),1 Mayıs 1947.

Akşam, (İstanbul),10 Mart 1947.

Akşam, (İstanbul),11 Nisan 1947.

Akşam, (İstanbul),13, 15 Temmuz 1947.

Akşam, (İstanbul),19 Nisan 1947.

Akşam, 13 Temmuz 1947.

Akşam, 7 Mart 1947.

Albayrak (Erzurum), 4 Eylül 1919.

Anıtkabir Dergisi, Sayı: (14 Temmuz 2003).

Ankara Üniv. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı: 6,

Ankara Üniversitesi Haftası Dergisi, Yıl-1945.

Ankara, 1995, ATA Dergisi, Sayı: 8 (199).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 82 (Ekim 1982).

Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, ATASE Yayınları Sayı: 39 (Ağustos 1995).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 41 (Ağustos 1996).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 39 (Ağustos 1995).
Askerî Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 15 (Şubat 1983).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 37 (Ağustos 1994).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 39 (Ağustos 1995).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 39 (Ağustos 1995).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 41, Ağustos 1996.
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 45 (Ağustos 1998).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 47 (Ağustos 1999).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 48 (Şubat 2000).
Askeri Tarih Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 5, Mart 1978.
ATASE Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 17, Şubat 1970.
ATASE Güncel Konular Dergisi, Sayı: 6 (Ağustos 1948).
ATASE Güncel Konular Dergisi, Sayı: 7 Ağustos 1988.
ATASE Güncel Konular Dergisi, Sayı: 8 (Ağustos 1987).
ATASE Stratejik Etütler Bülteni Sayı: 8 (Ağustos 1968).
ATASE Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 46 (Aralık 1974).
ATASE Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 70, Nisan 1980.
ATASE Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 86, (Eylül 1991).
ATASE Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 17, Şubat 1970.
ATASE Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 50 (Ağustos), 1975.
ATASE, Güncel Konular Dergisi, Sayı: 4, Ağustos 1983.
ATASE, Stratejik Etütler Bülteni, Sayı: 85 (Ağustos 1985).
ATASE, Stratejik Etütler Dairesi Bülteni, Sayı: 85 (Ağustos 1985).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 23 (Mart 1992).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 33, (Kasım 1995).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 34 (Mart 1996).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 35 (Temmuz 1996).
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 5 (Mart 1986).
Atatürk Askeri Tarih Bülteni, Sayı: 48 (Şubat 2000).
Atatürk Yolu Dergisi, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Sayı: 18 (Kasım 1996).
Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 1 (Mayıs 1988).
Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 11 (Mayıs 1998).
Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 4 (Kasım 1980).

Atatürk Yolu, Sayı: 1 (Mayıs 1988), s. 1.
Avrasya Dosyası, ABD Özel ASAM Yayınları, (Yaz, 2000), Sayı: 2.
Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, C. 6, Sayı: 1 (İlkbahar 2000).
Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, Sayı: 16 (İlkbahar 2000).
Avrasya Dosyası, ASAM Yayınları, Sayı: 3 (Sonbahar 1999).
Ayın Tarihi, No: 57-59 (1929).
Ayın Tarihi, , Sayı: 111 (1-28 Şubat 1943).
Ayın Tarihi, Sayı 282 (1-31 Mayıs 1957).
Ayın Tarihi, Sayı: 129 (1-30 Ağustos 1944).
Ayın Tarihi, Sayı: 140 (1-31 Temmuz 1945).
Ayın Tarihi, Sayı: 145 (1-31 Aralık 1945).
Ayın Tarihi, Sayı: 164 (1-30 Temmuz 1947), s. 19.
Ayın Tarihi, Sayı: 182 (1-31 Ocak 1949).
Ayın Tarihi, Sayı: 185 (1-30 Nisan 1949).
Ayın Tarihi, Sayı: 245 (1-30 Nisan 1945).
Ayın Tarihi, Sayı: 256 (1-31 Mart 1955).
Ayın Tarihi, Sayı: 258 (1-31 Mart 1955).
Ayın Tarihi, Sayı: 262 (1-31 Mayıs 1957).
Ayın Tarihi, Sayı: 282 (1-31 Mayıs 1957).
Ayın Tarihi, Sayı: 283 (1-30 Haziran 1957).
Ayın Tarihi, Sayı: 67 (1-30 Haziran 1939).
Ayın Tarihi, Sayı: 79 (1-30 Haziran 1940).
Ayın Tarihi, Sayı: 80 (1-31 Temmuz 1940).
Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 31 (Nisan 1970).
Belgelerle Türk Tarih Dergisi, Sayı: 38 (Kasım 1970).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 27 (Mayıs 1987).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 28 (Ocak 1970).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 30 (Ağustos 1987).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 41 (Haziran 2001).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 41 (Temmuz 1988).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 5 (Temmuz 1985).
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 54 (Temmuz 2002).
Belleten, C. LV, Say. 212 (1991).
Belleten, Sayı: 177 (Ocak 1981), s. 151.
Belleten, Sayı: 212, Nisan 1991.
Belleten, Sayı: 213 (Ağustos 1991).

Bellefen, Sayı: 230 (Nisan 1997).
Bellefen, Sayı: 232 (Aralık 1997).
Bellefen, Sayı: 234 (Ağustos 1998).
Bellefen, Sayı: 237 (Nisan 1998).
Büyük Doğu (İstanbul), 14 Ağustos 1959.
Cumhuriyet (istanbul), 21 Temmuz 2003.
Cumhuriyet (istanbul), 24 Haziran 1939.
Cumhuriyet (istanbul), 24 Temmuz 2003.
Cumhuriyet (istanbul), 25 Temmuz 2002.
Cumhuriyet (istanbul), 3 Mart 2003.
Cumhuriyet (istanbul), 31 Temmuz 2003.
Cumhuriyet (istanbul), 4 Eylül 1964.
Cumhuriyet (İstanbul), 4 Eylül 2003.
Cumhuriyet (istanbul), 6 Ağustos 1973.
Cumhuriyet (istanbul), 7 Ağustos 1973.
Cumhuriyet (istanbul), 8 Eylül 1970.
Cumhuriyet (istanbul), 9 Ağustos 1964.
Cumhuriyet (İstanbul), 9 Mayıs 1957.
Cumhuriyet 25 Temmuz 2003.
Cumhuriyet(istanbul), 3 Mart 2003.
Daily Telegraph (İngiltere), 14 Nisan 1947.
Dünya (İstanbul), 10 Ağustos 1952.
Dünya (İstanbul), 7 Eylül 1967.
Düster, III. Tertip, C. 29, s.1278-1288.
Fırata Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, C. II, Sayı: 2, Elazığ, 2004.
Finansal Forum, 31 Ocak 2003.
Financial Times, 31 July 2003.
Foreign Affairs, Vol: 4 (jun 1923).
Gözcü, 28 Temmuz 2003.
Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 6 (Ağustos 1948).
Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 7 Ağustos 1988.
Güncel Konular Dergisi, ATASE Yayınları, Sayı: 8 (Ağustos 1987).
Haber (İstanbul), 24 Haziran 1939.
Halkçı (Ankara), 24 Temmuz 1954.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 9 (Eylül 1954), Vesika No: 206.
Her Gün (İstanbul) 10 Eylül 1967.

Hürriyet (İstanbul), 21 Haziran 1957.
Hürriyet (İstanbul), 7 Temmuz 2003.
Hürriyet (İstanbul), 7 Temmuz 2003.
Hürriyet (İstanbul), 8 Nisan 2002.
Hv. K. K. Dergisi, Sayı 251 (Mart 1974), s. 20-22.
Hv. K. K. Dergisi, Sayı: 252 (Temmuz 1974).
İstiklâl Harbi Gazetesi, 4 Eylül 1919.
İstiklâl Harbi Gazetesi, 9 Mayıs 1919.
Jerusalem-Luzern, 1949.
Jeopolitik Dergisi, Sayı: 2 (Kasım 2003).
Jeopolitik Dergisi, Sayı: 7 (Yaz 2003).
Kim (İstanbul), 27 Temmuz 1961.
M-5, Savunma Stratejisi Dergisi, Sayı: 117 (Mart 2003).
Milliyet (İstanbul), 24 Haziran 1964.
Milliyet (İstanbul), 5 Eylül 1970.
Resmi Gazete, 21 Haziran 1937, Sayı: 3636.
Resmi Gazete, 28 Şubat 1955, Sayı: 8942.
Savunma ve Havacılık, Sayı: 20613 (2003).
Son Havadis (İstanbul), 10 Ocak 1968.
Son Havadis (İstanbul), 23 Mart 1968.
Son Havadis (İstanbul), 24 Haziran 1964.
Son Havadis (İstanbul), 31 Mart 1968.
Son Havadis (İstanbul), 7 Haziran 1964.
Son Posta (İstanbul), 26 Temmuz 1969.
Son Telgraf (İstanbul), 3 Ağustos 1944.
Stratejik Etütler Bülteni, ATASE Yayınları , Sayı: 70, Nisan 1980.
Stratejik Etütler Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: (Ağustos 1968).
Stratejik Etütler Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 48 (Nisan 1975).
Stratejik Etütler Bülteni, ATASE Yayınları, Sayı: 86, (Eylül 1991).
Tan (İstanbul), 10 Eylül 1919.
Tan (Yeni Sabah), 23 Haziran 1957.
Tanin (Ankara), 5 Mart 1944.
Tanin (İstanbul), 24 Temmuz 1964.
Tanin, 10 Mart 1944.
Tarih Dergisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, Sayı: 32 (Mart 1979).
Tarih Mecmuası Dergisi, Sayı: 9 (1 Ekim 1965).

Tarih Vesikaları Dergisi, C. 2, Sayı: 7 (Haziran 1942).
Tasvir (İstanbul), 23 Temmuz 1945.
Tasviri Efkâr (İstanbul), 6 Mart 1944.
TBMM Gizli Tutanakları, C. II.
TBMM Kavanin Mecmuası, Devre V, C. 17 (Teşrinisani 1937).
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 2, C.I., (Ankara) 1961.
Tercüman (İstanbul), 6 Şubat 1966.
Tercüman Tarih Yayınları, İstanbul, 1981.
Tercüman, 5 Şubat 1966.
The New York Times (ABD), 17 Mayıs 1919.
The New York Times, 16 Jenuary 1923.
The New York Times, 18 December 1919.
The New York Times, 3 Jun 1923.
TSK Dergisi, Sayı: 349 (Temmuz 1996).
TSK Dergisi, Sayı: 350 (Ekim 1996).
Türk Tarih Dergisi (Nisan 1986), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
Türk Tarih Vesikaları Dergisi, C. 3, Sayı: 14, 1944 (Birinci teşrin), TTK Yayınları.
Türk Tarih Vesikaları Dergisi, C. 3, Sayı: 14, 1944 (Birinci teşrin).
Ulus (Ankara), 1 Mart 1947.
Ulus (Ankara), 1 Şubat 1947.
Ulus (Ankara), 11 Eylül 1956.
Ulus (Ankara), 13 Mart 1947.
Ulus (Ankara), 15 Mayıs 1947.
Ulus (Ankara), 17 Şubat 1947.
Ulus (Ankara), 21 Temmuz 1947.
Ulus (Ankara), 22 Mart 1947.
Ulus (Ankara), 23 Nisan 1947.
Ulus (Ankara), 24 Mart 1944.
Ulus (Ankara), 24 Mayıs 1957.
Ulus (Ankara), 26 Aralık 1956.
Ulus (Ankara), 3 Mart 1947.
Ulus (Ankara), 3 Mayıs 1947.
Ulus (Ankara), 4 Nisan 1947.
Ulus (Ankara), 7 Aralık 1945.
Ulus (Ankara), 8 Eylül 1967.
Vakit (İstanbul), 25-26 Temmuz 1943.

Vakit, 5 Şubat 1943.
Vatan (İstanbul), 12 Mart 1947.
Vatan (İstanbul), 15 Mayıs 1948.
Vatan (İstanbul), 15 Şubat 1948.
Vatan (İstanbul), 15-25 Mart 1948.
Vatan (İstanbul), 15-25 Mart 1948.
Vatan (İstanbul), 20 Mart 1948.
Vatan (İstanbul), 20 Mart 1948.
Vatan (İstanbul), 23 Ocak 1948.
Vatan (İstanbul), 3 Eylül 1964.
Vatan (İstanbul), 5 Temmuz 1948.
Vatan, 12 Eylül 1948.
Vatan, 3 Eylül 1964.
Washington Post, 24 May 2003.
Washington Times, 24 Mayıs 2003.
Yeni Gazete (İstanbul), 24 Temmuz 1966.
Yeni Gazete (İstanbul), 7 Ocak 1949.
Yeni Gün (Ankara), 25 Temmuz 1959.
Yeni İstanbul, 21 Ağustos 1969.
Yeni İstanbul, 6 Eylül 1919.
Yeni İstanbul, 9 Ağustos 1969.
Yeni İstiklâl (İstanbul), 7 Eylül 1966.
Yeni Sabah 1 Haziran 1938.
Yeni Tanin (Ankara), 3 Temmuz 1968.
Yozgat Anadolu Ajansı, 25 Temmuz 1923.
Yön (Ankara), 14 Nisan 1967.
Zafer (Ankara), 30 Temmuz 1964.
Zafer (İstanbul), 15 Mayıs 1957.
Zafer, 15 Mayıs 1957.